

Teorija **P**in **Praksa**

Iz vsebine:

ROMAN ALBREHT

Ob gospodarski reformi

JANEZ VIPOTNIK

Naloge izobraževanja
na drugi stopnji

JOŽE GORIČAR

Družbeni pomen empiričnih
socioloških raziskav

RUDI VIDETIČ

Komparativne prednosti
in gospodarski razvoj

7-8

L J U B L J A N A V J U N I J U 1965

186613

186613
+

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK:

Stane KRANJC

PO 125/1967

Tehnični urednik: Janez KOROŠEC, lektorja: Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 238

Letno izide 12 številčk. Celoletna naročnina 2000 din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din

Tekoči račun 600-15-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 7-8 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- STANE KRANJC: Politično delo in pragmatizem 1059
ROMAN ALBREHT: Ob gospodarski reformi 1065
JANEZ VIPOJNIK: Naloge izobraževanja na drugi stopnji 1086
JOZE GORIČAR: Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav 1100
RUDI VIDETIČ: Komparativne prednosti in gospodarski razvoj 1116
- AKTUALNI INTERVJU:
Dileme v mednarodni skupnosti — Odgovarjajo: MARJA FORTIČ, JOZE SMOLE in STANKO PETERIN 1134
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
RADO JAN: Gimnazija v sistemu našega šolstva 1153
TILKA BLAHA: Ovire izobraževanja odraslih 1159
STANE MOZINA: Mnenja upravljavcev 1164
DUŠAN DOLINAR: Vprašanja ob Alžiriji 1174
BOGDAN KAVČIČ: Nerazumevanje ali komodnost? 1178
MARIJAN DROBEŽ: Vidiki obmejnega sodelovanja 1181
SLAVKO GRČAR: Napačna pojmovanja delitve dohodka v upravi 1188
- ODMEVI:
IZTOK WINKLER: Neskladnosti 1192
BRANKO RUDOLF: Še o kulturi 1198
- POLEMIKA:
JANEZ SINKOVEC: Nagrajevanje po delu v kazenskem pravosodju 1201
- KATJA VODOPIVEC: Pospeševanje napredka? 1206
- MNENJA:
ZDRAVKO MLINAR: Samoupravljanje v komuni 1209
- SOCIALIZEM IN RELIGIJA:
BORIS ZIHERL: Ob dialogu »Krščanstvo in marksizem danes« 1222
ROGER GARAUDY: Marksistični humanizem in religija 1228
LUCIO LOMBARDO - RADICE: Pluralizem v družbeni praksi 1247
VUKO PAVICEVIČ: Marksizem, ateizem in toleranca 1254
- SOCIALISTICNE DEZELE:
M. POHORILLE — A. WOS: Motivi za proizvodne odločitve kmetov na Poljskem 1258
- MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:
STANE JUZNIČ: Justicialistična gibanja 1268
JANKO PLETERSKI: Kongres avstrijskih komunistov 1277
- PRIKAZI, RECENZIJ, BELEŽKE:
FRANCIS BACON: Novi organon (Vlado Srak) 1288
OTO BIHALJI - MERIN: Prodori moderne umetnosti (D. Kraigher) 1291
»Pogledi« — novi makedonski tromeščnik (Zivko Kojevski) 1294
Beležke o tujih revijah 1296
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1304

CONTENTS

STANE KRANJC: Political Work and Pragmatism 1059

ROMAN ALBREHT: Some Notes on the Economic Reform 1065

JANEZ VIPOTNIK: Educational Tasks on the Second Step 1086

JOZE GORICAR: Social Significance of the Empiric Research in Social Science 1100

RUDI VIDETIC: Theory of Comparative Advantages and Economic Development 1116

THE INTERVIEW:
Dilemmas in International Community
Answers given by: MARJA FORTIC, JOZE SMOLE, and STANKO PETERIN 1134

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:
RADO JAN: Secondary Schools in Our Educational System 1135

TILKA BLAHA: Hindrances in Education of Adults 1159

STANE MOZINA: Opinions of Self-managers 1164

DUSAN DOLINAR: Some Thoughts about Algeria 1174

BOGDAN KAVCIC: Misunderstanding or Ease? 1178

MARIJAN DROBEZ: Some Aspects of the Possible Collaboration of two Boundary States 1181

SLAVKO GRČAR: A Misunderstood Comprehension of the Distribution of Income in the Administration Board 1188

ECHOES:
IZTOK WINKLER: Disproportions 1192

BRANKO RUDOLF: Again about Culture 1198

CONTROVERSY:
JANEZ SINKOVEC: Rewarding according to Activity in Criminal Law 1201

KATJA VODOPIVEC: Promotion of Progress? 1206

OPINIONS:
ZDRAVKO MLINAR: Selfgovernment in the Commune 1209

SOCIALISM AND RELIGION:
BORIS ZIHERL: To the Dialogue „Christianity and Marxism to-day” 1222

ROGER GARAUDY: Marxist Humanism and Religion 1228

LUCIO LOMBARDO-RADICE: Pluralism in Social Praxis 1247

VUKO PAVICEVIC: Marxism, Atheism and Tolerance 1254

SOCIALIST COUNTRIES:
M. POHORILLE - A. WOS: Motives causing the decision of products among Polish farmers 1258

INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:
STANE JUŽNIC: „Justicialistical” Movements in Latin America 1268

JANKO PLETERSKI: The Congress of Austrian Communists 1277

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КРАНЈЦ: Политическая деятельность и прагматизм 1059

РОМАН АЛБРЕХТ: По поводу экономической реформы 1065

ЈАНЕЗ ВИПОТНИК: Задачи образования на второй степени 1086

ЈОЖЕ ГОРИЧАР: Общественное значение эмпирических социологических исследований 1100

РУДИ ВИДЕТИЧ: Сравнительное преимущество и экономическое развитие 1116

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ: Дилеммы в международном содружестве
Отвечают Марья Фортич, Жоже Смоле и Станко Петерин 1134

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:
РАДО ЈАН: Гимназия в системе наших учебных заведений 1135

ТИЛКА БЛАХА: Трудности при обучении взрослых 1159

СТАНЕ МОЖИНА: Мнения управляющих 1164

ДУШАН ДОЛИНАР: Вопросы по поводу Алжира 1174

БОГДАН КАВЧИЧ: Непонимание или халядность? 1178

МАРЬЯН ДРОБЕЖ: Перспективы пограничного сотрудничества 1181

СЛАВКО ГРЧАР: Неправильное понимание распределения дохода в администрации 1188

ОТКЛИКИ
ИЗТОК ВИНКАЕР: Диспропорции 1192

БРАНКО РУДОЛЬФ: Еще раз о культуре 1198

ПОЛЕМИКА:
ЈАНЕЗ ШИНКОВЕЦ: Награждение по труду в уголовном правосудии 1201

КАТЈА ВОДОПИВЕЦ: Поощрение успехов? 1206

МНЕНИЯ:
ЗДРАВКО МЛИНАР: Самоуправление в коммуне 1209

СОЦИАЛИЗМ И РЕЛИГИЯ:
БОРИС ЗИХЕРА: По поводу диалога «Христианство и марксизм сегодня» 1222

РОЖЕР ГАРОДИ: Марксистский гуманизм и религия 1228

ЛУЦИО ЛОМБАРДО-РАДИЧЕ: Плюрализм в общественной практике 1247

ВУКО ПАВИЧЕВИЧ: Марксизм, атеизм и терпимость 1254

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ:
М. ПОХОРИЛЛЕ-А. ВОС: Мотивации производственных решений среди польских крестьян 1258

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:
СТАНЕ ЈУЖНИЧ: «Юстициалистские» движения в Латинской Америке 1268

ЈАНКО ПЛЕТЕРСКИ: Съезд австрийских коммунистов 1277

Politično delo in pragmatizem

V razmerah socialistične demokracije politika ni oziroma ne sme biti sila nad družbo, ne sme biti oblika človeške odtujitve, monopol skupine ljudi, ki v imenu takšnih ali drugačnih interesov upravlja z drugimi ljudmi. Vse bolj mora postajati del vsakodnevnega življenja in delovanja svobodnih ljudi. Preraščanje ločenosti družbene in politične sfere, družbenih in političnih odnosov uresničujemo v naši družbi skozi prakso družbenega samoupravljanja. Dosežene uspehe in stanje ne idealiziramo. Težavam in objektivnim mejam, ki jih postavlja relativna ekonomska nerazvitost in nizka produktivnost dela se pridružujejo še mnoge subjektivne slabosti in deformacije. Normationo-institucionalno je naš delovni človek že postal nosilec sleherne družbene akcije. Ali pa je tako vedno tudi že v družbeni praksi? Odgovor verjetno ni težak. Marsikje in marsikdaj še ne. Mnogo je še birokratskih spon, nezaupanja, omejevanja samoupravnih pravic, prazne politične deklarativnosti in raznovrstnega političnega pragmatizma in subjektivizma. O teh in podobnih težavah in subjektivnih slabostih pri razvijanju in utrjevanju samoupravljanja so zelo odprto spregovorili tudi kongresi Zveze komunistov.

V samoupravni družbi postaja politično delo vse bolj sinonim za družbeno delo. Vendar bi storili slabo uslugo tem procesom samim, če bi bili z doseženim stanjem zadovoljni. Družbena praksa je lahko resnično revolucionarna in socialistična le, kolikor je kritična. Ostrina kritike pa mora biti obrnjena predvsem k naši lastni aktivnosti z željo, da pogumno in odločno odpravljamo slabosti in deformacije.

Tudi politično delo mora pogumno premagovati in odpravljati takšne svoje provine in delovne metode, ki pomenijo objektivno oviro in zavoro tem procesom. Mednje nedvomno sodijo tudi različne inačice političnega pragmatizma in subjektivizma, če ga opredelimo, bodisi kot svojevrstno politično prakso ali pa kot način mišljenja in ravnanja. Ne gre le za to, da spoznamo in opredelimo te in podobne pojave, ki so v globokem nasprotju z resnično demokratičnimi smotri — ta naloga niti ni najzahtevnejša — ampak da v družbeni praksi takšen način dela odpravljamo, bičamo in da gradimo ter razvijamo takšne delovne odnose, vsebino in metode, katerim bo sleherni moralni pragmatizem in subjektivizem močno tuj, da onemogočimo, da bi se določen posebni ali posamični interes trajneje proglasil za obči interes.

Pragmatizem kot politična, idejna, ekonomska ali drugačna praksa ali kot filozofska smer, način mišljenja, kot svojevrsten duh, klije predvsem iz protislovij našega časa, ekonomske nerazvitosti, birokratizma, iz določene navidezne »avtonomnosti«² posameznih sfer ali segmentov družbe itd. Tudi vpliv določene kulturne, politične in druge dediščine preteklosti ne gre podcenjevati. Birokratizem kot element družbenoekonomskih odnosov, kot specifičen odnos med družbenim in individualnim interesom ne le omogoča razraščanje in utemeljevanje pragmatizma, ampak ga tudi neposredno reproducira. Birokratizem kot negacija samoupravljanja in procesa osvoboditve človeka in njegovega dela ustvarja tisto in takšno družbeno klimo, takšne družbene odnose in oblikuje takšno moralno zavest, ki omogoča in dovoljuje različne oblike pragmatistične prakse.

Pragmatizmu je kriterij za takšno ali drugačno ravnanje, delovanje, stališče in akcijo predvsem neposredna korist. Fetišiziranje dane empirične prakse in neposrednega izkustva pomeni privoliti v to prakso, v doseženi razvoj, rezultate, a to je le drug izraz za družbeno stagnacijo. Takšno samozadovoljstvo pa ne kaže le na idejnopolitično pritlikavost njegovih zagovornikov, temveč je v nasprotju s sleherno resnično humanistično vizijo prihodnosti. Res ni vedno lahko v labirintu dolgoročnih in kratkoročnih nalog, protislovij in težav, ob včasih neposredno težko spoznavni ločnici med resnično naprednim, resnično demokratičnim in humanim ter nazadnjaškim poiskati najboljšo rešitev, najti trajnejšo skladnost med posameznimi in občimi interesi. To pa je še posebej težko ali pa postane celo nemogoče, če je oprto le

na empirično izkustvo in instrumentalističen pristop. Kvantitativno kopičenje političnih nalog in pa dnevni prakticizem pri njihovem razreševanju sta najslabši izbiri.

Demokratizacija političnega življenja bo toliko hitrejša in uspešnejša, kolikor večje bodo možnost, sposobnost in zavestno hotenje osnovnega nosilca politične akcije, človeka samega, da čimbolj sodeluje v političnem življenju. Sodelovati pa mora v vseh fazah, od sprejemanja odločitev pa do njihovega zavestnega izpolnjevanja. Ni dovolj, da je človek le potencialni politični subjekt, marveč mora postati realni politični subjekt. Sodobno politično delo zahteva in vključuje dobro poznavanje družbenih pojavov. Trajnim in ne le trenutnim potrebam prilagojeno proučevanje družbenih pojavov, odkrivanje protislovij, deformacij, stranpoti, povezovanje prakse in teorije, je pomemben element pri premagovanju pragmatističnih odločitev in delovnih metod. Za sodobno družbeno življenje je med drugim značilno tudi to, da je zdaj veliko pomembnejša vloga zavestnega usmerjanja družbenih odnosov in procesov. To ni posebnost le naše družbe, ampak je v tej ali drugačni obliki značilno za vse sodobne družbe. Da sta dnevni prakticizem in empirizem brez globljih in celostnejših spoznanj o potrebi po takšni ali drugačni družbeni akciji lahko v nasprotju s cilji akcije same, ne gre izgubljati besed. Trajnejši usedlini političnega dela lahko postaneta predvsem tam in takrat, če vidimo le delovne metode, če se ukvarjamo le z njimi. Tako pogosto organiziramo in reorganiziramo, integriramo in dezintegriramo, rišemo nove sheme, se prepiramo, kaj sme in kaj ne sme ta ali drug organ in podobno, pri tem pa kaj radi pozabimo na bistveno.

Politično delo, ki je le na nivoju dnevnega empirizma, ne more dati trajnejših rezultatov. Njihovi zagovorniki običajno poudarjajo predvsem svoja izkustva in favorizirajo preteklo prakso, hitro se navdušujejo nad »empiričnimi proučevanji« najslabše vrste, pogosto operirajo z javnim mnenjem, še pogosteje pa z mnenji »vodilnejšega« foruma ali »odgovornih« tovarišev.

Na idejnem področju se politični pragmatizem običajno kaže kot svojevrsten eklekticizem in idejna brezbarvnost. Namesto jasnih in dialektično enotnih izhodišč in odločne akcije za krepitev samoupravljanja, delitve dohodka po delu, realizacije pravic in dolžnosti vseh in vsakega, slišimo pogostokrat prazno moraliziranje in enostransko premlevanje politično obrobni zadev. Tak politik pragmatist skuša s svojo

eklektiko, s preprostim združevanjem in razdruževanjem stališč, mnenj in pogledov pomiriti družbena protislovja in uravnavati družbeno akcijo. Tako postane idejni ekvilibrist in politični slalomist. Sicer pa pogosto molči in meri sile, svoje mnenje pa skriva za primeren čas. Dostikrat se odloča za tista in takšna stališča, ki so zanj iz določenih utilitarističnih razlogov »konjunkturna«, t.j., ki so ali pa bodo zanj koristna. Ne gre le za materialno korist, čeprav tudi materialnih privilegijev pri tem ne gre podcenjevati, ampak za določen egocentrizem; samoljubje, željo po oblasti in podobno. Njegovo geslo je, hoditi po uhojenih, preverjenih poteh, kajti družbeno življenje ima svojo logiko in ni se varno spopadati, bojevati.

Pogostokrat tudi pači pravo vsebino in revolucionarni smisel idejne in akcijske enotnosti ter boja mnenj. Pozablja, da morajo tudi družbeno najodgovornejša stališča, sklepi in akcije izhajati iz najširšega, najbolj argumentiranega in družbeno ter strokovno najustreznejšega boja mnenj in iz vsestranske analize, ter temeljiti na njiju. Potrebna nam je resnična, v družbeni praksi potrjena in realizirana enotnost osnovne politične linije, ki pa hkrati omogoča samoiniciativno delovanje in ustvarjalnost slehernega posameznika in tako daje tudi optimalne družbene rezultate. Čim bolj je kaka odločitev pomembnejša, dolgoročnejša, tem bolj zahteva široko izmenjavo mnenj, kar je sočasno tudi pogoj, da bo sprejeta odločitev v resnici najboljša, najperspektivnejša.

Včasih pa se pragmatizem v političnem delu kaže tudi drugače. Ne kot dogmatiziranje določenih stališč in politike, ampak kot nasprotnik sleherne organiziranosti in družbenega normiranja. Izgovarja se le na posebnosti, posebne možnosti in okvire delovanja, družbeno dinamiko in podobno. Ali pa je to tudi vedno res? Pogosto ne, marveč se za takšnimi stališči in prakso večkrat skrivajo le posebni interesi in smotri. Ali je dinamika družbenih gibanj in politične akcije res takšna, da danes nekaj ocenimo kot resen prispevek, novo kvaliteto, dobro rešitev, že jutri pa je naša ocena prav nasprotna. Ali ni v teh in podobnih ocenah precej subjektivizma, ali se za njimi pogostokrat ne skrivajo takšna ali drugačna hotenja prikazati stvari drugače, kot v resnici so. Niso vedno vzrok temu le nepoznavanje stvari, slaba analiza, nestrokovnost in neznanje, ampak predvsem določeni lokalni, skupinski ali osebni interesi. Npr. različne integracije in dezintegracije delovnih organizacij ali pa nenehne reorganizacije na področju družbenih služb, prenašanje bremena z rame

na ramo in podobno. Ne da se vedno vse opravičiti in dokazati z objektivnimi razmerami in vzroki, z družbeno dinamiko in naglim razvojem. Ko zanikam enostransko razumevanje in subjektivno interpretacijo družbene dinamike, v ničemer ne mislim zmanjševati resničnih naglih sprememb in doseženega razvoja. Vendar verbalno sklicevanje ob vsaki priložnosti le na to, ne da bi resnično analizirali te spremembe, ugotovili resnični napredek (res je včasih težko izmerljivo), je lahko le opravičilo za različne oblike subjektivizma in pragmatizma. Ali niso včasih razne reorganizacije, združevanja in razdruževanja, ustanavljanja in ukinjanja raznih delovnih mest in podobno tudi plod določene »stolčarske« psihologije posameznikov? Le-ti včasih pokličejo na pomoč strokovne službe, da pripravijo njihovim vnaprej postavljenim smotrom ustrezne analize in argumente. Tudi določenih sociopsiholoških predpriprav, ki večkrat mejijo na odkrito demagogijo in katerih namen je izsiliti takšno ali drugačno rešitev, ne gre podcenjevati. Žal se posameznikom ali skupinam še prevečkrat posreči pod videzom demokratičnosti izpeljati marsikakšen maneover, sprejeti marsikako odločitev, ki je v svojem bistvu slaba, neperspektivna in tudi nedemokratična.

Politično delo je zadnja leta že izgubilo precej prvin »kampanjščine«, vendar jih je tudi danes še precej. Včasih je sicer potrebno v določenih časovnih obdobjih intenzivneje reševati posamezna vprašanja, ki so najpomembnejša za nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj. Toda politično delo se ne sme in se ne more reducirati na različne politične kampanje, ki so si često po oblikah in metodah na moč podobne, vse skupaj pa preobremenjene z deklarativnostjo in pretiranim sestankarstvom. Takšno delo je pogosto rezultat nesposobnosti vodstev, ki čakajo le na direktive in niso sposobna kreativnega dela.

Pragmatizem kot oblika politične prakse se pogosto kaže kot plod tistega načina mišljenja in delovanja, ki ne želi ali pa ni sposobno preseči horizonte različnih delnih interesov. Kaže se kot nemoč, nesposobnost, ali pa kot utilitaristični kriterij ne videti dlje od praga svoje tovarne, institucije, lokalne ali druge skupnosti. Pragmatistična politika, pa naj bo na mikro ali makro nivoju, se je še vedno pokazala v svojih dolgoročnih posledicah in rezultatih kot slaba in neperspektivna. Družbenih protislovij ni moči rešiti tako, da uki-neš en pol te protislovnosti, da zamenjaš en interes z drugim. Nista vedno trenutni empirično zaznani korist in prednost

sočasno tudi resnični in gledano s stališča družbene celote tudi najperspektivnejši, najnaprednejši.

Logika socialistične samoupravnosti zahteva, da je politika funkcija slehernega človeka, osvobojenega izkoriščanja in upravljanja nad drugimi in s strani drugih. Tako je možna ustvarjalna sinteza med individualnimi in splošnimi interesi. Le politično delo, ki zna združevati preteklost, sedanjost in prihodnost, ki izhaja iz tankega posluha za probleme delovnih ljudi in gradi na tem, da je naš delovni človek ne le potencialni, ampak da je čedalje bolj tudi realni politični subjekt, je lahko resnično napredna.

Misliti in delati nasprotno pomeni znajti se v ozkem političnem pragmatizmu in biti tako v nasprotju z družbenim napredkom.

STANE KRANJC

ROMAN ALBREHT

Ob gospodarski reformi

V trdem pionirskem delu za naš gospodarski sistem smo se spet lotili novega, po pomenu in obsegu zelo važnega posega. Tokrat so naša prizadevanja osredotočena na to, da ključne pozicije gospodarskega sistema (cene, devize, krediti, družbeni prispevki itd.) dosledneje izoblikujemo v skladu z logiko socialistične tržne ekonomike in tako še bolj osvobodimo osnove gospodarskega sistema administrativne regulative.

Potreba po takem posegu je dejansko dozorela že pred časom. V zadnjem obdobju pa se je pokazalo, da je postal omenjeni poseg gospodarsko in družbeno že tako nujen in neizbežen, da ga ni mogoče več brez večje škode odlagati.

Zahteva ga več vzrokov. Med temi so vsekakor na prvem mestu sedanje razmere v cenah: v sistemu, v politiki in v odnosih cen.

Cene so že precej časa nenehno na dnevnem redu, nenehno so vir nemira in predmet korektur, kontrole, intervencij itd. Kljub vsemu temu pa je čedalje večji prepad med njihovo logiko in ekonomsko logiko, ki jo narekuje sistem in gospodarski razvoj. Od kod in zakaj vse večje preglavice?

Osnovni vzrok tiči v tem, ker se na področju cen doslej niso razvijali niti po ekonomski vsebini niti po obsegu in dinamiki enaki razvojni procesi, kakršne že vrsto let preživlja naš gospodarski in družbeni sistem, ker nismo vzporedno s celotnim razvojem in spremembami v gospodarskem sistemu dovolj dosledno in temeljito spreminjali

koncepta cen. Praktična posledica tega je bila, da smo zastajali v razvoju sistema cen in zaradi tega nismo mogli koreniteje poseči v temeljne odnose cen, podedovane iz obdobja administrativnega gospodarjenja. Zaradi tega je bila družbena dejavnost na področju cen nujno omejena na parcialne ukrepe, večinoma na administrativne intervencije in podobne posege.

Ob tem je vse bolj rasla tale dilema: Kadar smo pri administrativnih intervencijah bolj spoštovali samoupravnost gospodarstva, so bile intervencije skoraj praviloma malo učinkovite ali povsem neučinkovite, kolikor niso povzročile še škodljivih gospodarskih posledic (verizno povečevanje cen, registriranje istega proizvoda pod drugim imenom in podobno). Če pa smo z intervencijo učinkovito uresničili administrativno odrejen smoter, pa smo s posegi vedno neizbežno prizadejali ekonomsko pobudo in učinkovitost samoupravnega mehanizma in ekonomskih osnov gospodarskega sistema (opuščanje proizvodnje določenih proizvodov, stagnacija v razvoju stimulacije v delitvenih odnosih in povečana infiltracija potrošnje v materialne stroške proizvodnje in podobno). Zato pa je bilo vsak dan bolj jasno, da na dosedanji način sploh ni mogoče uspešno razreševati kapitalnih problemov cen, ki pa so postajali čedalje nemirnejše žarišče nestabilnosti, nasprotij in dilem v gospodarstvu.

V takih okoliščinah se je kajpak vse do zdaj lahko ohranilo pri življenju volontaristično pojmovanje cen. To pojmovanje je nastalo še v obdobju administrativnega gospodarjenja. Kasneje je trdovratno preživelo vse spremembe v osnovah našega gospodarskega sistema in upravljanja in ves čas zelo močno vplivalo na obstoječe razmere in na klimo na področju cen. Tako je povzročalo številne preglavice in težave, ne samo pri urejanju posamičnih problemov, temveč tudi pri odločnem uveljavljanju koncepta cen, ki je v skladu z našim razvojem in logiko gospodarskega sistema in upravljanja.

Volontaristično pojmovanje cen ima svoje teoretične korene v povsem netočni predpostavki, da si je sodobna socialistična družba že sposobna v celoti podrežati delovanje tržnih zakonitosti. V birokratsko administrativni interpretaciji pa taka predpostavka pomeni, da v socialistični ekonomiki tržnih zakonitosti preprosto ni več potrebno upoštevati in spoštovati. Cene se zaradi tega preprosto določajo v skladu z družbenimi hotenji in težnjami.

Na nastanek takega pojmovanja cen je seveda močno vplivala tudi praktična politika cen, ki so nam jo narekovele razmere neposredno po koncu vojne.

Naš tedanji proizvodjalni potencial je bil povsem nerazvit, nevarnost kapitalistične infiltracije in restavracije pa očitna. V takih razmerah je bilo možno samo dvoje: zapreti ekonomske meje in tako preprečiti kapitalistično infiltracijo ter si na vso moč prizadevati za izgradnjo proizvodnega potenciala.

Zaprto notranje tržišče je onemogočilo neposreden vpliv svetovnih cen na cene na notranjem tržišču. To je omogočilo uveljavljanje tako imenovanih planskih cen, v bistvu cen, ki jih je odredjala država.

Osnova politike planskih cen je bila: koncentracija pretežnega dela presežnega dela v finalni proizvodnji. Celo na presežno delo pa se je pri tedanjih delitvenih odnosih (glede na udeležence v gospodarjenju) izlival v tako imenovano akumulacijo, s katero je razpolagala država.

Tako so bili zagotovljeni temeljni pogoji za uveljavljanje tedanje gospodarske usmeritve. Surovine in reprodukcijski materiali ter delovna sila so bili relativno zelo poceni (ekonomsko depresirane cene in zaslužki). Zaradi tega so bile tudi investicije relativno zelo poceni, in tako je bila omogočena (na račun drugih oblik potrošnje) pospešena investicijska graditev.

Sredstva za investicije so dotekala iz državno dirigirane akumulacije, in to neodvisno od gospodarskega uspeha posameznih dejavnosti. V teh razmerah torej gospodarske organizacije niso same prigospodarile presežnega dela za svoj razvoj, ampak je država neposredno odredjala sredstva za razvoj določenih dejavnosti.

Za razpored presežnega dela na posamezne oblike in nosilce potrošnje torej ni bila primarnega pomena družbena produktivnost dela, temveč so odločala merila, ki jih je odredjala država, v skladu s svojo gospodarsko politiko. Eno takih meril so bile planske cene in dirigirane plače delavcev, drugo pa dirigirano plansko razporejanje akumulacije.

Neposredno angažiranje države na področju gospodarjenja, mimo normalnih ekonomskih procesov in tokov, je bilo takoj po vojaški zmagi revolucije neizbežno in koristno. To najzgovorneje dokazuje razvoj našega proizvodnega potenciala. Res pa je tudi, da je tako angažiranje države vnašalo od vsega začetka v proizvodne odnose klice administrativno birokratskih deformacij, v gospodarsko usmeri-

tev pa klice subjektivnega volontarizma. Ekonomsko izolirano nacionalno tržišče je bilo namreč zelo ugoden teren za razvoj avtarkične gospodarske miselnosti in usmeritve. Ekonomska izolacija nacionalnega tržišča namreč preprečuje tako škodljive (infiltracija kapitalističnih prvin) kot koristne vplive svetovnega tržišča na razvoj in tokove na notranjem tržišču. Svetovno tržišče in cene, ki se na njem oblikujejo, v takih razmerah ne morejo neposredno vplivati na raven družbene produktivnosti dela in na ekonomičnost gospodarjenja na zaprtem nacionalnem tržišču. Popolno pomanjkanje takega ekonomsko impulzivnega in stimulativnega vpliva svetovnega tržišča in njegovih cen na notranje tržišče (ekonomski pritisk na raven produktivnosti dela, na razvojno politiko, ki temelji na komparativnih prednostih, s katerimi razpolaga nacionalno gospodarstvo itd.) je v sodobni ekonomiki kot trajna sistemska rešitev že direktno škodljiva. To je v bistvu voda na mlin avtarkizma, nizke produktivnosti, uravnilovke, skratka — zaostalosti nasploh.

Teh nevarnosti smo se temeljito zavedali. Prav zato smo tudi vztrajno iskali in tudi našli nova konkretna pota za razvoj socialističnega gospodarstva na temelju dohodkovnega gospodarskega sistema. V njem se namreč na temelju spoštovanja in upoštevanja zakonitosti blagovne proizvodnje povezujejo vse elementarne prvine socialističnega gospodarjenja: samoupravnost, družbeno usmerjanje in delitev oziroma prisvajanje po delu.

Odkar smo se odločili za dohodkovni gospodarski sistem in začeli uveljavljati njegovo logiko v materialnih in družbenih odnosih, so se začeli ti odnosi temeljito spreminjati. Gospodarstvo je začelo na široko razvijati gospodarsko pobudo. Razvoj in uspešno uveljavljanje te pobude pa sta čedalje odločnejše zahtevala, da se medsebojni odnosi v gospodarstvu zasnujejo na spoštovanju družbene produktivnosti dela in ekonomičnega gospodarjenja (pogoj za prisvajanje po delu) in da se v osnovi spremeni odnos v razpolaganju s presežnim delom med gospodarstvom in državo, s tem da gospodarstvo neposredno prevzame nase tudi poglavito skrb za razširjeno reprodukcijo. Zaradi tega smo morali začeti sočasno oblikovati in uveljavljati ekonomske instrumente in družbene institute dohodkovnega sistema in korenito spreminjati delitvene odnose. Te spremembe so bile potrebne v dveh smereh: prvo, da se dohodek oblikuje v odvisnosti od družbene produktivnosti dela in, drugič, da

z dohodkom v osnovi razpolaga gospodarstvo samo (seveda, razen tistega dela sredstev, ki so potrebna za uspešno delovanje negospodarskih dejavnosti in za družbeno usmerjanje gospodarskega razvoja).

Skladno s to koncepcijo in logiko se je tudi praktično razvijal in uveljavljal naš dohodkovni sistem, zlasti zadnjih nekaj let. Jasno in razumljivo je, da ta razvoj ni šel niti premočrtno niti lahko. Ves ta čas je bila namreč potrebna zelo žilava in trdovratna borba. Morali smo se boriti proti vsiljevanju modelov, šablon in receptov za sistemske rešitve, kakršni so se izoblikovali v razmerah državnega administrativnega gospodarjenja pri nas in v drugih socialističnih deželah. Hkrati smo se morali spopadati z gospodarsko miselnostjo, ki se je izoblikovala v administrativnem obdobju in si mestoma povsem prilaščala monopol, da odloča o tem, kaj je socialistično v gospodarskih odnosih in kaj ne.

V teh procesih se je doslej precej spremenilo tudi v cenah. Toda te spremembe so na neki način svojevrstne. Nastale so pretežno le kot posledica kompromisa med obstoječim sistemom cen in odnosih v cenah na eni strani in razvijajočim se dohodkovnim sistemom na drugi strani. Mnogo manj pa so nastale kot posledica bistvenih sprememb v samem konceptu cen, v osnovah sistema cen.

V tem tiče vzroki, zaradi katerih so postale cene prava cokla v razvoju dohodkovnega sistema in zaradi katerih je trenutno družbeno razumevanje cen krepko obremenjeno z volontarističnimi pojmovanji.

Gospodarski sistem pa kajpak ne more delovati kot konsistenten gospodarski in družbeni činitelj, dokler cene, ki sestavljajo enega izmed bistvenih njegovih elementov, ne temelje na istih osnovah kot celoten sistem. Zaradi tega je trenutno za razvoj in učinkovitost gospodarskega sistema primarnega pomena, da čimbolj dosledno uresničimo koncepcijo sistema in odnosov cen na dohodkovnih načelih.

Kaj v naših trenutnih razmerah konkretno pomeni ta zahteva?

To predvsem pomeni, da cene, praviloma, samostojno odredjajo proizvajalci, to je delovne organizacije na podlagi svojih kalkulacij in presoje tržnih možnosti, končno pa jih izoblikuje tržišče. V takih razmerah vpliva družbena skupnost na cene predvsem posredno, na temelju ekonomskih analiz tržnih gibanj in teženj v oblikovanju materialnih in družbenih odnosov, z gospodarskim sistemom (davek na promet, carina, krediti, blagovne rezerve in podobno), o čemer odločajo predstavniška telesa. Neposredni admini-

strativni posegi državno upravnih organov ostanejo v uporabi torej le še kot izjema in ne več kot pravilo sistema.

Tako dobijo proizvajalci praktično možnost, da odredjajo cene samostojno in samoupravno in da postane politika cen normalen sestavni del njihove samostojne gospodarske in razvojne politike. Družbena raven produktivnosti dela in količina družbeno potrebnega dela, porabljenega za prodano blago, postaneta tako spet osnovni merili za oblikovanje cen in dohodka.

To pomeni šele pravi in resnični konec administrativno odrejenih planskih cen, ki so v svojem bistvu pomenile obliko poprejšnje administrativne razdelitve presežnega dela med posameznimi gospodarskimi vejami, neodvisno od dejanske ravni njihove družbene produktivnosti dela. S to operacijo na področju cen se bo šele pokazala prava ekonomska slika o ravni družbene produktivnosti dela in dosežene gospodarnosti v posameznih gospodarskih vejah. Ta pokazatelj, ki je bil vse dotlej krepko zamegljen in popačen, pa je seveda gospodarstvu in družbeni skupnosti silno potreben. Razbistril bo številne probleme, ki so se doslej zdeli skoraj nerešljivi.

Predvsem bodo odpadle mnoge dileme, ki so se doslej praviloma pojavljale vselej, ko je bilo potrebno koncipirati in odrediti smer gospodarskega razvoja. Odpadle bodo namreč varljive predstave o gospodarski koristi vseh tistih naložb, ki so bile doslej rentabilne po zaslugi presežnega dela, ki jim ga je zagotavljalo administrativno odmerjanje cen.

V takih razmerah bo šele mogoče temeljito oblikovati delitveni mehanizem gospodarskega sistema in osredotočiti družbeno pozornost na elementarni in ključni nalogi: prvič, na izpopolnjevanje stimulatívno funkcionalnega delovanja delitvenega mehanizma, in drugič, na nujne intervencije v tistih primerih, ko bi delovanje tržišča lahko resneje zameglilo pravo ekonomsko orientacijo proizvajalcev (v primeru izredne konjunktúre ipd.).

Ekonomsko neurejeni odnosi cen so se doslej seveda kazali tudi v dohodku, ki v takih razmerah ni mogel v celoti zadovoljivo izpolnjevati svoje vloge (sintetični pokazatelj gospodarskega uspeha) pri urejanju delitvenih odnosov. Pokazal je nekatere pomembne slabosti pri odmeri in verifikaciji uspeha gospodarskih organizacij. Zato so ga začeli mestoma zavračati kar nasploh. V tem je tudi eden izmed vzrokov, da je zelo hitro zamrlo nedavno tako vehementno sproženo in začeto delo za komparativne gospodarske analize. Praksa pa je tudi že prav neusmiljeno jasno razkrila

prave vzroke tega odpora: porajata ga uravnilovka in administrativno distributerstvo, ki se vedno znajdetata skupaj, kadar je potreben odpor proti logiki dohodka.

V takih objektivnih okoliščinah in pod naraščajočim pritiskom upravičenega in neutemeljenega nerazpoloženja do dohodka kot merila gospodarskega uspeha je bilo oblikovanje delitvenega sistema usmerjeno predvsem na neposredno urejanje kvantitavnih odnosov v delitvi. Skrb za stimulatívno funkcionalno delovanje delitvenih instrumentov je bilo s tem nujno drugotnega pomena. Delitveni instrumenti se v takih razmerah nikakor niso mogli razvijati v pravi smeri. Namesto da bi vse bolj uveljavljali enaka merila za ugotavljanje rezultatov, so se razvijala vse bolj neenaka merila. Do tega je nujno moralo priti, ker smo skušali z instrumenti delitve čedalje bolj popravljati ekonomske nelogičnosti v odnosih cen. Pod takimi pogoji si delitveni instrumentarij nikakor ni mogel izbojevati svoje prave vloge v gospodarskem sistemu, to je, da bi za enak gospodarski uspeh zagotovil enak dohodek. Nasprotno, vse bolj se je spreminjal v instrumentarij administrativne distribucije dohodka. To najjasneje kažeta zlasti dve značilnosti delitvenega instrumentarija. Prvič, delitveni instrumenti so bili za posamezne gospodarske dejavnosti različno odmerjeni (obrestne mere, anuitete in podobno). Drugič, uveden je bil davek na dohodek (prispevek od dohodka in od izrednega dohodka), ki so ga morale plačevati samo produktivnejše delovne organizacije. Vnašanje elementov administrativne distribucije v delitveni instrumentarij pa seveda ni razrešilo, ker ni moglo razrešiti nelogičnosti, ki so izvirale iz neurejenih ekonomskih odnosov cen. Še več, tako ravnanje je še stopnjevalo obstoječe nelogičnosti.

V taki klimi se je nujno zelo okrepilo uravnilovsko gledanje na gospodarstvo. Gospodarske organizacije so začele čedalje bolj pritiskati na delitveni sistem in zahtevati sredstva za svoje potrebe (v skladu s splošno politiko, po kateri je treba pretežen del presežnega dela prenesti z države neposredno na gospodarstvo), ne glede na lastno produktivnost dela in dosežene gospodarske uspehe. Tako je začela v grajah delitvenega sistema vse bolj prevladovati izključno potrošniška modrost in začele so deževati pobude, da je treba delitveni sistem popraviti tako, da bo enakomerno in pravično razdelil presežno delo na vse dejavnosti, da se bodo lahko enakomerno razvijale, da bodo lahko poboljševale življenjski standard delavcev — seveda, vse to pa ne-

odvisno od stopnje dosežene lastne produktivnosti dela in ekonomičnosti poslovanja in resničnih razvojnih možnosti.

Dejanska slabost delitvenega sistema pa je, da ni dosledno zasnovan na načelu delitve po delu, temveč je obremenjen z mnogimi elementi administrativne distribucije. Tak sistem pa seveda tistim, ki jim daje mimo produktivnosti, nikoli ne da dovolj, močno pa vznemirja tiste, ki jim odvzema več, kot bi jim po načelu delitve po delu smel vzeti.

Razumljivo je, da v tem primeru delitveni sistem ne more postati trdna in zanesljiva podlaga za razvoj samoupravnosti in stimulativne delitve po delu, temveč le peščina, na kateri se nujno vse bolj razraščata administrativno diriganje in uravnilovska miselnost.

Znaki takih teženj so jasno vidni tudi v naših trenutnih delitvenih odnosih. Razlika med najnižjim in najvišjim povprečnim osebnim dohodkom, ki se je izoblikoval lani v posameznih gospodarskih vejah, kot so industrija, promet, kmetijstvo itd., znaša samo 14%, medtem ko je razmerje v doseženih gospodarskih uspehih (razlika med doseženim dohodkom v primeri z razpoložljivimi sredstvi) in v odnosu do osebnih dohodkov, najmanj 1 : 2 in več.

Realizacija predloženih sprememb v sistemu cen pa bo vsekakor pripomogla tudi k temeljitejši razjasnitvi nekaterih zmotnih pojmovanj o delitvi v socializmu.

Med taka pojmovanja sodi, recimo, teza, da je delitev po delu nerazdružljiva z blagovno proizvodnjo. Zagovorniki te teze navajajo v dokaz Marxovo misel, da v socializmu ne bo več treba meriti dela posredno, z vrednostjo, ker bo vsako delo že neposredno družbeno potrebno. Na podlagi te njegove misli preprosto sklepajo, da je tudi pri nas že vsako individualno delo hkrati družbeno potrebno in da je torej vsak delavec (in delovna organizacija) docela upravičen, da sodeluje v delitvi na podlagi svoje individualne porabe delovne sile (ki jo, recimo, ugotovimo na podlagi delovnega časa in strokovnega znanja delavca).

S to logiko so avtorji omenjenih razmišljanj na temelju svojevoljne razlage Marxove misli dejansko zavrgli bistvo njegove teze o delitvi po delu v socializmu. Spodrsrljajem te vrste se je seveda lahko ogniti. Pogoj za to pa je, da skrbno razlikujemo med znanstvenimi dognanji, do katerih se je Marx dokopal, in med njegovimi vizijami o konkretnem nastanku in razvoju socializma.

Smisel Marxove teze o delitvi v socializmu je: prvič, osnova za udeležbo v delitvi je delo, drugič, za enako delo se dobi enak delež.

To svoje pojmovanje je Marx zelo nedvoumno opredelil. Posebej je namreč naglasil, da delitev po delu pomeni samo zahtevo, da se delo meri z enotnimi merili, ker je samo tako možno ugotoviti različne količine dela, ki ga opravijo posamezniki.

Kako pa se meri delo, to je odvisno od stopnje razvitosti proizvodjalnih sil. To je »duša« marksistične razvojne teorije. Marx je menil, da se bo začel proces graditve socialistične ekonomike v industrijsko najrazvitejši deželi, da bo prerasla socialistična revolucija v svetovno revolucijo itd. To se ni uresničilo. Dogodilo se je prav nasprotno: socializem si je začel utirati svoja pota najprej v relativno slabo razvitih deželah. V teh gospodarstvih seveda delujejo zakoni blagovne proizvodnje. Zaradi tega se delo zaenkrat meri še posredno, z vrednostjo, opredmeteno v prodanem blagu.

Marx je seveda vedno opozarjal na to, da socialistična družba ni komunistična in da se ne razvija v celoti na lastnih osnovah, ampak da se poraja iz dediščine kapitalizma in da je zaradi tega še v mnogočem obremenjena z ostanki kapitalistične družbe. V našem primeru je tak ostanek tudi blagovna narava proizvodnje.

Naše gospodarstvo danes seveda ni niti po svojem proizvodjalnem potencialu niti po proizvodnih odnosih več isto, kot je bilo prva leta po vojni. Sedaj razpolaga že s proizvodnim potencialom, kakršnega imajo srednje industrijsko razvite dežele. Zanj pa so okviri našega notranjega tržišča ekonomsko že močno pretesni, če hočemo dosegati gospodarske učinke, kakršne dosegajo v drugih deželah, in če hočemo, da se bo naš proizvodni potencial razvijal v tistih smereh, ki so za naše gospodarstvo najugodnejše.

Kratko in malo, nadaljnji razvoj in vzpon našega gospodarstva in avtarkična gospodarska usmeritev sta že nedružljiva. To se pravi, da smo sedaj na pomembnem, odločilnem gospodarskem razpotju. Izbira je majhna. Sta dve možnosti. Prva je, da se z vso svojo gospodarsko močjo in z vsemi silami vključimo v mednarodno blagovno menjavo in si zagotovimo udeležbo v mednarodni delitvi dela. To pomeni, da si odpremo neslutene, praktično neomejene možnosti za razmah našega gospodarstva. Druga možnost je, da se zapremo sami vase in se tako obsodimo na gospodarsko stagnacijo in splošno zaostalost. Kompromisov in polovič-

nih rešitev ni. To nam zelo nedvoumno dokazujejo že nekateri naši sedanji gospodarski problemi, ki večinoma nastajajo, ker je naš proizvodni potencial za avtarkično gospodarstvo že preveč razvit.

Od kod in zakaj ti problemi?

Razvoj sodobnih proizvodjalnih sredstev neusmiljeno ruši ekonomske meje nacionalnih gospodarstev in z jekleno ekonomsko logiko zahteva povezovanje nacionalnih gospodarstev v mednarodno delitev dela, v mednarodno blagovno menjavo.

V tej smeri delujeta predvsem dve razvojni silnici.

Prva silnica je silna koncentracija proizvodnih sil. Vedno več je namreč gospodarskih dejavnosti, v katerih je tehnični potencial proizvodne sile dela dosegel tako stopnjo razvitosti, da je proizvodnja ekonomsko zanimiva samo, če se proizvajajo silno velike količine proizvodov (visoka stopnja podružbljenosti proizvodnega potenciala). Ekonomsko optimalne količine pa so praviloma tako velike, da mestoma nekajkrat presegajo konzumacijsko sposobnost celo velikih nacionalnih tržišč.

Drugo silnico predstavlja zelo hiter in vsestranski razvoj potrošnje vseh vrst, ki prinaša zelo dinamično pomnoževanje vrst blaga. Vse manj je nacionalnih gospodarstev, ki bi zmogla, seveda na ravni družbene produktivnosti dela, ki jo prizna svetovno tržišče, sama proizvajati proizvode vseh vrst, ki jih zahteva sodobna potrošnja.

Naše gospodarstvo je relativno slabo vključeno v mednarodno delitev dela in mednarodno blagovno menjavo. Poleg tega pa je njena vključitev v mednarodno delitev dela za naše gospodarstvo zelo neugodna: naše gospodarstvo izvažajo predvsem manj obdelane proizvode. Vzrok je ta, ker je praviloma produktivnost dela tem nižja, čim višja stopnja obdelave je potrebna. V dejavnostih z visoko stopnjo obdelave pa se produktivnost dela ni razvijala z ustreznim tempom in v ekonomsko potrebnem obsegu in dejavnosti preprosto niso bile postavljene pred alternativo, da se ekonomsko prilagode zahtevam mednarodnega tržišča. Reprodukcijski material in surovine smo zanje uvažali po zelo nizkih, ekonomsko nerealnih cenah. Uvoz gotovih izdelkov smo onemogočili z visokimi carinskimi barrierami, izvoz domačih proizvodov pa smo podprli z relativno velikimi diferencialnimi premijami. Po vrhu vsega tega pa smo jim v delitvenih razmerjih sistematično rezali dohodek (prispevek iz dohodka in izrednega dohodka, relativno visoke obrestne mere, visok davek na promet itd.), ker smo ga kar

naprej primerjali z dohodkom povsem neproduktivnih in neakumulativnih dejavnosti, ki pa so vegetirale zaradi majhnih družbenih obveznosti (obresti na sredstva, obresti od kreditov in podobno) in dotacij vseh vrst in oblik.

V takih ekonomskih razmerah se je naše gospodarstvo soočilo z razvojnimi tokovi v sodobnih proizvodjalnih sredstvih. Ob tem so se porodile nekatere za nadaljnji razvoj našega gospodarstva zelo hude dileme.

Med take dileme sodijo tudi razmišljanja o tem, ali niso nekatere naše proizvodne kapacitete prevelike, predimenzionirane, ali ni škoda, da gradimo več proizvodnih kapacitet iste vrste, za proizvodnjo enakih proizvodov? Taka in sorodna vprašanja so vznikla zaradi nekaterih pojavov v našem gospodarstvu, ki so povzročili povsem upravičeno zaskrbljenost.

Vedno več je gospodarskih organizacij, ki so po svojem proizvodnem potencialu zelo razvite, ki pa ne delajo s svojo celotno zmogljivostjo. Ekonomskih vzrokov je več: ekonomsko neustrezna lokacija, popolna odvisnost proizvodnje od uvoza reprodukcijskega materiala, ki pa presega po obsegu realne zmogljivosti našega gospodarstva, in ne na koncu, proizvodnja temelji na zastareli organizaciji dela in na neustreznih delovnih postopkih in ne more biti dovolj ekonomična. V te potenciale so kratko in malo vložena ogromna družbena sredstva, toda le del teh sredstev je dejaven, je živ, rabi svojemu namenu. Take gospodarske organizacije seveda ne morejo ekonomsko živeti, zato so leglo tako gospodarskih kot družbenih problemov.

Zelo pogosto skušajo gospodarske organizacije, ki se znajdejo v težavah, in njihovi zagovorniki celotno krivdo zanje naprtiti na naše tržišče, ker pač premalo konzumira, in na gospodarski sistem, ker ne kaže dovolj razumevanju za njihove težave.

Na temelju takih »argumentov« nekateri prenačljeno sklepajo, da kratkomalo preveč proizvajamo in da imamo prevelike proizvodne kapacitete in preveč.

Od tega, vseskozi napačnega sklepa pa do različnih predlogov, po katerih je potrebno natančno planirati, ktere in kolikšne kapacitete potrebuje naše gospodarstvo in potem odločno preprečiti graditve kapacitet zunaj takih okvirov, je samo še en in to ne velik korak. Seveda pa bi ravno tak korak bil usoden, ker bi to bil korak nazaj v administrativno planiranje in avtarkično gospodarjenje, korak nazaj k polobrtiški proizvodnji in revščini.

Vir osnovnih težav in problemov kajpak res tiči v tržišču: naše tržišče je predvsem premalo razvito, vse preveč je pod pritiskom administrativne regulative, preveč je zaprto in odtrgano od svetovnega tržišča.

Brž ko seveda pogledamo na zadevo iz tega zornega kota, je takoj jasno, da ni govora o prevelikih, odvečnih, dvojnih kapacitetah, ampak da je naše tržišče že premajhno za naše proizvodne zmogljivosti.

Vprašanje pa je, zakaj ne prodremo z našimi proizvodi v večjih količinah na druga tržišča, na svetovno tržišče.

Glavno težavo nam na tej poti povzročata premalo ekonična in premalo produktivna proizvodnja.

Domače tržišče praviloma trpi nižjo produktivnost, kot jo priznajo druga tržišča, bodisi regionalna, bodisi svetovno tržišče. Take razmere na domačem tržišču varujejo številne administrativne bariere (prepoved uvoza, zaščitne carine, izvozne premije ipd.), ki preprečujejo ekonomski pritisk svetovnega tržišča na raven družbene produktivnosti dela v nacionalnih okvirih.

To se pravi, da smo se trenutno znašli v ekonomsko nevzdržnem, protislovnem položaju. Po eni strani imamo gospodarstvo močno zavarovano pred vplivi svetovnega trga, po drugi strani pa smo dosegli že tak razvoj v proizvodnem potencialu, da mu je domač trg ekonomsko pretesen.

To ekonomsko nelogično stanje je treba nujno razrešiti. V ta namen je potrebno urediti predvsem dvoje: urediti je treba razmerje med dinarjem in obračunsko valuto na svetovnem tržišču, tako imenovano pariteto dinarja. To razmerje je treba urediti tako, da bo realno izražalo sedanja razmerja med ravniyo družbene produktivnosti in cenami na notranjem in svetovnem tržišču. To je pot, ki vodi dinar med konvertibilne valute. To pa bo močno olajšalo neposrednejše vključevanje našega gospodarstva v mednarodno delitev dela.

Poleg tega pa je treba odločno demontirati sedanji mehanizem administrativnega urejanja mednarodne blagovne menjave in totalnega varstva domače proizvodnje. V ta namen je nujno potrebno korenito spremeniti carinsko politiko, razširiti delovanje tržišča tudi na kupoprodajo tuje valute, v osnovi osvoboditi uvoz administrativne zapore itd.

Osrednji člen v verigi vseh teh ukrepov je vsekakor količinska odmera razmerja med domačo in komparativno valuto. O tem je tudi največ dilem, ker je odločitev o tej zadevi zelo nevaren dvorezen nož.

Pri odmeri razmerja bo treba izbrati med dvema možnostima.

Prva možnost je, da se odločimo za relativno visoko ceno tuje valute. Taka rešitev bi omogočila, da se pretežen del gospodarstva brez večjih težav in preglavic vključi v nove pogoje gospodarjenja. Hkrati pa bi to pomenilo, da družbeno priznamo relativno zelo nizko raven produktivnosti dela in ekonomičnosti gospodarjenja. Ekonomska posledica take odločitve bi kajpak bila, da bi se globalno razmerje med proizvodnimi stroški in potrebnim delom na eni in presežnim delom na drugi strani poslabšalo, ali pa se vsaj ne bi nič popravilo.

Kolikor bi iskali odločitve v tej smeri, bi se nujno oddaljili od prvotnih ciljev, ki smo jih hoteli z ureditvijo razmerja med domačo in tujo valuto doseči. Osnovna zamisel o tem, da je potrebno bolj aktivirati ekonomske vzvode, ki naj spodbude večjo produktivnost dela, bi neizbežno končala v ekonomskem samaritanstvu. Tak eksperiment pa bi drago plačali z občutnim zmanjšanjem vseh oblik poroštneje.

Druga možnost je, da odmerimo relativno nizko ceno valuti (seveda bo v vsakem primeru občutno večja, kot je na videz sedanja, ker je prava cena tuje valute že sedaj občutno večja). V tem primeru bodo nastale številne težave. Gospodarstvo bo moralo namreč povečati produktivnost dela in ekonomičnost gospodarjenja. To pa pravzaprav hočemo doseči. Samo povečana produktivnost dela in ekonomičnejše gospodarjenje namreč lahko odpreta našemu gospodarstvu pot na svetovno tržišče in tako ustvarita možnosti, da razvije svojo proizvodnjo v polnem obsegu. Ob presoji teh ukrepov se je nujno potrebno zavedati, da imamo trenutno že več preglavic s tistimi podjetji, ki so tehnično sodobno razvita, ker ne proizvajajo z vso zmogljivostjo oziroma veliko proizvajajo predrago, kot pa s tehnično zaostalimi. To pa se pravi, da težave, ki jih omenjena usmeritev prinaša, niso nepremostljive, ampak izrazito prehodne narave. Odstranjene bodo z istim tempom, s kakršnim bo gospodarstvo aktiviralo svoje velikanske notranje rezerve. V taki usmeritvi je tudi pravi ekonomski ključ, ki odpira povsem nove dimenzije standardu.

Kot na dlani je jasno, da celotne operacije na področju cen, tržišča in mednarodne blagovne menjave, z vsemi spremembami, ki jih je treba v tej zvezi napraviti (ureditev delitvenih instrumentov, revalorizacija sredstev, revalorizacija osebnih dohodkov) ni mogoče opraviti čez noč, ker je

za to preobsežna in ker je gospodarstvu nujno potrebno določeno adaptacijsko obdobje, da se prilagodi in usposobi za gospodarjenje v novih razmerah.

To seveda ne pomeni, da bi smeli z operacijo odlašati, kakor že predlagajo nekateri, ki so si, kot kaže, pred časom vso zadevo zamišljali precej preprosto. Vsako odlašanje bi prineslo nepopravljivo škodo, kajti železo je razbeljeno in treba ga je skovati.

Jasno pa je seveda potrebno potegniti črto ločnico med tem, kaj sestavlja v celotni operaciji sistemske rešitve in kaj je režim adaptacijskega obdobja. To nam narekujejo bridke izkušnje preteklosti. Kolikor ne bi ravnali tako, se nam bo, kot vselej do sedaj v takih primerih, dogodilo, da bo gospodarstvo poskušalo spremeniti režim adaptacijskega obdobja v organsko sestavino sistema. Kolikor bi popustili pred takim pritiskom, z njim pa je treba realno računati, potem bi režim adaptacijskega razdobja postal čez noč sistem, sistem pa bi odšel v anale. Po istem načelu je treba tudi jasno opredeliti vlogo administrativnega mehanizma v prehodnem obdobju.

Nekateri mislijo, da poseben adaptacijski režim sploh ni potreben. Vse prehodne rešitve preprosto označujejo kot gospodarski oportunistem in popuščanje, ki lahko povzroči politične težave. Kratko in malo poskušajo politično diskvalificirati njegovo uvedbo. Prav bistvo te navidezne doslednosti je seveda zelo očitno. Že prvi dan po uvedbi bi morali umakniti vse ukrepe, ker bi se v praksi nujno pokazalo, da jih gospodarstvo ne more uveljaviti čez noč. Tako bi se znašli objektivno v položaju, da pretežen del gospodarstva ne bi mogel spoštovati ukrepov. Izid takega stanja je povsem jasen: spremembe bi morali umakniti. Bili bi seveda silno kratkovidni, ko bi nasedli takim na videz doslednim gospodarskim zahtevam in se pustili tako poceni potisniti z vsemi spremembami vred v slepo ulico.

Adaptacijsko obdobje pa je potrebno ne le zategadelj, da se gospodarstvo prilagodi novim razmeram gospodarjenja (če bi kovinsko predelovalna industrija povečala stopnjo izkoriščanja razpoložljivih sredstev na 80%, bi po dosedanjih izračunih planerjev poleg vseh sprememb v ekonomskih razmerah gospodarjenja, ki so na videz zanjo neugodne, dosegla sedanjo stopnjo akumulacije, le s to razliko, da bi poslej s to akumulacijo razpolagala sama) temveč tudi da zasnovane sistemske spremembe sploh lahko evoluirajo od sedanjega stanja v nove rešitve.

Sedaj imamo zamrznjene cene in sistem družbene kontrole cen. Med cenami obstajajo občutna ekonomska nesorazmerja, in to v odnosih na notranjem tržišču in v primerjavi z odnosi na svetovnem tržišču.

V teh razmerah, naravno, je postalo najpomembnejše osnovno vprašanje: kako preiti iz sedanjega stanja v nove rešitve in pri tem zagotoviti spremembe v ekonomskih odnosih cen, ne da bi s tem prehodom povzročili močnejše ekonomske potrebe v tem smislu, da bi spremembe povzročile stagnacijo v proizvodnji, v dinamiki produktivnosti dela, povečanju mednarodne blagovne menjave, ali pa da bi neugodno vplivale na udeležbo osebne potrošnje v splošni bilanci delitvenih odnosov.

Jasno je, da se prehod od administrativno zamrznjenih cen, obremenjenih s številnimi ekonomskimi disparitetami, v samoupravno formiranje cen, v skladu z zakoni blagovne ekonomike in ekonomskimi (ter samo v izjemnih primerih tudi administrativnimi) vplivi družbene skupnosti lahko izvršilec v določenem času. Seveda ta časovna perspektiva ne sme biti neskončna, ampak mora biti prav neposredna prihodnost.

Za ta prehod je odločilnega pomena zlasti dvoje. Jasna odločitev za realizacijo koncepta cen in nobenih dolgoročnih kompromisov s produktivnostjo, ki ne daje minimalne stopnje preseženega dela. Predvsem bi bilo nesprejemljivo, ko bi prehodne rešitve za one gospodarske dejavnosti, ki se bodo znašle v težavah, skušali poiskati v delitvenem instrumentariju. Tako bi ta instrumentarij ponovno obremenili z elementi distribucije in pokvarili bi načelo enakih meril, osnovno načelo delitve po delu. Kolikor so prehodne rešitve nujne, to pa je nedvomno, potem jih je treba poiskati v kreditnem mehanizmu, v carinski politiki in v politiki davka na promet.

Drugi pogoj za uspešen prehod v nove razmere na področju cen pa je, da na področju družbenega usmerjanja opravimo bistveni premik. Premik v tem smislu, da bi težišče družbene presoje cen in odnosov v cenah prenesli z upravno administrativnih organov na gospodarstvo samo. To bi dosegli, če bi aktivirali delovne organizacije, da njihovi upravljalci v okviru zbornic sami presojujejo cene na temelju komparativnih gospodarskih analiz in v skladu s sistemskimi rešitvami in politiko cen. Tako bi urejanje cen dobilo novo družbeno komponento; temeljilo bi na samoupravnih dogovorih, na ekonomsko jasno opredeljenih elementih, in neupoštevanje takih cen bi pomenilo predvsem

grobo kršitev lastnih moralnih norm. Tako bi lahko upravni aparat opravljal res samo splošni nadzor na področju cen, sicer pa bi se osredotočil na ekonomsko proučevanje osnovnih tendenc v razvoju tržišča in tržnih odnosov in injiciral ekonomske ukrepe za potrebne družbene posege.

Devizna reforma, kot se v dnevnem žargonu imenuje celotna operacija na področju mednarodne blagovne menjave, prinaša ne samo neposredni ekonomski vpliv na produktivnost dela in ekonomičnost gospodarjenja z razpoložljivim proizvodnim potencialom, ampak bo bistveno vplivala tudi na smeri našega nadaljnjega razvoja.

V teh okoliščinah bo neizbežno potrebno razčistiti dileme o tem, kaj pomeni v sodobni nacionalni ekonomiki zahteva o uskladeni ekonomiki, o skladnosti gospodarstva. Še vedno je namreč zelo živo mnenje da je smisel uskladenosti v ekonomiki v tem, da nacionalni proizvodni potencial praviloma proizvede vse tiste vrste proizvodov, ki jih nacionalna skupnost potrebuje v potrošnji.

V taki naturalno avtarkični miselnosti, ki je do nedavna povzročala velike preglavice tudi razvoju planiranja pri nas, imajo svojo zaslombo razne teorije o »nacionalnih interesih za določeno proizvodnjo,« o »solidarnosti delavstva med različnimi panogami«, in podobne. Z njimi opravičujejo, bodisi ekonomsko zavožene investicije, daleč predrago proizvodnjo ali pa skušajo na ta način zagovarjati programe za razvoj določenih kapacitet, ki so evidentno sprti z ekonomsko logiko.

S takimi nazori bo treba korenito razčistiti, ker nam bodo sicer delali velike preglavice pri realizaciji tiste razvojne politike, ki zagotavlja resnično ekonomsko skladnost v gospodarstvu. Ekonomski smisel skladnosti v nacionalnem gospodarstvu je namreč v tem, da dosežemo ravnotežje v potrošnji med blagovnimi in kupnimi fondi, in to po obsegu in po asortimentu. To se pravi, da je praviloma vseeno, kdo je določene proizvode izdelal, važno je, da so na tržišču.

To pa se pravi, da je, splošno vzeto, za nacionalno ekonomiko odločilno, da proizvajajo predvsem tisto blago, ki ji prinaša največji ekonomski učinek. S tem si namreč ustvarja realne možnosti za vključitev v mednarodno delitev dela in blagovno menjavo.

Pod vplivom naturalne avtarkične miselnosti je pri nas še zelo močna tendenca, da bi sicer gradili tehnično zelo moderne tovarne, z najmodernejšo tehniko in opremo, da pa skušamo hkrati razvijati vse proizvodne veje, in tako z domačimi proizvodi pokriti celotne potrebe domačega tr-

žišča. Posledice simptomov omenjene gospodarske usmeritve v našem gospodarstvu že dobro občutimo.

Predvsem, za uresničenje take koncepcije gospodarskega razvoja razpoložljiva akumulacija nikoli ne zadošča. To se pravi, da je taka zamisel razvoja v popolnem nasprotju z realno ekonomsko akumulacijsko sposobnostjo nacionalnega gospodarstva. Ker pa razpoložljiva akumulacija nikoli ne zadošča, je taka zamisel razvoja nepresahljivi vir najrazličnejših pobud za pritisk na standard in druge oblike splošne potrošnje. Zaradi tega pa postane tudi vir gospodarske nestabilnosti, ker duši ekonomsko normalen razvoj določenih vrst potrošnje, kot sta osebna in splošna potrošnja. V proizvodnih odnosih, kakršni so pri nas, kjer sta osebni dohodek in osebna potrošnja temeljni stimulativni in gibalni činitelj gospodarjenja v najširšem smislu, pa pomeni taka dušitev normalnega ekonomskega razvoja osebne potrošnje dušitev elementarne gibalne sile uspešnega gospodarjenja.

V sodobnem svetu je vsekakor zelo malo nacionalnih gospodarstev, ki so tako ogromna, da bi si lahko privoščila tak razvoj proizvodnih sil, da bi s svojo proizvodnjo naravno pokrivala svojo celotno potrošnjo. Če nič drugega ne — bi taka razvojna politika vsekakor pomenila določeno relativno zaostajanje v kakovosti potrošnje. Manjša gospodarstva pa si niti teoretično ne morejo več privoščiti take razvojne orientacije. Ne samo, da jim tega ne dopušča premajhna akumulacijska sposobnost, temveč take usmeritve ne dopušča več niti najelementarnejša logika ekonomičnosti. Sočasno namreč ni mogoče razvijati v vseh proizvodnih dejavnostih najmodernejši, tehnično močno dejaven proizvodni potencial. Tega preprosto ne dopušča akumulacijska sposobnost. Zato je pri taki široki razvojni usmeritvi nujno potrebno vlagati tudi v razvoj tistih proizvodnih kapacitet, za katere se vnaprej ve, da so tako v pogledu tehničnih rešitev in drugih činiteljev proizvodne sile dela manj produktivne, ekonomsko manj rentabilne ali celo nerentabilne in podobno. S takimi proizvodnimi sredstvi sicer proizvajamo blago, ki nosi znamko »Made in Yugoslavia«, toda s tako proizvodnjo ni mogoče ustvarjati presežnega dela, vsaj ne v pomembnejših relacijah. Z izgradnjo takih kapacitet ne povečujemo nacionalnega bogastva, marveč nasprotno, ohranjamo relativno ekonomsko revščino.

Širša vključitev našega nacionalnega gospodarstva v mednarodno delitev dela in v blagovno menjavo nam bo

tudi z vso ekonomsko doslednostjo odkrila komparativne prednosti našega gospodarstva pred drugimi nacionalnimi ekonomikami. V prihodnje bomo morali razvijati zlasti tiste gospodarske veje in dejavnosti, za katere imamo določene prednosti (visoka stopnja obdelave, storitvene dejavnosti, kot je npr. mednarodni turizem itd.).

Sprostitev delovanja ekonomskih zakonitosti v našem gospodarstvu odpira seveda nove realne možnosti za nadaljnji razvoj samoupravnosti. Brez teh sprememb si je sploh težko predstavljati, kako bi pri sedanji razvojni stopnji proizvajalnih sil moglo gospodarstvo na osnovah samoupravljanja prevzeti nase skrb za razširjeno reprodukcijo. S prenosom razširjene reprodukcije na delovne organizacije pa stopa z vso elementarno vehemenco v ospredje ekonomska in družbena nujnost, da ustrezno z razvojem delovnih funkcij delavcev izoblikujemo tudi odnose v delitvi, v prisvajanju.

Delitev oziroma prisvajanje po delu je vsekakor ena izmed odločilnih determinant, ki opredeljujejo socialistično naravo naših samoupravnih proizvodnih odnosov.

V teh razmerah vsebuje pojem »delo« osebno delo določene zvrsti, tako imenovano strokovno delo v proizvodnji, delo za smotrno nabavo in uporabo delovnih orodij in predmetov dela, delo pri upravljanju in podobno. V delavčevem delu se torej že čedalje bolj staplja, združuje posebna zvrst dela, strokovno delo, upravljanje in gospodarjenje. To se torej pravi, da se pri nas pojem »delo« že bistveno razlikuje od pojma in vsebine delavčevega dela, ki se je izoblikovalo v mezdnih pogojih.

Delitev, prisvajanje, odnosi v delitvi morajo izražati način in odnose dela delavcev v proizvodnji in gospodarjenju, ker je svobodno delo osnovni agens v samoupravnih proizvodnih odnosih. Samo v tem primeru je mogoče doseči ravnotežje, stabilnost in funkcionalno povezanost med delom kot agensom proizvodnje in gospodarjenja in delom kot osnovo za prisvajanje.

Povsem naravno je, da novi vsebini in funkciji delavčevega dela ne ustrezajo več mezdni načini in oblike udeležbe delavcev v delitvi, čeprav vsebujejo določene prvine »plačevanja po delu«.

V samoupravnih proizvodnih odnosih opredeljujeta delavčevo udeležbo v delitvi zlasti temeljni determinanti. Prva determinanta je ekonomski učinek dela; to je količina presežnega dela. Presežno delo je namreč sintetični izraz kompleksne dejavnosti delavcev: rezultira namreč iz koli-

čine blaga, ekonomičnosti dela, smotrne uporabe presežnega dela, uspešne poslovne dejavnosti itd. Druga determinanta pa je, da proizvajalci sami določijo, v kakšnih relativnih odnosih so njihova posamezna dela in udeležba v delitvi.

V naši praksi pa v nasprotju s tako logiko delitve in prisvajanja po delu prav v tem času ponovno oživljajo nekatere zamisli in pobude, ki so nezdružljive z vsebino in pojmovanjem dela in z načelom prisvajanja po delu v samoupravnih odnosih.

Mnogim je resen kamen spotike v našem sistemu delitve po delu to, ker pač temelji dohodek na tržni ceni; torej ne neposredno na resnično porabljenem delu, temveč na kvantumu dela, ki ga prizna tržišče. O tem je bilo doslej pri nas veliko povedanega in veliko napisanega. Graje na račun tržne cene kot komponente dohodka so zelo različne; prav tako so različni tudi predlogi, kako pri merjenju rezultatov dela zamenjati tržno ceno z drugimi rešitvami. Vendar pa vsebujejo nekaj skupnega: skupno jim je staro mezdno pojmovanje dela in njegove vsebine. Ta skupna črta je zelo vidna v vseh grajah tržne cene kot elementa v dohodku. Dokazi: nekatere moti to, da imajo delavci iste stroške in istega strokovnega znanja različne zasluzke, ker ne vidijo gospodarjenja, upravljanja. Spet druge moti, ker na zasluzke delavcev vpliva dober poslovni uspeh. Trdijo, da ta ni dosežen po zaslugi delavcev. Pri tem pozabljajo, da je mogoče bolje izdelano blago bolje prodati, da je mogoče sezonske proizvode, ki pridejo pravočasno na trg, bolje prodati kot na koncu sezone in podobno. Tudi taki so, ki trdijo, da bi morali biti zasluzki delavcev odvisni samo od ravni dosežene produktivnosti dela, merjene z naturalnimi merili. To se pravi, da povsem zanikajo vpliv delavcev na stroške, na ekonomičnost proizvodnje.

Za vsako od teh pripomb na račun osebnih dohodkov je značilno, da ne vidi celotnega kompleksa dela, z vsemi njegovimi komponentami. Povsem razumljivo je, da na taki podlagi potem ni mogoče v celoti razumeti osnov, na katerih temelji udeležba delavcev v delitvi.

To se pravi, da nastajajo osnovne konceptijske dileme, ki se pojavljajo v zvezi z delitvenimi odnosi v bistvu ne zaradi take ali drugačne rešitve v delitvi, temveč zaradi različnega pojmovanja in presoje vloge dela v samoupravnih odnosih. Delitveni odnosi so samo projekcija odnosov z dela: če ne vidimo celote dela, je težko razumeti njegovo projekcijo v delitvi.

Tu je treba izbojevat¹ temeljni boj za delitev oziroma prisvajanje po delu, tu, na področju dela, in ne na torišču matematike in subjektivnega razglabljanja o tem, kateri osebni dohodki so majhni in kateri veliki. Matematika ima svojo logiko: po tej logiki je, recimo, 20 malo, 100 pa veliko. Ekonomika pa ima svojo logiko; to je logika presežnega dela. Po tej logiki je vsak osebni dohodek, ki je krit z majhnim presežnim delom, velik, in narobe, vsak osebni dohodek, ki daje velik presežek dela, je relativno majhen. Toda samo po tej logiki se je mogoče bojevati za gospodarski napredek in standard: res pa je, da je slabemu delu in majhni produktivnosti taka logika nesimpatična in da raje išče svojo modrost v mez²no uravnilovski logiki.

Jasno je, da se v socialistični ekonomiki ne more in ne sme pri urejanju delitvenih odnosov zanemarjati osebne potrošnje in z njo povezanega standarda delavcev. Nasprotno: osebna potrošnja je v razmerah samoupravnih proizvodnih odnosov osnovni materialni stimulans, ki spodbuja procese in tokove v delu in gospodarjenju. Zato mora biti osebna potrošnja ne samo sredstvo, ampak tudi cilj gospodarjenja. To se pravi, da mora imeti, praviloma, dominantno vlogo pri odrejanju osnovnih globalnih odnosov v delitvi. Toda vsako konkretno prisvajanje osebnih dohodkov pa mora biti zasnovano na delu, na delovnem prispevku in rezultatih dela. To je logika delitve po delu. Če opustimo to logiko, potem delitev takoj zapade v območje volontarizma in s tem pod vpliv različnih pojmovanj o odnosih v delitvi, ki v naših razmerah nastajajo zato, ker so še občutne razlike med vrstami, kakovostjo in težino posameznih vrst dela, ki tudi porajajo različne poglede na vrednotenje dela. V tem primeru torej zgubimo enotno merilo za delitev in delitev zgubi svojo stimulatívno »dušo«. Te zadeve bo seveda potrebno upoštevati pri odmerjanju osnovnih delitvenih instrumentov in globalnih odnosov v delitvi.

Z osvoboditvijo cen administrativnih spon in z njimi dirgirane primarne delitve, ki je bila v grobi disonanci z ekonomsko logiko, bo mogoče instrumentarij delitvenega sistema zastaviti precej drugače kot doslej. Prevladala bo lahko njegova funkcionalna stran: sistem bo moral biti bolj dinamično zasnovan in usposobljen za veliko natančnejše, suptilno usmerjanje tokov in procesov v gospodarstvu.

V novo nastalih razmerah v delitvenem mehanizmu ni več prostora za prispevek iz dohodka, ki so ga v gospodarstvu hudomušno imenovali, seveda ne čisto brez vzroka, davek na pridnost.

Davek na promet proizvodov in carina se bosta morala spremeniti iz pretežno fiskalno administrativne postavke, ki se je doslej preprosto vgrajevala v ceno proizvodov, v prožni tržni instrument. Davek na promet se bo moral preseliti iz proizvodnje v sfero blagovnega prometa. Carina pa bo morala postati prožnejši instrument za usmerjanje odnosov med domačim in svetovnim tržiščem. Predvsem ne bo smela več delovati kot instrument popolne zaščite domače proizvodnje, temveč bo morala delovati na domačo proizvodnjo in njen razvoj selektivno.

Pri taki preobrazbi bosta omenjena instrumenta tudi veliko manj kot doslej obremenjevala gospodarstvo (po nekaterih računih naj bi se obremenitev gospodarstva s carinami zmanjšala za več kot polovico). Oba instrumenta, tako davek na promet kot carina, pa bosta morala korenito spremeniti svojo naravo: iz dosedanjih okorelih, fiskalnih instrumentov bosta morala postati živa, dinamična instrumenta, ki bosta omogočala uravnavanje tokov na tržišču. S tema instrumentoma se mora namreč najkoreniteje spremeniti način družbenega usmerjanja gospodarstva. Iz grobo administrativnega dirigiranja gospodarstva, ki v svojem bistvu vidi v tržnih zakonih in cenah pravi bav-bav za socializem, se bo razvil sistem in mehanizem davka na promet in carine, ki bo deloval po isti logiki kot tržišče, le da bo posegal v tržne tokove tam in v tistem primeru, ko bi tržna stihija lahko škodovala. Seveda bo potrebno v te namene razviti ustrezno službo in metodologijo, ki bo omogočala spremljanje dejanskih ekonomskih tokov na tržišču.

V delitvenem sistemu bosta seveda ostala oba temeljna delitvena instrumenta, to so obresti na sredstva in prispevki iz osebnega dohodka. Nujno pa bosta doživela določene kvantitativne modifikacije.

V tako očiščenem delitvenem sistemu bo postal dohodek »čista«
kategorija. S tem bodo podane možnosti, da se vse sile gospodarstva osredotočijo na to, da se prigospodari čim večji dohodek.

Torej: lotili smo se res velikega dela, toda lotili smo se ga korenito. To je res prava gospodarska reforma. In ne samo gospodarska. To je hkrati tudi nov pomemben korak naprej v razvoju naših samoupravnih proizvodnih odnosov.

Poseg je tako vsestranski in tako korenit, da ne bo pustil nikogar ob strani. Od vseh nas in vsakogar med nami pa je odvisno, ali bomo dejavno posegli v te tokove, ali pa jih bomo skušali zaježiti. Toda tokov časa in razvoja doslej še ni nihče ustavil.

JANEZ VIPOTNIK

Naloge izobraževanja na drugi stopnji

... v prihodnjem razdobju bomo morali pospešiti modernizacijo naše industrije, dosledneje uporabljati obstoječe kapacitete, zagotoviti zniževanje proizvodnih stroškov, večjo specializacijo v proizvodnji, razširitev in izboljšanje asortimenta in izboljšanje kvalitete proizvodnje, razvijanje industrijske kooperacije doma in v mednarodnih okvirih, uvajati in izpopolnjevati moderno tehniko in tehnologijo ob istočasni zdravi delovni kooperaciji, dviganje strokovne ravni kadrov, izpopolnjevanje organizacije v podjetjih, razvijanje znanstvenoraziskovalnega dela itd. Posebne napore je treba vložiti v dviganje ravni produktivnosti dela, in to predvsem s procesom modernizacije in avtomatizacije proizvodnje, z bojem proti kopičenju delovne sile v delovnih organizacijah, s stalnim izpopolnjevanjem kvalifikacijske strukture zaposlenih, z boljšo organizacijo dela itd.

Edvard Kardelj na VIII. kongresu ZKJ

Ko sodobna družba v svojem prizadevanju za hiter razvoj šteje med odločilne činitelje tega razvoja maksimalno izkoriščanje sodobnih dosežkov znanosti in tehnike, uvajanje sodobnega intenzivnega gospodarjenja na podlagi specializacije in kooperacije, vključevanje v mednarodno delitev dela in podobno, mora v tej tehnični revoluciji računati predvsem z delovnim človekom, ki je prvi pogoj progresivnega razvoja, računati z njegovo strokovno, intelektualno, kulturno, politično in družbeno ravni. Čim izrazi-

tejša je modernizacija proizvodnje, tem večja je zahteva po znanju in sposobnosti upravljavca, po takšnem delovnem človeku, ki vedno precizneje kontrolira mehanične in druge procese in jih s svojo intelektualno močjo nenehno izpopolnjuje. Čedalje pogostejše so namreč v svetu znanstvene trditve, da je izobraževanje in usposabljanje prav tako pomemben činitelj gospodarskega razvoja kakor količina vloženega dela in kapitala. Najnovejše ekonomske raziskave so pokazale, da povečevanje delovne sile in fizičnega kapitala ne opravičuje v celoti obstoječe stopnje gospodarske rasti, marveč da dokajšen del povečanega proizvoda ni krit z evidentiranimi naložbami. Od tod tudi zasnova tako imenovane »tretjega faktorja« proizvodnje, v katerem ima, kakor vse kaže, izobrazba pomembno vlogo.

Sama podmena, da znanje in ročnost, ki ju vnaša delavec v proizvodni proces, vplivata na njegovo produktivnost,¹ ni pravzaprav nič novega niti revolucionarnega.

To, kar zanima sodobno družbo, predvsem pa tiste, ki se ukvarjajo z metodologijo planiranja kadrov, je vprašanje, ali je mogoče in kako je mogoče upostaviti neke vrste količinske odnose med izobrazbo in gospodarsko rastjo, ali je

¹ Že 1924. leta je ugledni ruski ekonomist S. G. Strumilin objavil študijo o gospodarskem pomenu ljudske izobrazbe. To študijo je zasnoval na predpostavki, da povečani zaslužki delavcev, ki rezultirajo iz višje stopnje izobrazbe, kažejo na neposredno zvezo med izobrazbo in nacionalnim dohodkom. Strumilinova študija je v porevolucijskem obdobju bila del dokumentacije za sovjetsko reformo šolskega sistema. Njegovi obračuni stroškov spodbujajo k uvajanju obveznega šolanja in opozarjajo na učinkovitost tega šolanja v nacionalnem dohodku. Danes so ti obračuni tudi metodološka osnova, na kateri sovjetski ekonomisti gradijo in izpopolnjujejo ekonomiko izobraževanja. Leta 1962 je E. F. Denisov v svoji študiji »Izvori gospodarskega razvoja ZDA in alternative, ki so pred nami izhajal iz domneve, da zaslužki, ki temelje na višji izobrazbi delovnega človeka, predstavljajo dohodek izobrazbe. Istega leta je John Vaizy objavil knjigo »Ekonomika izobraževanja«, v kateri zastopa stališče, da se samo z analizo komplementarnosti izobraževanja, tehnologije in fizičnih investicij, ki se proučujejo na konkretnih, podrobno obdelanih primerih, lahko približamo odgovoru na to zapleteno vprašanje. Profesor Jan Timbergen išče rešitev tega problema tako, da usklaja določene ekonometrijske metode v povezovanju izobraževanja in kvalificiranosti delovne sile z gospodarsko rastjo itd.

Tako izvajanje Denisova kakor tudi izvajanje Vaizyja in Timbergena so naletela na popolnoma različne reakcije ekonomistov. Razprava študijske skupine OECD (Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj) o teh problemih, v kateri so sodelovali najeminentnejši zahodni ekonomisti s področja javnih financ in gospodarskega razvoja, pedagozi, specialisti za vprašanja delovne sile in drugi, ni pripeljala do enotnih pogledov. Popolnoma nasprotna stališča so si bila enotna le v tem, da izobraževanje in splošna rast znanja ljudi pomenita nedvomno važen faktor v gospodarskem in družbenem razvoju. Kvantifikacija tega faktorja in pa način njegove meritve sta ostala še naprej predmet proučevanja, ki naj bo zasnovano na temeljitih teoretičnih analizah.

mogoče z obsegom investicij v izobraževanje doseči predvidene ekonomske cilje? Odgovora na to vprašanje še ni, čeprav je bilo v tej smeri že veliko poizkusov. Vendar pa moramo tudi pri nas z zadoščenjem ugotoviti, da se čedalje bolj uveljavlja mnenje, da pomeni raven izobrazbe delovnih ljudi, njihova strokovna, splošna in kulturna raven funkcijo razvoja materialnih sil in družbenih odnosov.

Kadar govorimo o naši nadaljnji razvojni poti in njenih perspektivah, nam je nenehno pred očmi dejstvo, da je napredek družbenoekonomskih in demokratskih odnosov odvisen predvsem od rezultatov materialne proizvodnje. Čeprav s ponosom ocenjujemo uspehe graditve socializma, saj so bili na primer zadnjih deset let v rasti nacionalnega dohodka in industrijski in kmetijski proizvodnji doseženi rezultati, ki štejejo v svetu med najvidnejše v tem obdobju, se vendar na drugi strani srečujemo še z veliko zaostalostjo in revščino. Poglejmo na primer tisto, kar nas posebej zanima — izobrazbeno strukturo zaposlenih:

Izobrazba	V Jugoslaviji	v Sloveniji
brez šole ali z 1 do 3 razredi osnovne šole	10,0	4,2
s 4 razredi osnovne šole	46,1	43,5
z 8 razredi osnovne šole	10,9	17,4
s šolo za kvalificirane delavce	18,3	22,5
s šolo za visoko kvalificirane delavce	0,5	0,7
z gimnazijo	2,0	1,5
s srednjo strokovno šolo	7,1	6,1
z višjo šolo	1,7	1,0
z visoko šolo in fakulteto	3,2	2,6
neugotovljivo	0,2	0,5

Pri prvem podatku moramo upoštevati, da je v Jugoslaviji med zaposlenimi 4,5 odstotka nepismenih in v Sloveniji 0,7 odstotka. To se pravi, da imamo v naši deželi 56% zaposlenih, ki niso končali osnovne šole, in da je takšnih v Sloveniji 47,7%. V boju za večjo produktivnost pomenijo te vrste rezerve velike potencialne možnosti.

Na VIII. kongresu ZKJ je bilo povedano, da je povprečna stopnja nacionalnega dohodka v povojnem obdobju bila 7%, lahko pa bi se po dosedanjih proučevanjih naših planer-

jev povzpela do 1970. leta na 8 do 10%. Takšne cilje bi bilo moč doseči, če bi mobilizirali tiste rezerve, ki jih skrivajo modernizacija proizvodnje, dobra organizacija dela, maksimalno izkoriščanje sedanjih kapacitet, znižanje proizvodnih stroškov, boljša kvaliteta proizvodov, predvsem pa nenehno izboljševanje kvalifikacijske strukture delovnih ljudi, njihovo izobraževanje in kulturna rast. Aktivno ekonomsko in družbeno življenje in razvoj samoupravljanja zahtevata torej z vsakim dnevom višjo raven strokovnega in splošnega znanja delovnih ljudi. Od tod tudi zamisel o nadaljnjem izpopolnjevanju vzgojno-izobraževalnega sistema, posebno na tako imenovani drugi stopnji. Seveda izhajajo pobude za izpopolnjevanje še od drugod.

Čeprav nikakor ne smemo zanikati velikih uspehov, doseženih po vojni tudi na področju izobraževanja, se vendarle sredi naglo razvijajoče se družbe čedalje bolj vsiljuje vprašanje: ali ustreza naš sistem šolstva druge stopnje potrebam sodobnosti?

Poudariti moramo, da težave druge stopnje nikakor niso nekaj specifičnega, nekaj, kar je nastalo v našem razvoju. Nasprotno, razprave, ki smo jim priče ob mednarodnih srečanjih in na konferencah, namenjenih vzgojno-izobraževalnim nalogam, pa tudi razprave v tisku kažejo, da je problem druge stopnje izobraževanja pravzaprav skupna zadeva domala vseh dežel. Dejstvo je, da ugotavljamo največje razlike v vzgojno-izobraževalnem sistemu ravno pri drugi stopnji. Medtem ko srečujemo na primer v večini dežel bolj ali manj enaka mnenja o obveznem osnovnem šolanju, seveda z vsemi specifičnostmi, ki so karakteristične za posamezna področja in njihove potrebe, in ugotavljamo nekaj podobnega kljub vsej zapletenosti in velikemu številu specifičnih strok tudi v visokem šolstvu, pa so na drugi stopnji izobraževanja očitne in potencirane razlike.

Z reformo, ki je bila uzakonjena 1958. leta, se ta stopnja ni bistveno spremenila, marveč je ohranila veliko značilnosti iz prejšnjega obdobja. Zdi se, da pogoji za kakšne večje spremembe še niso dozoreli. Tako smo izboljševali notranjo programsko strukturo posameznih šol, uvajali več smeri v gimnazijo in nasploh težili za tem, da se izboljša kvaliteta izobraževanja. Rezultati reformiranja te stopnje izobraževanja so bili torej veliko skromnejši kot v osnovni šoli in na visokošolskih institucijah.

Takšna orientacija je kaj kmalu rodila posledice. Dve leti kasneje je namreč prišlo do resolucije o izobraževanju strokovnih kadrov, ki je dala tehtne rezultate. Resolucija je izobraževanje na drugi stopnji osvobodila notranje togosti, omogočila svobodnejši razvoj, ki naj bi bil usklajen z aktualnimi potrebami, dosegla večji vpliv teh potreb na sistem sam in usmerila iniciativo, predvsem gospodarstva, k ustanavljanju institucij za strokovno izobraževanje in formiranje potrebnih kadrov.

Četudi je pravilno, da kar najbolj pozitivno ocenjujemo pomen resolucije za razvoj izobraževanja, so se v nadaljnjem razvoju vendarle pokazale nove težave in nova vprašanja, ki terjajo odgovor.

Morda je ena poglobitvenih pomanjkljivosti sistema stalna težnja po podaljševanju šolanja. To tendenco srečujemo pri drugi stopnji, zlasti pa pri visokošolskih študijah, ko dodajamo učnemu programu neprestano novo snov, ki jo prinaša s seboj razvoj znanosti, kar je seveda normalno, če naj izobraževanje ne zaostaja za življenjem; pozabljamo pa, da je treba hkrati izločevati preživelo snov, polno historicizma, faktografije in enciklopedijske preobteženosti, ki po nepotrebnem obremenjuje učenca, zožuje bazo aktualnosti in ustvarja mnenje, da strokovno usposabljanje bolj ali manj zapostavljamo. Od tod tudi številni nesporazumi med šolami in uporabniki kadrov; v tej smeri najpogosteje iščemo vzroke za nerazpoloženje gospodarskih faktorjev in družbenih služb, za njihovo nezadostno aktivnost, ko gre med drugim tudi za probleme financiranja izobraževalne institucije. Dolgotrajno šolanje doživlja vsepovsod po svetu ostro kritiko. Vsepovsod si prizadevajo, da bi skrajšali šolanje in tako čim hitreje vključili mladega človeka v neposredno delo. Seveda ne gre samo za to, da se mlad človek čim bolj svež in čim hitreje loti ustvarjalnega dela za svojo lastno blaginjo in za blaginjo skupnosti, ampak tudi za to, da dolgotrajno šolanje odteguje mladega človeka od družbene prakse in odgovornosti. Pri nas pa še vedno kljub škodljivim posledicam prevladuje mnenje, da imajo resnično družbeno vrednost samo tiste oblike izobraževanja na drugi stopnji, ki trajajo štiri leta, in se zavoljo tega tudi otežuje normalni postopek pri vpisovanju, na primer pri vpisu na univerzo, višje in visoke šole.

V modernem izobraževalnem sistemu gre za skrajševanje študija in za povezovanje tega študija z neposrednim delom in družbenimi procesi, tako da bi bilo omogočeno

vsakemu delovnemu človeku, da se hkrati, ko dela, uči, da se torej delovni človek uči in pravzaprav izpopolnjuje svojo delovno dobo. Na drugi strani pa pouk v šoli in uporaba učenčevega znanstveno-teoretičnega mišljenja dobiva pri svoji specifični teži v spojitvi s proizvodnim delom, kajti samo proizvodno delo je lahko vir novega znanja in pomeni kot tako tudi del pouka. Proizvodnega dela seveda ne smemo razumeti kot ozko manualno spretnost, ki jo povežemo s preprostim ročnim orodjem. Proizvodno delo, povezano s teoretičnim delom, postaja pomembnejše in učinkovitejše predvsem zaradi pestrih delovnih metod, zaradi tehnike dela, zaradi uporabe novih tehnoloških postopkov in podobnega, kar vse ne samo pripomore k samostojni in domiselni rešitvi proizvodnih nalog, marveč tudi bogati delavčevo osebnost. Proizvodno delo ni samo sebi namen, njegov razvoj je povezan z razvojem in potrebami proizvodnje in tehnologije, proizvodno delo naj učencu olajša adaptacijo na njegovo bodoče delovno mesto v delovni organizaciji. Zato stopa čedalje bolj v ospredje, pravzaprav postaja bistveno vprašanje, ravno najneposrednejša koordinacija med šolo in delovno organizacijo. Če bo seveda koordinacija med šolo in gospodarsko organizacijo ali družbeno službo temeljila na stari, nesodobni, zastareli, obrtniški proizvodnji in ne bo upoštevala sodobne tehnologije, potem tudi kadri, ki bodo prišli iz šole, ne bodo sodobni. Od tod z vidika izobraževanja tudi zahteva po modernizaciji proizvodnje.

Ena bistvenih značilnosti izobraževanja na drugi stopnji, pa ne samo pri nas, ampak tudi drugod, je bila prejšnje čase stroga delitev na splošno in strokovno izobraževanje. Tako po svojih splošnih namenih kakor po vsebini in družbenem vrednotenju je splošno izobraževanje pomenilo osnovo, pot in način za doseg akademskega naziva in z njim tudi ustreznih družbenih položajev. Zato so se za te vrste šol učenci skrbno odbirali, saj so bili vnaprej določeni za bodočo »smetano«¹ družbe. Na drugi strani pa je strokovno izobraževanje pomenilo izobraževanje za delo, za prakso, kjer je ob ustrezni strokovni teoriji prihajala bolj do veljave ročna spretnost. Čeprav je med opisanim in sedanjim stanjem poteklo pri nas že četrto stoletje revolucionarnega obdobja, moramo, žal, priznati, da je za sedanjo strukturo druge stopnje še vedno značilno pripravljanje mladine na delavske in uslužbenske poklice. Tako seveda nikakor ne odмира nevzdržno staro pojmovanje o družbeni vrednosti

fizičnega in umskega dela. Naš sistem izobraževanja ne sme poznati starega konflikta med fizičnim in umskim delom, naš sistem izobraževanja moramo preoblikovati v sestavni del naporov družbe za razvoj proizvodnih sil in družbenega standarda delovnega človeka, v njegovo tako imenovano podaljšano delo. Čeprav statistika trdi, da obiskuje le 30 odstotkov učencev srednjih šol gimnazije, pred vojno pa je bilo ravno narobe, je vendarle treba ugotoviti, da šole in druge izobrazbene institucije za delavske poklice stagnirajo, nekatere celo izgubljajo učence, medtem ko se na drugi strani povečuje število učencev in število šol, v katerih se formirajo uslužbenci. Seveda zahteva specialnost strokovnih šol marsikdaj zelo drago opremo in zamotano strukturo vzgojiteljev, kar je mogoče organizirati največkrat samo na področjih z razvitim gospodarstvom. Zato so nerazvita področja brez te vrste šol in ugotavljamo neprestan pritisk na šole v razvitih centrih. Hkrati pa favorizira takšno stanje v nerazvitih področjih, kjer je zaradi maloštevilnih industrijskih podjetij že samo po sebi več mladine, ustanavljanje gimnazij. Tako se do neke mere odpira tudi vprašanje provenience bodočih uslužbencev oziroma strokovnih delavcev.

Končno gre še za nekaj. Na dosedanji ravni druge stopnje izobraževanja je zelo izpostavljeno mesto gimnazije, ki zajema, kot je bilo rečeno, še vedno približno tretjino vseh dijakov druge stopnje. Nenehno je čutiti tudi težnje, da bi se število gimnazij in število njenih dijakov zvečalo. Ne glede na nekatera druga vprašanja o gimnaziji, ki jo, mimogrede rečeno, vsi sentimentalno branimo, je treba vendarle reči, da kvaliteta in množičnost, s katero se vključuje gimnazija v strukturo druge stopnje, pomeni nesporno neskladje v notranji organizaciji izobraževalnega sistema, povečuje stroške šolanja, ker se mladina v njej pripravlja izključno na nadaljnje štiri do petletne študije in predstavlja s tem v praksi pogosto izvor privilegijev za nadaljnje šolanje.

Naša zakonodaja omogoča mladincu, ki je končal osnovno šolo, to se pravi izpolnil petnajst let, da stopi v delovno razmerje. To je nedvomno zelo pomembno in dopolnjuje vzgojno-izobraževalni sistem, saj se človek z delom tudi ustrezno strokovno izpopolnjuje. Vendar pa se po končani osnovni šoli velik del mladine ne vključi takoj v neposredno delo in v strokovno usposabljanje. Nasprotno, praksa je pokazala, da ravno gospodarske organizacije niso priprav-

ljene vključevati mladih ljudi te starosti v delovno razmerje. V opravičilo svojega ravnanja navajajo različne argumente, s katerimi dokazujejo, da niti fizična niti mentalna zrelost mladince s petnajstimi leti ni zadostna za delo, ki ga sodobna proizvodnja terja od vsakega delavca. Ankete v najrazvitejših gospodarskih organizacijah samo potrjujejo to stališče delovnih kolektivov, ki se zavzemajo za sedemnajstletnike. Izkušnje v drugih državah narekujejo prav takšno prakso. Ali je treba naše gospodarske organizacije omajati v njihovem stališču in jim dokazati, da nimajo prav? Bržkone bi bilo zaman, ker izvira njihovo stališče iz prakse. Na drugi strani pa se delovnim kolektivom z njihovo nadaljnjo rastjo, z bojem za trg, za modernizacijo in večjo racionalizacijo glede delovne sile množijo novi argumenti za takšno stališče. Ob takšni praksi se nam odpira resno družbeno vprašanje, kam z mladino do sedemnajstega leta. V zadnjih petih letih je končalo osnovno šolo skupno 777.992 učencev. Učenje v srednjih šolah je takoj nadaljevalo 617.541 ali 79,3%. V teku omenjenih petih let se je vpisalo v srednje šole še 53.834 učencev, ki so nadaljevali šolanje po najmanj enoletnem presledku. Po teh podatkih je v zadnjih petih letih nadaljevalo pouk v srednjih šolah okrog 86% vseh učencev, ki so končali osnovno šolo. Od preostalih 14% se jih je nekaj vključilo v neposredno delo, drugi pa čakajo večidel na izpraznjeno mesto v srednjih šolah. Menda ni treba posebej opozarjati na škodljivost tega brezdelja.

V drugih deželah, posebno v razvitejših, prihaja čedalje pogosteje na dnevni red zvišanje ravni šolanja, ki naj zajame vso mladino. Analize kažejo, da se tamkaj — seveda z različno intenziteto, pač glede na stopnjo razvoja posamezne dežele — čedalje bolj uvaja praksa, da bi dvignili izobrazbeno in tehnično raven celega naroda na stopnjo, ki ustreza drugi stopnji izobrazbe. Prizadevajo si, da se izobrazbena raven vsega prebivalstva neprestano izboljšuje. Orjaška gibanja v modernizaciji proizvodnje vodijo k čedalje bolj dovršenim in kompliciranim proizvodjalnim sredstvom, tisti pa, ki jih spravljajo v obratovanje in kontrolirajo, morajo imeti čedalje širšo in temeljitejšo izobrazbo, ki ima v naši družbeni praksi, v socialističnih družbenih odnosih in samoupravljanju še posebne naloge.

Pri teh ugotovitvah gre še za nekaj. Sedanja struktura srednjih šol zahteva, da se mladi človek zelo zgodaj odloči za bodoči poklic. Te zgodnje odločitve o bodočnosti v letih,

ko mladi ljudje še niso dovolj zreli za tako pomemben življenjski korak, imajo več neprijetnih posledic. Najnovejši rezultati tako psiholoških kot pedagoških raziskav trde, da so v nekoliko zrelejših letih te odločitve mnogo uspešnejše, da je manj tavanja in pozneje manj spreminjanja poklica, kar je v prid seveda tudi družbenim interesom. Tudi to je eden izmed argumentov, ki ga moramo upoštevati, ko bomo v prihodnje reševali vprašanje drugostopenjskega izobraževanja.

Ko čedalje močneje poudarjamo tehnično in profesionalno izobrazbo, pa seveda s tem nočemo zapostavljati splošne in humanistične izobrazbe. Nasprotno. Sodobna družba in njeni razvojni procesi zahtevajo vsestransko polivalentno osebnost, osebnost, ki bo imela aktiven odnos ne le do vprašanj tehnike in znanosti, marveč tudi in čedalje bolj do družbenih in političnih ved, ki v sistemu samoupravljanja in neposredne demokracije postajajo pomemben činitelj v razvijanju socialnih, ekonomskih, kulturnih, političnih in družbenih procesov našega časa. Zato nam seveda tehnično in poklicno izobraževanje ne sme pomeniti samo usposabljanje visoko kvalificiranih specialistov, tehnikov in druge vrste strokovnih tehničnih profilov, ne sme nam pomeniti (kakor tudi ne vsako drugo izobraževanje) samo pripravljanje človeka za delo, ki ga opravlja ali vodi, marveč tudi za samoupravljanje, za družbene odnose. Vsak delovni človek je hkrati upravljavec, zato mora poznati družbene procese, mora se vključevati vanje na svojem delovnem mestu pa tudi v okolju, ki ga absorbira v njegovem prostem času, in s svojim političnim, kulturnim in sploh družbenim diapazonom vplivati na okolje in ga potiskati naprej. Družbeni odnosi in družbeni procesi so iz dneva v dan bolj zamotani, sočasno pa bi jih naša dinamična družba rada kar najhitreje razvijala. Toda tempo njihovega razvoja in reševanje protislovij sodobnega časa sta v premem sorazmerju s stopnjo družbenopolitične zavesti, z nivojem splošne, tehnične in ekonomske izobrazbe, zlasti pa s sposobnostjo ljudi, da razumejo vsebino teh procesov in družbenih odnosov.

Zato je tudi s tega zornega kota gledana problematika, o kateri je govora, potrebna integracija družbenopolitičnega in poklicnega izobraževanja. Pa še nekaj: Ljudje z večjim vsestranskim znanjem v samoupravljanju, v razvoju družbenoekonomskih odnosov hitreje zmanjšujejo razlike med telesnim in umskim delom. Odvisnost in medsebojno

prepletanje znanosti, tehnike in politike v najširšem pomenu besede, zahteva resnih prizadevanj pri oblikovanju izobraževalnih institucij, pri utrjevanju njihovih delovnih metod, predvsem pa pri sprejemanju in izvedbi učnih načrtov in programov.

Če tega ne vidimo povsem jasno in ne rešujemo povsem odločno, bomo zadeli na tehtne kritike, kar zadeva tehnizacijo izobraževanja, zapostavljanje humanizma in podobno.

Našteli smo torej nekaj argumentov, ki so pokazali, kako potrebno je izpopolnjevati dosedanji sistem na drugi stopnji. Vsi ti argumenti, in morda še drugi, zahtevajo medsebojno organsko povezavo in ustrezno mesto v sistemu izobraževanja.

Na tej osnovi je bil sestavljen predlog, da se vzgojno-izobraževalni sistem na drugi stopnji prične z dveletnim šolanjem po končani osemletki. To je dveletna pripravljalna šola, ki vključuje nov element tehnične izobrazbe s proizvodnim delom in je v tem seveda najtesneje povezana z gospodarstvom in družbenimi službami. Programsko bi bila tako organizirana, da bi zajela naslednja izobrazbena področja: humanistično, prirodoslovno-matematično, obče tehnično, proizvodno delo in fizično in zdravstveno vzgojo. Splošna izobrazba, ki jo sestavljajo naštetá področja, je po pravilu enotna in predstavlja splošno skupno osnovo nove vsebine izobraževanja na drugi stopnji za vse učence. Prirodoslovno-matematično in tehnično izobraževanje s praktičnim delom je po pravilu usmerjeno k domenam dejavnosti, k industriji, kmetijstvu in drugim področjem, kot so družbene službe, terciarne dejavnosti in podobno.

Dveletno industrijsko-tehnično izobraževanje ima dvojno funkcijo:

Prvič, da omogoči mladini bolj številno in uspešnejše vključevanje v neposredno delo, kot nam je to uspelo z osnovno šolo, saj daje gospodarstvu in drugim dejavnostim človeka s 17 leti, ki ima poleg tega, da je zrelejši in so njegova leta bolj primerna za neposredno delo, tudi širše občekulturno in prirodnoznanstveno izobrazbo ter osnovno teoretično in praktično znanje iz določene veje proizvodne dejavnosti. Njegovo vključevanje v neposredno delo in pa nadaljnje strokovno usposabljanje na delovnem mestu lahko zdaj delovna organizacija uspešneje organizira, tudi v skladu s svojimi kadrovskimi potrebami. To nalogo opravi lažje, učinkoviteje, hitreje in ceneje, kot pa jo je opravljala

s 15-letnim mladim delavcem, ki je pravkar končal osnovno šolo.

Druga funkcija dveletnega izobraževanja je priprava za nadaljnje sistematično šolanje. Če torej želimo specializacijo, ali določen strokovni profil ali pripravo za študij na visokih šolah, se izobrazba nadaljuje na različnih šolah, ki so rganizirane glede na svoje specifične naloge, ki pa bodo zaradi svoje specifičnosti zahtevale mnogo intenzivnejše šolanje, z uporabo vseh sodobnih učno-vzgojnih sredstev in čimbolj racionalno uporabo časa, to so: šole za strokovne delavce, za tehnične in njim podobne kadre, gimnazije, kot šole, ki pripravljajo mladino za ustrezna področja študija, pa tudi za nekatere poklice in podobno.

Izhajajoč iz teh načel, je programsko strukturo pripravljalnega izobraževanja na drugi stopnji treba graditi na fondusu, ki je odprt za vse ali vsaj za večji del poklicev, kot občekulturna in tehnična priprava za nadaljnjo strokovno izobrazbo, izpopolnjevanje in neposredno delo. Takšen fondus izobrazbe bi bilo treba postopoma, v skladu z možnostmi, razširiti tako, da bi postal lastnina vsake mlade generacije do 17 leta starosti, drugič, da bi postal ob organizaciji, ki bi omogočila istočasno delo in učenje, lastnina vseh zaposlenih, ki bi hoteli končati pripravljalno šolo. Bodisi da bi bile te šole organizirane v okviru sedanjih šol druge stopnje, bodisi da bi bile samostojne, bodisi da bi bile vključene v šolske centre industrijskih podjetij, njihov namen bo dosežen le s pogojem, da bodo kar najbolj neposredno povezane z gospodarstvom in družbenimi službami. Koordinacija med temi ustanovami in proizvodnimi podjetji, bolnicami, zavodi in podobnim bi se morala pokazati predvsem: v orisu splošne fiziognomije šole in njenih nalog glede na gospodarske organizacije in ustanove, v kontinuiteti učnih načrtov in programov, zlasti za proizvodno delo, v izbiri in strokovnem izpopolnjevanju predavateljev iz vrst inženirjev in tehnikov, v tem, da bi šole stalno spremljale tehnološke procese in organizacijo dela tistih gospodarskih in družbenih panog, za katere pripravljajo kadre, v tem, da bi dajale gospodarske organizacije na razpolago delavnice, laboratorije, tehnično in drugo dokumentacijo, in podobnem.

Sklepno izobraževanje na drugi stopnji bi se realiziralo v drugi fazi študija. Po dejanskih potrebah in funkciji se sklepno izobraževanje deli na tri skupine: v specialno tehnično, v profesionalno tehnično in v gimnazijsko izobraže-

vanje. Značilnost specialnega tehničnega izobraževanja je intenzivnost in konkretnost glede vsebine, metod in norm dela. Zaradi tega se v praksi omenja tudi kot obratno izobraževanje, ker posreduje specialno proizvodno tehnično znanje, sposobnosti in metode, ki so neizogibne za učinkovito obvladanje delovnega mesta v pogojih moderne industrijske proizvodnje ali na istih načelih zasnovanih drugih družbenih dejavnosti.

Glede na to, da je specialno tehnično izobraževanje zasnovano na predhodnem širokem fondusu znanja, je seveda široko odprto k nadaljnjemu šolanju.

Profesionalno tehnično izobraževanje ima prav tako široko podlago v pripravljalnem izobraževanju, ki zagotavlja sorazmerno visoko raven znanja iz matematike, prirodoslovnih znanosti in iz splošnih tehničnih disciplin ob istočasnem eksemplaričnem poznavanju proizvodnje in dela, delovne spretnosti in metod. V takšnih pogojih je to izobraževanje lahko tudi strokovno širše in globlje. Proces profesionalno-tehničnega izobraževanja poteka v načrtno organiziranih pogojih šolanja in pouka v delavnicah, v laboratorijih, praktikumih in na izbranih delovnih mestih v neposrednih proizvodnih procesih. Profesionalno tehnično izobraževanje se razlikuje od specialno tehničnega po tem, da programsko ustreza zahtevam širših in trajnejših kombinacij dela v njegovi delitvi, zahtevam univerzalnejših poklicev ali tehničnih, ekonomskih, zdravstvenih in drugih služb, ki hočejo večji radij strokovno teoretičnega in praktičnega znanja in pa razvoj osebne in delovne kvalitete. To šolanje bi trajalo eno do dve leti.

Gimnazijsko izobraževanje zajema vse tiste stroke, ki zahtevajo višjo stopnjo sistematičnega znanja, bodisi s področja družbenih in ekonomskih znanosti, bodisi iz matematike in prirodoslovnih ved. V razpon delovnih profilov, ki se lahko oblikujejo v procesu gimnazijskega izobraževanja, štejemo raznovrstne poklice v laboratorijih kemijskih in metalurških, agrotehničnih, elektrotehničnih in drugih obratih, v turizmu, bančništvu, v dejavnosti telekomunikacij in prometa, v mehanografiji, v administraciji in drugod. Za vse te profile je značilno, da so razmeroma zelo zahtevni glede poznavanja sistema ustreznih znanstvenih področij, metod dela in praktične orientacije za delo te vrste. Tudi tu je mogoče, da se zavoljo večje intenzitete in interesne angažiranosti učencev ta oblika izobrazbe začne pri dosežanju strukturi gimnazijske izobrazbe diferencirati in da se

izobraževanje programsko usmeri na smotrnem skupnem znanstvenem aspektu, kot je na primer družbenoekonomska smer, matematika in prirodoslovne vede, družbene vede, kombinirane z jeziki, družbene vede z močnejše poudarjeno klasično humanistično vsebino in podobno. Glavna skrb za izobrazbo bi bila še naprej zaupana gimnaziji, ki bi po končanem dveletnem pripravljalnem šolanju trajala največ dve leti. Od pripravljalnega šolanja do gimnazije pravzaprav celotni sistem odpira možnosti in hkrati postavlja zahtevo po racionalnem postopnem krajšanju šolanja. Zastavlja se vprašanje, kakšne prednosti ima opisana struktura izobrazbe za drugo stopnjo.

Ustvarja se čvrsta osnova za obogatitev splošne in tehnične kulture delovnih ljudi in olajšuje — v perspektivi — postopni prehod bodočih generacij mladine k vsesplošni izobrazbi na drugi stopnji.

Organizirano se omogoča mladini, da se takoj vključuje v delo, izbira bodočega poklica pa se pomakne od 15. na 17. leto.

Delovnim organizacijam se odpirajo široke možnosti za neposredno izobraževanje kadrov, ki so jim potrebni, s čimer se celotni sistem izobrazbe izpopolnjuje, viri družbenih sredstev za financiranje izobrazbe pa se zaradi racionalnejšega in ekonomičnejšega trošenja krepijo in množijo.

Omogoča se cenejša izobrazba nasploh, skrajšuje šolanje, manjšajo izdatki za opremo, kar pripomore k hitrejšemu kvantitativnemu usklajevanju izobrazbenih kapacitet z naglo rastjo novih generacij mladine in s čedalje večjimi potrebami po kadrih.

Proizvodno delo kot nedeljiva komponenta vzgoje in izobrazbe prihaja do veljave mnogo bolj kot v dosedanjem sistemu in postaja integralni del osnove vseh vzgojno-izobraževalnih procesov.

Opisani koncept izobraževanja na drugi stopnji olajšuje aktualizacijo učno-vzgojne vsebine, vnaša sodobne dosežke znanosti in tehnike v proces izobrazbe in eliminira preobširne in enciklopedijske programe, ki obremenjujejo učenca in podaljšujejo šolanje.

Zaposlenim omogoča ta koncept lažjo realizacijo ravni te izobrazbene stopnje; zaradi stalnih novosti tehnološke narave prilagajajo zahtevam delovnih procesov in po potrebi tudi laže prekvalificirajo.

Predlagani sistem druge stopnje neprenehoma zahteva modernizacijo proizvodnje in družbenih služb.

Olajšuje se dislokacija izobrazbenih ustanov, kar bo postopoma pripeljalo do razbremenitve sedanjih centrov z razvitim šolstvom in približalo šole njihovim uporabnikom v krajih, kjer živijo in delajo.

Zmanjšuje se razlika med intelektualnimi in delavskimi poklici.

Predlagani koncept je spodbuda za različne integracijske procese, odpira možnosti za nastajanje močnih vzgojno-izobraževalnih delovnih organizacij, izboljšuje kvaliteto šolanja, racionalizacijo izobrazbenih procesov in podobno.

Novi aspekti druge stopnje izobraževanja seveda nika-
kor niso takšnega značaja, da bi jih bilo mogoče uveljaviti
tako in v celi državi. Nasprotno, te aspekte je treba teme-
ljito proučiti in jih preizkusiti v nekaj izobrazbenih cen-
trih in v različnih krajih Jugoslavije. Treba bo temeljito
proučiti vse spremembe, ki jih bo izzval predlog na osnov-
nih šolah in posebno v visokošolskem študiju. Treba bo iz-
računati finančne pokazatelje, koliko zahteva takšen način
šolanja od družbe, in seveda tudi to, kaj z njim družba ma-
terialno pridobi. Proučiti bo treba tempo izvajanja tega
koncepta, postopnost in pogoje za realizacijo.

Treba bo proučiti materialne in kadrovske učinke, pre-
gledati zlasti predavateljske kadre in določiti njihov profil.
Temu konceptu bo treba prilagoditi gimnazijo, njene na-
loge, njen položaj in podobno.

Če je ta predlog v skladu s splošnimi družbenimi intere-
si, če ustreza posebnim zahtevam gospodarstva in družbe-
nih služb, intenzivneje odpira možnosti za izpopolnjevanje
kadrovske strukture delovnih organizacij, približuje razne
oblike izobraževanja ne samo mladini, marveč tudi odras-
lim, če odpira najširše možnosti za istočasno delo in učenje
in prispeva k ustvarjanju kontinuiranega in permanentnega
izobraževanja vsakega delovnega človeka, potem bo verjet-
no težko zanikati upravičenost njegove realizacije.

JOŽE GORIČAR

Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav

Za našo sociološko znanost* je morda najbolj značilno to, da nobena zanjo pomembna okoliščina ni v zadostni meri empirično raziskana. Zategadelj tudi nimamo na voljo zadosti korektno zbranega gradiva, na podlagi katerega bi lahko dajali ustrezne, neoporečno utemeljene znanstvene izjave. To velja v polni meri tudi za vprašanje o družbenem pomenu empiričnih socioloških raziskav samih. Kakor koli bi se ta trditev utegnila zdeti pretirana — tako namreč, da za razmišljanje o vprašanju, o katerem pišemo, empirično gradivo le ne bi bilo potrebno — je vendarle pravilna. Tudi za adekvaten odgovor na takšno vprašanje bi bilo treba namreč upoštevati predvsem resnično stanje, takšno, kakršno objektivno je, ne pa subjektivna mnenja o njem, ki se kažejo v različnih stališčih prizadetih ali neprizadetih posameznikov. Ker tedaj ne razpolagamo s korektno zbranim gradivom, na katero bi se mogli sklicevati, zanašajoč se na njegov objektivni pomen, bomo pri tem razmišljanju izhajali predvsem iz izkušenj, ki smo si jih nabrali med večletnim delom v znanstvenih zavodih, ki se ukvarjajo z empiričnimi sociološkimi raziskovanji.

1. Zadnja leta je pri nas v delu veliko, celo zelo veliko empiričnih socioloških raziskav. Za precejšnji del le-teh pa lahko le v formalnem pogledu trdimo, da so empirične in sociološke. V tem članku ne bomo poimenovali z empiričnimi sociološkimi raziskavami kakršnega koli proučevanja družbenih stanj »na terenu« ali pa celo kakršnih koli anke-

* Prirejeni referat, ki ga je imel avtor na posvetovanju o metodoloških problemih v družboslovju v maju 1965.

tiranj, ki se zadnji čas naravnost množično izvajajo, marveč bomo obravnavali le takšna raziskovanja, ki se izvajajo »lege artis«, se pravi, ki upoštevajo dognanja sodobne sociološke metodologije, ki so tedaj teoretično zasnovana ter metodološko korektno izvajana.

Ko razmišljamo o družbenem pomenu empiričnih socioloških raziskovanj, izhajamo iz domneve, da daje takšnim raziskovanjem določen družbeni pomen že sama okoliščina, da so izvajana »lege artis«. Čisto drugačno je seveda vprašanje, kakšen pomen pripisujejo nekorektno in ignorantsko izvajanim »sociološkim« raziskavam nekateri posamezniki ali pa skupine pri nas. Pri tem se odpira vprašanje dokaj širokega razpona o takšnih raziskovanjih, ki naj bi služila — ali pa morda tudi že služijo — apologetskemu prikazovanju različnih družbenih dogajanj in stanj, ali pa o takšnih, pri katerih njihove rezultate »frizirajo« iz najrazličnejših pobud. Ker pa za zdaj ni nobenega razloga za trditev, da kaže takšna vrsta empiričnega raziskovanja na kakršno koli dejavnost širšega obsega, moramo ugotoviti naslednje: četudi pripisujejo morda posamezniki ali posamezne skupine družbeni pomen nekaterim nekorektnim in šarlatanskim »sociološkim raziskavam«, to ne govori o kakšnih načelnih ali pa apriorističnih stališčih, marveč govori kvečjemu o tem, da tisti, ki tako delajo, ne poznajo pomena, dometa in funkcije empiričnih socioloških raziskovanj. Apologetski in »frizirani« rezultati pa kažejo po drugi strani tudi na subjektivne pomanjkljivosti, na nezadostno teoretično in metodološko razgledanost nekaterih »raziskovalcev«, pa tudi na njihovo zrahljano znanstveno moralo ali pa tudi na popolno pomanjkanje znanstvene morale.

2. Medtem ko smo tako še kar lahko določili, na katera empirična sociološka raziskovanja se bo nanašalo to naše razmišljanje, smo pa spričo potrebe, da določimo vsebino pojma družbeni pomen (empiričnih raziskovanj) pred precej težjo nalogo. Kaj bomo tedaj razumeli z družbenim pomenom raziskovanj, o katerih govorimo? Vprašanje ni lahko konec koncev tudi zaradi tega, ker se ta kategorija — namreč kategorija »družbeni pomen« — razteza vsaj na treh nivojih, ki jih moramo vzeti v poštev, ko razmišljamo o zastavljenem vprašanju. Gre za naslednje nivoje:

- teoretični nivo (vpliv raziskovanja oziroma njegovih rezultatov na razvoj teorije),
- nivo uporabljanja rezultatov raziskovanj v družbeni praksi,
- nivo usposabljanja raziskovalcev.

Rešiti je, nadalje, tudi vprašanje o tem, v kakšnem medsebojnem odnosu so naslednji pojmi: družbeni pomen empiričnih raziskovanj, njihova družbena vrednost in končno njihova družbena koristnost in pa interes, ki zanje obstaja (ali pa ne obstaja). Vsebina kategorije družbeni pomen je empirično pozitivistične narave, kar pomeni, da jo določajo vsakokratna (pozitivna ali pa negativna) mnenja, ki jih pač ljudje imajo o empiričnih socioloških raziskavah. Kategorija družbene koristnosti je pragmatično utilitaristične narave, zakaj za koristno se šteje po navadi to, kar služi kakšnemu družbenemu namenu. Kategorija družbene vrednosti pa je etično normativne narave, njeno vsebino določa obstoječa družbena, v našem primeru predvsem znanstvena morala. Iz tega tedaj izhaja, da je pojem družbeni pomen širši od pojma družbena vrednost in družbena koristnost (empiričnih raziskovanj) in da prvi pojem druga dva vključuje. Zaradi tega smo do neke mere upravičeni, da obravnavamo ta druga dva pojma sinonimno. Interes za empirična sociološka raziskovanja pa bomo šteli za enega izmed indikatorjev družbenega pomena, ki gre tem raziskovanjem.

3. O interesu za empirična sociološka raziskovanja kot enim izmed indikatorjev njihovega družbenega pomena lahko ugotovimo, da takšen interes pri nas obstaja in da se celo iz leta v leto veča. Kar zadeva vprašanje o nosilcih tega interesa oziroma tistih skupin, organizacij, ustanov in služb, ki s svojimi dejavnostmi ta interes najbolj očitno izražajo, ni težko ugotoviti, da gre za dve vrsti takšnih nosilcev. To so na eni strani raziskovalne organizacije oziroma njihovi delovni kolektivi, na drugi pa družbeni skladi za financiranje znanstvenega dela. Ko opazujemo to stanje, ni težko ugotoviti, da med nosilci interesa za empirična sociološka raziskovanja skorajda popolnoma manjka tisti nosilec, ki bi moral biti pravzaprav v ospredju. Gre za takšne organizacije, ustanove in službe, ki naj bi bile »neposredni uporabniki« rezultatov empiričnih socioloških raziskovanj, tedaj za najrazličnejše delovne organizacije v gospodarstvu, za družbenopolitične organizacije, družbenopolitične skupnosti — posebno komune — in pa za najrazličnejše družbene in javne službe.

Gornjo trditev lahko podpremo vsaj kot zelo verjetno hipotezo na podlagi tehle podatkov: od celotnih finančnih sredstev, ki jih je v letu 1964 dobil za raziskovalno delo inštitut za sociologijo in filozofijo pri ljubljanski univerzi, je prišlo na neposredne uporabnike raziskovanj komaj

12,72% teh sredstev, medtem ko je prišlo na zvezni sklad za financiranje znanstvenega dela 25,97%, na Sklad Borisa Kidriča pa 61,51%. Podobna situacija je bila tudi pri nekaterih drugih raziskovalnih zavodih s področja družbenih ved v Sloveniji. Morda ne bo odveč, če v tej zvezi povemo še to, da so pri tehniških in tehnoloških raziskovanjih v istem času sodelovali neposredni uporabniki s 63% finančnih sredstev. Med neposrednimi uporabniki najdemo v tem primeru predvsem gospodarske delovne organizacije. Zelo verjetno je, da položaj glede tega tudi v drugih naših republikah ni bistveno drugačen.

Če kažemo na ustrezne raziskovalne organizacije na eni strani, na drugi pa na družbene sklade kot na tiste subjekte, ki pri nas predvsem izražajo interes za empirična sociološka raziskovanja, moramo ugotoviti še to, da so bile raziskovalne organizacije prvo desetletje po osvoboditvi pri uresničevanju tega interesa aktivnejše kakor družbeni skladi. To je bilo obdobje administrativnega financiranja raziskovalnega dela. S prehodom na pogodbeno financiranje tega dela, oziroma na sistem dohodka tudi v raziskovalnih organizacijah, pa stopajo kot uresničevalci interesa za empirične sociološke raziskave v ospredje družbeni — zvezni in republiški — skladi.

Iz tega, ko ugotavljamo, da so neposredni uporabniki doslej le v neznatni meri sodelovali pri financiranju empiričnih socioloških raziskovanj, pa še ne gre sklepati, da pri njih interesa za takšna raziskovanja ne bi bilo. Nasprotno, na podlagi dosedanjih izkušenj lahko trdimo, da so tudi neposredni uporabniki zainteresirani za empirična raziskovanja. Vzrok, da neposredni uporabniki le pičlo financirajo te družboslovne raziskave, namreč ni v pomanjkanju interesa za takšne raziskave, marveč preprosto v tem, da ti uporabniki sami nimajo dovolj sredstev, s katerimi bi lahko financirali tiste empirične sociološke raziskave, za katere so zainteresirani. To velja še prav posebej za vse družbene službe, za velik del družbenopolitičnih organizacij, kakor tudi za velik del družbenopolitičnih skupnosti, posebno pa za mnoge komune. Če je tedaj delež neposrednih uporabnikov, ki smo jih navedli, pri financiranju empiričnih socioloških raziskav majhen, je to dejstvo pripisati predvsem temu, da pri delitvi družbenega dohodka premalo mislimo na to dejavnost.

Drugo vprašanje pa nastaja zaradi nesorazmerja, ki obstaja med družbenimi sredstvi za matematično-tehniške in tehnološke raziskave in pa družbenimi sredstvi za družbo-

slovne raziskave, za katere se dajejo — kakor je splošno znano — mnogo manjša finančna sredstva kakor pa za prve. Če opozarjamo na to nesorazmerje, se hkrati popolnoma zavedamo velikega pomena matematično-tehniških in tehnoloških raziskav za razvoj materialnih produktivnih sil družbe. Toda če je kakšna družba dolžna z vsemi razpoložljivimi sredstvi pospeševati družboslovna empirična raziskovanja, potem je to ravno socialistična družba. V samem bistvu socialistične politike namreč je, da načrtno posega v družbena dogajanja. Takšno poseganje pa bo uspešno le, če bo izhajalo iz znanstveno ugotovljenih spoznanj in dognanj. Do teh pa je mogoče priti predvsem z empiričnim raziskovanjem družbenega dogajanja, ki pa je — zelo drago. Kvantitativno nesorazmerje med sredstvi za prirodoslovna in sredstvi za družboslovna raziskovanja vzbuja vtis, da se pravzaprav še zmeraj nismo otresli ene izmed poglavitnih norm političnega liberalizma, ki je »prepovedoval« vsakršno zavestno, načrtno, znanstveno poseganje v družbeno dogajanje, saj bo le-to potekalo najbolj skladno tedaj, če ga prepustimo nemotenemu delovanju »prirodnih zakonov«.

Kljub vsemu temu pa se interes za empirične sociološke raziskave pri nas, kakor smo že dejali, vendarle večja. To izhaja posredno tudi iz števila publikacij, ki so zasnovane na takšnih raziskovanjih. V tem pogledu so značilni tile podatki, ki jih povzemamo po publikaciji »Bibliografske anotacije dela empirijskega karaktera iz oblasti društvenih nauk«. (Institut društvenih nauka, Beograd 1964. V prvi vrsti so navedena leta od 1945 do 1962, v drugi pa število ustreznih objavljenih del, pri čemer so upoštevana samo dela s sociološko vsebino.)

45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62
1	2	1	1	3	5	8	11	15	12	15	23	31	37	41	74	52	35

Razpredelnica kaže, da se število publikacij v letih 1945 do 1955 relativno počasi večja, da je to povečevanje v razdobju 1956 do 1960 precej dinamično, da je bilo objavljeno največje število publikacij leta 1960, v zadnjih dveh letih pa se število publikacij spet znižuje in je v letu 1962 zdrknilo pod število iz leta 1958. Zanimivo bi bilo, če bi kdo to nekoliko nepričakovano časovno distribucijo publikacij s področja empiričnih socioloških raziskovanj podrobneje proučil, ne nazadnje tudi zaradi tega, ker se je število teh publikacij začelo zniževati v letih, ko so raziskovalne organizacije prehajale na nov način financiranja raziskovalnega dela.

4. Prehod od administrativnega financiranja raziskovalnih organizacij s področja družbenih ved na samofinanciranje oziroma na sistem dohodka za te organizacije ni bil ne preprost ne lahek. Odprl je celo vrsto problemov in vprašanj, ki bodo dalj časa vplivala na družbeni pomen empiričnih socioloških raziskovanj. Vsaj na prehodu od enega načina financiranja k drugemu se namreč dogaja, da se navedene delovne organizacije vsako leto znajdejo za določen čas v precejšnjih finančnih težavah. Vzrok zanje je predvsem v tem, ker se dinamika uporabljanja sredstev, ki jo narekujejo empirična raziskovanja — posebno pa raziskovanja, ki se izvajajo na terenu — ne sklada z dinamiko nakazovanja teh sredstev iz ustreznih družbenih skladov. Empirična raziskovanja zahtevajo namreč največ sredstev v prvih fazah — za kritje stroškov terenskega dela in pa za mehanografsko obdelavo zbranega gradiva — medtem ko skladi v tem času nakazujejo največ do 40% odobrenih sredstev.

Takšno stanje ima celo vrsto slabih posledic. Od njih bi navedli samo dve. Prvič, ker je treba mlade sodelavce takoj vključiti v delo pri raziskovalnih projektih, zato da »ustvarjajo dohodek«, poteka strokovno izpopolnjevanje teh sodelavcev vse preveč prakticistično in enostransko. Za mlade sodelavce v raziskovalnih delovnih organizacijah ni ne časa ne sredstev za temeljit sistematični razvoj in poglobljanje njihovega teoretičnega in metodološkega znanja, kar pa je neizogiben pogoj za formiranje dobrih in zanesljivih znanstvenih delavcev. Drugič, pri nekaterih članih raziskovalnih delovnih organizacij, ki se občasno bore z manjšimi ali večjimi materialnimi težavami, nastaja prepričanje, češ da je pglavitna naloga teh organizacij »ustvarjanje dohodka«, ne pa znanstvenoraziskovalno delo. (»Ustvarjanje dohodka« dajemo med narekovaje zaradi tega, ker se dohodek ustvarja samo in izključno na področju materialne produkcije. Na področju kulturnih dejavnosti se samo razdeljuje tisti del nacionalnega bogastva, ki ga družba določa za to vrsto dejavnosti.) Tako prva kakor tudi druga okoliščina imata lahko samo negativen vpliv na kvaliteto empiričnih socioloških raziskovanj in zaradi tega seveda tudi na njihov družbeni pomen.

S tem ko opozarjamo na slabe posledice, pa se nikakor ne izjavljamo zoper sistem dohodka pri raziskovalnih delovnih organizacijah. Nasprotno, mnenja smo, da je sistem pogodbeno določenih empiričnih socioloških raziskovanj med najmočnejšimi sredstvi za to, da bo raziskovalna tema-

tika tudi resnično aktualna. Do takšne aktualizacije raziskovalne tematike bi predvsem prišli, če bi bili neposredni uporabniki pri pogodbenem financiranju raziskav bolj udeleženi kakor pa so bili doslej.

Prav tako neizogibno potrebno pa je, da se delovnim organizacijam, o katerih govorimo, dajo na razpolago določena finančna sredstva čisto neodvisno od njihovih raziskovalnih nalog, in sicer za strokovno izpopolnjevanje mladih strokovnjakov kakor tudi za sistematičen in trajen študij vseh raziskovalcev, članov takšnih delovnih organizacij. Nesporno je, da bi se v tem primeru družbeni pomen naših empiričnih raziskovanj večal, to pa ne samo zaradi interesa, ki za takšna raziskovanja pri nas nesporno obstaja, marveč predvsem zaradi večje kvalitete teh raziskovanj in njihovih rezultatov; večala bi se namreč njihova družbena vrednost in koristnost. Ne nazadnje pa obstaja tudi določena korelacija med znanstveno kvaliteto empiričnih socioloških raziskovanj in njihovih rezultatov na eni strani in pa večanjem ali pojemanjem družbenega interesa zanje na drugi. Pomembno in koristno bi bilo, če bi to korelacijo na nekaj primerih podrobneje proučili, zlasti v odnosu do neposrednih uporabnikov raziskovanj, zakaj ustrezni podatki bi lahko odigrali veliko vlogo ravno pri teh uporabnikih kot potencialnih naročnikih empiričnih raziskovanj.

5. Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskovanj je odvisen — kakor smo že navedli — od vpliva, ki ga imajo ta raziskovanja vsaj na treh področjih: na teoretičnem področju, na področju družbene prakse in pa na področju formiranja raziskovalcev. Kako je pri nas z vplivom empiričnih raziskovanj na prvem, teoretičnem področju?

V splošnem lahko rečemo, da vplivajo empirična raziskovanja na teorijo pozitivno v vseh tistih primerih, ko bodisi potrjujejo teoretične hipoteze (ali pa jih ne potrjujejo), bodisi vodijo do novih hipotez in tako spodbujajo nadaljnje teoretično delo. Zaradi takšnega pozitivnega vplivanja empiričnih socioloških raziskovanj na teorijo se družbeni pomen teh raziskovanj prav gotovo večja, zlasti glede na tisto komponento, ki smo jo ob začetku označili kot družbeno vrednost empiričnega raziskovanja. Ta raziskovanja pa lahko seveda tudi negativno vplivajo na teorijo, so pa tudi takšna, ki nanjo ne vplivajo ne tako ne drugače. Negativen vpliv imajo predvsem takšna raziskovanja, ki jih izvajajo nekorektno in nestrokovno, medtem ko so brez vpliva takšna, sicer korektno zastavljena in izvajana raziskovanja, ki nimajo nobenih teoretičnih pretenzij. Tu gre v večini pri-

merov za raziskovanja aplikativne narave, ki se izvajajo bolj ali manj rutinsko in katerih teoretična ter metodološka izhodišča ne pomenijo nobenega problema več. Primeri takšnih raziskovanj so mnoga raziskovanja trga, javnega mnenja, nekatera raziskovanja s področja industrijske sociologije ipd.

Čeprav vprašanje, ki smo ga s tem načeli, sega nekoliko čez okvir tematike, o kateri pišemo, se bomo pri njem vendarle kratek čas zadržali, to pa predvsem zaradi problema, o katerem se zadnji čas pri nas precej razpravlja. Gre za vprašanje o odnosu med teorijo in empirijo v naših družbenih vedah sploh, v sociologiji pa še posebej.

»Pas de faits sans idées, pas d'idées sans faits«, je pred več desetletji zapisal francoski ekonomist in sociolog Durkheimove šole F. Simiand, ko je razmišljal o odnosu med teorijo in empirijo v družbenih vedah. Če s stališča te misli pregledamo stanje v naši sociologiji danes, bomo brez večje težave prišli do naslednje ugotovitve: naša sociološka teorija je v glavnem brez dejstev, naša empirija pa je v glavnem brez teorije; vsaka si izbira svoja pota, ki se zelo redko srečujejo in križajo, če se sploh kdaj. (Ugotovitev je morda rahlo pretirana, toda kdaj pa kdaj velja nekoliko pretirati, že zato, da se opozori na bistvo problema.)

Doslej smo pri nas sociološko teorijo gojili in razvijali — kolikor smo jo sploh razvijali — predvsem na filozofski, kabinetski, seminarski način. To je razvidno med drugim tudi iz okoliščine, da smo pri teoretičnem delu v zelo majhni meri uporabljali empirične podatke o tistih spoznanjih o konkretnem in živem družbenem dogajanju doma in v svetu, ki bi nam jih morala »dobavljati« empirična sociologija. Takšna kabinetna sociologija je nenehno v nevarnosti, da bo zapadla v najrazličnejše apriorizme, ki z resničnimi stanji in dogajanja v svetu nimajo več nobene zveze in se seveda — takšni apriorizmi namreč — kaj lahko izrode v najčistejši dogmatizem. Zaradi vsega tega se v naši teoretični sociologiji tudi ni izostril smisel za sodobne probleme empiričnega sociološkega raziskovanja; ti problemi za nekatere naše teoretike bodisi sploh ne obstajajo, ali pa jih pavšalno zavračajo, češ da grozi marksistični družbeni misli nevarnost »amerikanizacije«. Nespametno bi seveda bilo, če bi zapirali oči pred to nevarnostjo in jo trdovratno ter neargumentirano zanikali. Problem pa bo ostal slej ko prej pereč tako dolgo, dokler ne bodo empiriki in teoretiki začeli delati skupaj na znanstvenem razvzavljanju kopice družboslovnih problemov, ki jih je poln sodobni svet. Pri tem bi

morala ravno sociološka teorija odigrati vlogo poglavitnega iniciatorja in usmerjevalca empiričnih socioloških raziskovanj s tem, da bi postavljala takšne raziskovalne hipoteze, ki bi bile bistvenega pomena za nadaljnji razvoj marksistične teorije o družbi, predvsem glede na sodobna stanja in dogajanja v svetu.

Po drugi strani pa se je sociološka empirija razvijala pri nas v glavnem brez teorije in mimo nje. Tako so si raziskovalci pridobili precejšnjo metodološko rutino, kar pa seveda ni dovolj za korektna empirična raziskovanja. Zelo dobro obvladujejo različne tehnike za zbiranje podatkov in pa za matematično-statistično obdelovanje teh podatkov. Ne da pa se trditi, da bi prav tako dobro obvladovali tudi tiste faze raziskovalnega postopka, ki jih ni mogoče opravljati zgolj rutinsko. Zaradi tega ni naključje, da je velik del naših dosedanjih empiričnih raziskovanj najslabši ravno v začetni fazi, ko je treba določiti teoretične cilje raziskavam z ustreznimi hipotezami, kakor tudi v končni, sintetični fazi. Ena in druga faza terjata namreč široko poznavanje ter ustvarjalno uporabljanje sociološke teorije; prva faza zaradi tega, da se določijo teoretični cilji raziskovanju (razen pri raziskavah čisto praktične, neposredno aplikativne narave), druga pa zaradi tega, da se pride do odgovorov na vprašanja, ki jih vključuje raziskovalni načrt. Ker takšnega znanja ni ali pa ga je premalo, se gibljejo naše raziskave v glavnem le na ravni preprostih kvantitativnih deskripcij. Odveč bi bilo, če bi spričo takšnega stanja s prstom kazali samo na raziskovalce-empirike, zakaj dovršen del krivde zanje je na strani tistih teoretikov, ki bi morali imeti posluš za teoretični pomen empiričnih raziskovanj, pa ga došlej ali niso imeli ali pa ga niso pokazali.

6. Ko iščemo odgovor na vprašanje o vplivu empiričnih socioloških raziskovanj na družbeno prakso, se gibljemo v glavnem na ravni družbene koristnosti teh raziskovanj kot ene izmed komponent njihovega družbenega pomena. Načelno je stvar v tem, da rezultati empiričnih raziskovanj omogočajo — oziroma vsaj naj bi omogočali — smotrno, racionalno družbeno akcijo. Nastaja tedaj vprašanje o odnosu med empiričnimi sociološkimi raziskovanji oziroma njihovimi rezultati in pa družbeno prakso. To vprašanje lahko razširimo na odnos med družbenimi vedami sploh na eni strani in pa družbeno prakso na drugi.

Odgovora na tako zastavljeno vprašanje seveda ni mogoče reducirati na zahtevo za bolj ali manj mehaničnim in neposrednim prenašanjem spoznanj s področja družbenih

ved na področje družbene prakse; problem je namreč veliko bolj zapleten. V bistvu gre tu za dialektični odnos med obehma področjema družbene aktivnosti, znanstvene in pa praktičnodružbene, oziroma družbenopolitične v najširšem smislu: iz družbene prakse dobiva znanost o tej praksi nenehoma novo gradivo in nove spodbude, po drugi strani pa so znanstvena spoznanja družbeni praksi krepka opora in ji odpirajo zmeraj širše razglede. Najbolj uspešno bo človek obvladoval svojo lastno družbeno prakso tedaj, ko bosta hodila praksa in znanost o njej z roko v roki. To je že staro, zelo staro spoznanje, ki pa ga zgodovina, na žalost, vse do danes še ni mogla uresničiti.

Ker smo pojem družbene koristnosti opredelili na začetku s pragmatističnim in utilitarnim kriterijem, ga moramo zdaj bolj natančno določiti. Kolikor bi namreč družbeno znanost — s tem pa tudi empirična raziskovanja — štel za navadno sredstvo dnevnih političnih interesov, potem bi znanost prej ali slej zdrknila na raven najbolj sterilnega konformizma in dogmatizma. Do tega lahko pride samo v takšnih političnih strukturah, v katerih izvajajo na znanost in na znanstvenike najrazličnejše pragmatistične, vulgarne pritiske. V takšnih strukturah gre seveda tudi družbenemu pomenu empiričnih socioloških raziskovanj čisto negativen predznak. Ne bo odveč, če si s tem v zvezi priključimo v spomin tista načela iz programa ZKJ, ki govore o maksimalnem osvobajanju ustvarjalnih sil v znanosti, o usklajevanju subjektivnega delovanja družbenih sil z objektivnimi družbenimi gibanji, o pospeševanju družbenih in političnih znanosti, o osvobajanju intelektualne dejavnosti razrednih determiniranosti in omejitev itn. V prav takšnem duhu so napisani tudi tisti deli resolucije VIII. kongresa ZKJ, ki govore o vlogi in funkciji družbenih znanosti v naši današnji družbi. Iz tega pa izhaja, da obstajajo pri nas vsi pogoji, ki so potrebni za to, da hodi družbeno praksa z roko v roki z družbeno znanostjo.

Za to, da bi to spoznanje lahko resnično zaživel, pa so potrebni na strani družbenih ved oziroma znanstvenih delavcev s tega področja vsaj tolikšni napor, kakršni so potrebni na strani družbene prakse oziroma njenih subjektivnih sil. Gre predvsem za čim bolj pravilen odgovor na vprašanje o odnosu med družbeno znanostjo in družbeno prakso, za takšen odgovor na to vprašanje, ki bi bil kar najbolj v skladu z gornjim spoznanjem. To vprašanje lahko zastavimo — morda nekoliko togo in celo vulgarno — takole: ali je funkcija družbenih ved, s tem pa tudi empiričnih razi-

skovanj, v tem, da dajejo družbeni praksi že povsem izdelane, izgotovljene recepte in formule, ki jih mora le-ta obvezno uporabljati, če hoče biti uspešna in pravilna?

Positiven odgovor na tako zastavljeno vprašanje bi bil seveda napačen; dokazoval bi, da je tisti, ki se zanj zavzema, na »scientističnem« stališču do družbene prakse, na stališču tedaj, ki ne pelje nikamor. Družbena praksa terja tako rekoč permanentno odločanje v konkretnih situacijah, družbena znanost pa ne more določati ne vsebine ne oblike takšnega odločanja; družbena praksa se venomer srečuje z danimi, prezentnimi, današnjimi situacijami, medtem ko grade družbene vede svoja spoznanja na takšnih substratih, ki pripadajo z vidika družbene akcije že preteklosti; v družbeni praksi je treba marsikdaj hitro odločati in tudi improvizirati, v znanosti pa se ne improvizira, marveč se potrpežljivo raziskuje in išče znanstvene rešitve zastavljenih problemov po poteh, ki jih narekujejo metodologija in tehnika empiričnega raziskovanja; in končno, v družbeni praksi se nenehno vrednoti, medtem ko družbena znanost, če hoče ostati empirična, ne vrednoti, marveč ugotavlja. Seveda pa s to zadnjo ugotovitvijo nikakor nismo »likvidirali« problema vrednotenja v družboslovju, še celo ne v marksističnem družboslovju. Mnenja smo, da velja ugotovitev le za njegov empirični del, pa še zanj le tja do analitične faze empiričnega raziskovanja. Brž ko pa pride do sinteze in posploševanja, tudi družboslovec nujno vrednoti; družboslovec marksist vrednoti v skladu s tistimi progresivnimi humanističnimi vrednotami, ki jih vsebuje marksistična revolucionarna družbena misel.

Vsekakor pa si moramo biti na jasnem o tem, da družbena znanost ne more nikdar odgovoriti aktivistu družbene prakse na vprašanje, kakšne naj bodo njegove konkretne odločitve. Te odločitve so namreč konec koncev vselej rezultat tehtanja, primerjanja, pa tudi žrtvovanja v konkretnih, posebnih okoliščinah. Po drugi strani pa vsekakor drži, da bodo posledice takšnega tehtanja, primerjanja in žrtvovanja toliko pomembnejše in skladnejše z družbeno stvarnostjo, kolikor bo aktivist resneje računal s tistimi spoznanji, ki mu jih nudijo družbene vede, tedaj tudi ustrezna empirična raziskovanja. Takšno pozitivno in racionalno razmerje med družbeno prakso in družbeno znanostjo lahko močno poveča družbeni pomen empiričnih socioloških raziskovanj.

Pri nas večkrat beremo in slišimo, da družbene vede nasploh, sociologija pa še posebej, zaostajajo za družbeno

prakso. Te okoliščine se ne da zanikati, zakaj v določeni meri jo pogaja to, da družbene vede raziskujejo takšna stanja, ki spadajo s stališča tekoče družbene prakse v preteklost, o čemer smo že govorili. Kolikor se tedaj z ugotavljanjem o zaostajanju družbenih ved misli na takšno stanje, potem ustrezne izjave ne kažejo na nikakršno našo posebnost. Vendar pa ima ugotovitev o zaostajanju še neko drugo, za nas morda zares specifično podobo. Kolikor se namreč hoče z njo opozoriti na okoliščino, da naša empirična raziskovanja ne zajemajo — ali pa vsaj ne v zadostni meri — aktualnih, perečih problemov družbenega dogajanja in zaradi tega družbena praksa ne more uporabljati njihovih dognanj in rezultatov, je treba takšni kritiki pritegniti.

Vendar pa je treba hkrati opozoriti tudi na to, da so raziskovalci in njihove delovne organizacije le deloma krivi takšnega stanja. Drugi del krivde je na strani tistih, ki bi morali bolj živahno kot doslej sodelovati z raziskovalci s tem, da bi jih opozarjali na probleme, ki jih srečujejo v družbeni praksi in ki jih štejejo za pereče. Tisti so deloma krivi takšnega stanja, ki bi morali bolj kot doslej nastopati kot iniciatorji empiričnih raziskovanj, njihova dognanja pa uporabljati in preverjati med svojo družbeno aktivnostjo. Samo s skladnim sodelovanjem raziskovalcev in družbenih delavcev bomo namreč lahko spravili z dnevnega reda doslej še upravičeni očitek o zaostajanju družbenih ved za družbeno prakso, s čimer bi se seveda družbeni pomen empiričnih raziskovanj le še povečal.

S takšnim skladnim sodelovanjem raziskovalcev in družbenih delavcev bi lahko premaknili z mrtve točke tudi vprašanje o uporabljanju dognanj empiričnih socioloških raziskovanj. To vprašanje je zdaj, kot smo dejali, popolnoma na mrtvi točki, in sicer zaradi dveh komplementarnih razlogov. Prvi razlog je ta, da so zdaleč največji del takšnih raziskovanj izvajali raziskovalci oziroma ustrezne raziskovalne institucije na lastno pobudo. Le relativno majhen del raziskovanj — in to je drugi navedenih dveh razlogov — je bil izveden na pobudo neposrednih uporabnikov. Gradivo in rezultati prve vrste raziskovanj leže v arhivih inštitutov, zadnji čas pa tudi v arhivih družbenih skladov za financiranje znanstvenega dela. Tako v prvem kakor v drugem primeru so gradivo in rezultati težko dostopni zainteresirani javnosti, ki po večini tudi ni obveščena o tem, ali je bilo raziskovanje kakšnega problema sploh že izvedeno in kje bi se dobili ustreznimi rezultati ter druga dokumentacija. Redno in sistematično obveščanje zainteresirane javnosti bi

lahko zaradi tega odigralo pomembno vlogo pri uveljavljanju družbenega pomena empiričnih raziskovanj, posebno še zato, ker objavljamo pri nas le neznamenit del študij, katerih osnova so empirična družboslovna raziskovanja. Vsekakor bi kazalo resno razmisliti o večjih možnostih za publiciranje dognanj empiričnega raziskovanja s področja družboslovja. Gre predvsem za materialne možnosti. Nemara bi bilo koristneje, če bi v ta namen dajali večja sredstva, bolj pa skoparili s sredstvi, ki gredo, recimo, za najrazličnejše simpozije, ki so postali zadnji čas že prava manija. Zastaviti bi si bilo treba tole vprašanje in nanj resno, odgovorno in neprizadeto odgovoriti: ali so relativno velika sredstva, ki gredo za najrazličnejše simpozije s področja družbenih ved, v resnici tudi »koristno naložena«? Mar ne bi bilo bolje, če bi vsaj del teh sredstev namenili za publiciranje dobrih empiričnih raziskav in njihovih dognanj? Tako bi zainteresirani strokovnjaki imeli več možnosti, da bi takšne publikacije v miru in temeljito proučili ter jih — tam, kjer bi bilo to potrebno — kritično obravnavali v tisku. Nemara bi takšno ravnanje več prispevalo k nadaljnjemu razvoju naših družbenih ved kakor pa gore hitro pisanih in razmnoženih referatov in koreferatov, ki jih le redkokateri udeleženc najrazličnejših simpozijev v resnici tudi prebere.

Tam, kjer je prišlo do empiričnega raziskovanja po naročilu neposrednih uporabnikov, je stanje enostavnejše oziroma bi takšno vsaj moralo biti. V teh primerih namreč lahko pričakujemo, da bo naročnik tudi res uporabljal dognanja raziskave. Vendar pa temu ni zmeraj tako oziroma je tako verjetno le v zelo redkih primerih. Dogaja se, da naročnik rezultatov raziskave ne uporablja, zato ker je moral ukrepati že prej, preden je bilo raziskovanje končano, ali pa zaradi tega, ker raziskovanje ni dalo dobrih in uporabnih dognanj, končno pa tudi zato, ker se z doseženimi dognanji ne strinja ali pa mu sicer niso všeč. S tem v zvezi nastaja precej delikatno, hkrati pa tudi zelo pomembno vprašanje — delikatno in pomembno tako s stališča znanosti kakor s stališča prakse — namreč o tistih raziskovanjih, katerih dognanja niso takšna, kakršna si je naročnik želel ali pa pričakoval.

Vse te variante uporabljanja ali pa neuporabljanja rezultatov empiričnih raziskovanj po naročnikih ali drugih interesentih pa bodo večidel le golo ugibanje vse dotlej, dokler ne bomo imeli na razpolago zanesljivih podatkov o tem, kako je pravzaprav s stvarmi na tem področju v resnici. Zelo pomembno bi zategadelj bilo, če bi posvetili po-

seбно empirično raziskavo ravno temu problemu; vprašanju namreč, kako pravzaprav ravnajo naročniki z dognanji tistih empiričnih raziskovanj, ki so jih naročili. Še več, predlagano raziskavo bi kazalo razširiti in po možnosti čim bolj natančno ugotoviti, kako v naši družbeni praksi ravnajo s tistimi dognanji, ki jih dajejo empirična družboslovna raziskovanja, kakšni problemi pri tem nastajajo in ali se ta dognanja sploh uporabljajo.

Vsi namreč občutimo, da obstajajo na relaciji empirična raziskovanja — družbena praksa določene težave. Ali izvirajo te težave iz nezadostne vrednosti naših raziskovanj, iz tega, ker njihova dognanja niso uporabna, iz odpora družbenih delavcev proti empiričnemu raziskovanju ali pa iz slabo delujočih komunikacij med raziskovalci in družbenimi delavci? Takšna raziskava in ustrezna dognanja bi utegnili pomeniti krepak korak naprej pri večanju družbene vrednosti in koristnosti empiričnih raziskovanj na področju družbenih ved.

7. Velika vloga pri uveljavljanju družbenega pomena empiričnih socioloških raziskovanj gre tudi okoliščini, da se ob teh raziskovanjih formirajo mladi znanstveni kadri. Med pomembnimi sredstvi za to, da pridemo do novih, dobrih raziskovalcev, je prav gotovo sodelovanje mladih znanstvenih delavcev pri ustreznih raziskavah. Kakor koli je že takšno sodelovanje pomembno in koristno, je vendarle samo eno izmed sredstev, nikakor pa bi ne smelo biti poglavitno ali pa celo edino sredstvo. Pri nas pa je — vsaj doslej — na področju formiranja in izpopolnjevanja raziskovalcev tako, da večina tega kadra nastaja in se oblikuje skoraj izključno le ob sodelovanju pri empiričnih raziskovanjih, kar velja še prav posebno za raziskovalce sociologe. Takšno stanje narekuje nekaj okoliščin, med katerimi je najpomembnejša ta, da se pri nas šele malo časa ukvarjamo z empiričnimi sociološkimi raziskovanji. Ko smo s temi raziskovanji začeli, sploh ni bilo diplomiranih sociologov. Zaradi tega so prihajali na ustrezne institucije strokovnjaki iz drugih, sorodnih panog družboslovja. Usposabljanje teh strokovnjakov z drugih področij — psihološkega, ekonomskega, pravnega, filozofskega področja — za raziskovalce sociologe samo ob izvajanju empiričnih socioloških raziskovanj je bilo v tistem času sicer nujno, vendar pa enostransko, celo pa je bilo enostransko povsod tam, kjer ti mladi ljudje sami niso občutili potrebe po samostojnem študiju specifično socioloških, tako teoretičnih kakor metodoloških

problemov. Kljub tej okoliščini je treba poudariti, da je prva generacija naših sociologov raziskovalcev dobro in solidno usposobljena in da se moramo predvsem pripadnikom te generacije, njihovemu delu in dosedanjim uspehom zahvaliti za to, da uživa naša empirična sociologija tako doma kakor v svetu kar dober sloves.

Seveda pa kljub tem uspehom metodika formiranja sociologov raziskovalcev iz prvega, »herojskega« obdobja naše empirične sociologije ne sme postati pravilo. Pri normalnih in smotrni prizadevanjih za usposabljanje mladih raziskovalcev je njihovo sodelovanje v raziskovalnih projektih samo eno izmed pedagoških sredstev. Vendar pa se je tega pravila zelo težko držati, zlasti pri tistih raziskovalnih delovnih organizacijah, ki so popolnoma odvisne od tako imenovanega samofinanciranja, oziroma od sistema dohodka. Mnenja smo, da je neizogibno potrebno, da dobe takšne delovne organizacije, poleg pogodbenih sredstev za raziskovanje, tudi še posebna sredstva za permanentno strokovno in znanstveno izpopolnjevanje strokovnih in znanstvenih sodelavcev. S tem pa hkrati nikakor ne zagovarjamo mnenja nekaterih, da bi moral biti mlad človek plačevan z »gotovim denarjem« prav za vse svoje delo pri lastnem izpopolnjevanju, tedaj tudi za tisto delo, ki je potrebno za njegovo habilitacijo. Kdor ima nagnjenje in ljubezen za znanstveno in raziskovalno delo, bo že našel čas za lastno izpopolnjevanje tudi poleg tistih dolžnosti, ki ga vežejo na njegove delovne obveznosti pri raziskovalni organizaciji, ki ji pripada.

Spričo teh zahtev imajo pomembno vlogo, pa tudi veliko odgovornost fakultete in visoke šole za družbene vede. Na teh fakultetah in šolah se opravlja tudi študij III. stopnje, katerega poglobilni namen je ravno v tem, da usposablja znanstvenike raziskovalce. Že zaradi te funkcije podiplomskega študija bi se na ustreznih fakultetah in visokih šolah moralo opravljati tudi raziskovalno delo ali pa bi morali fakultetni učitelji s svojimi študenti tretje stopnje sodelovati vsaj pri nekaterih raziskovanjih, ki jih izvajajo ustrezni inštituti. To se pravi, da so potrebni dobri kooperativni odnosi med znanstvenoraziskovalnimi institucijami in pa fakultetami. Ti odnosi pa, žal, niso vselej in povsod tako dobri, kot bi bilo zaželeno, kar seveda otežuje solidno in smotno izvajanje tretjestopenjskega študija.

Menimo, da bi bilo tudi zaradi nadaljnjega uveljavljanja družbenega pomena empiričnih družboslovnih, posebej

pa še socioloških raziskovanj, kakor tudi zaradi večanja njihove znanstvene vrednosti in koristnosti prav, če bi se študij III. stopnje izvajal na družboslovnih fakultetah in visokih šolah, pri čemer naj bi ustrezni raziskovalni inštituti trajno in odgovorno sodelovali. Po drugi strani pa ti inštituti v prihodnje praviloma ne bi smeli sprejemati za raziskovalca nikogar, ki ni z uspehom končal študija na tretji stopnji. V našem sistemu univerzitetnega študija in organizacije raziskovalnega dela je to edina pot, ki bo peljala k stalnemu izboljševanju našega empiričnega raziskovanja.

RUDI VIDETIČ

Komparativne prednosti in gospodarski razvoj

*Gospodarstvo posameznega območja v luči
komparativnih prednosti*

Malokatero državo lahko pojmuje s stališča socialne in gospodarske politike za homogeno; bolj primerno jo je obravnavati kot sistem med seboj optimalno povezanih območij, ki imajo vsako svoje specifično obeležje. To temeljno spoznanje prodira v koncepte gospodarskega razvoja mnogih držav in vsa terminologija s tega področja gospodarske dejavnosti, kot so to izrazi: policentrično planiranje, regionalni razvoj, razvita in nerazvita območja itd., so dejansko sinonimi za isti gospodarski fenomen, ki ga bi, zgodovinsko gledano, lahko šteli za nasprotni pol političnim in gospodarskim procesom XIX. stoletja, ki so se odigrali na evropskih tleh in v katerih Slovenija iz razumljivih razlogov ni sodelovala niti kot narod (razen nekaj naprednejših posameznikov) niti kot gospodarski subjekt, čeprav je imela in še ima — gledano skozi prizmo policentrizma — vse attribute zaokroženega gospodarskega območja; vendar poudarek ni na »zaokroženo«, ker bi to pomenilo osmišljanje preživelih vrednot v smislu zakasnele romantike, ki je danes že močno neinventivna celo v deželi risorgimenta, to je v Italiji. Italija danes v svoji gospodarski politiki invertira romantični zanos, izvirajoč iz risorgimenta, v policentrični regionalizem, katerega posledica je ustanavljanje več samostojnih žarišč regionalno gospodarske politike, med drugim tudi ustanovitev dežele Furlanije-Juljske krajine. Tega priznavanja specifičnosti posameznih

območij ne moremo pripisati prožnemu političnemu oportunitizmu, temveč je posledica spoznanja ekonomskih zakonitosti, ki obstoje v sodobnih gospodarskih skupnostih. Domneva, da bo nadaljnji tok dogodkov med našim in italijanskim primerom pokazal te skupne zakonitosti, ni neuresničljiva, čeprav je prvi primer vezan na eno etnično skupnost in drugi na mnogonacionalno državo, kajti ni nujno, da bi se moralo npr. slovensko govoreče območje pokrivati z enim gospodarskim področjem, in logično bi bilo, da bi »Zagrebačka privreda« v svoji nadaljnji ekspanziji, kot komplementarni faktor prihodnjega razvoja, računala tudi na male kmete po Bizeljskem in Dolenjskem. Gospodarska politika ne raste torej iz nacionalnih korenin in je tudi za takšne državne oblike, kot so federacije in konfederacije, sprejemljiva, ker ni destruktivna in pomaga odpravljati vizijo o nujnosti pokrivanja nacionalnih in gospodarskih kriterijev po vsi sili, je internacionalna in postavlja narodovo eksistenco v odvisnost od gospodarskih procesov, ki potekajo v širšem gospodarskem prostoru, kot je to narodovo ozemlje ali ozemlje državne tvorbe, v kateri živi. Cilj področne gospodarske politike v mejah neke države je odprava razlik v dohodku med posameznimi območji (pri čemer je vedno mišljen realni dohodek na prebivalca, ker za isto vsoto denarja lahko kupim npr. na trgu v Trbovljah manj kot na trgu v Apatinu) in v mednarodni delitvi dela izkoriščanje vseh komparativnih prednosti območja. Tako navaja področna gospodarska politika k integraciji gospodarstva, ker premaguje nacionalne in državne meje. S pomočjo mednarodne delitve dela se je že od nekdaj izvajala najširša gospodarska integracija gospodarstva, pa čeprav je svetovno gospodarstvo zlasti zadnjih sto let šlo skozi značilne faze integracije in dezintegracije. Do zopetne integracije gospodarstev po drugi svetovni vojni prihaja z neverjetno intenzivnostjo in do tega procesa ne moremo biti ravnodušni, ker imamo vse pogoje za to, da se v ta dogajanja aktivno vključujemo. Slovenskemu gospodarstvu je veliko do tega, da se vključi v mednarodno delitev dela, ker zaradi svoje majhnosti ne more živeti z avtarkičnim ekonomskim delom, ki nima domovinske pravice niti v velikih državnih organizmih. Gospodarska gibanja, ki se razvijajo v našem gospodarskem prostoru, so del splošnih jugoslovanskih gibanj in jih je treba obravnavati v sklopu jugoslovanske gospodarske problematike, pri tem pa upoštevati, da ima slovensko gospodarstvo tudi v enotnem ekonomskem

prostoru svoje specifičnosti in svojo vlogo, kjer je mogoče uveljavljati njegove komparativne prednosti tako navznoter kot navzven.

Po predvidevanjih zavoda za ekonomsko planiranje SRS bo skupen izvoz blaga in storitev v letošnjem letu dosegel 65,6 milijarde deviznih dinarjev oz. 133 \$ na prebivalca. Primerjava naših števil z blagovnim izvozom na prebivalca (brez izvoza storitev) v nekaterih drugih državah pa je takšnale:

NORVESKA	297 \$
ARGENTINA	65 \$
AVSTRIJA	191 \$
BELGIJA	517 \$
BOLIVIJA	17 \$
KANADA	357 \$
DANSKA	406 \$
ITALIJA	101 \$
JAPONSKA	57 \$
ŠPANIJA	24 \$
JUGOSLAVIJA	53 \$

Vir: Barclays Bank Limited, 1965 (Economic intelligence department).

Primerjava izvoza na prebivalca navznoter med posameznimi območji v SFRJ je v letu 1965 takšnale:

SR Srbija	46 \$
SR Hrvatska	73 \$
SR Slovenija	98 \$
SR BiH	33 \$
SR Makedonija	36 \$
SR Črna Gora	27 \$
SFRJ	53 \$

Vir: podatki službe za gospodarsko sodelovanje z inozemstvom pri GZ SRS.

Izvoz na prebivalca iz našega območja pa se še poveča, če upoštevamo blagovne tokove v okviru enotnega ekonomskega jugoslovanskega prostora ter posreden izvoz. Kolikšen je obseg tovrstne realizacije (medrepubliške izmenjave), ne vemo, je neznanka. Seveda, če bi hoteli narediti takšno primerjavo, bi morali vzeti v poštev ves uvoz in izvoz, torej tudi iz jugoslovanskega prostora, ker bi le tako dobili realno

predstavo o količini in vrednosti blaga, ki ga slovenski ekonomski prostor sprejema v svoje območje in iz njega izdaja. Upoštevati pa je treba, da je velik del naših kapacitet organsko vezan na jugoslovanski trg, čemur botruje nekoliko tudi tradicija, ker so že v stari Jugoslaviji mnoge naše tovarne bile dimenzionirane glede na absorpcijske zmožnosti jugoslovanskega trga; to krepi avtarkične težnje v takšnih delovnih kolektivih in ta faktor je lahko zaviralni moment v naših naporih za čim večjo udeležbo v mednarodni delitvi dela. Tudi dandanes gradijo še mnoge obrate z utemeljevanjem, da bodo nadomestili uvoz, pri tem pa upoštevajo samo potrebe jugoslovanskega trga, ki za zdaj še ni tako zahteven kot tuji trgi, in potemtakem začetne naložbe že takoj načelno spreminja v nerentabilne s stališča širših perspektiv slovenske industrije, saj se take kapacitete kalkulirajo po internih cenah, ki se razlikujejo od svetovnih cen. Zaradi objektivno pogojene razlike med notranjimi in zunanjimi cenami so mnoge naše investicije zunaj komparativnih prednosti in se lahko vključujejo v izvoz samo z novimi deformacijami v cenah, konkretno s premijami in davčnimi olajšavami, čeprav so zlasti zadnje v svetu splošno priznano dejstvo, kar je povod za permanentno inflacijo. Razen tega so take investicije že s stališča naše notranje investicijske in gospodarske politike problematične zaradi čedalje večjega industrijskega in slabo koordiniranega razvoja drugih republik. Iz tega razloga bi naša podjetja morala nastopati čedalje močneje na tujih trgih in zavračati avtarkični koncept ekonomskega razvoja. Bojazen, da bodo s tem izgubila hvaležen in donosen trg, je odveč, ker se bodo, če bi na svetovnem trgu prišlo do krize, še vedno lažje spoprijela s konkurenco doma oziroma jim ne bo težko zamenjati zahtevni trg z manj zahtevnim.

Družbeni proizvod, ki ga zamenjavamo, je še vedno majhen zlasti v primerjavi z državami, ki so usmerjene k izvozu. Nimamo izvozno orientirane industrije niti nimamo koncepta, kakšno naj bi bilo dolgoročnejšo vključevanje gospodarstva SRS v mednarodno delitev dela na temelju komparativnih prednosti. Izvoz je atomiziran na množico artiklov, ki so včasih tudi čisto nepričakovani presežki. Spričo tako razdrobljenega izvoza ne moremo pričakovati večjih izvoznih rezultatov. Zato nas čaka težavna naloga: ugotoviti moramo, kakšna struktura ekonomike bi najbolj ustrezala našemu konceptu dolgoročnejšega ekonomskega razvoja.

DELEŽ IZVOZA V PROIZVODNJI

	1962	1963	1964	1965
Industrija	11,1	11,9	13,1	12,0
Črna metalurgija	3,5	6,2	4,5	13,8
Pisana metalurgija	21,9	22,2	21,8	
Nekovine	26,5	22,1	28,1	14,4
Kovinska industrija	11,8	12,0	14,4	27,7
Elektroindustrija	6,5	8,1	11,4	
Kemična industrija	6,5	8,1	7,6	7,0
Lesna industrija	43,9	40,2	40,2	27,7
Papirna industrija	7,4	9,5	14,2	
Tekstilna industrija	9,5	9,4	11,8	—
Gumarska industrija	—	—	—	13,5
Industrija usnja in obutve	14,5	18,6	21,7	—
Živilska industrija	11,9	10,6	12,0	7,9

Vir: Zavod za gospodarsko planiranje SRS.

Iz teh podatkov izhaja, da imajo kovinska predelovalna industrija, elektroindustrija, papirna industrija, industrija usnja in obutve ter živilska industrija najbolj enakomeren, konstanten trend izvoza in da je verjetno med temi strokami iskati izvozno propulzivne kapacitete. Sicer so med temi industrijskimi strokami tudi veliki uvozniki reprodukcijskega materiala, kar zmanjšuje možnosti teh strok za večji izvoz, saj je za vsak izvoz potreben precejšen uvoz reprodukcijskega materiala. Če pustimo ob strani kemijsko industrijo, ki je nismo omenili med izvoznimi industrijami, je zlasti tekstilna industrija — pa tudi usnjarska industrija — močan uvoznik reprodukcijskega materiala.

Politika podaljševanja krajše noge in skrajševanja daljše oziroma povečanje izvoza in relativno zmanjševanje uvoza je tesno povezana s pravilno izbiro izvoznih dejavnosti in komparativnih prednosti. Merkantilistično pojmovanje trgovinske bilance, ki je značilna za vsako zaprto gospodarstvo, je danes močno anahronistično in ne upošteva zahtev pospešenega razvoja, ki je neizogiben za države v razvoju in potemtakem tudi za našo državo. Iz tega izhaja, da moramo pasivo, izvirajočo iz blagovnih postavk naše menjave, nadomeščati tudi z drugimi viri, predvsem neblagovnimi postavkami in najemanjem dolgoročnih kreditov, da bi dosegli s pospešenim gospodarskim razvojem ravnotežje plačilne bilance na višji ravni. Financiranje pospešenega razvoja iz lastne akumulacije bi pomenilo občutne

omejitve v osebni in splošni potrošnji. Izhod iz tega neskladja med razpoložljivimi sredstvi in potrebami po pospešenem gospodarskem razvoju je iskati v politiki večjega vključevanja v mednarodno delitev dela, kar pomeni, zaradi šibke surovinske baze naše industrije, tudi večanje uvoza. To nasprotje naše mednarodne menjave lahko premagamo z uvajanjem širših konceptov v naše gospodarstvo, in to predvsem koncepta proizvodnje po komparativnih prednostih, s čimer bomo razširili manevrski prostor slovenske industrije. Industrija se naj usmeri k tisti surovinski bazi, ki ima po svetovnih normativih najugodnejšo perspektivo, oziroma k tistim dejavnostim, kjer ima primerjalno prednost. Ne smemo pozabljati, da je danes konjunktura za nafto, naftovode, plinovode. V tem smislu je treba proučiti vse možnosti za perspektivni uvoz surovin iz afriških držav, kjer uživa naša država velike simpatije. Seveda moramo pri naših razvojnih načrtih upoštevati tudi želje držav v razvoju, glede njihovega izvoza; zato se je treba tem državam približati s kompleksnimi načrti, ki bodo perspektivni in komercialno ugodni za obe strani.

Nizka produktivnost in tehnična opremljenost naše industrije nam že vnaprej določata slabše rezultate v mednarodni menjavi. Oblika eksploatacije, in to predvsem razvitejših držav, je lahko zaradi mehanizma intervalutnih paritet, zaradi disparitete tečajev za nas zelo neugodna. Zaradi tega večine naših izdelkov ne moremo izvažati po obračunskem tečaju 750 dinarjev in so potrebne premije in davčne olajšave, ki znižujejo naš obračunski tečaj. V taki situaciji imamo zlasti pri izvozu večjo tendenco k depreciaciji kot pa pri uvozu, kjer je dolar cenejši od dolarja v izvozu. Ta tendenca k depreciaciji v izvozu postaja močnejša, čimbolj se večja naš delež finalnih izdelkov in investicijske opreme v obsegu izvoza, kar je dokaz za trditev, da depreciramo dinar v izvozu predvsem zaradi naše nižje produktivnosti.

Če primerjamo posamezne elemente stroškov v ceni proizvodnje, lahko ugotovimo nekaj zanimivega, namreč, da smo včasih pri istem izdelku lahko hkrati nad in pod svetovno ceno, kar je največkrat tudi posledica odnosov, podedovanih iz administrativnega obdobja; vendar teh disparitet ni mogoče odpraviti čez noč.

Če si ogledamo strukturo cen (surovine, osebni dohodek, dohodek, dajatve družbi) nekaterih naših proizvodov, postanejo zlasti zanimivi kooperantski odnosi s tujimi partnerji,

in potrebno bi bilo primerjati strukturo cene pri tistih zunanjih partnerjih, ki bi prišli za nas v poštev, in ugotoviti koristi in prednosti, ki jih pogojuje takšna strukturalna primerjava. Industrijsko-tehnično sodelovanje bi tako dobilo dimenzijo, ki bi bila veliko bolj realna, kot pa je zdaj, ko preračunavamo z enotno ceno.

V nastali situaciji je vprašanje tako imenovanih komparativnih stroškov oziroma komparativnih prednosti, ki naj bi jih imelo slovensko oziroma jugoslovansko gospodarstvo v mednarodni delitvi dela, vedno aktualno. Razprav okoli tega vprašanja je zelo veliko in skoraj vsaka pomembnejša rešitev gospodarstvenikov izzveni v prid komparativne prednosti. Na žalost manjka tem razpravam teoretičnih dokazov in praktičnih preizkušenj. Ponavadi je v njih prevladovalo mnenje, da je neizogibno, da naša industrija postane sposobna prodajati po svetovnih cenah oziroma po cenah, ki bi bile konkurenčne. Ta cilj naj bi dosegli s takšno kombinacijo proizvodnih faktorjev (naravna bogastva, surovine, kvalificiranost delovne sile, sredstva itd.), ki bi zagotavljala v naših razmerah največji možni izvoz po relativno najbolj ugodnih izvoznih cenah. Zaradi majhnosti našega slovenskega trga, pa tudi jugoslovanskega, je seveda toliko manj možno, da bi snovali nove industrije optimalnih kapacitet; zato je izbira proizvodnih faktorjev še posebno težavna. Živinoreja zahteva relativno več zemljišča kot proizvodnja čevljev, elektroindustrija pa več naložb kot proizvodnja pohištva. Zato je težavno povečevati lesno industrijo preko njenih možnosti, ki so omejene z zalogo lesa v gozdovih, pa tudi pospeševati razvoj elektroindustrije in elektronske industrije, če primanjkujejo potrebna finančna sredstva. Potemtakem zahteva komparativna prednost slovenskega gospodarstva v mednarodni delitvi dela: proučiti teorijo komparativnih prednosti.

Teorija komparativnih stroškov

Teorija komparativnih stroškov, ki je ob svojem nastanku pomenila merkantilističnemu nasprotno pojmovanje zunanje trgovine, je danes sestavni del sodobne teorije ekonomskega razvoja. Tradicionalni postulati o absolutnih prednostih, ki jih imajo posamezne države udeleženke v mednarodni delitvi dela, niso prenesle poznejše kritike in svet, v katerem živimo, zahteva pravično razdelitev bogastva med revne in bogate, čeprav pot, ki drži k temu cilju,

ni pot miloščine in pobiranja darov revnih ter misterij darovanja bogatih, ampak pot zavestnega sodelovanja vseh udeležencev v mednarodni delitvi dela, ki postaja na vseh področjih življenja družbe osnovna potreba našega časa. S premiki v strukturi svetovne potrošnje, kjer pomen naravnih surovin relativno pojema, so spremembe v industrijski strukturi razvitih držav nujne, ker se morajo te države odreči produkciji nekaterih dobrin, ki jih zdaj proizvajajo. Če v razvitih državah ne bo prišlo do tega spoznanja v skladu s proizvodnjo po komparativnih prednostih, bodo nerazvite države primorane sprejemati lastne koncepte industrializacije, ne da bi upoštevale kriterije proizvodnje po komparativnih stroških, zakaj med politiko ekonomskega razvoja in teorijo komparativnih prednosti obstaja logična neločljiva povezanost. Ragnar Nurkse je to medsebojno povezanost označil s temile besedami: »Če se obseg produktivnih faktorjev v nerazviti državi večja in če njen izvoz v razvite države zaostaja ali je kako drugače oviran, nastane potreba po večanju dohodkov v realizaciji, ki so diverzificirani v skladu s prožnostjo povpraševanja po dohodku doma, zato da bi oskrbeli vsak parcialni trg posebej, v nasprotju z ekspanzijo proizvodnje za izvoz, ki se zdaj specializira v skladu z notranjimi komparativnimi prednostmi.« (Equilibrium and Growth in the World Economy; Ragnar Nurkse, Harvard Univ. Press 1961.)

Prožnost dohodka iz uvoza pri razvitih državah v primerjavi z državami v razvoju je bila po podatkih U.N. World Economic Survey, 1962, takale:

	Prožnost doh.
Surovine	0,76
Kmetijski pridelki, rude	0,60
Goriva	1,40
Industrijski izdelki	1,24

To pomeni, da je povečanje dohodka v razvitih državah za eno enoto povzročilo povečanje izvoza držav v razvoju pri surovinah 0,76 enote in pri kmetijskih pridelkih in rudah samo za 0,60 enote. Ta paradoks zunanje trgovine spreminja tudi vrednost Leninove ocene imperializma kot poslednjega stadija kapitalizma in predvsem njegovo tezo, da imajo razvite kapitalistične države interes, da ohranijo status quo v gospodarstvu nerazvitih območij in kolonij. Nerazvita območja so danes za razvite države breme in ovira pri njihovem lastnem razvoju. Tako je razvitim drža-

vam do tega, da se razvijajo države v razvoju — samo da to svojo potrebo pojmujejo bolj kot funkcijo svojega potencialnega razvoja in manj s stališča potreb držav v razvoju.

Potrošnja surovin se v industrijsko razvitih državah počasneje večja kot obseg proizvodnje zaradi uspešnejše tehnologije predelave in razvoja sintetike; razen tega se potrošnja tudi ne večja v premem sorazmerju z večanjem dohodka v razvitih državah. Glede Brazilije je bilo v omenjenem poročilu Združenih narodov ugotovljeno, da obstaja pri najpomembnejšem brazilskem izvoznem produktu nizka cenovna in dohodkovna elastičnost na trgu ZDA, največjem potrošniku kave. Račun je pokazal, da je 10-odstotnemu zvišanju cene kave sledilo 2,5-odstotno zmanjšanje potrošnje, medtem ko je 10-odstotno povečanje realnega dohodka pri ameriških potrošnikih povzročilo samo 2,5-odstotno povečanje potrošnje kave. Takšna odvisnost Brazilije od deviznega dotoka ne more biti trdna podlaga za avtonomno injiciran gospodarski razvoj, pa čeprav lahko trdimo, da ima Brazilija komparativne prednosti v proizvodnji kave v smislu teorije komparativnih prednosti. Njene blagovne znamke kave so svetovno znane, naravna renta in vse drugo, kar ji povzroča nizke proizvodne stroške, ji že vnaprej dajo določene prednosti na trgu kave, pa vendar se niti Brazilija niti druge monokulturne države ne morejo usmeriti samo na proizvodnjo tistih predmetov, kjer imajo komparativne prednosti. Gerald Meier trdi, da zato ne, ker izkupički iz trgovine lahko olajšajo gospodarski razvoj, ne morejo pa biti nadomestilo za razvojne sile, ki morajo biti ustvarjene neogibno v okviru domačega gospodarstva. Takšen sklep je logičen, sicer bi bil to račun brez krčmarja. S kakšno pravico bi torej lahko Braziliji svetovali, naj vse svoje napore v gospodarskem razvoju usmeri v izvoz, če pa ne moremo zagotoviti, da bodo razvite države privolile v to igro in sprejele njen izvoz. To je tudi najmanj trdna točka teorije komparativnih prednosti. Teorija komparativnih prednosti vsebuje namreč implicitno domnevo, da so tako proizvodnja kot vse možnosti trgovanja vedno znane enemu ali vsem udeležencem v zunanji trgovini in da svetovni trg vselej reagira v smislu njenih predpostavk. Tako vseskozi jasnih situacij v stvarnosti ne poznamo, ker imamo opravka z množico različnih ekonomik. Predpostavke teorije komparativnih prednosti bi še veljale tam, kjer imamo opravka z dobro vpeljanim produktom, ki ga prodajamo na znani trg po vpeljanih mrežah trgovanja. Toda kakor hitro pride

do strukturnih sprememb se tudi potrebe trga začnejo spreminjati in vsakršno prerokovanje o tem, kako bo reagiral trg, postane nerealno. Zaradi tega ima teorija, ki spregleda dejstvo, da večina kupcev in prodajalcev ne pozna njenih koristi, zelo omejen obseg delovanja.

Teorija komparativnih stroškov ima potemtakem samo takrat neko veljavo, če se njeni igri kombinacij podredijo vsi udeleženci v mednarodni delitvi dela, ker bi v tem bila edina možnost, da ovržemo tisto pesimistično noto, ki bo po našem mnenju do nje prišlo, če se bodo koncepti ekonomskega razvoja posameznih držav v razvoju, kakor tudi razvitih držav križali. Tako bi razvoj tekstilne industrije v nekaterih afriških državah prav lahko bil precejšen udarec za indijsko tekstilno industrijo, kakor tudi gojitev kave v Afriki za brazilski izvoz kave. Ob teh razmišljanjih se nam podzavestno postavlja vprašanje, ali bi ne bilo bolje ubrati poti medsebojnega in medregionalnega itegriranja in sporazumevanj in npr. v omenjenem primeru Indije opustiti proizvodnjo tekstila v tej državi, s pogojem, da bodo afriške države kupovale od Indije proizvode višje stopnje predelave (npr. tekstilne stroje), za katere bi se Indija specializirala. Takšne in podobne potencialne konflikte, do katerih bo prišlo tudi med nerazvitimi državami, bo verjetno težko razvozlati in razrešiti s pomočjo teorije komparativnih prednosti. Prizadete države bodo najbrž skušale izgube oziroma relativno pojemanje deviznega dotoka za njihove izvozne produkte paralizirati tako, da bodo spremenile strukturo izvoza in nadomestile z novimi domačimi kapacitetami. Tako se postavlja teoriji komparativnih prednosti edina možna alternativa v politiki industrializacije, ki pa v današnjem svetu ne more biti neomerkantiliistična in avtarkična, temveč usmerjena k integraciji posamezne industrije kakor tudi celih ekonomik v svetovno gospodarstvo. Ali to pomeni, da teorija komparativnih prednosti nima nobene praktične vrednosti? Ne, temveč kvečjemu to, da ne daje receptov za prakso, ampak samo osnovna spoznanja, ki olajšujejo razumevanje smisla in kavzalno-genetične povezanosti gospodarskih gibanj v svetu. Izkoriščanje teh spoznanj je prepuščeno konkretni regionalni ekonomski in trgovinski politiki.

Po teoriji komparativnih prednosti bi država, ki ima obilje delovne sile, vse svoje napore osredotočila v industrijo, ki zahteva mnogo delovne sile. Takšna država bo po S. E. Harrisu (S. E. Harris: »International and interregional Economics«) težila za tem, da bo varčevala pri kapitalu,

ker je kapital razmeroma drag. Konkurenčna sposobnost pa ni odvisna samo od količine proizvodnih faktorjev, ampak tudi od njihovih cen. Države, ki majo veliko delovne sile, ne bodo pospeševale dejavnosti, ki zahtevajo veliko delovne sile, če je le-ta predraga. Če se plače zvišajo, se utegne zgoditi, da industrija, ki proizvaja z veliko potrošnjo delovne sile, izpade iz vrste izvoznih industrij. Hkrati se lahko zgodi, da industrije, ki zaposljujejo manj delovne sile, v novi situaciji ugotovijo, da imajo možnosti za izvoz, in se uvrstijo med industrije, usmerjene k izvozu, ker jih zvišanje cene delovne sile ni toliko prizadelo. Relativno proizvaja zdaj taka industrija z nižjimi stroški. Podobno vplivajo tudi nihanja cen surovin, obresti, transportni stroški, cen za javne storitve, davki itd., seveda glede na to, kakšen je delež teh stroškov v skupnih proizvodnih stroških.

Namen kombiniranja proizvodnih faktorjev je narediti industrijo sposobno za prodajo svojih izdelkov na svetovnem trgu po cenah, ki so nižje od cen njenih konkurentov. Cene in kakovost proizvodnih faktorjev, razpoložljive količine in uspešnost njihovega izkoriščanja, velikost podjetja ali industrije — vse to je treba upoštevati pri kombiniranju. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je velikega pomena tudi velikost trga. Velike države, kot so ZSSR, LR Kitajska, ZDA, imajo lahko že samo zaradi tega komparativne prednosti, medtem ko so majhne države ravno zaradi pomanjkanja domačega trga glede tega v razmeroma slabšem položaju, pa čeprav trdijo nekateri zagovorniki teorije komparativnih prednosti, da v trgovanju med veliko in malo državo mala država pridobi, velika pa izgubi. Verjetno je pri malih državah prav njihova majhnost razlog za zanimanje, ki ga kažejo do integracijskih gibanj v svetu; to velja zlasti za Evropo (EGS, EFTA) in Latinsko Ameriko. Razen tega je obseg trga tesno povezan z optimalnimi kapacitetami proizvodnje podjetij in industrijskih strok, saj je majhen trg huda ovira v prizadevanju po ekonomičnem poslovanju, po optimalnih kriterijih.

Poleg pomembnosti trga so še mnogi drugi faktorji, ki povzročajo komparativno prednost kake industrije. Med temi bi omenil uspešno vodenje podjetij in tehnološki proces, strojno opremljenost industrije, energetske faktor, intenzivnost izkoriščanja strojev, stopnjo izkoriščanja kapacitet, uporabo moderne tehnologije, stalno obnavljanje kapacitet, lahko dosegljiva bančna sredstva itd. Razumljivo je, da bo vsaka država prilagodila svojo proizvodnjo tako

glede obsega kot glede strukture omenjenim proizvodnim faktorjem in proizvajala tiste produkte, kjer ima komparativno prednost. Razvite države se bodo potemtakem usmerile k proizvodnji tistih izdelkov, ki zahtevajo veliko denarnih naložb, moderno tehnološko znanje in malo delovne sile, torej k proizvodnji izdelkov visoke stopnje predelave. Pri tem pa ne smemo mimo dejstva, da je v razvitih državah delovna sila sicer draga, toda njena visoka strokovna usposobljenost ji daje glede na to, kar ustvarja, značaj cenečnosti v primerjavi s produktivnostjo delavca v državah v razvoju, kjer je delavec sicer poceni, toda temu primerna je tudi njegova produktivnost. Teze naših sindikatov, ki poudarjajo ravno ta odnos med visokimi osebnimi dohodki in produktivnostjo, nam postanejo v tem kontekstu razumljive, ker delavec z nizkimi osebnimi dohodki tudi v naših razmerah gospodarjenja ne more biti homo economicus in protagonist ekonomskega napredka. Nizki osebni dohodki so tudi združeni z nizko kvalificiranostjo delavcev in ne samo z nizko produktivnostjo delavcev, kar ugotavljamo pri nas zlasti v gradbeništvu, kjer bi industrijski način gradnje izboljšal kvalifikacijsko strukturo delavcev, in sicer povečal povprečje osebnih dohodkov gradbene stroke — toda hkrati bo gradbeni delavec relativno cenejši glede na to, kar bo proizvedel.

Marksistična misel in teorija komparativnih prednosti

Če lahko trdimo o klasični teoriji komparativnih prednosti, da še temelji na delovni teoriji vrednosti, potem ta trditev za sodobno teorijo ne velja več. Sodobna teorija trdi, da delo kot tako, abstraktno delo nima vrednosti, niti ne more biti delo skupni imenovalce za primerjanje vrednosti blaga raznih vrst, ker se blago ne proizvaja samo z delom, temveč tudi s kombiniranjem vseh treh osnovnih proizvodnih faktorjev, zemlje, dela in denarnih sredstev. Če primerjamo delež dela pri dveh produktih, recimo pri nafti, moških srajcah ali pri hmelju in telefonskih aparatih, dobimo napačno predstavo o njihovih relativnih vrednostih. Proizvodnja nafte zahteva veliko večje denarne naložbe kot pa proizvodnja moških srajc, proizvodnja hmelja več zemljišča kot proizvodnja telefonskih aparatov. Ta različni deleži osnovnih proizvodnih faktorjev pri proizvodnji posameznih produktov pa po mnenju sodobne teorije komparativnih prednosti zanikuje veljavnost delovne teorije vrednosti. Sicer se tudi sodobna teorija deli v dve smeri, in sicer

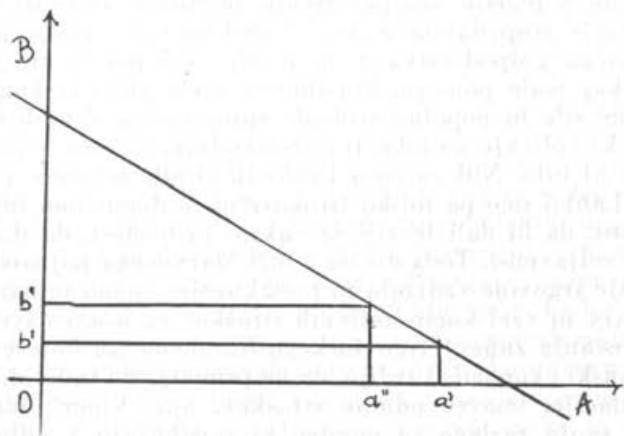
v teorijo ravnotežja (general equilibrium theory) kjer »je vse odvisno od vsega drugega« (Candliffe) in teorijo substitucije stroškov; in zlasti za zadnjo bi lahko dopuščali možnost, da do neke mere ne izpodbija veljavnosti delovne teorije vrednosti. Zlasti trditev, da bo cena pšenice čez daljši čas znašala toliko, kolikor sukna mora država žrtvovati, da bi priskrbela dodatne količine pšenice, omogoča stično točko med klasično in sodobno teorijo, ker se v obeh primerih predpostavlja, da je delo homogeno, in potemtakem sploh ni pomembno, ali so faktorji, ki opuščajo proizvodnjo sukna, tudi zares pripravi za proizvodnjo pšenice ali niso. Vprašanje se preprosto glasi: koliko nekega proizvoda je treba žrtvovati, da bi dobili več drugega proizvoda; vendar na tej točki ne pride do rehabilitacije delovne teorije vrednosti in tudi Haberler, predstavnik »opportunity costs« ali teorije stroškov substitucije, izjavlja: »Jasno je, da nam ni več potrebna delovna teorija vrednosti. Do pogojev substitucije med dvema proizvodoma lahko pridemo in jih izrazimo v obliki krivulje substitucije ravno tako v primeru, kadar imamo na razpolago več proizvodnih faktorjev kot tedaj, kadar imamo samo homogeno delo. Ne glede na to, za koliko faktorjev gre, bodo relativne cene dveh proizvodov, ki ju obravnavamo, (ob danem povpraševanju) določene z njihovimi stroški — toda zdaj moramo po poti avstrijske šole in ne smemo stroškov meriti z absolutno količino potrebnega dela, temveč z neustvarjenimi alternativami. V tem smislu je treba marginalni strošek določene količine x proizvoda A smatrati kot tisto količino artikla B, ki se mu moramo odreči, da bi lahko proizvedli x namesto $x-1$ enot artikla A. Menjalno razmerje na trgu med artikloma A in B mora ustrezati njenim stroškom v povedanem smislu.« (Haberler: »The theory of international trade«, str. 176.)

S stroški substitucije je Haberler hotel najti skupni imenovalec za merjenje vrednosti vseh proizvodnih faktorjev, skratka tisto merilo, ki ga ima delovna teorija v nekvalificiranem enostavnem delu in okrog katerega se tudi v naši ekonomski teoriji lomijo kopja, kar je bilo zlasti očitno v razpravah o dohodkovni in proizvodni ceni oziroma o normalni ceni pri nas.

Kako si je Haberler zamišljal povezanost med teorijo stroškov substitucije in delovno teorijo vrednosti, bo najbolj razumljivo, če povemo z njegovimi besedami: »Dejansko ima vsaka država veliko število raznih proizvodnih faktorjev, celo vrsto raznovrstne delovne sile, zemljišča

različnih kakovosti in druga naravna bogastva kot tudi proizvedena proizvodna sredstva, kot so zgradbe, tovarne, oprema in surovine. Tehnično je nemogoče meriti vse te razne proizvodne faktorje s katerimikoli skupnimi količinskimi enotami. Vse to se ne da zreducirati na nekvalificirano delo. Dalje, mnogi izmed teh proizvodnih faktorjev imajo poseben značaj, ali jih lahko uporabijo samo za eno vrsto proizvodnje, ali bodo dali mnogo manjši dohodek, če jih bomo uporabili v kak drug namen (npr. če bomo stroje uporabili kot staro železo), tako da jih ne bomo uporabljali drugje...«

»Videli smo... da je edini namen, zaradi katerega smo uporabili delovno teorijo vrednosti, bil v tem, da bi določili relativne cene v vsaki od obeh držav. Ker, kot je pojasnil Ricardo, delo kot strošek določa cene z vplivanjem na ponudbo. To lahko prikažemo na diagramu takole:

Zamislimo si, da so stroški v proizvodnji konstantni in da zahteva vsaka enota produkta A porabo ene in vsaka enota produkta B porabo dveh enot dela. Na gornji skici merimo količine produkta A vzdolž osi x, količine produkta B pa vzdolž osi y; tako predstavlja vsaka točka v prostoru med dvema osema določeno kombinacijo omenjenih dveh faktorjev. Če uporabimo vso razpoložljivo delovno silo za proizvodnjo produkta A, bomo lahko proizvedli količino O_A . Za vsaki dve enoti produkta A, ki jih ne bi proizvedli, bi lahko proizvedli po eno enoto produkta B. Na ta način lahko proizvede razpoložljiva delovna sila O_A produkta A

in niti ene enote produkta B, O_a , produkta A in O_b , produkta B ali O_a in O_b , produkta B itd. Ali lahko proizvede O_b produkta B in nobene enote artikla A... Menjalno razmerje med proizvodom A in B je stalno razmerje, v katerem se lahko ta dva produkta medsebojno substituirata, namreč odnos dveh enot proizvoda A za eno enoto proizvoda B.« (The theory of international trade, 1956.)

Potemtakem računa teorija komparativnih stroškov v vseh svojih inačicah na popolno ekonomsko svobodo posameznikov — kakor tudi držav, ki sodelujejo v mednarodni delitvi dela; eden in drugi naj na podlagi svoje lastne komercialne presoje izbereta najboljšo rešitev. Vse inačice te teorije, naj gre za preprosto Smithovo varianto absolutnih razlik proizvodnih stroškov, za Ricardov del relativnih proizvodnih stroškov ali za izpopolnjen J. S. Millov vzorec ali kasnejše inačice, je v sferi abstraktnega antitetičnega polemiziranja računsko težko izpodbijati, toda kakor hitro skušamo s teorijo komparativnih prednosti reševati naše vsakdanje gospodarske zadeve bodisi na ravni podjetja ali narodnega gospodarstva, nam teorija komparativnih stroškov kaj malo pomaga. Popolne svobode gibanja kapitala delovne sile in popolne svobode sprejemanja drugih odločitev, ki vplivajo na lokacijo proizvodnje, v svetu dejansko nikoli ni bilo. Niti za časa Peelovih žitnih zakonov v Angliji. Lahko smo pa toliko širokosrčni in dopustimo tudi to možnost, da bi dali teoriji še enkrat priložnost, da dokaže svojo veljavnost. Toda ali bo v luči Marxovega pojmovanja zunanje trgovine vzdržala to preizkušnjo; znano je namreč, da Marx ni vzel komparativnih stroškov za osnovo svojega proučevanja zunanjetrgovinskega fenomena (za katere tudi meščanski ekonomisti trdijo, da ne primerjamo individualne kalkulacije, temveč odnose stroškov, npr. Viner), temveč gradi svojo razlago za nagibe, ki spodbujajo k odločitvi udeležencev v zunanji trgovini na podlagi vrednosti povprečnega dela posameznih gospodarstev, na podlagi iste mednarodne enote — povprečnega dela, in so potemtakem po Marxu mednarodni ekonomski odnosi samo posebno protislovje procesa kapitala. Vilfan je to takole povzel: »Po eni strani proces kapitala žene k vedno bolj vsestranskemu izkoriščanju naravnih in človeških lastnosti in zato k vedno večjemu obvladovanju narave kot narave in človeka, k razvijanju znanosti in racionalnega, k osvobajanju človeka od njegovih lokalnih (pa tudi nacionalnih) posebnosti in od odvisnosti od narave in na tej osnovi k zajemanju in povezovanju vsega sveta in k ustvarjanju človeštva. Po

drugi strani proces kapitala ostaja kot način življenja družbe še vedno stihijen, neracionalen in vedno znova postavlja meje. To je posebno notranje protislovje kapitala, ki lahko izgine samo z odpravo kapitalizma. To notranje protislovje in oblike, v katerih se pojavlja, moramo vedno imeti pred očmi, kadar obravnavamo proces kapitala, kot konkreten zgodovinski, svetovni proces, kot proces, ki pride do izraza v zunanji trgovini in oblikovanju svetovnega trga. Svetovni trg nastaja iz medsebojnega učinkovanja in povezovanja obeh polov tega protislovja.◀

Teoretiki komparativnih stroškov nimajo mnogo besed za pojasnjevanje notranjih gospodarskih gibanj, čeprav ravno gospodarska gibanja, kakor se manifestirajo v zdajšnji danosti gospodarstev po svetu, negirajo neposredno delovanje komparativnih stroškov. Današnja teorija komparativnih stroškov plava v zraku ali pa je oprta na sodobne meščanske teorije razvoja ali konjunktore in nima pravega stika z gospodarskimi dogajanjem v svetu realnosti. V tem pogledu je še slabša od klasične teorije komparativnih stroškov, ki je vsaj preko teorije kombinacije treh proizvodnih faktorjev bila vsaj na zunaj v dotiku z dogajanjem v notranjosti gospodarstev. Tako je v teoriji komparativnih stroškov totalnost procesa kapitala razbita v dva popolnoma ločena gospodarska fenomena in imamo sodobno teorijo za pojasnjevanje notranjih gospodarskih dogajanj, torej kadar gledamo gospodarstvo navznoter, in teorijo komparativnih stroškov, ki je pa tudi največji zagovorniki liberalizma v zunanji trgovini ne uporabljajo, kadar njena uporaba ni v skladu z njihovimi narodnogospodarskimi interesi, ko gledamo gospodarstvo navzven, ko obravnavamo zunanjetrgovinske odnose, kakor da zunanjetrgovinski odnosi niso funkcionalno samo druga stran enega in istega gospodarskega fenomena, procesa kapitala. Tudi si ne moremo razložiti po teoriji komparativnih vrednosti zastarevanja raznih gospodarstev v smislu Keynesove teorije, ki je postavil tezo o potrebi zastarevanja gospodarstev zaradi čedalje višje organske sestave kapitala, ko želimo ohraniti popolno zaposlenost. Če je Keynes postavil to tezo, je s tem hote ali nehote zanikal teorijo komparativnih stroškov, ker bi današnje zastarevanje gospodarstev morala preprečiti visoka profitna stopnja držav v razvoju, zakaj s povečevanjem organske sestave kapitala v razvitih državah bi se večala privlačna sila po tem kapitalu v državah v razvoju. Če se vprašamo, zakaj se v sedanji situaciji toliko govori o

proizvodnji v smislu komparativnih prednosti, je odgovorov verjetno lahko več. Predvsem je to posledica resignacije zaradi neuspeha administracije, da bi delovnim kolektivom, pa tudi gospodarstvu kot celoti razodela vedno najbolj donosne gospodarske rešitve. Administracija ni bila sposobna vselej in za vse natančno izračunati, pri kakšnih cenah je kaka proizvodnja rentabilna. Zaradi tega, tj. zaradi nerazčiščenih pojmov, je bilo najlažje sprejemati tiste investicijske odločitve, vsaj dokler je bila njena vloga v razširjeni reprodukciji prevladujoča, pri katerih je domnevala, da imamo najboljše pogoje za razvoj (domače surovine, delovna sila, lokacija itd.), težje pa je bilo tam, kjer ni bilo tako jasno, kam se je treba usmeriti pri ekonomskih odločitvah. V takih primerih je administracija seveda neizogibno odpovedala. Poleg tega je vzrok tudi v tem, da nam manjka izdelan koncept regionalnega razvoja republike in pa v pomanjkanju realnega valutnega tečaja, ki nam bi omogočal investicije po realnih kalkulacijah; tako nam manjkajo »standardi« produktivnosti, ki so v razvitih državah znana stvar. V valutnem tečaju bi se morala odražati povprečna stopnja produktivnosti našega gospodarstva v svetovnem denarju. Tako bi gospodarske stroke ali delovni kolektivi s povprečno produktivnostjo, ki bi presegala stopnjo povprečne produktivnosti, izraženo s paritetnim tečajem našega dinarja, bile stimulirane za izvoz, medtem ko bi hkrati bile stimulirane za uvoz s tistih področij, kjer je produktivnost pod svetovnim povprečjem. Po Marxu ne bodo odločali proizvodni stroški (kakor je to v primitivni varianti teorije komparativnih stroškov) o takšni ali drugačni mednarodni delitvi dela, temveč razmerje paritet tržnih cen, ki bodo v državi izvoznici ex definitione na pariteti ali nekaj pod pariteto in ki bodo v državi uvoznici nekaj nad pariteto. Ali to pomeni, da je koncept gospodarskega razvoja, temelječ na izkoriščanju komparativnih prednosti gospodarskega področja, že a priori nerealen? Mislim da ne, predvsem ne vidim nepremostljivih nasprotij med Marxovim pojmovanjem zunanje trgovine in politiko koordiniranega avtonomnega razvoja. In če se odločimo, da bomo v prihodnje razvijali predvsem lesno, kovinsko predelovalno industrijo in elektroindustrijo, potem moramo imeti za tak koncept zagotovilo, da ne bo v nasprotju s koncepti razvoja območij in področij tako doma kot v zamejstvu. Ta riziko — za katerega smo že dejali, da je najbolj kritična točka v teoriji komparativnih prednosti, kadar jo

hočemo aplicirati čisto konkretno, moramo iz naših kalkulacij za investicijske odločitve eliminirati, ker sicer lahko vlagamo a fond perdu, upoštevajoč, da se pri komparativnih prednostih posamezni projekti dopolnjujejo, največkrat pa izključujejo... (npr. projekt naftovoda Koper—Dunaj in Trst—Dunaj). Skratka, da je treba za koncept gospodarskega razvoja našega področja očrtati na zemljevidu večji krog, kot so to republiške meje, in v okviru tega kroga poiskati v sporazumu z vsemi gospodarskimi in drugimi subjekti obojestransko razumevanje za projekte — ki bodo povzročili kar največje ekonomske učinke gospodarskih prizadevanj, torej komparativnih prednosti vseh udeležencev v metabolizmu človeka z naravo in v menjavi med seboj.

Dileme v mednarodni skupnosti

Uredništvo revije je povabilo k razpravi o sodobnih dilemah v mednarodni skupnosti več publicistov, političnih in drugih javnih delavcev. Prosili smo jih, da odgovorijo — med drugim — zlasti na naslednja vprašanja:

1. Številni dogodki v novejšem času kažejo, da se je mednarodni položaj občutno zaostril. Ali menite, da gre zgolj za ponovno oživiljanje ozračja in prakse hladne vojne ali pa imajo morda prav tisti opazovalci, ki to stanje razlagajo s kvalitativno novimi elementi? Kje so po vaši sodbi temeljni vzroki za sedanje zaostritve, kakšne so resnične dileme in realne možnosti za krepitven pozitivnih procesov v mednarodni skupnosti?

2. Zaostritev protislovij v mednarodnih odnosih je dobila svoj značilen izraz tudi v krizi OZN. Kako ocenjujete vlogo, ki jo je odigrala OZN v minulih dvajsetih letih v spreminjanju odnosov v mednarodni skupnosti (afirmacija novih načel na področju političnih, ekonomskih in drugih odnosov, glavne slabosti, ovire itd.), in kakšne so možnosti, da bi premostili sedanjo krizo? Kaj je v strukturi in delovanju te organizacije potrebno spremeniti, da bi lahko svoje naloge bolje opravljala?

3. Kakšno vlogo pripisujete politiki »neangažiranja« v sedanjih razmerah? Katera so najpomembnejša spoznanja iz preteklosti, ki bi jih morali upoštevati pri določanju temeljnih strateških in taktičnih ciljev te politike v prihodnosti?

V tej številki objavljamo prve prispevke, ki so jih poslali Marja Fortič, Jože Smole in Stanko Peterin.

MARJA FORTIČ

Vzroki zaostritve

Vaša vprašanja na temo »Dileme v mednarodni skupnosti« so vprašanja, ki nam jih vsak dan vsiljuje sedanje kritično mednarodno dogajanje. Neusmiljene intervencije, kot npr. v Dominikanski republiki, razširitev agresije na ves Vietnam, odkrite akcije za razbijanje arabske enotnosti (Bonn—Kairo), ofenziva proti enotnosti organizacije afriške enotnosti — ob vseh teh skrb zbujujočih zaostritvah, ki so občutno poslabšale mednarodni položaj, se nujno vprašujemo, kje so temeljni vzroki zanje, kateri činitelji jih spodbujajo in kateri bi jih utegnili zavreti, kakšna bi morala biti OZN, da bi bila učinkovit instrument pozitivnega mednarodnega razvoja, kakšne so vloge, vpliv in naloga nevezanih držav v tem trenutku, ko je nujno treba poiskati poti za popuščanje sedanje napetosti, če nečemo, da bi nad alternativo miroljubne koeksistence prevladala alternativa nasilja, ki bi vodila v atomsko brezumje.

Rada bi podrobneje obravnavala vaše prvo vprašanje. Vzrok ni v tem, da bi mu pripisovala večjo pomembnost, nasprotno — vsa vaša vprašanja se nanašajo na enako pomembne aspekte današnjega mednarodnega dogajanja. Spodbudila me je le vaša formulacija »...ali pa imajo morda prav tisti opazovalci, ki to stanje razlagajo s kvalitetno novimi elementi«. Po mojem mnenju namreč sedanja zaostritev sicer s taktiko, ki je še značilna za hladno vojno, vendarle kaže na kvalitetne spremembe kot posledico procesov, ki so se v zadnjih letih razvijali v mednarodnih odnosih:

— naglo se razvijajoči proces dekolonizacije in osamosvojevanja narodov;

— uveljavljanje socializma kot vodilne sile v sodobni družbi;

— kvantitativno naraščanje držav in narodov, ki imajo politiko aktivne miroljubne eksistence za edino alternativo, kar zadeva obstoj človeštva;

— okrepljeni boj za enakopravne ekonomske odnose;

— boj za razorožitev.

V teh procesih gre za vrsto silnic in tokov tako v ekonomskem razvoju kot v politiki. Za zdaj je še težko reči, kateri sklop teh sil je imel odločilno vlogo. Nedvomno pa

drži, da je pri vsem tem močno vplivalo široko gibanje za ohranitev miru in za demokratične odnose med državami. To gibanje narašča že vrsto let in že zdavnaj ni več samo želja ali geslo, ampak se jasno izpričuje v konkretnih pobudah in širokih mednarodnih akcijah, po zaslugi katerih je to gibanje postalo odločilna stvarna sila današnjega sveta. Ta sila je izzvala proces nove polarizacije sil v svetu, ta sila je v zadnjih letih tako močno zoževala področje delovanja imperializma, da ga je prisilila k umikom in dialogom, k opuščanju vojaških pustolovščin. (Bili smo priče poskusu konference na vrhu v Parizu leta 1960., sestanku med Hruščovom in Kennedyjem leta 1963 in sporazumu o delni prepovedi jedrskih poskusov istega leta.)

Treba je poudariti, da se imperializem sam od sebe ni niti najmanj odrekel svoji strategiji in svojemu cilju — imperializem ni spremenil svoje narave, pač pa je bil *prisiljen* popuščati. Ko je mednarodna napetost popuščala, ameriški vojaško industrijski krogi gotovo niso bili nič bolj miroljubni, čeprav so morda v prepričevanju svoje javnosti, da je treba še naprej pospeševati oboroževalno tekmo, poudarjali raje ekonomske argumente (zaposlenost, standard), kot pa da bi odkrito priznavali hegemonistične cilje. Res je tudi, da so se v ZDA začele krepiti sile, ki so nasprotovale vojnim pustolovščinam, in da so se razvijale kot sestavni del svetovnega gibanja za mir in koeksistenco. Nedvomno je bila liberalna politika predsednika Kennedyja v določenem smislu pod vtisom tega razvoja, čeprav je seveda vsebovala še vedno vse značilnosti politike ZDA kot vodilne sile imperializma. Tudi izvolitev predsednika Johnsona nasproti Goldwaterju je bila potrdilo razpoloženja večine ameriške javnosti za mir, za zmernost brez vojnih pustolovščin nasproti odkriti politiki sile, ki jo je zagovarjal Goldwater kot Dullesov naslednik.

Zaradi tega razvoja, ko je gibanje za mir postajalo odločujoča sila na mednarodnem prizorišču in zaradi vrste drugih razlogov in silnic:

— premagovanje ideološke krize v mednarodnem delavskem gibanju (stalinizem);

— večja vloga in bolj sproščeno delovanje socialističnih držav na mednarodnem prizorišču;

— osamosvajanje evropskih držav v zahodnem bloku (de Gaulle);

— večja širina in povezanost delavskega gibanja na Zahodu z drugimi demokratičnimi silami;

— hitro naraščanje novoosvobojenih držav, ki so odklanjale blokovsko pripadnost in svoje zunanje odnose tudi uradno usmerjale v nevezanost,

so se dotedanje konstelacije sil na liniji blokov začele krhati in rušiti. Če so prej prevladovali v mednarodnih odnosih izključno vojaški, strateški problemi (ki so se od časa do časa osredotočali v nevarna vojna žarišča — Koreja, Kvemoj, berlinska kriza), so zdaj postopoma prihajala na dan druga vprašanja: ekonomski problemi in trgovina ne glede na blokovske meje, odnosi med razvitimi in nerazvitimi, razorožitev in konstruktivna funkcija ZN v pospeševanju teh pozitivnih procesov. Vsa ta mogočna preusmeritev svetovnega razvoja k miru, k takim mednarodnim odnosom, ki spoštujejo neodvisnost in suverenost držav, k enakopravnejšim ekonomskim odnosom v svetu, je dobesedno potiskala imperializem v kot, zato je komaj čakal trenutka in priložnosti za nasprotno akcijo, ki bi mu omogočile vsaj zavreti ta proces, če si že ni mogel znova pridobiti izgubljenih položajev.

Kot tako priložnost je ocenil sedanji položaj v mednarodnem delavskem gibanju (zaostritev spora SZ—Kitajska) in začel ofenzivne akcije, ki so povzročile sedanjo krizo mednarodnih odnosov. Ena teh akcij je bil poskus začasne ohromitve ZN. Ta poskus se je tudi posrečil, čeprav ne kaže pozabiti, da je moral odstopiti od prejšnje taktike (glasovalni stroj) in se zateči k umetno izzvani finančni krizi, kajti tudi ZN so postali ogledalo kvalitetno spremenjenih razmer v svetu. Sodim, da se je začasna ohromitev ZN posrečila, ker svetovna organizacija še ne odseva v celoti teh razmer, bodisi glede zastopstva držav vsega sveta v njej (brez Kitajske, deloma brez Indonezije), bodisi glede organizacijskega in operativnega mehanizma (struktura VS in drugih organov), in končno tudi glede ustanovne listine, ki še ne izraža pravil koeksistence kot mednarodnopravne obveznosti za vse članice, ter se tako ni mogla hitro in učinkovito upreti razdiralni akciji.

Drugo komponento imperialistične ofenzive so sestavljale izrazite demonstracije politike sile z vojaškimi intervencijami (Kongo, Dominikana), s širitvijo vojaškega spopada (Vietnam), z okrepljenim neokolonialističnim pritiskom (Kongo, Kambodža, Laos, Ciper, Brazilija, Bolivija), s poskusi razbiti enotnost v regionalnih grupacijah, kot so Arabska liga (bonska afera) in Organizacija afriške enotnosti (razbijaški nastop afriško-malgaške skupine). Če upoštevamo silovitost in široki operativni prostor sedanje ofen-

zive imperialističnih sil, kaže, da je cilj teh sil (zdaj, ko menijo, da so sile miru in socializmu zaradi razmer v mednarodnem delavskem gibanju oslABLJENE) ne samo zadržati gibanje sveta k miru in demokraciji, ampak tudi deloma osvojiti izgubljene pozicije (Latinska Amerika).

Toda že zdaj vidimo, da je ta najnovejši imperialistični sunek prinesel druge rezultate, kot pa jih je nameraval. Geslo »boj proti komunizmu« kot krinka in izgovor za uporabo sile v mednarodnih odnosih je doživelo popoln polom. V ZDA je ta sunek zbudil nenavadno močno opozicijo proti politiki sile, tako da lahko govorimo o razmajanem tradicionalnem dvostranskem sistemu (za katerega je bilo značilno, da so načela zunanje politike obeh strank enotna, tj. na temeljih politike sile) in o nastanku novega demokratičnega v bistvu opozicijskega gibanja. V svetu so se neposredni rezultati pokazali na eni strani v novih pobudah za pozitivne akcije na fronti miru (sprejem resolucije o sklicanju svetovne konference za razorožitev v komiteju ZN), na drugi strani pa v novih manevrih ZDA (Johnsonov poziv voditeljem socialističnih držav in pa spodbujanje pomiritvenih misij prek tretjih — to je misije Commonwealtha za Vietnam in OAE za Dominikansko republiko).

Iluzorno bi bilo seveda ocenjevati, da so to že trdna izhodišča, po katerih bi lahko sklepali, da ofenziva slabi. Nasprotno, najnovejši razvoj dogodkov (Alžirija, čeprav ne gre za bistvene spremembe) imperialistične sile gotovo ocenjujejo kot novo ugodno priložnost za nove akcije v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki. V teh okoliščinah torej lahko pričakujemo nadaljevanje ofenzive, verjetno tudi z novo taktiko, ki bi bolj upoštevala današnje kvalitetno spremenjene odnose v svetu.

V takem položaju je vprašanje, kaj storiti, da bi premagali sedanjo krizo v mednarodnih odnosih in pospešili pozitivne procese v mednarodnih odnosih, kajti nedvomno je nadaljnje zoževanje vplivne sfere imperializma spričo teh pozitivnih procesov prvi pogoj, da pridobljene kvalitetne spremembe v prid miru in demokratičnih odnosov v svetu ne le ohranimo, ampak tako okrepimo, da bo mogoče imperializem prisiliti k miru, in to tudi ob prisotnosti različnih ideoloških tokov v mednarodnem delavskem gibanju. Upoštevati moramo namreč, da bo razčiščevanje dolgotrajen proces in bo kot tak v prihodnje stalna komponenta in sestavni del mednarodnih odnosov.

Nedvomno vsaka najmanjša sprememba, bodisi da gre za nadaljevanje procesa dekolonizacije (ki je že tako daleč,

da je le še vprašanje časa) ali za krepitev vseh drugih pozitivnih procesov, sil in tendenc v sodobnem mednarodnem življenju, za politično in ekonomsko krepitev novih neodvisnih držav (učinkovita pomoč državam v razvoju), dalje za delne in popolne ukrepe za razorožitev (likvidacija atomskega orožja) itd. torej nujno vpliva na odnose sil na svetu, in sicer na škodo imperialističnega sveta; tako mu jemljejo manevrski prostor in slabe njegove možnosti za uspeh tudi v tako imenovanih lokalnih spopadih.

Naj končam s Titovimi besedami: »Treba bi bilo, da bi se v akcijah za ohranitev miru združile vse miroljubne sile: socialistične države, tako imenovane nevezane države in vsi tisti, ki se ne strinjajo s politiko vojne, z »urejanjem« raznih spornih problemov s politiko sile itd. Tu ne gre za pasivno združevanje, temveč za združevanje v znamenju močnih akcij v ZN in zunanjih.«

Mir, nenehna akcija za mir (ne pacifizem in deklaracija ali »mir na pogoriščih«) kot mobilizacijsko sredstvo v procesu nadaljnje polarizacije sil in za še hitrejšo krepitev naprednih procesov v svetu je torej tisti temelj, ki ga je treba potrpežljivo utrjevati in razvijati. Nekatera znamenja celo napovedujejo tako imenovano fronto miru z izredno širokim razponom (podobno kot nekdanja antifašistična fronta). Pripisujejo ji eno izmed najmočnejših vlog v nadaljnjem utrjevanju sedanjih kvalitetnih sprememb.

JOŽE SMOLE

Mednarodni odnosi v prehodnem obdobju

1. Ne gre zgolj za ponovno oživljanje ozračja in prakse hladne vojne, temveč za poskuse določenih imperialističnih sil, da do skrajnosti izkoristijo sovjetsko-kitajski spor in vse večji konflikt v mednarodnem delavskem gibanju. Pri tem pa je treba poudariti, da je moč imperializma le relativna in da sedanja resna mednarodna zaostritev nikakor ne pomeni slabitev sil miru.

Za današnje mednarodne odnose je značilno, da se razvijajo v okvirih prehodnega obdobja: od starega sistema,

ki je temeljil na imperialistični in kolonialni dominaciji nekaj velesil, k novemu sistemu svetovnih odnosov, ki naj bi bil zgrajen na enakopravnosti narodov kot subjektov mednarodnega življenja in na njihovem vsestranskem mednarodnem sodelovanju. Ta novi sistem se še le poraja z vsemi težavami, odstopanji, krizami in mukami.

Na celotno mednarodno življenje bistveno vplivajo revolucije, ki spreminjajo podobo sveta.

Socializem je idejno že zmagal na svetu. Svetovni družbeni proces, ki ga je pred osemindesetimi leti sprožila oktobrska revolucija, se je razvil v takšno širino in globino, da daje osnovni pečat celotnemu dogajanju v sleherni deželi in v svetu nasploh. Socializem, če ga pojmuje kot proces ustvarjanja novih družbenih odnosov, se nenehoma krepi.

Zmagala je revolucija kolonialnih in odvisnih narodov. Stari svetovni klasični kolonialni sistem je zrušen. Dežele, ki so nekdanje bile v mednarodnih odnosih zgolj objekti politike velesil, so postale subjekti svetovnega dogajanja. Z rušenjem kolonialnega sistema ni nastal nikakršen vacuum, kot so to pričakovale neokolonialistične sile, da bi tako same napolnile »prazen prostor«.

Velikanski napredek znanosti in tehnike in sredstev gospodarskega razvoja z revolucionarno močjo spreminja proizvodne sile.

Upor proti revščini in zaostalosti tistega dela človeštva, ki predstavlja večino, je postal danes že tako močan, da je dobil vse značilnosti revolucije. Povsem je jasno, da se temeljni problemi današnjega sveta zrealizirajo v velikih razlikah v stopnji gospodarskega razvoja med industrijskimi in gospodarsko nerazvitimi državami. Čedalje jasneje je, da je celoten napredek sveta odvisen od reševanja tega poglavitnega problema.

Pri takšnih globokih spremembah se seveda zaostrojujejo nekatera stara protislovja, nastaja pa vrsta novih.

Najbolj reakcionarni krogi kapitalizma in imperializma se še vedno niso odpovedali načrtom o agresivnem pohodu proti komunizmu in socialističnim deželam. Čeprav družbeni procesi znotraj vsake dežele, vključno kapitalistične, nenehno krepijo elemente socializma, so vendarle sile reakcije še vedno močne in nikakor ne gre podcenjevati njihovega vpliva.

Na ruševinah klasičnega kolonializma nastajajo nove oblike neokolonializma. Gospodarsko zaostalost, revščino in druge notranje težave posameznih držav sistematično izko-

riščajo za to, da bi jim vsilili ekonomsko in politično odvisnost v novi obliki.

Stara nedemokratska praksa, antikomunizem, težnje po hegemonizmu in vmešavanje v notranje zadeve — vse to so pomembni činitelji današnjega mednarodnega dogajanja. V vseh delih sveta so žarišča novih kriz in spopadov.

Današnja demoralizatorska kitajska politika, ki v razmerah svetovnega miru ne vidi perspektive, zelo škoduje boju za mir. Čeprav je pobarvana z radikalnimi protimperialističnimi gesli, objektivno vzeto koristi najbolj reakcionarnim in agresivnim krogom kapitalističnih držav.

2. Kljub številnim organizacijskim slabostim in političnim napakam je Organizacija združenih narodov imela izredno pomembno pozitivno vlogo pri spreminjanju mednarodnih odnosov. To ne velja samo za politične, temveč tudi za gospodarske, socialne, zdravstvene in kulturnoprosvetne vidike svetovne skupnosti. In prav sedaj, ko bi njena vloga morala postati še večja, je OZN zašla v globoko krizo. Očitno je, da ne gre za finančne težave. Teza o finančni krizi je povsem izmišljena. Politično krizo so povzročile tiste velesile, ki so jim Združeni narodi že napoti. Zaradi velikih kvantitativnih sprememb v OZN (povečanje števila držav članic od 51 na 114) so nastale seveda tudi globoke vsebinske spremembe, zlasti kar zadeva demokratizacijo celotnega pojmovanja in delovanja svetovne organizacije. To pa pomeni, da tistim velesilam, ki hočejo izvajati politiko diktata in enostransko reševati mednarodne probleme, ni več do OZN.

Dilema: konfrontirati ali ne konfrontirati nasprotujoča si stališča o »finančni krizi«, je sedaj bistveno zgubila na veljavi in aktualnosti. Pred nekaj meseci je šlo pri vseh prizadevanjih za premostitev krize OZN za to, kako razrešiti omenjeno dilemo. Danes je že precej drugače, kajti ogromna večina držav članic je skrajnje nezadovoljna s pasivnostjo OZN. Ta pasivnost je posledica politične krize svetovne organizacije. Zato je slišati vse bolj odločno zahtevo po odstranitvi umetnih pregraj, ki so onemogočile normalno funkcioniranje OZN. Konkretna akcija nevezanih držav je solidna podlaga za koordinirana prizadevanja čedalje številnejših držav članic za odstranitev krize OZN.

Marsikaj je treba spremeniti v strukturi in delovanju OZN. Predvsem je treba spremeniti odnos do LR Kitajske in ji omogočiti, da zavzame svoje mesto v svetovni organizaciji. Jasno je, da ima odsotnost LR Kitajske daljnosežne negativne posledice za OZN in za vse mednarodne odnose.

Potrebno je spremeniti tudi sestavo posameznih organov Združenih narodov. Organizacijsko strukturo OZN, ki so jo formulirali leta 1945, je vsekakor treba uskladiti z globokimi spremembami, ki so v zadnjih dvajsetih letih nastale v svetu.

3. V svojem bistvu politika »neangažiranja« ni nič drugega kot dosledna politika miru in vsestranskega mednarodnega sodelovanja na demokratičnih osnovah. Kot takšna ima veliko perspektivo.

Politika »neangažiranja« nikdar ni bila ozka, vase zaprta politika. Prav nasprotno. Bila je in je še najprikladnejša oblika demokratičnega koncepta o mednarodnih odnosih oziroma boja za nove svetovne odnose. V tem smislu je »neangažiranost« izražala in še izraža splošne težnje miru in napredka v svetu.

Vsako ozko pojmovanje politike »neangažiranja«, še posebej v smislu ekskluzivnosti, bi bilo izredno škodljivo. Ta politika ima svoj pravi pomen samo v najtesnejši organski zvezi z vsemi naprednimi in miroljubnimi tokovi v današnjem mednarodnem življenju ne glede na oblike njihovega delovanja.

Razvoj dogodkov je potrdil utemeljenost načelnih stališč politike »neangažiranja«, ki so bila izdelana in sprejeta na beograjski konferenci. Na podlagi načelnih idejnih izhodišč so bili izdelani številni predlogi za konkretne akcije, kar se je jasno pokazalo na kairski konferenci. Sedaj gre v prvi vrsti za to, da bi predvidene konkretne akcije uredili.

STANKO PETERIN

Spremembe v strukturi mednarodne skupnosti in njihovi pravni vidiki

Zdi se, da sedanje napetosti in zaostritve v mednarodnem življenju niso zgolj oživiljanje hladne vojne, ampak da so za mednarodni položaj v novejšem času značilne poleg kvantitativnih tudi kvalitativne spremembe.

Med najgloblje vzroke rastoče mednarodne napetosti štejemo po pravici vse večji prepad med razvitim in nerazvitim delom sveta. Vrsta znanih vzrokov stopnjevano

poglablja v zadnjih desetletjih ta prepad in krepí iz njega izviraóe nasprotne ekspanzionistióne pritiske in odpor v mednarodnih odnosih. Prav v zadnjih letih pa se je glede tega drugim pridružil še povsem nov faktor, osvoboditev velike večine nekdanjih kolonij. Poprej so bila vprašanja, ki so prizadevala te dežele, notranja zadeva njihovih metropol; slednje so bolj ali manj učinkovito urejale ta vprašanja, pa óeprav so jih pogosto in vse bolj »urejale« s »pravimi« instrumenti in ukrepi odkritega nasilja, ki so se morali končati z neuspehom. Danes se je vsa teža problema prevesila na mednarodno področje, ki ne pozna spopolnjenih notranjih državnih instrumentov sile in nasilja in zato tudi ne reda, ki temelji neposredno na državni sili in državnem nasilju.

V primeri s tem problemom, katerega reševanje je postalo tako šele zdaj neposredna in neodložljiva naloga mednarodne skupnosti, je bilo formalno osamosvajanje nekdanjih kolonij, nujnost tega je dozorela v prejšnjem desetletju, lažje narave. Pri njem so se na splošno še ujele sicer nasprotne koristi: odvisni narodi so želeli svobodo zato, da si odpro pot gospodarskega in socialnega vzpona, medtem ko so si nekdanje metropole in njihovi vladajoóí razredi pri tem obetali nove, lažje in cenejše načine njihovega izkoriščanja. Reševanje pglavitnega problema, ki mora načeti življenjske postojanke samega izkoriščevalskega sistema, je bilo po vsem tem samo odloženo.

Ali ne pomeni zato šele že dosežena neodvisnost velike večine nekdanjih kolonij tistega nenadnega premika v razmerju sil, ki je dokonóno odpravil osamitev in inferorni položaj socialistiónih držav, s tem pa tudi razveljavil idejo o utrjevanju njihovega državnega bloka in njegovih ozkih okopov ter jim zastavil vprašanje o novih načinih boja in uveljavljanja? Ali ni šele sedaj, ko sta se z osamosvojitvijo nekdanjih kolonij bogastvo in revščina odkrito pokazala kot pglavitno vprašanje odnosov med vsemi državami in narodi, stvar socializma dobila povsem óloveško in vsem razumljivo vsebino in prekoračila lastne in vsake državne okvire?

S premikom pglavitnega problema na mednarodno področje so se spremenila »pravila igre« med nasprotniki. V mednarodni skupnosti so se po času, ko je dokonóno propadla zamisel ene same svetovne države in vesoljne cerkve, oblikovala in razvijala pravila mednarodnega sožitja. To sožitje je bilo vsekakor skrajno pomanjkljivo, vsak čas rušljivo sožitje medsebojnega strahu, ki je bilo neštétokrat

tudi porušeno, je pa vendar (kljub temu, da je uzakonilo geslo »vojne vseh proti vsem«) napravilo konec nenehnim bojem in anarhiji, ki so se v srednjem veku razpasli pod plaščem enotnega svetovnega reda in krščanske solidarnosti. Na novi podlagi, ki je sicer dajala državi monopol sile in nasilja v njenih mejah, je nastajala zavest o enakih pravicah in enakih dolžnostih v meddržavni skupnosti. Nova pravila mednarodnega sožitja so bila po svoji zunanji obliki demokratična, po svoji vsebini pa so bila privilegiji, saj so se nanašala le na države »krščanske civilizacije« in »evropskega kulturnega kroga«, branila pa predvsem koristi najmočnejših med njimi, ki so za njihovo uveljavljanje imele resnične možnosti.

Z neodvisnostjo nekdanjih kolonij in njihovo lastno državnostjo se je veljava pravil mednarodnega prava razširila na malone vse narode sveta. To je bil odločilen korak k spremembi privilegijev nekaterih v pravice za vse. Vsaka stopnja družbenega napredka pa zahteva tudi nadaljnje razvijanje dosežkov preteklosti. Stara pravila sožitja ne morejo ustrezati potrebam sveta, v katerem so se skrajšale razdalje in se navezali tako tesni stiki, da je postal skrajno občutljiv za vsakršne motnje v družbenem mehanizmu. Po vsem tem je razumljivo, da je s pojemanjem hladne vojne, med katero je teorija o »tretjem stanju, ki ni ne mir ne vojna«, nakazovala zaton klasičnega mednarodnega prava, zorela in z osamosvojitvijo kolonialnega sveta dozorela ne le politična, ampak tudi pravna zavest o aktivni miroljubni koeksistenci: zavest, ki ne vidi v njej samo vodil za ravnanje naprednih držav, ampak norme, ki so obvezne za vse države.

Po svoji zunanji obliki njena načela niso več kot potrditev in spopolnitev klasičnih mednarodnopravnih načel; vendar pa vnaša ta kvantitativna sprememba zaradi njenih nosilcev po svoji vsebini novo kvaliteto na področje mednarodnega prava. Vnaša jo kot vsebina, kot dejavnost tistih sil, ki jo uveljavljajo. Pogoj za novo kvaliteto je tolikšna vsebina kvantitativne spremembe in tako učinkovita dejavnost njenih nosilcev, da je sposobna prebiti oklep stare kvalitete, da je — bistveno nova vsebina. Nova pravna načela koeksistence niso — kakor vsaka pravna načela in pravila — sama po sebi, brez ustrezne vsebine, nič drugega kot prazne pravne formule. Boj za njihovo kodifikacijo je nesmiseln, če ni združen z učinkovitimi prizadevanji za reševanje pglavitnega problema v sodobnem svetu, z vsestranskimi napori za ohranitev in utrditev miru, ki je danes

v prvi vrsti odvisen od odpravljjanja mednarodnega izkoriščanja, od uspešne premostitve prepada med razvitimi in nerazvitimi deželami.

Vendar pa niti pri pravnih oblikah ne gre samo za kvantitativne spremembe. Novejši razvoj bistveno vpliva na samo naravo mednarodnega prava kot oblike, kot sistema pravnih norm »kot takih«. Ni še dolgo tega, ko so z geslom »pacta sunt servanda« razglašali za poglavitno načelo mednarodnega prava svetost kakršnihkoli pogodb med državami; z njimi so voljo — največkrat že dveh — držav postavljali na najvišje mesto v hierarhiji norm mednarodnega prava in je bila zato načeloma pravno neomejena; druga pravna načela so le še krepila pravni položaj države. Tudi dandanes velja isto načelo, vendar se vse bolj podreja novim načelom in pravilom, ki veljajo za vse in odsevajo zato koristi mednarodne družbe; mednje sodijo poleg prepovedi agresivne vojne — ki vključuje prepoved napadalnih pogodb, neupoštevanja tajnih pogodb in drugih primerov, zlasti prodirajoča pravna načela aktivne miroljubne koeksistence, ki celo v tistih svojih — celo bistvenih — sestavinah, ki krepijo pravni položaj vsake države, v resnici utrjujejo položaj vseh, omogočajo normalen postopek sprejemanja splošnih obvez in omejitev »države kot take«, in tako varujejo koristi mednarodne skupnosti. Tako ima sprememba oblike po svoji strani vzvraten vpliv na vsebino: norme, ki so dozorele na določeni stopnji družbenega razvoja, so nad vsakokratno dejavnostjo držav, družba je nad državo. Pravni instrumenti, ki so se na področju mednarodnega prava od vsega začetka izmikali samovolji posameznih držav, se tako izmikajo samovolji držav sploh, samovolji države kot take. Pravni instrumenti v mednarodni družbi na tej razvojni stopnji še niso odigrali svoje zgodovinske vloge, spreminjajo pa svojo družbeno vlogo, z doseganjem družbenih smotrov pa se tudi sami spreminjajo. V tej smeri se že nakazuje en vidik skrajno zapletenega procesa odmiranja države v mednarodnih odnosih.

Prelepo bi bilo, ko bi ta proces samodejno odseval, spremljal in pospeševal resnično integracijo sodobnega sveta v materialni proizvodnji in na drugih področjih. Poleg nosilcev napredka in poleg spoznavanja dolgoročnih koristi vseh delujejo v svetu tudi nasprotni faktorji. Zato niso slučajna prizadevanja, da bi po zgledu notranjega prava »spopolnili« sedanje mednarodne instrumente in jih »uskladili« z dejstvom, da je danes svet nedeljiva celota; da bi z njimi uvedli vanj »red namesto anarhije«; da bi

mehanizem sil, ki v določenih okolnostih res pušča v mednarodnih odnosih odprta vrata nasilju, nadomestila organizacija sile, ki bi bila podobna državi, bi pa bila nad njo in bi sprejemala zanjo obvezne sklepe. Na videz revolucionarnemu značaju teh predlogov in načrtov, temu, da se kažejo v najrazličnejših in tudi zelo blagih oblikah, in pa okolnosti, da se neredko navezujejo na že obstoječe mednarodne organizacije in organe (npr. na OZN, na Mednarodno sodišče ipd.) in se sklicujejo le na potrebo po njihovem »učinkovitejšem« delovanju, je pripisati širok razmah podobnih prizadevanj.

Pri oblasti pa je še vedno bilo tako, da je z njo razpolagal tisti, ki je imel največjo organizirano moč, o izbiri sredstev v njenem delovanju pa miso nikoli odločale dobre želje, ampak dejanske razmere. Ali ne gre v bistvu za to, da tam, kjer odpoveduje pritisk najmočnejših držav, nastopi zanje naddržavna oblast in uvede odkrito zapovedovanje in pokorščino na področju, na katerem bi sicer same nenehno zadevale na formalno enakost drugih držav, na dolžnost vsaj formalnega sporazumevanja z vsako med njimi in — v najnovejših razmerah — na vse bolj samostojno politiko in čedalje večjo moč prav tistih dežel, ki so bile še včeraj zgolj objekt tuje politike in tujih koristi? Najnovejše preobražanje Organizacije ameriških držav iz nekdanjega instrumenta regionalnega sodelovanja (in prikritih pritiskov) v oboroženega varuha »reda«, kakršnega si zamišljajo ZDA v Latinski Ameriki, je zgovoren primer, ki kaže, kam pelje taka pot v današnjih odnosih med razvitimi in nerazvitimi deželami. S pretvezo reda in varnosti se vsiljuje družbi država v svoji novi razsežnosti in z novimi oblikami nasilja, katerih posledica bi bila le to, da se še bolj zaostrijo napeti odnosi med narodi.

Vključitev večine nerazvitih dežel v mednarodno skupnost enakopravnih narodov v zadnjem desetletju je torej postavila svet pred alternativo, ali naj se v mednarodnih odnosih še naprej uporabljajo, razvijajo in spopolnjujejo stara »pravila igre«, ali pa naj se pravila, ki urejajo te odnose, preobrazijo po zgledu notranjega, državnega prava. Ta alternativa je v bistvu le pravni vidik mnogo globljega vprašanja o prihodnjem družbenem režimu v svetu. Zato odločitev o tem, kakšna naj bo prihodnja smer razvoja mednarodnega prava, ne more biti v prvi vrsti odvisna od argumentov razuma in od pravniskih diskusij, ampak, kakor še vselej v zgodovini, od argumentov moči, od razmerja

sil, ki delujejo v družbi. Zdi se, da so se tudi glede tega pokazali v novejšem času novi kvalitativni elementi.

Pojem hladne vojne vključuje nekatere posebnosti mednarodnega položaja, do kakršnega je prišlo po drugi svetovni vojni; mednje štejemo zlasti popolno prevlado dveh supersil z lastnima državnima taboroma, iz nje izhajajočo polarizacijo in skrajno labilno ravnotežje sil, kakor tudi nevarnost izbruha nove svetovne vojne in uporabe vseh vojnih sredstev, kakor hitro bi bilo ravnotežje porušeno. Spopad v Koreji ni bil lokalna vojna, ki bi bila omejena po svojih ciljih, ampak — kot že nekoč državljanska vojna v Španiji — preizkus in tipanje nasprotnikov, v pričakovanju neizbežnega svetovnega požara. Njen neodločen izid in cela vrsta drugih dogodkov sta potrjevala ravnotežje, tveganje v odločitvah in relativno nemoč obeh taborov; omogočila sta hitri vzpon držav, ki so se glede na dano konstelacijo sil imenovala »neblokvske« in »neangažirane«; končno pa so se začele že tudi razkrajati notranje vezi v enem in v drugem državnem bloku. Ljudje so se začeli zavedati umetne, po državnih koristih in ideologijah povzročene delitve Vzhod-Zahod; kot stvarni družbeni problem v mednarodni družbi se je vse bolj kazal odnos Sever-Jug in sprostitev silnic na tej relaciji je obetala neovirano spopadanje resničnih družbenih nasprotij, ki danes ločijo narode, in zato njihovo sprotno razreševanje. To je obenem čas pomembnih mednarodnih sporazumov, kodifikacije dela mednarodnega prava in krepitve ugleda in vloge Organizacije združenih narodov.

Tudi ta razvoj pa je poznal svoja notranja nasprotja; trajal je bolj ali manj nemoteno le toliko časa, dokler je ravnotežje med bloki hromilo dejavnost nosilcev blokvske državne politike; razkrajanje blokov, ki zaradi različnih razmer v njih ni moglo biti enakomerno, pa je moralo prej ali slej porušiti to ravnotežje in spodbuditi manj prizadetega tekmeča, da izkoristi doseženo prednost. Tako prelomno točko novejšega razvoja pomeni razhod Kitajske s Sovjetsko zvezo ali, natančneje, nekoliko zapoznala ocena nasprotnika, da ima omenjeni spor globlji in trajnejši pomen. Od tedaj dalje je bila ameriška načrtna politika agresije in oboroženih intervencij le še vprašanje časa, povodov in priložnosti.

Ali ni s tem svetu vsiljena politika sile? Ali ni — v sistemu kolektivne varnosti, ob pojmovanju nedeljivega miru in za bodočo zopetno afirmacijo družbenih koristi in

pravnih in moralnih pravil sožitja edini mogoč odgovor agresorju oboroženi nastop vseh miroljubnih sil?

Odgovor, ki bi v resnici pomenil neposredno vojaško intervencijo socialističnih in nekaterih drugih držav? Morebitna inferiornost njihovega vojaškega potenciala še ne more biti argument proti takemu stališču; znano je, kako je v časih načrtne agresivne politike nacizma vsak še tako brezupen odpor prispeval k zmagi in, nasprotno, kako se je s poznejšimi strahotnimi žrtvami maščevalo vsako, po trenutnem razmerju sil še tako razumljivo popuščanje.

Vse kaže na to, da so se razmere v primeri s tisto dobo temeljito spremenile. Namen stopnjevanja nacističnega agresivnega pritiska in izbiranja njegovih delnih ciljev je bil uvesti v svetu »novi red«, torej končno izzvati splošni spopad; delne poprejšnje zmage naj bi bile le olajšale in omogočile končno popolno zmago. V vrtincu dogodkov, ki je takrat zajel Evropo, se vrhnji sloji v zahodnih državah še niso ovedli, bodisi iz otrplosti, v katero sta jih bila spravila zmaga v prvi svetovni vojni in pretirana zavest lastne moči, bodisi iz sanj o trajnem miru, ki naj bi ga za vse večne čase zagotovila Društvo narodov in razčlenjeni sistem mednarodnih pogodb; del množic, ki so zlasti v letih svetovne gospodarske krize spoznale nevzdržnost obstoječega družbenega režima, pa je celo nasedal fašističnim in nacističnim na videz revolucionarnim geslom; splošno zmedenost je pospeševala okolnost, da se napredna misel takrat še ni mogla osvoboditi spon, v katere so jo vklepale posebne koristi ene same države. Eden izmed vidikov druge svetovne vojne je bil v tem, da je agresor spričo pomanjkanja družbene zavesti ljudi sprožil napad, nameril svoj udarec na države in si prizadeval, da z zaporedno »bliskovito vojno« zoper posamezne državne vojske odloči svetovni spopad, še preden posežejo vanj prebujene množice.

Sedanji agresor, ki je bil v času hladne vojne še računal na neogibnost nove svetovne vojne, porušenega ravnovesja državnih blokov ni izkoristil za to, da bi jo začel, ampak se je odločil za politiko »stopnjevanega pritiska«. S samim tem seveda ni odpravljena objektivna nevarnost svetovnega spopada, saj bi ga, razen nepredvidljivih dogodkov, navsezadnje sprožili že uspehi take politike in z njimi rastoča pričakovanja njenih nosilcev, da se skladno z njihovimi nazori in posebnimi koristmi tudi dokončno zagotovita »red in varnost v svetu«. Vendar pa pomeni stališče »stopnjevanega pritiska« umik, ki je po vsej verjetnosti posledica spoznanja, da si dandanes od svetovne vojne še

tako močna država in ob zanjo še tako ugodnem razmerju državnih sil ne more obetati niti Pirove zmage. Tak umik si lahko razlagamo le s tem, da je danes poleg državne sile v mednarodnem življenju izredno vpliven še neki drug faktor moči; očitno je to družbeni faktor, zavest in volja ljudi.

Agresor si je torej zastavil skromnejše cilje in je začel bitko na ožjem odseku fronte, na katerem računa na lastno nesporno premoč. Ni se zavedal, da je s tem šele prav razširil fronto in še bolj oslabil svoje položaje. Postavil se ni proti kaki državi ali državnemu bloku, ampak naravnost proti naravnim stremljenjem kakega naroda, proti silnicam sodobnega družbenega razvoja, za status quo v družbi, proti sami družbi. Omogočil je tako razvrstitev sil, v kateri državne meje in koristi ne bodo umetno ločevale in zavajale ljudi iste misli in v kateri izoblikovanje družbene zavesti ne bo šele rezultat strahotnih žrtev, kakor je to bilo v zadnji vojni.

Ali ni tako razumeti npr. komentarjev ob intervenciji v Vietnamu, ki ugotavljajo, da bodo ZDA celo ne glede na vojaški izid boja izgubile politično bitko?

Je pa še neka možnost, in omenjeno trditev je moči razumeti tudi v drugem smislu. Politični poraz agresorja pomeni v določenih razmerah lahko tudi krepitev položajev kake druge državne ideje, navsezadnje torej še vedno afirmacijo države kot take. Če in kolikor sodobna družba ne bo dovolj močna, da se uspešno upre nasilju ene države ali državnega bloka, če in kolikor ne bo dovolj močna, da učinkovito rešuje tudi druge neodložljive probleme, ki jih je prinesel čas, se bo nujno morala zateči še vedno k drugi državi ali državam; njihova »pomoč« bi stala človeštvo znatno, če bi bila ta pomoč spričo izzване skrajne zaostritve odločilna, lahko tudi ogromno ceno in bi predstavljala velik ovinek na poti družbenega napredka.

Če je nemogoče predvideti, kako se bodo razvijali dogodki, pa je vendar mogoče zaznati temeljne tendence v njihovem razvoju, z zasidranjem spoznanja teh tendenc v zavesti ljudi pa manj ali bolj tudi odločilno vplivati nanje. Zdi se, da je danes taka temeljna tendenca v tem, da se država v mednarodnih odnosih umika v ozadje, ne glede na vse pretrese, ki lahko motijo in zadržujejo ta neogibni proces. Ta umik se kaže konkretno v postopnem upadanju pomena organizirane oborožene sile in v naraščanju vpliva, ki ga ima v mednarodnem življenju strateški faktor človek — ne kot njen brezimni pripadnik, ampak kot faktor v naj-

različnejših družbenih dejavnostih. Težišče spopadov se v novejši dobi prenaša na posredne faktorje vojaške moči, na politično, pravno, moralno in druge oblike družbene zavesti. Ali ne kažejo mednarodni dogodki, da se je v najnovejši dobi težišče tudi že preneslo na omenjeno področje?

Sankcija prava je v fizični moči, iz katere pravo ne samo izhaja, ampak se nanjo tudi opira. Pri notraujem pravu je sankcija v delovanju organizirane državne sile, pri mednarodnem pravu pa je v zakonitostih, po katerih deluje mehanizem sil v mednarodni družbi. Ta mehanizem je bil v zgodovini vselej meddržavni mehanizem in sankcija mednarodnega prava je bila navsezadnje v uporabi fizične sile, v rezultatih vojnih spopadov. Pri dozorevajoči družbi, ki se postavlja na lastne noge in vsestransko reagira na zunanje motnje, postaja zaradi jasnega odnosa faktorjev moči v njeno korist — in zaradi strahotne uničevalne moči najmodernejšega orožja — fizično merjenje državnih sil vse bolj nesmiselno, postaja celo vsaka fizična moč vse bolj zgolj potencialna sankcija mednarodnega prava. Politika »stopnjevanega pritiska« kaže na to, da se je ta premik začel; njen popoln neuspeh bi pričal o tem, da je tudi že končan. Kot potencialna sila pa bo fizična moč še dolgo uravnavala mednarodno življenje, ohranjala veljavo njegovih pravnih instrumentov in jih razvijala.

Mir, ki bi ga utrjeval tak razvoj mednarodnih odnosov, bi podobno vplival tudi na družbene razmere znotraj državnih meja. Oblikovanje družbene zavesti vpliva na to, da ima prisilna sankcija na številnih področjih dejavnosti državljanov, kjer je splošna korist očitna, malone izključno potencialni značaj, ko zagotavlja določen red, ne da bi jo v resnici uporabljali. Prisilno sankcijo pa, nasprotno, uporabljajo toliko bolj, kolikor manjša je družbena zavest in kolikor se uveljavljajo v škodo družbenih posebne koristi vladajočih slojev in razredov; to pa je mogoče predvsem takrat, ko se nosilci slednjih lahko sklicujejo na resničen ali izzvan in namišljen obstoj zunanjih nevarnosti, torej takrat, ko se posebne koristi enačijo s splošnimi ali privzemajo njihov videz. Spričo manjše uporabe sile in občutka varnosti — ob ravnotežju sil tudi relativne varnosti — v odnosih med narodi so se vedno razmahnile napredne družbene sile v mejah posameznih držav.

Razvojne tendence in preobrazba sodobnega mednarodnega prava, ki izhajajo iz njegovih tradicionalnih osnov in spodkopujejo vlogo države v mednarodnih odnosih, se potemtakem ujemajo z razvojem družbenih sil v sedanjem

svetu in imajo v njih svojo materialno oporo. V nasprotju s pogledi in z načrti, ki bi ga hoteli nadomestiti s »popolnejšim« pravom, po zgledu pravnega reda v državi, mednarodno pravo na novi razvojni stopnji ne sodi v svet želja posebnih skupin ali miselnih konstrukcij zanešenjakov, ampak odseva živo družbeno stvarnost in zakonitosti v njenem spreminjanju. Vendar pa to pravo ni le izraz moči, ki odpove v tistem trenutku, ko izgubi njeno oporo, ampak je tudi samo, kot oblika ali kot pravo »kot tako«, bolj ali manj učinkovito. Po utemeljevanju, da gre za pravo moči, je torej prav, da se dotaknemo vprašanja o — moči tega prava.

Značilnost prava je v tem, da »varuje« kako družbeno situacijo, jo skuša ohraniti in uspeva pri tem toliko, kolikor preprečuje, da bi vsakokratna nihanja in manjše spremembe v odnosih sil vplivale na dogajanja v družbi.

Če se s pravnimi instrumenti organizira kaka sila, pomeni, da bodo to silo smotrneje uporabljali in da se bo tako povečala njena učinkovitost; v tej svoji vlogi in obliki je pravo najbolj konservativno in služi koristim vladajočih krogov v posameznih državah, kateri s takimi pravnimi instrumenti razpolagajo. V mednarodnih odnosih ni take organizirane sile.

Pravo lahko utrjuje položaj in varuje koristi članov kake družbe, in omogoča s tem večjo stabilnost in obenem gibkejšo, za pomembnejše premike v odnosu sil občutljivejše delovanje kakega družbenega mehanizma. Taka vloga prava se docela kaže v mednarodnem življenju, kjer pravni instituti neposredno niso odvisni od prej omenjenih instrumentov sile, od državnega monopola prisiljevanja. V tej svoji obliki je pravo po eni strani konservativno, ker krepi moč tistih, ki jo že imajo, po drugi strani pa vendarle odpira nove možnosti za uveljavljanje tudi drugih, tistih, ki so se komaj in s težavo povzpeli mednje. V slednjem je npr. pomen zgolj pravne, formalne neodvisnosti in iz nje izhajajočih prav tako še bolj ali manj formalnih, z resničnimi možnostmi uveljavljanja še ne podprtih pravic nekdanjih kolonialnih narodov, ki pa vendar predstavljajo prvi in znatni dosežek in trdno izhodišče za uspešnost njihovih nadaljnjih prizadevanj.

Končno je pravo oblika družbene zavesti. Ta zavest se izraža v pravnih načelih, ki so prodrli v zavest ljudi in pomenijo v toliko družbeno silo. Na področju pravnih načel so »pravice« še najmanj oprijemljive, še najmanj jasno določene, še najbolj dovzetne za različne razlage in zato tudi za vnašanje nove socialne vsebine. Obenem pa so po svoji

obliki, kot pravna načela, tudi najtrdnjše in najmanj spremenljive. Vladajoči razredi so jih vedno izkoriščali, da so ovekovečali svoje pozicije v časih lastnega vzpona, so jih pa morali zanikovati takrat, ko so prišli navzkriž z zakonitostmi družbenega razvoja in so se morali zato vse bolj zatekati k uporabi sile. Ob družbenih spremembah je sklicevanje na pravna načela in zahteva, da se dosledno uresničujejo z ustreznimi konkretnimi določbami v pravnem redu in z njihovim izvajanjem, pomembna oblika v boju naprednih sil.

Kvalitativne spremembe v sodobnih mednarodnih odnosih bistveno povečujejo njihovo težo in krepijo vlogo pravne zavesti kot posebnega vidika družbene zavesti in kot posebne, sedanji razvojni stopnji ustrezne oblike sprostitve družbenih sil, ki bijejo danes odločilno bitko s politiko sile, z režimom nasilja v mednarodni družbi.

Gimnazija v sistemu našega šolstva

Družbeno-ekonomski razvoj domala vseh delov sveta nezadržno hiti naprej. Svet vse bolj postaja zaključen v svoji protislovnosti, hkrati pa terja tudi od nas vse večje vključitve v mednarodno delitev dela, če naj zagotovimo nadaljnjo rast gospodarstva in družbenih odnosov in še intenzivneje razvijemo samoupravni sistem. Vprašanje enakopravnega vključevanja mladine v proces šolanja in v poklice razodkriva številna protislovja, ki jih pogojuje današnji sistem šolstva. Zato smo se namenili v pričujočem razmišljanju prikazati nekatera osnovna protislovja v našem šolskem sistemu s posebnim ozirom na drugostopenjsko šolstvo in položaj gimnazije v tem sistemu. Ker nimamo na voljo zadosti ustreznega gradiva, naj bo izvajanje le skromen doprinos k razpravi o aktualnem vprašanju.

Vprašanje smo zastavili tako, ker smo prepričani, da kadri rešujejo vse in da je usposobljenost delovnega človeka bistveni pogoj za našo nadaljnjo rast in v skrajni konsekvenci: za uresničitev idealov, ki si jih je socialistična revolucija zastavila, da bi osvobodila človeka — neposrednega proizvajalca vseh tistih alienacij, katerim je podvržen danes predvsem zaradi tega, ker se v proizvodnji ne more pojavljati kot povsem enakovreden faktor tistim strukturam, ki danes upravljajo in vodijo naš družbeno-politični in gospodarski sistem, predvsem pa ne more uspešno stopati v konkurenčni boj na tržišču, ker se na ravni takšne tehnologije in takšnih kadrov, s katerimi danes razpolaga, ne more najadekvatneje uveljavljati.

Brez dvoma je še cela vrsta drugih vprašanj, ki hrome in onemogočajo, da bi lahko hitreje napredovali — vsekakor pa je prav vprašanje vzgoje in izobraževanja kadrov ena glavnih postavk nadaljnjih kvalitetnih premikov. Zastavlja se vprašanje o celovitem izobraževalno vzgojnem sistemu in hkrati z njim zlasti vprašanje o mestu in vlogi sistema drugostopenjskega šolstva in znotraj tega: vloga

gimnazije, tiste šole, ki je do nedavna edina pripravljala mladino za študij na univerzi in višjih ter visokih šolah in akademijah.

Predvojni in povojni družbeno-ekonomski razvoj je živa priča, da je gimnazija ne glede na to, da je bila zgolj pripravljalnica za univerzo (kar so ji očitali, ko je stopala v prvo reformo gimnazije), opravila veliko družbeno zgodovinsko vlogo v formiranju kadrov, ki vodijo današnje gospodarstvo in javne službe. V kolikor te posle opravljajo namesto njih ljudje, ki se niso oblikovali v tej šoli, to še nikakor ni dokaz za to, da je gimnazija v našem šolskem sistemu nepotrebna.

Prav je tudi, da se vsak državljan, ki je končal katerokoli srednjo šolo, lahko vpisuje na univerzo, čeprav so prav ljudje z univerze nemalokrat poudarjali, da se pri študiju neprimerno bolje uveljavljajo maturanti gimnazij kot ostalih srednjih šol. Ob teh ugotovitvah so prav tako posebej poudarjali prednost gimnazijskega šolanja, ker da gimnazija vendarle široko splošno razgledanost, znanje tujih jezikov in povečano sposobnost za logično abstrahiranje, kar je bistvena zahteva vsakega zahtevnejšega dela.

Motilo pa je, da gimnazija vendarle ni zaključena šola, da je v določenem smislu družbeno škodljiva, ker vzgaja in potencira intelektualizem, ker je odtrgana od življenja in utripov prakse — zlasti ekonomsko-tehnične in proizvodnje sploh. Poudarjeno je bilo, da je to šola za privilegirani del mladine in da jo je treba zatagadelj spremeniti.

Ne da bi se poglobljali v protislovja in še posebej v celovitost protislovij, ki jih poraja sodobna družbeno-ekonomska problematika, se danes vsekakor vprašujemo, zakaj je bilo treba razvijati v Jugoslaviji kar šest različnih koncepcij gimnazije, ker je jasno ko beli dan, da v naših strukturah potrebujemo kadre z enakšno družbeno usmerjenostjo, ki izvira iz narave družbenega sistema in stopnje razvitosti ter strukturiranosti našega gospodarstva. Razvoj gimnazij ni bil enakomeren in smotrni glede na ostale potrebe po kadrih srednjega profila, še zlasti pa je bila močno razširjena misel — ta je še vedno živa — da je najbolje razvijati gimnazije, ker da so najcenejše in razen krede ter tabel in morda knjig ne potrebujejo ničesar. Tako smo prišli v splošno jugoslovanskih razmerah do strukture drugostopenjskega šolstva, ki ne odgovarja našim dejanskim potrebam, kar je najbolj ilustrativno izraženo v tem, da je v Jugoslaviji najmanj 65% gimnazij in le 35% strokovnih šol, medtem ko je v Sloveniji danes stanje ravno obratno. Če

naj ostale republike razvijajo svoja gospodarstva na raven današnje slovenske ekonomske ravni, bi se tako moral delež srednjih strokovnih šol povečati kar za 35% glede na sedanje stanje.

Pri tem usklajevanju pa se postavlja več vprašanj. Naj bolj načelno je vsekakor tole: ali vzpostaviti sorazmerja v okviru dosedanjih konceptov izobraževalno-vgojnega sistema ali bi kazalo preiti na celotno preobrazbo sistema drugostopenjskega šolstva.

Zlasti če se vprašanjem približamo po deduktivni in nezakusni poti, se kot zelo vabljiva pokaže potreba po spremembi celotnega sistema, ki naj bi organsko rasel iz vzgojno-varstvenih ustanov v osnovno šolo celotnega tipa k enotni šoli prve stopnje na drugi stopnji šolanja, kateri naj bi sledila, kakor predlagajo avtorji Zveznega zavoda za napredek šolstva, druga stopnja drugostopenjskega šolanja, ki bi bila bolj specialistično usmerjena in bi v nekem smislu predstavljala pripravljalnico za vključevanje v gospodarstvo in javne službe ter za študij na adekvatnih fakultetah. Koncept se zdi na videz zelo vabljiv, saj je po logični dedukciji smiselno zaokrožen in deljiv tako rekoč brez ostanka. Tak sistem bi vsem mladim, ki uspešno zaključijo prvostopenjsko šolanje v osemletni obvezni šoli, zagotovil možnosti nadaljnega šolanja in usposabljanja pod določenimi pogoji. Vsej generaciji, ne glede na to, v katero strokovno šolo naj bi se že vključevala, bi zagotovil večjo in zlasti enako splošno izobrazbo, brez katere zlasti v sistemu samoupravljanja ne more biti uspešnega strokovnega usposabljanja in samoupravljanja. Praksa nam vse bolj potrjuje, da se samoupravni sistem ne more ugodno in harmonično razvijati v pogojih, ko ima osnovna množica proizvajalcev premajhno splošno razgledanost, da bi lahko učinkovito posegla v odločanje, soodločanje in delitev tako znotraj obratov podjetij kakor tudi na ravni komune. S teh stališč, ki jih zlepa ni moč oporeči, je tak sistem, kakor smo ga skopo in morda enostrano prikazali, utemeljen. Toda prav tak sistem, če naj bi ga uspešno uresničili, eminentno zahteva uresničitev mnogih predpogojev, sam pa odpira številna nova protislovja.

Prvo zaskrbljujoče vprašanje, ki se ob teh ugotovitvah zastavlja, je, kako odpraviti visok odstotek nepismenih, saj se zaradi njih močno zmanjšuje načelo totalne selekcije in razvrstitve vseh sposobnosti, ki potencialno obstojajo.

Znano je tudi, da sedanja osnovna šola zaradi neustrezne kadrovske zasedenosti, nerazvitosti šolske mreže, materialno tehnične osnove, neurejenih vprašanj v zvezi z otro-

škim varstvom in pomanjkljivimi službami za zaščito družine ter zlasti za razbremenitev žene, ne more opraviti funkcije, ki ji je bila s projektom dana in tako obstaja bolj kot organizacijska shema, ne pa kot stvarna vsebina. Rezultat: relativno nizko število mladih uspešno zaključí obvezno šolo, mnogi, ki pa jo končajo, pa nimajo razvitih delovnih navad in mnogoterih sposobnosti, ki naj bi se bile do predvidene starostne stopnje razvile. Zaradi tega tudi šole druge stopnje ne morejo dati univerzi in višjim šolam — ali pa gospodarstvu samemu takih kadrov, kot si jih te institucije želijo. Srednja šola tako popravlja slabosti osnovne šole, višja in visoka pa slabosti srednje.

Totalna odprava nepismenosti je zategadelj kategorični *imperativ*, utrjevanje materialno-tehnične ter kadrovske baze, zlasti pa *metod in oblik dela* na osnovni šoli pa *logična konsekvenco*. Osnovni šoli bi še posebej pripomogla h kvaliteti urejena mreža posebnih šol, saj bi tako nastali na teh šolah pogoji, da bi se v celoti in zares lahko posvetili vprašanju, ki so danes zaradi prevelike heterogenosti sestava učencev, zapostavljena. Uresničitev zamisli o enotni osnovni šoli — kot šoli vsega ljudstva — zlasti onemogočajo tudi naslednje slabosti: premajhen poudarek na bistvenih sestavinah splošne izobrazbe (materinščina, matematika, tuj jezik), prevelika razdrobljenost učno-vzgojnih področij in od tod dezintegracija in atomizacija učno-vzgojnega procesa, kasneje pa nepotrebno izgubljanje časa za stvari, ki bi v normalnih razmerah morale biti že osvojene. Odvisnost šol od razmer v komunah, pomanjkanje materialnih sredstev in posledično: stanovanj in kadrov, zapostavljenost pedagoškega dela, ki ne temelji na materialni zainteresiranosti, izgubljanje boljših kadrov, ki iz pravkar navedenih razlogov zapuščajo neinteresantno področje vzgoje in izobraževanja, vse to so posledice, ki v skrajni konsekvenci vodijo k zvođenosti in zmanjševanju rezultatov in kvalitete učno-vzgojnega dela, to pa tudi k slabši kvaliteti proizvodnje.

Za kakršenkoli sistem drugostopenjskega šolstva se bomo odločili, moramo vedeti, da sistem ne bo spregovoril in dal rezultatov ob *enakšni materialno-kadrovski bazi*. Prav zaradi tega pa se zastavlja v sedanjih razmerah vprašanje, kje bomo dobili sredstva za preobrazbo šolskega sistema, ko niti obstoječega ne moremo ustrezno vzdrževati.

Drugostopenjske šole v zamisli reformatorjev ne bi mogle biti ob enakšni materialno-tehnični in kadrovski zasedbi nič boljše od sedanjih. Verifikacijski proces, katerim so podvržene gimnazije v Sloveniji, je pokazal, kolika sred-

stva so potrebna za sanacijo razmer na naših gimnazijah. Toda prav sanirana osnovna problematika (kabineti, knjižnice, laboratoriji in oprema) jo že odkrila novo plast problemov. V moderni šoli, ki abstraktno eksaktnost in verbalnost povezuje z laboratorijsko prakso, delom v delavnici in proizvodnji, so potrebni tudi vsebinsko drugačni organizacijski sestavi. Medtem ko je predavatelj v stari, nereformirani gimnaziji lahko poučeval s kredo in knjigo v roki celo do petdeset učencev, je sedanji normativ le 32 učencev — pa je že sedaj čutiti, da pri kabinetnem pouku ne more uspešno sodelovati več kot šestnajst učencev. (Na Češkem jih ima kemik le 8!) Taka šola brez dvoma lahko daje kvalitetne kadre, delavci delajo v normalnih pogojih in zato dosegajo višjo kvaliteto usposobljenosti učencev, hkrati pa se tudi sami z veseljem prilagajajo novemu in boljšemu.

V strukturi šolstva druge stopnje v Sloveniji se trenutno zastavlja vprašnje: ali modernizirati obstoječe šole in ob procesu modernizacije pripravljati nov sistem, ki bo prevzel pripravljeno materialno dediščino sedanjih strokovnih šol in gimnazij, ali preiti v nov sistem na celotni fronti. Odgovor na zastavljeno vprašanje ni lahak, če se le zavedamo, da se je potreba po strokovnih kadrih rodila predvsem tam, kjer je gimnazij preveč, strokovnih šol pa premalo. Revolucionarne in nagle spremembe v šolstvu niso možne, zato bi po mojem mnenju kazalo najprej prestrukturirati obstoječo strukturo šol druge stopnje, zagotoviti tej strukturi materialno tehnično bazo, vzporedno pa pripravljati in preverjati v praksi nove reformne zamisli in jih uveljavljati šele tedaj, ko bodo docela preverjene.

Sedanja gimnazija še ni v celoti reformirana. Šele čez leto dni bomo zaključili prvi reformni cikel. Pretežna večina gimnazij bo šele v tem času dosegla status verificirane šole, zlasti pa bodo domala vse gimnazije v najbližji prihodnosti uresničile vsaj minimalne pogoje za sodobni učno-vzgojni proces.

Šele prihodnje leto bodo zapustili šolo prvi maturanti, ki se uče po novih učnih načrtih. Zato je menda na mestu, če predlagamo, da sedanja reforma (v mislih imam slovenski tip, ki je, kot vse kaže, najprimernejši!) najprej zaključí, oceni in korigira na osnovi kritičnih stališč znanstvenoraziskovalnih ustanov, zlasti pa raziskav in mnenj, ki jih lahko da gimnazija sama, nato pa uveljavi kritična stališča v naslednjem ciklu, da bi se tako lahko dokončno izrekli o objektivnem smislu obstoja ali ukinitve gimnazije kot splošno izobraževalne šole druge stopnje. Vsaka drugačna reši-

tev bo delavce na gimnazijah demoralizirala. Obstoj takšne gimnazije, kot jo danes hočemo uresničiti, pa v ničemer ne ogroža modernizacije ostalih strokovnih šol v republiki in najmanj sprememb, ki bi jih bilo treba v teh šolah uresničiti.

S tako strategijo bi omogočili ne le ustvarjanje materialne baze in kadrov za novi sistem, marveč tudi induktivno približevanje k uresničitvi sistema, kakor je zamišljen v glavah predlagateljev in ki mu ni moči nasprotovati. Menimo pa, da bi na ta način pridobili tudi čas za pripravljane temeljitih projektov in njih preverbo, da bi se tako v naslednjem obdobju lahko lotil uresničevanja reformne zamisli na širši fronti.

V prid obstoju sedanje gimnazije govori vsekakor dejstvo, da naglo spreminjanje proizvodnih načinov in razmeroma pogosto prilagajanje novim razmeram na tržišču, ne govori v prid preozkim specializacijam, oziroma preozkim profilom kadrov, saj je splošno znano, da se široko razgledani kadri lahko hitro preusmerjajo, medtem ko so specialistično oblikovani ljudje uporabni le na ozkem spektru potreb po sposobnostih.

V družbenem sistemu, ki ima za končni cilj osvoboditev dela in ki postavlja človeka-proizvajalca v središče dogajanj, pri sodobni stopnji znanosti ne more biti ustrezna takšna splošna izobrazba, ki ne bi temeljila na širokih teoretičnih osnovah matematike in naravoslovja, hkrati pa katerakoli strokovna izobrazba ne more pogrčiti širokih dimenzij družboslovja, če naj delavec in občan postane v isti osebi upravljaec družbenega dogajanja. Zato je po mojem mnenju vsekakor bolj na mestu odpravljati slabosti tam, kjer danes so, kakor rušiti razmeroma dobre osnove za prav takšno izobraževanje, ki jih že imamo. Sodobno gimnazijo je treba še bolj intenzivno povezati z laboratorijskim, seminarskim, praktičnim in proizvodnim delom, naprej racionalizirati učno-vzgojni proces, izboljševati kadrovske zasedbe in izpopolnjevati sistem upravljanja in delitve tako v delovnih skupnostih kot v dijaško-samoupravnih organizmih. Cehovstvo nekaterih srednjih strokovnih šol pa kaže razbiti, zagotoviti učencem teh šol večjo družbeno-jezikovno razgledanost, pa bomo nekatere probleme odstranili že v fazi, ko po mojem mnenju nismo sposobni uspešno spremeniti sistema izobraževanja in vzgoje, ker nimamo za to niti sredstev, še manj pa kadrov.

Spremenjen odnos do šolstva in izobraževanja ter vzgoje, stalen pritisk javnosti, zlasti pa zavestnih sil zoper bi-

rokratske tendence, ki hočejo konservirati obstoječe tehnološko-proizvodne in s tem tudi kadrovske strukture v podjetjih in javnih službah, zavestno spoznanje nujnosti, da lahko samo z boljše vzgojenimi in usposobljenimi ljudmi ustvarjamo nove pogoje gospodarjenja in s tem nadaljnega zagotavljanja razširjene reprodukcije, tako materialne kot idejne, vse to naj bo vzpodbuda, da bomo v reševanju zastavljenih vprašanj bitko tudi zares dobili. RADO JAN

Ovire izobraževanja odraslih

Razprave o izobraževanju in strokovnem usposabljanju kadrov, ki so že dalj časa na dnevnem redu mnogih družbenopolitičnih in gospodarskih organizacij oziroma njihovih organov, opozarjajo na dva navidezno nerazumljiva in nasprotujoča si pojava. Na podlagi analiz in statističnih podatkov ugotavljamo, da je nivo splošne izobrazbe zaposlenih nezadovoljiv (47,7% zaposlenih ima le 1 do 4 razrede in nadaljnjih 17,4% le 5 do 8 razredov osnovne šole). Podatki o izobrazbi vodilnih in strokovnih kadrov pa nas opozarjajo na izredno nizko stopnjo strokovne usposobljenosti večine teh kadrov. (Po podatkih iz ankete sociološkega inštituta SRS je v 6 najmočnejših gospodarskih panogah v Sloveniji kar 57,9% vodilnih in strokovnih kadrov, ki imajo le nižjo strokovno izobrazbo). Ob takih ugotovitvah običajno poudarjamo tudi drugačen položaj delovnih ljudi v našem sistemu samoupravljanja, ki nujno zahteva višji nivo splošnega kulturnega, strokovnega in ekonomskega znanja vseh delovnih ljudi.

Zaradi nezadovoljive splošne, družbene in strokovne izobrazbe zaposlenih, ki zahteva sistematična prizadevanja vseh prosvetnih in družbenopolitičnih organov, smo v preteklem letu sprejeli vrsto priporočil in sklepov, ki podrobneje določajo naloge in obveznosti tako gospodarskih organizacij, občinskih in republiških predstavniških ozr. upravnih organov kot tudi vseh prosvetnih ustanov in strokovnih služb. Po vseh teh razpravah in ukrepih, ki smo jih v zadnjih nekaj mesecih sprejemali na različnih nivojih, bi normalno pričakovali precej večja prizadevanja delovnih organizacij in občinskih skupščin za izboljšanje izobrazbene

strukture zaposlenih. Menili smo, da se bo to pokazalo tudi v odnosu delovnih organizacij in občin do izobraževalnih ustanov. Vendar ni tako. V praksi se, nasprotno, prav v zadnjem času šolske in druge izobraževalne ustanove vse pogosteje srečujejo z velikimi težavami, ker niti za normalno delo in obstoj ne dobivajo finančnih sredstev. V težavnem in negotovem položaju so zlasti šole druge stopnje, to je prav tiste, ki vzgajajo kadre, po katerih je v našem gospodarstvu največ povpraševanja, ter nadalje nekatere ustanove za izobraževanje zaposlenih (oddelki za odrasle pri rednih šolah, delavske univerze).

Zakaj gospodarske organizacije pa tudi mnoge občinske skupščine doslej v svoji praktični politiki niso bistveno spremenile odnosa do izobraževanja in investiranja v kadre oziroma kje so vzroki, da se priporočila in sklepi v praksi ne uresničujejo? Često zlasti med prosvetnimi delavci slišimo mnenja, da je poglavitni vzrok za to v neizdelanem, neurejenem in nestabilnem načinu financiranja vzgojno izobraževalne dejavnosti. Hkrati z zahtevami po urejenejšem in stabilnejšem financiranju izobraževanja pa slišimo predloge, naj bi uvedli avtomatično — fiskalno zbiranje sredstev iz gospodarstva in praktično uveljavili tako delitev, ki bo bistveno zmanjšala neposredni vpliv gospodarskih organizacij kot neposrednih uporabnikov strokovnih kadrov za vzgojo in izobrazbo le-teh. Takšni sicer dobronamerni predlogi bi v bistvu še bolj poglobili prepad, ki že obstaja med delovnimi organizacijami in izobraževalnimi ustanovami in ki je eden poglavitnih vzrokov za težaven položaj in krizo, v kateri trenutno je naš izobraževalni sistem. Navidezno nasprotje med interesi delovnih organizacij in resničnimi potrebami po izobraževanju in razvoju strokovnega šolstva posebej, ni mogoče reševati z novimi administrativnimi ukrepi, ker bi nas tako reševanje slej ko prej pripeljalo v nove, še večje težave. Takšni predlogi so usmerjeni predvsem v odpravljanje posledic ne pa tudi vzrokov. Zato je vsako administrativno urejanje sistema financiranja izobraževanja, ki je zaradi nezadostno razvitih ekonomskih interesov začasno še nujno, lahko le prehodno. Trajnejša in realnejša rešitev razvoja in financiranja šolstva in posebej strokovnega izobraževanja je možna le z ustvarjanjem takšnih objektivnih ekonomskih in družbenih razmer, ki bodo delovne organizacije in politično teritorialne skupnosti ekonomsko prisilile k hitrejšemu in večjemu vlaganju v znanje in delovne sposobnosti zaposlenih. Zato ni mogoče razpravljati o razvoju izobraževalnega sistema in financiranju le-tega

ločeno od graditve gospodarskega sistema in družbenih odnosov v celoti.

Pri ugotavljanju vzrokov za sedanje stanje se moramo zato najprej vprašati: ali je sedanji gospodarski sistem in sistem delitve med delovno organizacijo in družbo na eni ter sistem delitve v delovni organizaciji na drugi strani spodbujal tako delovne organizacije kot tudi posameznike k višji izobrazbeni ravni in k večjemu vlaganju v izobrazbo zaposlenih? Nekateri podatki iz polpreteklega časa kažejo, da ne. (Po podatkih zveznega zavoda za gospodarsko planiranje se je v družbenem sektorju lani zaposlilo novih 250.000 delavcev, med katerimi jih je bilo več kot 50% s podeželja in brez vsake kvalifikacije.) Sedanje pretežno ekstenzivno gospodarstvo in možnosti, da tako gospodarska organizacija kot posameznik dobivata večje dohodka predvsem z naraščanjem zaposlenih, brez kar največjega izkoriščanja proizvodnih sredstev in izboljševanja pogojev za proizvajanje, prav gotovo ne vplivajo spodbudno na razvoj izobraževanja kot enega odločilnih činiteljev za izboljšanje produktivnosti dela. Samo z administrativnimi ukrepi, pa tudi ne z raznimi priporočili od zunaj, ne bomo bistveno in trajneje spremenili odnosa delovnih organizacij do izobraževanja, če ne bomo sočasno uveljavili takih ekonomskih in družbenih pogojev dohodka za ustvarjanje in participacijo pri delitvi dohodka, v katerih bo dohodek neposredno odvisen od produktivnosti dela, večjega prizadevanja pri izkoriščanju kapacitet in vseh tistih elementov, s katerimi lahko uspešneje povečamo produktivnost dela. Na tej relaciji: produktivnost—dohodek pa se bomo nujno srečali z neposrednim odnosom produktivnost—znanje oz. izobraževanje in usposabljanje. Napredek in produktivnost dela bosta torej tem močno odvisna od izobraževanja. Vse dotlej, dokler delovne organizacije lahko iz raznih drugih virov dobivajo večji dohodek, virov, ki niti od posameznika niti od delovne organizacije kot celote ne zahtevajo večjih proizvodnih in ekonomskih naporov, toliko časa se problem nesposobnosti in neznanja ne bo zaostroval in niti posameznik niti delovna organizacija ne bosta življenjsko zainteresirana za večje znanje in sposobnosti zaposlenih.

Tudi sedanji sistem notranje delitve dohodka ne spodbuja dovolj posameznikov, da bi se še izobraževali. Po podatkih ankete, ki jo je izvedla Visoka šola za politične vede v Ljubljani, je v industrijskih podjetjih z več kot 500 zaposlenimi v Sloveniji še vedno 36% delovnih mest, ki jih nagrajujejo po času. V celotnem družbenem sektorju pa je

ta odstotek še mnogo večji. Če upoštevamo še to, da začetno osnovo osebnih dohodkov večinoma določajo po vrsti, ne pa po zahtevnosti in pomembnosti dela, potem je jasno, da delavci ne vidijo dovolj realne perspektive, da bi z večjim znanjem in boljším delom lahko dosegli večje osebne dohodke.

Pri sedanjem sistemu nagrajevanja je marsikdaj in marsikje mogoče izboljšati osebni dohodek le, če se posamezniku posreči dobiti drugo delovno mesto. Zato imamo vedno več primerov, ko se delavci vpisujejo v razne šole in tečaje predvsem zato, da bodo pozneje lahko dobili drugo delo, pa čeprav niti za zdajšnje delovno mesto nimajo ustrezne izobrazbe. Zlasti močne so težnje po prekvalifikacijah oziroma po prehajanju iz proizvodnih v administrativno upravne službe. (Administrativna delovna mesta so po vrsti dela ocenjena kot mesta, ki zahtevajo srednjo izobrazbo in so zato osebni dohodki v administraciji v povprečju precej večji od osebnih dohodkov v neposredni proizvodnji). Po drugi strani pa je med uslužbenci, ki nimajo ustrezne izobrazbe za delo, ki ga opravljajo, le malo zanimanja za izpopolnitev izobrazbe, ker boljše ali slabše delo v administraciji, ki je plačano po delovnem mestu in času večinoma ne vpliva bistveno na osebne dohodke. Da v našem gospodarstvu izobrazbe in investiranja v znanje in sposobnosti človeka še ne obravnavajo enakovredno z drugimi faktorji, lahko sklepamo tudi po tem, da nimamo nikjer (niti v delovnih organizacijah — niti v republiki ali zvezi) računov, po katerih bi lahko sklepali o rentabilnosti investiranja v kadre. Morda je tudi v tem dejstvu del vzrokov, zakaj smo investicije v nove kapacitete kljub zaostrovanju in prepovedim nenehno presegali, medtem ko sredstev delovnih organizacij, namenjenih za vzgojo kadrov, niso nikdar v celoti izkoristili.

Seveda pa pri ugotavljanju vzrokov za takšno neuskladenost med različnimi potrebami, političnimi priporočili ter med prakso, ne moremo mimo nekaterih subjektivnih mnenj in pogledov, ki jih kot posledico sedanjih ekonomskih in družbenih odnosov slišimo tako v delovnih organizacijah kot tudi med delavci v izobraževalnih ustanovah. Pri tem se bom omejila le na mnenja o izobraževanju zaposlenih delavcev.

V mnogih delovnih organizacijah se še pogosto srečujemo z izrazito tehnokratskimi in prakticističnimi gledanji na izobraževanje in vlogo delovnega človeka v proizvodnih in družbenih odnosih. Takšna gledanja poskušajo ponekod

vodilni uslužbenci in strokovnjaki utemeljevati s sedanjo stopnjo tehnične opremljenosti in organizacije proizvodnje, za katero je menda na sedanji razvojni stopnji potreben predvsem dober — sposoben štab vodilnih in strokovnih kadrov ter množica ozko specializiranih — priučenih delavcev. Profil delavca - proizvajalca se ob takem pojmovanju navadno omeji zgolj na delovne spretnosti in navade, pridobljene v najkrajšem času. Takemu ozkemu profilu skušajo podrediti celotno splošno, strokovno in družbeno izobrazbo. Pri tem pa povsem zanikajo dejstvo, da znanstveni in tehnični napredek ter samoupravljanje kot družbeni odnos zahtevajo tako splošno, tehnično in družbeno izobrazbo vseh zaposlenih, ki bo omogočila popolno zlitje mišljenja in dela. Le tako se bodo mogli vsi zaposleni docela uveljaviti kot proizvajalci in upravljavci. Zlasti nevarne in škodljive so takšne tehnokratske tendence v odnosih do mladih delavcev, ker jim že takoj na začetku zbujejo iluzije, da je večjo produktivnost dela in večje osebne dohodke mogoče doseči zgolj z večjim telesnim trudom, da ne omenjamo drugih posledic ozkega strokovnega priučevanja za razvoj samoupravljanja in življenjske navade teh kategorij delavcev. Zanimarjanje celostne vzgoje in oblikovanja mladega človeka pogloblja tudi prepad med umskim in fizičnim delom in praktično onemogoča, da bi si delavci kasneje z izobraževanjem ob delu izpopolnjevali svoje znanje in sposobnosti. (To je zlasti pomembno, ker se v proizvodnjo vključujejo predvsem tisti mladi ljudje, ki niso dokončali osnovne šole in se v šoli pridobljeno znanje, če ga ne poglobljajo in razširjajo, kmalu izgubi.)

V tistih delovnih organizacijah, kjer so doslej sorazmerno mnogo storili za izobraževanje zaposlenih, pa niso hkrati spremenili drugih odnosov: sistem nagrajevanja, razvoj samoupravljanja, reelekcija itd. Pogosto slišimo ugovore, da izobraževanje zaposlenih povzroča mnoge težave, nezadovoljstvo, fluktuacijo itd. Od tod tudi mnenja, da je bolje, če se delavci čim manj izobražujejo, ker je tako mogoče lažje uravnavati medsebojne odnose. Vsi ti primeri kažejo, da ni mogoče ločevati prizadevanj po izobraževanju delavcev od sočasnega urejanja notranjih samoupravnih odnosov v delovnih organizacijah iz praktičnega uveljavljanja pogloblitnega socialističnega načela: vsak po sposobnostih — vsakemu po delu.

V odnosu do izobraževanja zaposlenih pa se tudi med prosvetnimi delavci srečujemo z dokaj čudnimi gledanji in stališči. Marsikje še vedno menijo, da je izobraževanje za-

poslenih le prehodni pojav, bolj politična akcija kot pa imperativ ekonomskega in družbenega razvoja, in to ne le pri nas, marveč tudi povsod v svetu. Drugje gredo celo dalje in očitajo, da z izobraževanjem odraslih dajemo potuho mladini, da se v redni šoli ne uči, ker da v oddelkih za odrasle omogočamo manj prizadevnim in manj sposobnim, da si lažje pridobijo spričevala. Niso tudi redki očitki, da z organiziranim izobraževanjem zaposlenih odvezujemo sredstva za redno šolstvo — kot da tudi tako izobraževanje ne pripomore k produktivnosti in torej k večjemu dohodku tudi za negospodarske dejavnosti. Zaradi takšnih gledanj se izobraževanje odraslih zelo počasi vključuje kot enakovredna dejavnost v naš šolski sistem. Močna ovira pri tem so tudi neživljenjski in neprilagojeni učni programi in metode, ki se le malo ali nič ne razlikujejo od onih, ki so namenjene mlademu človeku, še brez življenjskih izkušenj in prakse. Medtem ko se v delovnih organizacijah še mnogo kje srečujemo pri določanju vsebine izobraževanja s tehnokracizmom in prakticizmom, pa so šolski programi za zaposlene marsikdaj presplošni, neživljenjski oz. neuskkljeni s potrebami delavcev. Rešitev bi morali zato iskati med obema skrajnostima. Prav za izpopolnitev programov in za iskanje ustreznih metod za odrasle pa smo doslej le malo storili.

Nemogoče je v enem članku odgovoriti na vsa odprta vprašanja, ki jih srečujemo v praksi, ko poskušamo uresničevati in konkretizirati načelna stališča in priporočila za izobraževanje zaposlenih. Menim pa, da so ta vprašanja toliko družbeno pomembna in da je ob tem še toliko nejasnosti in različnih mnenj, da bi jim kazalo tudi v tej reviji posvetiti več pozornosti.

TILKA BLAHA

Mnenja upravljavcev

Več raziskav je bilo že narejenih o tem, kako vrednotijo in ocenjujejo upravljalci posamezne aspekte delavskega samoupravljanja. Posebno so zanimiva vprašanja, ki se tičejo uspešnosti delavskega samoupravljanja. Po večini so to vprašanja, ki temelje na mnenjih, stališčih upravljavcev, katera so si le-ti izoblikovali v praksi s pomočjo izku-

šenj, informacij, doseženih uspehov ipd. Čeprav vemo, da se v anketi izražena mnenja lahko razlikujejo od dejanskega mnenja oziroma od dejanskega stanja, pa jih le moramo tako v teoriji kot v praksi upoštevati, ker so od njih marsikdaj odvisne naše odločitve in akcije.

Za raziskovalne namene pa ni zanimivo samo vprašanje, kako upravljavci ocenjujejo uspešnost posameznih oblik delavskega samoupravljanja, pač pa tudi, kdo so tisti, ki dajejo takšne ali drugačne ocene, in seveda to, ali se pri tem pokažejo kake zakonitosti. Zakonitosti, ki se tičejo predvsem načina mišljenja, sklepanja, izražanja mnenj oziroma oblikovanja stališč in kaj je temu vzrok. Lahko predpostavimo, da se osebe, ki žive v nekem delovnem okolju, ki imajo enake življenjske navade, določeno stopnjo izobrazbe, različni delovni staž, ki so družbeno angažirane ali neangažirane ipd. — drugače obnašajo, imajo drugačna mnenja kot osebe, ki teh oznak ali nimajo ali pa so pri njih te oznake različne.

Da bi ugotovili, ali vplivajo in v kolikšni meri vplivajo oz. so v povezavi nekatere socio-demografske oznake z mnenji upravljavcev glede uspešnosti delavskega samoupravljanja, smo iz ustrezne študije izbrali nekaj vprašanj, ki zadevajo posamezne aspekte uspešnosti delavskega samoupravljanja, in jih primerjali z odgovori anketirancev, ki imajo določene socio-demografske oznake.

Izbrali smo spodaj navedena vprašanja in jih razčlenili takole:

1. Ali menite, da se je delavsko samoupravljanje v podjetju uveljavilo?

Odgovor	Število	%
Zelo se je uveljavilo	151	25
Srednje se je uveljavilo	285	47
Ni se uveljavilo	26	4,5
Ne vem	125	20,5
b. o. (brez odgovora)	18	3

2. Ali po vašem mnenju člani organov delavskega samoupravljanja v podjetju uspešno opravljajo naloge, ki so jim zaupane?

Odgovor	Število	%
Vsi uspešno	71	12
Večinoma uspešno	243	40
Le nekateri uspešno	187	31
Nobeden dovolj uspešno	18	3
Ne vem	80	13
b. o.	6	1

3. Kakšen je vpliv delavskega samoupravljanja na poslovanje v podjetju (organizacija, nabava strojev, uvajanje novih proizvodov...)?

Odgovor	Število	%
Odločilen	287	47,5
Majhen	169	28
Sploh ne vpliva	25	4
Ne vem	116	19
b. o.	8	1,5

4. Kakšen je vpliv delavskega samoupravljanja na delitev osebnega dohodka oziroma na sistem nagrajevanja v vašem podjetju?

Odgovor	Število	%
Odločilen	217	36
Majhen	202	33,5
Sploh ne vpliva	82	13,5
Ne vem	96	16
b. o.	8	1

5. Ali na sestankih kolektiva lahko razpravljate o važnejših problemih podjetja, preden o njih odloča delavski svet?

Odgovor	Število	%
Lahko vedno razpravljamo	205	34
Lahko le včasih razpravljamo	210	35
Ne moremo razpravljati	93	15
Ne vem	84	14
b. o.	13	2

6. Ali se vam zdi, da pride v sklepih delavskega sveta vašega podjetja do veljave volja celotnega kolektiva?

Odgovor	Število	%
Vselej pride do veljave	73	12
Pogosto pride do veljave	180	30
Redkokdaj pride do veljave	214	35,5
Nikoli ne pride do veljave	55	9
Ne vem	77	12,5
b. o.	6	1

7. Ali v vašem podjetju izvajate sklepe delavskega sveta?

Odgovor	Število	%
Vedno jih izvajamo	169	32
Pogosto jih izvajamo	181	30
Včasih jih izvajamo	150	25
Ne vem	73	12
b. o.	5	1

Demografske oznake, ki smo jih izbrali, pa so naslednje:

1. spol: moški, ženske;
2. starost: mlajši (do 35 let), starejši (nad 35 let);
3. izobrazba: nižja (končana osnovna šola ali nepopolna osnovna šola), višja izobrazba (več kot končana osnovna šola);
4. delovno mesto: v upravi, v proizvodnji;
5. članstvo v samoupravnih organih: član, nečlan;
6. članstvo v ZK: član, nečlan.

Gornja vprašanja smo izbrali zaradi tega, ker imajo skoraj vsa skupni imenovalec, to je, uspešnost delavskega samoupravljanja. To smo preizkusili tudi z medsebojnim križanjem teh vprašanj; naj navedemo zgled:

Ali se je delavsko samoupravljanje uveljavilo? Odgovor	Ali člani organov del. sam. opravljajo zaupane naloge?	
	Uspešno %	Neuspešno %
Zelo se je uveljavilo	82	13
Srednje se je uveljavilo	47	44
Ni se uveljavilo	19	69

Torej: tisti, ki menijo, da se je delavsko samoupravljanje uveljavilo, smatrajo tudi, da člani organov delavskega samoupravljanja bolj ali manj uspešno opravljajo zaupane naloge. In nasprotno: večina tistih, ki menijo, da se delavsko samoupravljanje ni dovolj uveljavilo, smatrajo, da člani organov delavskega samoupravljanja ne opravljajo uspešno nalog, ki so jim bile zaupane. — Podobno velja tudi za druge pare vprašanj, ki smo jih med seboj primerjali, in iz kvantitativnih rezultatov bi lahko povzeli podobne sklepe.

Študija, na katero se sklicujemo, je imela naslov: »Mnenja upravljavcev o delavskem samoupravljanju v občini Ljubljana Center« in je zajela upravljavce v vseh podjetjih, ki spadajo v industrijo in gradbeništvo. V teh podjetjih je bilo zaposlenih skupaj ca. 11.500 delavcev. Po metodi slučajne izbire vzorca je bilo anketiranih ca. 6% zaposlenih, to je 605 delavcev. Od tega je bilo moških 55%, žensk 45%. Število anketiranih delavcev, ki so bili člani samoupravnih organov, člani ZK itd., je bilo vedno večje kot 30, kar moramo poudariti, ker je to število velikokrat limita za statistično obdelavo podatkov. Omenjena študija je bila narejena v letu 1964.

Naša naloga je torej, da ugotovimo morebitno povezanost demografskih oznak anketiranih upravljavcev z njihovimi mnenji o uspešnosti delavskega samoupravljanja in da poskušamo razložiti morebitne razlike med posameznimi oznakami ter izraženimi mnenji. Po našem mnenju je tako s teoretičnega kot s praktičnega vidika pomembno, da ugotovimo morebitne razlike, saj lahko na določene oznake, npr. izobrazbo, družbeno aktivnost in podobno, vplivamo, druge oznake, kot npr. starost, spol itd., pa upoštevamo pri raznih družbenih ali samoupravnih akcijah v specifični situaciji posameznih podjetij. Rezultati utegnejo biti pomembni tudi za družbeno-ekonomsko izobraževanje in podobno delo, ki ga opravljajo nekatere institucije.

Iz spredaj navedenih vprašanj in kvantitativnih podatkov, ki smo jih dobili v odgovorih na ta vprašanja, smo s pomočjo križanj dobili ustrezne rezultate, ki nam povedo, ali nastopajo statistično pomembne razlike. Z drugimi besedami, vsako vprašanje smo primerjali zapovrstjo z določeno oznako, številčno distribucijo odgovorov smo testirali s chi-kvadratom. Tukaj ne navajamo posameznih tabel in rezultatov, ampak samo chi-kvadrato za vsako vprašanje. Naslednja razpredelnica nam ponazarja, kje nastopajo statistično pomembne razlike in kje teh razlik nismo mogli ugotoviti.¹

Vprašanja o delavskem samoupravljanju	Spol moški ženske	Starost mlajši starejši	Izobrazba nižja višja	Del. m. uprava, proizv.	Članstvo v samoup. organih	Članstvo v ZK
1. Ali menite, da se je delavsko sam. v podjetju uveljavilo?	2,55	0,96	2,93	4,02	<u>6,27</u>	4,29
2. Ali člani organov del. sam. uspešno opravljajo zaupane naloge?	<u>5,36</u>	0,22	3,15	1,15	1,20	0,26
3. Kakšen vpliv ima del. sam. na poslovanje v podjetju?	4,57	3,33	1,45	2,0	<u>8,48</u>	0,53
4. Kakšen vpliv ima del. sam. na delitev osebnega dohodka?	3,16	1,43	<u>5,46</u>	<u>11,45</u>	<u>18,58</u>	4,19
5. Ali na sestankih kolektiva lahko razpravljate o problemih podjetja pred odločanjem na DS?	<u>11,71</u>	<u>7,19</u>	<u>7,16</u>	3,53	<u>12,09</u>	4,82
6. Ali se vam zdi, da pride v sklepih DS do veljave volja celotnega kolektiva?	<u>5,34</u>	0,48	<u>11,46</u>	<u>10,18</u>	<u>8,03</u>	<u>5,82</u>
7. Ali sklepe DS v vašem podjetju izvajajo?	<u>7,09</u>	<u>11,1</u>	<u>14,66</u>	<u>22,5</u>	<u>22,46</u>	<u>9,08</u>

¹ Chi-kvadrati so rezultati statističnih izračunov, ki nam povedo, če so dobljene razlike v odgovorih pomembne. Npr. če mlajši delavci v odgovorih o »sklepih DS« (glej vprašanje 7) trdijo eno, starejši delavci pa menijo drugo, potem je v našem primeru chi-kvadrat po številčni vrednosti velik in smo ga tudi podčrtali, to je 11,1. Če pa mlajši in starejši menijo približno enako, potem ni pomembnih razlik in je tudi število chi-kvadrata majhno ter ga zato nismo podčrtali (npr. vprašanje 1, kjer je chi-kvadrat le 0,96).

Statistično pomembne razlike chi-kvadratov² med socio-demografskimi oznakami in mnenji upravljalcev:

Kakor kaže razpredelnica, so pri vseh socio-demografskih oznakah pomembne statistične razlike v odgovorih; seveda so pri nekaterih oznakah te razlike bolj izrazite, pri drugih manj.

Oglejmo si najprej oznako *spol*. V štirih vprašanjih izmed sedmih so med moškimi in ženskami bistvene razlike v mnenjih o delavskem samoupravljanju, in sicer so ocene in odgovori žensk na vsa ta vprašanja bolj kritični. To se pravi, da je med ženskami večji odstotek takih, ki menijo, da se sklepi DS ne izvajajo, da ne pride do veljave volja kolektiva, da člani organov delavskega samoupravljanja ne izpolnjujejo svojih dolžnosti in da se ne posvetujejo pred zasedanji DS. V mnenjih, kakšen je vpliv delavskega samoupravljanja na poslovanje v podjetju ali na delitev dohodka oziroma koliko se je delavsko samoupravljanje uveljavilo, pa med spoloma ni bistvenih razlik. Seveda iz tega še ne moremo sklepati, da je oznaka spol tisti faktor, ki pogojuje navedene razlike, pač pa moramo vzeti v poštev še druge pogoje, ki obstoje v podjetjih, kjer so zaposlene žene, poleg tega pa tudi še nadaljnje oznake.

Če vzamemo v poštev *starost* — anketirane smo razdelili v mlajše, to je do 35 let, in starejše, to je nad 35 let — vidimo, da je tu še najmanj razločkov med odgovori starejših in mlajših upravljalcev. Razen v dveh vprašanjih, in sicer: ali se sklepi DS izvajajo in ali lahko razpravljamo o problemih pred sejami DS, skoraj vsi enako kritično oziroma pozitivno ocenjujejo rezultate delavskega samoupravljanja. V prvem primeru so bolj kritični v ocenjevanju starejši, v drugem primeru mlajši. Torej bi lahko rekli, da starostne razlike v tej zvezi niso faktor, ki bi bistveno vplival na ocenjevanje oziroma mnenje upravljalcev različnih starostnih skupin.

Naslednja oznaka je stopnja formalne *izobrazbe*. Anketirane smo razdelili v dva razreda, in sicer: anketirance s končano osnovno šolo ali z nepopolno osnovno šolo smo uvrstili pod oznako »nižja izobrazba«, vse druge, ki imajo več kot samo osnovno šolo, pa pod oznako »višja izobrazba«. V štirih vprašanjih so se pokazale pomembne razlike, in sicer v prid tistim z višjo izobrazbo. Z drugimi besedami,

² Chi-kvadrati so primerljivi: enkrat podčrtani chi-kvadrati — so pomembni pri meji zaupanja $P = 0,05$, dvojno podčrtani — pa so pomembni pri meji zaupanja $P = 0,01$. Prostostnih stopenj je bilo dvojje, to je p. s. = 2.

upravljavci z nižjo izobrazbo veliko bolj kritično ocenjujejo delavsko samoupravljanje kot upravljavci z višjo izobrazbo. Zlasti je to opaziti v odgovorih na vprašanja: kakšen vpliv ima delavsko samoupravljanje na delitev dohodka? Ali na sestankih kolektiva lahko razpravljamo o problemih pred sejami DS? Ali se sklepi DS izvajajo? in: Ali pride v sklepih DS do veljave volja celotnega kolektiva. V drugih vprašanih razlike sicer niso pomembne, vendar lahko opazimo isto tendenco, to je, da je pri višji izobrazbi število pozitivnih odgovorov višje; verjetno je s tem v zvezi tudi večja stopnja participacije ali vrednote nje delavskega samoupravljanja. Anketiranci z nižjo izobrazbo najbrž manj vedo o delu, možnostih in oblikah delavskega samoupravljanja, kar pokažejo tudi odgovori, saj je precej takih, ki so se odločili za odgovor »Ne vem«. Seveda pa s tem ne trdimo, da stališče anketirancev z nižjo izobrazbo glede delavskega samoupravljanja ni pozitivno; verjetno imajo ravno tak ali pa celo večji občutek za dolžnosti in pravice, ki so v zvezi z upravljanjem v podjetju, kot prvi. Pričakovanja anketirancev prvih kot drugih pa so najbrž različna in zaradi tega seveda tudi njihovo zadovoljstvo in mnenje o rezultatih, doseženih v upravljanju.

Pomembne so tudi razlike med odgovori anketirancev, zaposlenih v *upravi*, in odgovori tistih, ki so zaposleni neposredno v proizvodnji. Tu je vprašanje delovnega mesta, kar smo vzeli kot samostojno oznako. V vseh odgovorih na ta vprašanja je opazna tendenca — v treh vprašanih pa dobimo tudi pomembne statistične razlike — da delavci v upravi (to so povečini uslužbenci) bolj pozitivno ocenjujejo delavsko samoupravljanje kot delavci v proizvodnji. To se pravi, da imajo uslužbenci manj kritičnih mnenj o uspehih delavskega samoupravljanja v podjetju. Po eni strani lahko rečemo, da so morda delavci v upravi bolje informirani, ker so bliže viru informacij in imajo zaradi tega pozitivnejša mnenja, po drugi strani pa moramo seveda ugotoviti, da je v neposredni proizvodnji veliko več delavcev z nižjo izobrazbo, da so bolj odmaknjeni od virov obveščanja in da morda nimajo toliko možnosti za neposredno participiranje. Lahko domnevamo, da veliko predlogov in sklepov nastane in ostane v t. i. upravi podjetja.

Naslednja oznaka je *članstvo v samoupravnih organih*; razlike med odgovori tistih, ki so člani DS, komisij delavskega samoupravljanja in podobnega, ter odgovori drugih upravljavcev so precejšnje. Razen v enem vprašanju opazimo v vseh drugih pomembne razlike med mnenji članov

organov delavskega samoupravljanja in mnenji drugih upravljavcev; povsod so pozitivne razlike v prid članov organov delavskega samoupravljanja. Mnenja in ocene upravljavcev, ki niso člani raznih organov in komisij, so precej bolj kritične. To se pravi, da neposredno sodelovanje v delavskem samoupravljanju najbrž ustvarja neki poseben odnos, ki bi ga lahko nemara izrazili z besedami: Če sodelujem, imam tudi boljše mnenje in pozitivnejšo oceno. Seveda to ne velja za vse, vsekakor pa za precejšnjo večino. S tem v zvezi pa nastaja nevarnost, da bom svoje delo, ki ga opravljam v organih delavskega samoupravljanja, previsoko ocenjeval in ne bom dovolj kritičen glede doseženih uspehov!

V skladu z gornjim si lahko razložimo rezultate odgovorov na vprašanja v oznaki, ki se tiče *članstva v ZK*. Kot vidimo iz razpredelnice, razen pri dveh vprašanjih ni bistvenih razlik med odgovori članov ZK in odgovori nečlanov. Razlike so le v zadnjih dveh vprašanjih, in sicer: člani ZK so bolj prepričani, da se sklepi DS izvajajo in da pride v teh sklepih do veljave volja celotnega kolektiva, kot pa to menijo nečlani. V večini vprašanj pa so nečlani in člani ZK približno enako kritični; to velja npr. za tale vprašanja: koliko se je delavsko samoupravljanje uveljavilo v podjetju, ali člani organov delavskega samoupravljanja izpolnjujejo svoje naloge, kakšen vpliv ima delavsko samoupravljanje na poslovanje in delitev dohodka v podjetju, in podobno. Če članstvo v ZK primerjamo s članstvom v samoupravnih organih, vidimo, da so člani ZK v svojih odgovorih veliko bolj kritični kakor člani samoupravnih organov.

Iz zgoraj navedenih rezultatov lahko povzamemo, da na oblikovanje mišljenja, izražanja mnenj in ocenjevanja, v našem primeru konkretno glede delavskega samoupravljanja v podjetju, vpliva več faktorjev. Nekateri izmed njih so bolj pomembni, drugi manj, pametno pa je upoštevati vse, posebno pri konkretnem delu v raznih oblikah delavskega samoupravljanja, pri načrtovanju novih koncepcij in vsebine dela, pri oblikovanju poslovne ali kadrovske politike v podjetju, pri zbiranju mnenj in pri oblikovanju stališč ter pri sprejemanju neposrednih odločitev, pa tudi pri tolmačenju podatkov samih. Vsekakor je verjetno, da so v zvezi z gornjimi oznakami in dobljenimi rezultati različna pojmovanja o delavskem samoupravljanju, različna stopnja znanja in informiranosti ali pa želje in

pričakovanja, ki jih imajo delavci z različnimi socio-demografskimi oznakami.

Pri tem bi poudarili, da nekateri menijo, da je vzrok za razlike v odgovorih — npr. da so ženske, mlajši in nižje kvalificirani delavci bolj kritični do delavskega samoupravljanja kot drugi — praviloma izraz stanja v precejšnjem številu delovnih organizacij, kjer organi delavskega samoupravljanja manj upoštevajo njihove interese, manj rešujejo njihovo problematiko in zato ti delovni ljudje drugače vrednotijo delo teh organov kot ostali. Nadalje bi lahko dodali, da je vzrok temu, da so člani organov delavskega samoupravljanja relativno tako zadovoljni s svojimi rezultati, ker je v organih in komisijah delavskega sveta precejšnje število organizacijskega in vodilnega kadra, ki vedno ustvarja »javno mnenje« o uspešnosti poslovanja, pa najsi bo dobro ali slabo. Nasprotno pa so člani ZK, med katerimi prevladujejo delavci, bolj pozitivno kritični in realneje ocenjujejo uspehe gospodarjenja in s tem v zvezi delo organov delavskega samoupravljanja.

Naša naloga je bila, da opozorimo na dobljene razlike v mnenjih in ocenah različnih upravljavcev glede vsebine in sistema dela organov delavskega samoupravljanja in da poskušamo najti določene vzročne zveze. Pri konkretnem delu v praksi moramo računati s povezavami, ki smo jih nakazali in upoštevali vse faktorje, ki vplivajo na upravljavce, da oblikujejo takšna ali drugačna mnenja. Delavsko samoupravljanje ni in ne more biti nekakšna parastruktura v delovni organizaciji, ne more biti domena samo tistih, ki so slučajno danes v komisijah in organih, in se ne sme ustavljati samo pri določeni vrsti problemov zgolj proizvodnega značaja. Upravljanje v podjetju mora zajeti vse faktorje, ki zadevajo ekonomiko, organizacijo in človeka; še posebej poudarjamo človeka z njegovimi karakteristikami, željami in potrebami za sodelovanje ter interesi, ki vodijo k reševanju konkretne problematike.

STANE MOZINA

Vprašanja ob Alžiriji

Polkovnik Huari Bumediën, alžirski obrambni minister in nesporni vodja vojaške »države v državi«, je pred kratkim izvedel udar, ki je odstranil Ahmeda Ben Belo. S tem je alžirska vojska pomagala premakniti datum za začetek azijsko-afriškega »drugega Bandunga« z 29. junija na 5. november. Hkrati je z oboroženim prebojem na videz stabilne podobe alžirskih političnih in družbenih struktur začrtala velik vprašaj nad nekatere razvojne silnice, ki so pomensko daleč presegle državne meje: nad usmeritev k socialističnemu družbenemu procesu, k samoupravljanju; nad stabilizacijo politike neangažiranosti ter aktivne koeksistence v severni Afriki; nad dejavno vsebino alžirske sodeležbe v vseafriškem odporu proti kolonializmu in neokolonializmu. Sprožila je proces, ki se je v notranjih odnosih snoval in razvijal že dolgo, potem pa se je z udarom kot nepričakovano javno manifestacijo prebil na površje in zdaj skoraj gotovo še ni dosegel niti relativno zaključne faze.

Kritično oceno družbenega izvora, iz katerega je izšel ta vojaški udar, pa njegovega pomena za samo Alžirijo in družbenopolitični prostor, kjer ta država deluje kot znatnejši dejavni faktor, je treba prepustiti analitikom alžirskega razvoja in poznavalcem severnoafriških razmer. Pač pa ta udar vnovič aktualizira nekaj širših vprašanj, s katerimi se v taki ali drugačni obliki sooča velika večina novoosvojenih držav, antikolonialnih gibanj, še zlasti pa držav s temeljno socialističnimi družbenimi determinantami; pa tudi političnih gibanj, ki so v socialistični družbeni proces že vključena ali se mu vsaj približujejo.

V teh dneh marsikod označujejo prve politične razglase sicer še nekam amorfnega alžirskega vodstva s terminom »benbelizem brez Ben Bele«. Tu ne moremo podrobneje razpravljati o tem, koliko je taka oznaka utemeljena in koliko ni. V skrajni konsekvenci jo kajpada lahko potrdi ali izpodbije samo nadaljnji razvoj dogodkov. Zaradi lažjega razločevanja se poskusimo oprijeti hipoteze — samo hipoteze — da ta oznaka vsaj v jedru drži. Neverjetna namreč ni. Z njo implicite predpostavljamo, da sta predvsem na politično partijo FLN oprta državna zgradba in globalno socialistična družbenopolitična usmeritev, kakršni je poosebljal Ahmed Ben Bela, izražali neko objektivno zasnovano konstelacijo alžirskih družbenih sil in potreb. In najbrž tudi ne samo

alžirskih. To konstelacijo bo moralo upoštevati tudi novo vodstvo. Če se torej pri tej hipotezi nismo bistveno zmotili, bi segal državni udar v območje razreševanja neantagonističnih nasprotij v alžirskih družbenih strukturah.

Problemi iz tega območja pa niso lastni samo sedanjemu času in alžirskemu družbenemu prostoru. S številnimi programi in ukrepi, ki niso nosili samo Ben Belinega osebnega pečata, sta se Alžirija kot država in FLN kot politična partija začeli približevati družbenemu procesu, ki ga najširše imenujemo »socializem«. Med drugim je alžirski razvoj tudi zato zbudil živahno reakcijo v krogih mednarodnega delavskega gibanja; dovolj zgovorno pričajo o tem na primer podpora Bumedienu, ki jo je v različnih oblikah izrazila LR Kitajska, a tudi zaskrbljenost za nadaljnje fizično in politično življenje Ahmeda Ben Bele in njegovih somišljenikov, ki sta jih izrazili komunistični partiji Italije in Francije. Kaže, da gre v ozadju te interesno pogojene pozornosti poleg drugega tudi za to, kakšne naj bodo oblike interakcije med različnimi družbenimi skupinami in političnimi silami, ki se znotraj neke ustavno oblikovane državne strukture zavzemajo za to, da bi se v okviru boja za širše, obče, temeljne interese uresničili tudi njihovi posebni in posamezni, včasih neantagonistično nasprotujoči si interesi. Vprašanja iz tega sklopa je v širšem okviru svetovnega delavskega in komunističnega gibanja eruptivno načel »jugoslovanski primer« iz leta 1948, pozneje pa se je razprava o tem v meddržavnih in notranjih razsežnostih razvnela zlasti po XX. kongresu KP SZ. Predmet te razprave sega od najširšega družbenega globala do človeka — posameznika, ali na drugačnem preseku od področja politične ekonomije do področja etike in morale. V predmet tako začrtane razprave se zdaj v omejenem obsegu vključuje tudi alžirski primer.

Zgoraj smo zapisali, da gre za to, kakšne naj bodo *oblike* interakcije med različnimi družbenimi skupinami in političnimi silami; s tem smo hoteli samo površneje in v bolj vsakdanjem jeziku opredeliti značaj trenutne politične pozornosti na alžirski razvoj. Nikakor pa s tem nismo hoteli ločevati dveh polov dialektične kategorije oblika-vsebina. Prav v razpravi o eminentno političnih procesih, za kakršne so zgled alžirski dogodki, vprašanje tesno povezuje vsebino in obliko.

Strinjamo se z ugotovitvami številnih marksistov (naših in tujih), da pojavne oblike in vsebinske podrobnosti konfliktnih družbenih situacij, ki so nastajale in še nastajajo v posameznih fazah socialističnega družbenega procesa po

tistem, ko so antagonistična razredna nasprotja že odpravljena, celo na izrazito teoretičnem torišču še daleč niso zadosti raziskane. Kaže pa, da se je v teoretičnih diskusijah in ob proučevanju dosedanjih praktičnih izkušenj izoblikovalo še ne čisto opredeljeno soglasje o temeljnem načelu, ki bi moralo prevladovati v socialističnem razvoju *po odpravi temeljnih antagonističnih nasprotij* v družbeni bazi: da namreč razdruževalni družbeni procesi in razdruževalne politične akcije ne smejo prevladovati nad združevalnimi. V hipu, ko se to zgodi, se namreč tudi ob najboljših namenih vendarle uveljavlja pretežno posebni družbeni interes na račun občega. To se pravi, da je treba pri širših političnih akcijah *nujno* povezovati obliko z vsebino in da, preprosteje povedano, namen ne more opravičevati sredstva. Sodelovanje in prilagajanje in kvečjemu še tekmovanje med družbenimi skupinami in institucijami morajo prevladovati; ko pa v interakcijah znotraj kake globalne ali tudi parcialne družbe prevladujeta nasprotovanje in konflikt, se poglobitna smer, »trend« *družbenega razvoja nujno obrača na negativno pot, k dezintegraciji in razpadu, kar lahko v skrajni konsekvenci povzroči samo nova nasprotja, protislovja in konflikte.*

Zdi se mi, da ta malce shematično orisana in še ne čisto natanko opredeljena ugotovitev velja tudi za procese znotraj sistema, ki teži k socializmu. Temelj takemu sistemu sestavljajo kot eksplicitni opredeljevalec osnovnih odnosov v družbeni bazi in nadstavbi ustavni dokumenti. Ustavni dokument naj bi v najboljšem primeru normativno in programsko zagotavljal temeljne in razvojne interese kake globalne družbe; v družbi brez antagonističnih notranjih nasprotij naj bi zagotavljal, da se tako izrazimo, najboljše dinamično ravnotežje med občimi, posebnimi in posameznimi interesi družbenih segmentov. Navadno je tako, da v državah z absolutno ali relativno prevladujočimi socialističnimi političnimi silami ustavne dokumente dopolnjujejo politični statuti in programi. Kjer le-ti zagotavljajo tako dinamično ravnotežje, se notranja neantagonistična nasprotja razrešujejo v okviru ustavnih ali veljavnih političnih določil. Kjer pa se nasprotja ne razrešujejo tako, marveč z neustavnimi in po veljavnih političnih normativih neustreznimi akcijami, je možno: da so nasprotja znotraj teh okvirov antagonistična, da veljavna ustavna in politična določila ne izražajo optimalnega ravnotežja in da je potem treba ponovno analizirati resnični karakter veljav-

nih okvirov, nasprotij v teh družbah ter to, ali je interes, ki se uveljavlja, obči ali posebni.

Povsem jasno je, da sodijo te poskusne opredelitve v poglavje o odnosih med socialno vsebino in politično obliko kakega družbenopolitičnega sistema. To dvoje pa je nadvse tesno povezano. Kadar se torej politična nasprotja razrešujejo pretežno v razdruževalnem procesu, v konfliktu, s fizično silo, je treba korenine takemu razvoju iskati ali v antagonističnih nasprotjih; ali v odmiku od optimalnega ravnotežja med posameznimi, posebnimi in občimi interesi družbenih segmentov, ki ga družbi vsiljuje veljavni pravno-politični sistem; ali v nasilnem uveljavljanju posebnega družbenega interesa nad občimi; ali pa v kombinacijah med vsemi tremi možnostmi.

Vprašanje je, kakšen naj bo družbenopolitični sistem, ki bo družbi v socialističnem razvojnem procesu, ali taki, ki k njemu teži — skratka družbi brez temeljnih antagonističnih nasprotij — zagotavljal čim manj boleč, čim bolj sproten, čim bolj učinkovit način za razreševanje objektivnih notranjih nasprotij. Vprašanje se razširja na mikrosociološke odnose, na interakcije in komunikacije znotraj politične oblasti, med politično oblastjo in družbo, v družbi sami; na odnose med družbenimi institucijami, zlasti poglavitnimi, in znotraj njih. Vprašanje zajema, mimogrede povedano, tudi stopnjo odprtosti v dvosmernem komuniciranju in interakcijah med vsemi temi družbenimi segmenti.

V jedru tega politično in družbeno perečega vprašanja tiči naslednji problem: kako zgraditi politično oblast in jo povezati z družbo na način, ki bo zagotavljal, da bo delovanje oblasti sproti vključevalo nastajajoče objektivne potrebe družbe kot celote in njenih delov? Kako zgraditi povezavo med družbo in oblastjo v tem smislu, da se notranja nasprotja v oblasti, v družbi in med njima ne bodo zaostrovala v konflikte, marveč se bodo čim bolj sproti, čim bolj tekoče in učinkovito razreševala?

Univerzalnega modela, kakor je jasno pokazal doseđani razvoj, ni; razpravljati, graditi, grajati in uspevati je možno samo v vsakdanji konkretni praksi. Obstajajo pa nekatera temeljna načela, med katerimi tisto o prevladi združevalnih družbenih procesov nad razdruževalnimi ni na zadnjem mestu. Podrobnosti vsega tega so predmet obširnega sklopa političnih ved in politične prakse; pa tudi ne samo le-teh, marveč družbenih ved in družbene prakse nasploh. Za razvoj tega védenja, za posploševanje njegovih temeljnih

spoznanj, pridobljenih iz prakse, in za takojšnje, sprotno preverjanje v praksi je socializem življenjsko zainteresiran. Tudi od tega je med drugim odvisno, kako naglo bo potekala in kako globoko bo v slehernem zaporednem trenutku segala dezalienacija in reintegracija človeka, ki je temeljni cilj in temeljna vsebina in oblika socialističnega procesa.

V teh problemih, v zainteresiranosti za razvoj teh odnosov verjetno v skrajni konsekvenci korenini pozornost, ki jo ob posebnem primeru alžirskega državnega udara izpričujejo številne organizacije in struje mednarodnega delavskega gibanja in seveda pred kratkim osvobodjene ter neangažirane države. Povezava z alžirskimi dogodki sega daleč čez meje neposrednega mednarodnopolitičnega prijateljstva in sodelovanja. Vprašanja, ki jih je zastavil državni udar v Alžiriji, so tako ali drugače aktualna tudi za te sile. Med njimi, razumljivo, tudi za nas, ki nas k temu silijo vsa težavna iskanja optimalne razvojne poti v preteklosti in sedaj, pa tudi tista, s katerimi se bomo srečevali v prihodnje. Zato je povsem razumljivo, če vsebujejo vprašanja, ki se nanašajo na alžirski razvoj, tudi etično noto, in če si vsakdo, ki jih zastavlja, ob njih oblikuje stališča in akcijska izhodišča, ki temeljijo na družbenem in intimno človeškem vrednotenju tega, kar prinaša konfliktni razplet v Alžiriji.

DUŠAN DOLINAR

Nerazumevanje ali komodnost?

Temeljni zakon o delovnih razmerjih prinaša vrsto sprememb na obravnavano področje in pravzaprav pomeni nadaljnji korak k realizaciji v ustavi izraženih načel o odnosu med ljudmi v proizvodnji, zlasti načela svobodnega združevanja dela z delovnimi sredstvi v družbeni lastni. Zakon dejansko razširja samoupravne pravice delavca tudi na področje medsebojnih delovnih razmerij, s tem da daje samo okvirna načela za urejanje teh odnosov; natančnejšo, podrobnejšo opredelitev teh vprašanj pa prepusti delovni skupnosti sami oz. samoupravnim aktom, ki jih sprejema delovna skupnost. Kot tak krepi samoupravljanje in je logični

člen v verigi razvijanja in krepitev samoupravljanja delovnih ljudi nasploh. Mogoče je eno od bistvenih načel novega zakona to, da delovni ljudje navezujejo kot člani delovne skupnosti medsebojna razmerja in samostojno določajo medsebojne pravice in dolžnosti, ne pa (kot je bilo po prejšnjem zakonu) da vzpostavljajo delovno razmerje z delovno organizacijo kot nosilec nekkih pravnih pravic in dolžnosti. S stališča samoupravljanja je novi zakon nedvomno napredek.

Kljub takim stališčem in intencijam zakona oz. prav zaradi njih, pa je slišati tudi nekatere kritike. Pri tem ne mislimo na kritike, ki se nanašajo na bolj ali (včasih tudi) manj posrečene posamezne rešitve v zakonu, ampak mislimo predvsem tiste kritike, ki se nanašajo na temeljna izhodišča zakona (na samoupravno urejanje delovnih razmerij). Te kritike so pravzaprav zahteva oz. mnenje, da naj bi delovna razmerja, pravice in dolžnosti iz teh razmerij še naprej urejala država: z zakonom naj bi bilo predpisano, koliko bo imel posameznik dopusta, natančno naj bi bile predpisane pravice in dolžnosti ipd. Smisel teh kritik je zahteva po centralizaciji, po državnem urejanju delovnih razmerij. Med temi kritiki so tudi nekateri pravniki in ekonomisti v delovnih organizacijah, in med njimi so celo nekateri, ki se sicer zavzemajo za čimvečjo decentralizacijo upravljanja sredstev.

Čeprav je nelogičnost takih kritik več kot na dlani, je vendarle zanimivo pogledati nekatere vzroke, ki lahko pripeljejo posameznike do takih stališč.

Poglavitni razlog, ki bi ga lahko navedli, je teoretično nasprotovanje samoupravljanju sploh. Ne toliko načelno oporekanje upravičenosti samoupravljanja, ki je priznано kot osnovni element našega družbenega sistema, ampak nasprotovanje konsekvencam, konkretizaciji samoupravljanja. To je v bistvu razlaga, ki vidi v samoupravljanju samo pravice, ki jih uveljavljamo takrat, kadar to ustreza našim interesom, sicer pa ne: decentralizacija, samoupravljanje sredstev je potrebno in nujno — odnose med delavci, ki upravljajo ta sredstva, pa naj bi regulirala država. Torej proizvodnja in delitev so stvar kolektiva (tudi »kritiki« se zavzemajo za to!), odnosi med ljudmi, ki nastajajo pri proizvodnji in delitvi, pa ne. Kakor da bi ti odnosi bili neodvisni od delitve in proizvodnje! Tako mnenje lahko pomeni samo nepoznavanje in (ali) nasprotovanje osnovnim načelom ne le samoupravljanja, ampak tudi ekonomike, prava ipd. (Odkrito rečeno, ne verjamem, da gre za tolikšno teoretično

ignoranco, ampak prej za komodnost — zakon namreč zahteva pravilnike o delovnih razmerjih!) Zahteva po centralizaciji v tem primeru pomeni tudi, da vsa odgovornost za nepravilnosti, za togosti, za samovoljo posameznikov odpade na nekoga izven delovne organizacije, na državo. V praksi to omogoča, da se v delovni organizaciji del zaposlenih — navadno vodilni delavci in nekateri strokovnjaki gospodarijo in upravljajo v imenu delovnih ljudi — formira kot »kasta« resničnih upravljavcev (manjšine), nasproti drugim, ki so upravljavci samo normativno, praktično pa so v podrejenem položaju. Temeljni zakon praktično sankcionira dejstvo, da so samoupravljavci vsi delavci, da pa to ne pomeni samo pravice, »voliti in biti izvoljen«, ampak urejevati oz. odločilno vplivati na urejanje vseh proizvodnih odnosov. Če hočemo resnično humanizirati delo in postopno doseči, da delo ne bo več imelo prizvok prisiljevanja, ampak da bo postalo potreba ljudi, potem je samoupravljanje v proizvodnji tako rekoč edina pot in seveda samoupravno urejanje medsebojnih razmerij med člani delovnih skupnosti bistveni element samoupravljanja v proizvodnji nasploh. Samoupravljanje pa je celostni in ne parcialni odnos, nanaša se tako na pravice kot na dolžnosti — pomeni tako pravico do vplivanja na kvaliteto sprejetih odločitev kot tudi dolžnost prevzemanja posledic za take odločitve.

Kljub temu da bi marsikateremu od omenjenih kritikov lahko dokazali, da njegova stališča pomenijo v bistvu nerazumevanje ali celo nasprotovanje samoupravljanju, pa gre včasih (kot smo že rekli) tudi (samo ali predvsem) za komodnost. Treba bo izdelati pravilnike o delovnih razmerjih, treba jih bo dati v razpravo kolektivu, zagovarjati in razlagati predlagane rešitve ipd. To zahteva precej truda, zahteva argumente za izražena stališča. Preprosteje je reči, da tako in tako predpisuje zakon in da se ne da nič spremeniti. Samoupravno urejanje medsebojnih razmerij zahteva določeno ustvarjalnost in samostojno mišljenje pri sestavljanju pravilnikov, postavljanju načel in njihovi konkretizaciji. To je seveda znatno zahtevnejše delo kot pa deduktivno razlaganje zakona. Mogoče so ponekod prav dedukcije preveč navajeni in se jim prehod na samostojno mišljenje zdi pretežak. Le tako si lahko razložimo težnje po centraliziranem urejanju delovnih razmerij.

BOGDAN KAVČIČ

Vidiki obmejnega sodelovanja

Sledimo zanimivemu dvogovoru med Jugoslavijo in Italijo, dvogovoru, ki se ga v določenem pogledu udeležujemo tudi sami. O odnosih med sosednima deželama, silnicah, ki spodbujajo ali pogojujejo sodelovanje, o možnostih nadaljnjih stikov, na vse to iščemo odgovor s čedalje večjo zavzetostjo in voljo. Odgovori in sodbe o raznih platih stikov med državama so zanimivi in koristni iz številnih razlogov.

Odnosi med Jugoslavijo in Italijo so od rešitve tržškega vprašanja pred enajstimi leti prešli več obdobj, toda zanje sta bila predvsem značilna realizem in volja obeh vlad, da čimbolj razvijeta in poglobita medsebojno sodelovanje. Sadovi takšne načelne usmeritve in ustrezne politične dejavnosti so gospodarske oziroma tvarne ter psihološko-politične narave. Jugoslavija in Italija sta močno razvili medsebojno trgovino, (vrednost skupne blagovne izmenjave je leta 1963 znašala okoli 200 milijonov dolarjev, lani pa je dosegla približno 300 milijonov dolarjev.) Poleg tega navezujeta stike na področju tehničnega sodelovanja in industrijske kooperacije, sem pa je prišteti še naraščanje blagovne izmenjave v okviru regionalnih sporazumov o trgovini med obmejnimi področji obeh držav.

Razvejanost ter obseg stikov in sodelovanja na najrazličnejših področjih — od kulture in znanosti do trgovine in turizma — naj ponazorimo s podatkom, da se medsebojno sodelovanje razvija na podlagi približno 160 pogodb, konvencij ter drugih sporazumov oziroma meddržavnih dokumentov.

Vendar pa moramo najprej opozoriti na ugodno ozračje, na strpnost in razumevanje ter na druge sestavine stanja, ki ga večkrat označujemo z aktualnim pojmom »najbolj odprta meja v Evropi«. Hočemo namreč poudariti, da so gospodarsko sodelovanje in stiki na drugih področjih, predvsem pa množičen maloobmejni potniški promet, ustvarili tudi novo vzdušje v celotnem spletu odnosov med državama ter zlasti v obmejnih krajih, kjer so bili usedline in predsodki preteklosti najbolj boleči in živi. Sedanjega ozračja ni mogoče niti približno pojasniti ali opredeliti s podatkom, da je bilo na primer v letu 1964 v obmejnih krajih Jugoslavije in Italije 146 raznih stikov, obiskov in pogovorov med predstavniki krajevnih oblasti, političnih in dru-

gih organizacij in ustanov iz obeh dežel. V novih razmerah smo ob meji priča najrazličnejšemu medsebojnemu sodelovanju, ugodno ozračje se, skratka, zmeraj znova obnavlja v zelo pisanih oblikah, ki jih pač ni mogoče strniti v preprosto formulo ali podatek.

V širokem okviru sporazumov, ki najbolj izražajo stopnjo in vsebino sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo, bi veljalo posebej opozoriti na maloobmejni potniški promet, ter na blagovno izmenjavo med avtonomno deželo Furlanijo-Julijsko Benečijo in primorskimi občinami.

Glede maloobmejnega prometa pristojni krogi v obeh deželah soglasno poudarjajo, da je ta imel pomembno vlogo pri izboljševanju odnosov med Jugoslavijo in Italijo ter da je utrl pot za sklenitev številnih drugih sporazumov. Stalna mešana komisija za izvajanje videmskega sporazuma o maloobmejnem potniškem prometu je od podpisa le-tega 20. avgusta leta 1955 sproti proučevala problematiko blokov, postopka pri prehodu meje in podobno ter je na enajstih dosedanjih zasedanjih sprejela pomembne sklepe o dodatnih olajšavah za prebivalce obmejnih krajev. Število imetnikov prepustnic in drugih dokumentov za maloobmejni promet je zaradi sistematičnega poenostavljanja formalnosti za prehod meje hitro naraščalo.

Ob okoli 200 km dolgi meji, ki poteka na območju SR Slovenije, ima prepustnico za maloobmejni promet 78.662 naših državljanov ter 145.510 italijanskih upravičencev. Lani je bilo že okoli 10 milijonov prehodov meje: od tega je bilo približno 5 milijonov prehodov italijanskih državljanov ter prav toliko potovanj naših upravičencev. Kar zadeva gostoto prometa s prepustnicami in drugimi dokumenti maloobmejnega prometa, je bil leta 1964 na prvem mestu blok Škofije s 3.863.430 prehodi, sledili so Fernetiči z 2.887.361 potovanji naših in italijanskih državljanov, na naslednjih mestih pa so bili bloki Rožna dolina pri Novi Gorici, Kozina, Sežana in Rateče.

Ritem in število prehodov letos še nadalje naraščata in kaže, da se bo obseg maloobmejnega potniškega prometa med Jugoslavijo in Italijo še povečal. Uvedene so nove olajšave; imetniki prepustnic lahko sedaj iz sosednjega področja prinesejo na mesec za 5 tisoč dinarjev blaga, poleg tega pa bo mogoče tudi dalj časa bivati v obmejnih krajih Jugoslavije oziroma Italije.

Krajevne oblasti ter turistične in druge organizacije v obeh deželah se že dalj časa zavzemajo za nadaljnje olajšave v maloobmejnem potniškem prometu, o njih pa bo raz-

pravljala stalna mešana komisija na svojem dvanajstem zasedanju prihodnje leto v Vidmu (Udine). Gre za nekatere zanimive in pomembne olajšave, o katerih so se odgovorni organi obeh držav načelno že sporazumeli. Pričakovati je torej, da bodo ustrezni ukrepi po običajnem postopku tudi uveljavljeni.

Najvažnejša bi bila gotovo razširitev obmejnega pasu. Predlagajo, da bi v maloobmejni promet vključili celoten teritorij občin, ki imajo svoj sedež na zdajšnjem obmejnem področju obeh dežel. Gospodarski krogi v Novi Gorici ter v Gorici se zavzemajo, da bi odprli nov blok, ki bi omogočil neposredno in najbližjo zvezo med obema obmejnima mestoma. Prehod bi zgradili ob železniški progi na Erjavčevi cesti v Novi Gorici, tik ob mejni črti. V sklopu omenjenih predlogov je tudi zamisel, da bi blok Lazaret zaradi naraščanja obmejnega prometa dobil status I. kategorije. Blok Učēja na Kobariškem pa naj bi postal mednarodni prehod, vendar bi morali na tem območju poprej zboljšati cestne zveze.

Ko pristojni obeh držav ter republike Slovenije obravnavajo specifično poslanstvo in pomen maloobmejnega prometa med Jugoslavijo in Italijo, opozarjajo na možnosti širše liberalizacije postopka za potovanja v obe državi. Predlagajo, da bi odpravili vizume, kar se bo, kot kaže, zgodilo še letos. Naša vlada soglaša, predlogu pa je naklonjena tudi Italija, kot je nedavno zatrdil italijanski zunanji minister Fanfani v odgovoru na ustrezno interpelacijo socialdemokratskega poslanca iz Gorice.

V novih okoliščinah bi se funkcija maloobmejnega prometa seveda spremenila, saj za potovanje iz ene v drugo državo tudi za druge naše državljane ter za Italijane ne bi bilo večjih administrativnih zadržkov. V Italiji na primer navajajo, da bi po odpravi vizumov obiskalo Jugoslavijo okoli 2 milijona Italijanov na leto.

Perspektive za povečanje potniškega prometa med Jugoslavijo in Italijo so vsekakor zelo ugodne in na Primorskem tej ugotovitvi prilagajajo številne gospodarske načrte. Zlasti gostinske in turistične zmogljivosti so povsod premajhne, da bi bile lahko kos pričakovanemu dotoku gostov iz sosednje države oziroma da bi skladno s tem večali devizni promet. Priča smo pobudam in programom, ki naj čim prej odpravijo neskladje med sedanjim stanjem in potrebami.

Občinski skupščini Tolmin in Nova Gorica ter avtoprevozniški podjetji v obeh komunah bodo skupaj zgradili vi-

sokogorsko žičnico na Kanin. Stroški bodo znašali nad milijardo dinarjev, žičnico pa naj bi zgradili do leta 1968. Obetajo si, da se bo z njo povzpelo na kaninsko pogorje vsako leto okoli 80 tisoč Slovencev in Italijanov iz sosednjih obmejnih krajev od Trsta do Vidma in Furlanije. Kakšno zanimanje zbuja ta načrt, je videti tudi iz tega, da so nekatere organizacije v Trstu voljne prispevati potrebna devizna sredstva za nabavo opreme iz uvoza.

Drugi pomembnejši načrt predvideva ureditev Lokev, turističnega središča nad Novo Gorico. Tam bodo zgradili nove objekte in z njimi povečali predvsem restavracijske zmogljivosti. Investicija bo znašala nad 300 milijonov dinarjev. Kako so Lokve pomembne za obmejni turizem, priča že podatek, da jih je samo v prvih treh mesecih letos obiskalo več kot 15 tisoč italijanskih turistov. Računajo, da bi v tem turističnem središču sredi Trnovskega gozda lahko postopno iztržili od tujih gostov okoli 60 tisoč dolarjev na leto.

Nadalje smo omenili obmejno trgovino v okviru regionalnih sporazumov o blagovni izmenjavi med obmejnimi področji Jugoslavije in Italije. Historiata lokalnih gospodarskih aranžmajev tu ne bi obravnavali. Poudarili bi le, da segajo korenine obmejne trgovine v obdobje nekaj let po vojni, regionalno gospodarsko sodelovanje in blagovna izmenjava pa sta se začela bujnejše razvijati l. 1955.

Odtlej, torej v desetih letih, se je obmejna trgovina tako razmahnila in razvila, da se regionalna sporazuma o blagovni izmenjavi med deželo Furlanijo-Julijsko Benečijo ter območjem Kopra in Nove Gorice uvrščata med najobsežnejše in najučinkovitejše v Evropi. Naj navedemo nekaj ugotovitev, podatkov in primerjav.

Leta 1955 ob uveljavitvi obeh sporazumov (tržaškega in goriškega) je blagovna izmenjava med obmejnimi področji dosegla vrednost ene milijarde dinarjev v vsako smer. Izmenjava pa je hitro naraščala — skladno z naraščajočimi potrebami gospodarstev na obeh straneh meje, ki se precej dopolnjujeta, saj imata tudi nekatere skupne značilnosti. Leta 1964 je obmejna trgovina dosegla že znesek 14 milijard dinarjev v vsako smer. Obmejna trgovina, ki jo opravljajo podjetja »Primorje-export« v Novi Gorici, »Adria-commerce« v Kopru in »Jadran« v Sežani, je močno udeležena v celotni blagovni izmenjavi med SR Slovenijo in Italijo. Izvoz, ki ga te delovne organizacije opravljajo po tržaškem sporazumu, sestavlja 10,5 odstotka vsega slovenskega izvoza v Italijo, vtem ko je izvoz po goriškem sporazumu udeležen

z 10,7 odstotka v omenjenem izvozu naše republike. Podobna razmerja lahko ugotovljamo tudi, kar zadeva uvoz iz Italije na podlagi obeh omenjenih sporazumov. Uvoz po tržaškem sporazumu predstavlja 10,4% skupnega uvoza Slovenije iz Italije, po goriškem sporazumu pa 11,8% ustreznega uvoza naše republike.

Lokalna trgovina med deželo Furlanijo-Julijsko Benečijo in obmejnimi občinami na Primorskem sestavlja okrog 10% celotne blagovne izmenjave med Jugoslavijo in Italijo.

Obmejna trgovina na podlagi obeh regionalnih sporazumov je dosegla že tolikšen ritem in obseg, da nadaljnjega občutnega povečanja ni mogoče pričakovati. V gospodarskih krogih ob meji poudarjajo, da bi morali zato v nadaljnjem čedalje tesneje tehnično in znanstveno sodelovati ter kooperirati v industriji. V bistvu se zavzemajo, da bi podjetja z obeh strani meje sodelovala pri izdelavi določenih izdelkov, potem pa bi jih v primerni obliki pošiljala na trg. Za novo obliko gospodarskega sodelovanja ob meji so na voljo potrebna finančna sredstva oziroma krediti, določili pa so tudi ustrezen upravni ter carinski postopek. Jugoslavija in Italija sta se s posebnim sporazumom zavezali, da bosta za industrijsko-tehnično sodelovanje prispevali 5 oziroma 20 milijonov dolarjev, določen pa je tudi postopek za brezcarinski uvoz blaga na tržaškem območju. To blago bi rabilo za nadaljnjo obdelavo oziroma kooperacijo na sosednjem področju, vrednost brezcarinskega uvoza pa bo znašala milijardo 45 milijonov lir v vsako smer.

Kljub določenim težavam v gospodarstvih obeh dežel, ki so omejile blagovno izmenjavo med sosednima državama v primerjavi z lanskim letom, pričakujejo, da bo zastoj kmalu odstranjen in da bi potem lahko hitreje uveljavljali tudi industrijsko-tehnično obmejno sodelovanje. Znani so že nekateri zanimivi in spodbudni načrti. Tomos iz Kopra bi v kooperaciji z italijansko firmo proizvajal drobne kmetijske stroje in opremo, »Delamaris« iz Izole pa bi sodeloval pri proizvodnji konserv. Tovarna pohištva »Meblo« iz Nove Gorice se zavzema za sodelovanje pri proizvodnji tapetniških izdelkov, Goriške strojne tovarne in livarne pa že razvijajo kooperacijo v proizvodnji raznih strojev za živilsko industrijo. Ob presoji stikov, blagovne izmenjave in gospodarsko-tehničnega sodelovanja med obmejnimi področji obeh dežel naj poudarimo nekaj pomembnih dejstev. Zanimanje za razvoj stikov, izmenjav in sodelovanja je živo na obeh straneh meje, zakaj gospodarstvi v deželi Furlanija-Julijska Benečija in na Primorskem se v dobršnem obsegu

dopolnjujeta. Velika mesta onstran meje — Trst, Gorica in Videm — s svojim zaledjem ter gospodarskimi in trgovinskimi zmogljivostmi se očitno ne morejo uspešno razvijati, če ne pritegnejo jugoslovanskega zanimanja, odjemalcev in tržišča. Gre torej za koristi in cilje, ki so enako zanimivi in koristni za obe obmejni področji in vsaka celostna obravnava o prihodnjih stikih, izmenjavah in sodelovanju mora očitno temeljiti na omenjenih izhodiščih. Prav tak smoter, namreč razvijanje blagovne izmenjave, ima tudi obmejni sejem »Alpe-Adria« v Ljubljani. Slednji je bil letos že četrtrič po vrsti, kontingent za izvoz oziroma uvoz blaga so vnovič povečali, sejem pa zbuja zmeraj večje zanimanje poslovnih krogov in podjetij na obeh straneh meje.

V spletu jugoslovansko-italijanskih stikov je že dalj časa živa tudi zamisel o gradnji moderne avtomobilske ceste, ki bi čez naše ozemlje povezovala Italijo s srednjo in Vzhodno Evropo. Od pobude smo že prešli h konkretnim pripravam in izdelavi načrtov. Gre za magistralo Palmanova—Gorica—Nova Gorica—Ljubljana. Ta cesta bi bila prek Benetk povezana s »sončno magistralo« ter z drugim italijanskim cestnim omrežjem.

Deželna vlada Furlanije-Juljske Benečije je za gradnjo 18 km dolge trase na italijanskem ozemlju določila 2 milijardi lir. Pričakujejo, da bo njihov odsek zgrajen do konca leta 1966. V tem smislu je dal nadrobnejše izjave tudi predsednik deželne vlade dr. Alfredo Berzanti, ko je nedavno vodil delegacijo omenjene dežele na uradnem obisku v SR Sloveniji.

Največja dela bi seveda morali opraviti na naši strani, kjer je trasa najdaljša. Za sedaj je doseženo soglasje, da bi cesta prešla jugoslovansko-italijansko mejo na območju med Vrtojbo in Šempetrom. Potekala bi torej v neposredni bližini obeh sosednjih mest, Nove Gorice in Gorice, ki si od nove avtoceste tudi največ obetata. Republiško cesto Ljubljana—Nova Gorica bi predvidena magistrala prečkala med Črničami in Selom na Vipavskem, potem pa bi vse do Ajdovščine potekala v bližini sedanje republiške ceste.

Bistveno drugačne pa so možnosti za zgraditev odseka med Ajdovščino in Kalcami, kjer strokovnjaki razpravljajo o dveh variantah. Po prvi naj bi cesto zgradili prek Cola, Podkraja in Hrušice, torej po trasi, ki so jo uporabljali že stari Rimljani. Varianta čez Col je za 27,5 km krajša od drugega predloga, po katerem bi nova avtomobilska cesta v glavnem sledila sedanji republiški cesti ter bi torej pote-

kala čez Vipavo, Razdrto, Postojno in prek Planine do Kalca ter dalje proti Ljubljani.

Vsaka od obeh variant ima svoje pomanjkljivosti in prednosti, ki jih proučujejo v Skupnosti cestnih podjetij SR Slovenije. Pričakujejo, da bi gradnjo avtomobilske ceste Palmanova—Gorica—Nova Gorica—Ljubljana financirali v okviru posebnega konzorcija, ki bi ga ustanovili v Italiji. O zadevi že dalj časa razpravljajo.

Ko v gospodarskih krogih naše republike, v Goriški pokrajini in v občinski skupščini Nova Gorica opozarjajo na pomen nove avtomobilske ceste, navajajo predvsem dva podatka. Prek mednarodnega bloka v Rožni dolini pri Novi Gorici že sedaj opravijo več kot polovico celotnega cestnega tovornega prometa med obema deželama. Mesečno prepelejo čez ta prehod okoli 32 tisoč ton blaga. Poudarjajo tudi svoje mnenje, da bi po odpravi vizumov za potovanja med obema državama večina od pričakovanih dveh milijonov Italijanov prihajala v Jugoslavijo čez Rožno dolino oziroma po novi avtomobilski cesti Palmanova—Gorica—Nova Gorica—Ljubljana. Kljub temu da tudi pri nas opravljamo tehnične priprave za realizacijo projekta o zgraditvi te ceste, bo zadevo vendarle potrebno še natančno proučiti. Zlasti bi morali natančneje ugotoviti, kakšnega gospodarskega pomena bi bila morda cesta Palmanova—Gorica—Nova Gorica—Ljubljana sedaj in v prihodnje. Analizo o tem bi seveda morali opraviti v okviru kompleksne študije o razvoju cestnega prometa pri nas oziroma programa za zagotovitev boljših cestnih zvez s tujino.

Naše razmišljanje o dialogu med Jugoslavijo in Italijo lahko sklenemo z naslednjimi ugotovitvami:

Dosedanji stiki in sodelovanje so omogočili novo plodno ozračje v odnosih med obema državama. Vpliv je očiten na številnih področjih in pri reševanju mnogih vprašanj. V novih okoliščinah in v ozračju strpnosti smo začeli realneje obravnavati tudi funkcijo in probleme manjšin, zlasti pa nerešena vprašanja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. Seveda pa je sodelovanje na raznih področjih lahko le izhodišče za nove in popolnejše sporazume ter za nadaljnjo poglobitev odnosov v okviru realistične politike in prizadevanj obeh dežel.

MARIJAN DROBEZ

Napačna pojmovanja delitve dohodka v upravi

Po večletnih diskusijah in praktičnem preizkušanju so bili končno sprejeti zakoni, ki uresničujejo ustavno načelo o samoupravljanju delovnih ljudi tudi v državnih organih. Vsebina in oblike samoupravljanja ter obseg samoupravnih pravic delovnih ljudi v teh organih so seveda prilagojeni posebnostim njihove organizacije in dela ter njihovega družbenega položaja. Zato je temeljna značilnost samoupravljanja v upravnih organih, sodiščih, javnih tožilstvih itd. ta, da je usmerjeno navznoter, to je v samoupravno reševanje notranjih odnosov, ne da bi bila zmanjšana odgovornost nasproti skupščinam družbenopolitičnih skupnosti niti nasproti družbi kot celoti.

Ne glede na to je obseg samoupravljanja v državnih organih razmeroma precej širok, saj zajema celotno notranjo organizacijo, skoraj vsa delovna razmerja, delitev dohodka in osebnih dohodkov, zboljšanje razmer za poslovanje in podobno. Zadeva torej vsa bistvena vprašanja notranjih odnosov in ima prav zaradi tega širši družbeni pomen. Kot samoupravljanje na katerem koli področju družbene dejavnosti je tudi samoupravljanje v državnih organih integralni del celotnega socialističnega razvojnega procesa.

Zato prav gotovo nimajo prav tisti, ki samoupravljanje v državnih organih omalovažujejo, ga poskušajo degradirati na formalno deklaracijo ali pa zožiti na nekaj manj pomembnih konkretnih vprašanj. Na srečo je teh čedalje manj, ker se njihovi »argumenti« razblinjajo ob zakonskih določbah in ob vsakdanji praksi, ki ubira seveda drugačno pot. Nevarnejše pa so tendence, da bi novim kategorijam podtaknili staro vsebino, ali da bi novo vsebino oklenili v stare oblike. Te tendence srečujemo največkrat prav na najbolj občutljivejšem področju samoupravljanja v državnih organih, to je pri delitvi osebnih dohodkov. Poglejmo nekatere od njih.

Tendenca jamčenja osebnih dohodkov

Razprave o tem, da v državnih organih delitev osebnih dohodkov po delovnih rezultatih ni mogoča, so v zadnjem času precej potihnile. K temu je največ pripomogla ustava, ki je tudi za delovne ljudi v državnih organih uzakonila

načelo, da samo delo in uspehi pri delu določajo družbeni in materialni položaj človeka. Na tej podlagi je bil formalno odpravljen sistem določanja osebnih dohodkov po kvalifikaciji, službenih letih in položajih, ki je zagotavljal osebne dohodke vsakemu delavcu, v glavnem ne glede na delovne uspehe. Pravim, formalno, zato, ker je v praksi še vedno živo pričujoča težnja po jamčenju osebnih dohodkov oziroma po tem, da bi bili osebni dohodki v resnici čimmanj odvisni od obsega, kakovosti in zahtevnosti opravljenega dela.

Tendenca jamčenja osebnih dohodkov se praktično vzdržuje pri življenju na različne, na videz kar sprejemljive načine. Najpogostejša oblika je v tako imenovanem »fiks-nem« in »variabilnem« delu osebnega dohodka. Fiksni del, imenovan tudi akontacijska vrednost ali vrednost delovnega mesta, prejema v nekaterih organih vsi zaposleni, ne glede na to, kakšen je njihov delovni uspeh. Ponekod sicer teoretično (v pravilnikih) obstaja možnost, da delavcu, ki v določenem obdobju ne doseže normalnih delovnih rezultatov, obračunajo negativno razliko, vendar to možnost redkokdaj upoštevajo. Še slabše pa je v tistih organih, kjer so tudi teoretično možnost zmanjševanja omejili na minimum, npr. na 10% ali največ 15%. V teh primerih je teoretično zajamčenih 90% oziroma 85% osebnega dohodka, ne glede na to, da je delovni uspeh posameznika seveda lahko znatno slabši. V organih, ki »fiksni« del dohodka pojmujejo tako, kot sem navedel, se tudi »variabilni« del dohodka navadno spreminja v posebno obliko jamčenja, čeprav je ta del sicer namenjen za plačilo nadpovprečnih delovnih rezultatov.

Zanimivo je, da v nekaterih organih sploh ne ugotavljajo, kolikšna je celotna vrednost resnično opravljenega dela, se pravi, ali je delavec izplačano akontacijo zaslužil oziroma ali je opravljeno delo vredno več, kot znaša akontacija, pač pa delijo samo variabilni del in še tega po možnosti vsem, brez občutnejšega razlikovanja. Tako se stara oblika plače, ki je bila določena po izobrazbi, službenih letih in položajih, spreminja v novo bliko »plače«, sestavljeno iz fiksnega in variabilnega dela, ki se na zunaj deklarira kot delitev dohodka po delu. Najbrž ni treba posebej dokazovati, da tak koncept osebnega dohodka in delitve po delu ne zdrži resne kritike. Ne le ustava, tudi temeljni zakon o sredstvih upravnih organov in temeljni zakon o delovnih razmerjih negira možnost take delitve. Posebno jaseen pa je glede tega zakona o minimalnem osebnem do-

hodku delavcev, ki velja tudi za državne organe in ki ne glede na delovne rezultate organov in posameznikov jamči samo minimalni osebni dohodek v znesku 15.000 dinarjev.

Jamčenje osebnih dohodkov na podlagi fiksnega in variabilnega dela ali na druge načine torej ni v skladu z načeli delitve po delu. Zato je treba delitvene sisteme v državnih organih sestaviti tako, da bo mogoče oceniti, kolikšen je resnični prispevek posameznega delavca k delovnim uspehom organa kot celote oziroma notranje organizacijske enote in kolikšen osebni dohodek mu za to pripada. V takem sistemu je edino jamstvo opravljeno delo, ne pa instrumenti, ki z delom niso neposredno povezani.

Dve skrajnosti: tehnicizem in sumarna ocena brez podatkov o delu

Pri delitvi osebnih dohodkov srečamo v državnih organih tu in tam eno ali drugo skrajnost. Prva skrajnost, tehnicizem, je v tem, da so v posameznih primerih delitveni sistem spremenili v zbirko točk in faktorjev ter z njimi popolnoma avtomatizirali ugotavljanje osebnih dohodkov. Pri tem je pretirano poudarjena kvantiteta, vtem ko so drugi bistveni elementi (kvaliteta, zahtevnost, posebne delovne razmere itd.) zanemarjeni oziroma niso pravilno izraženi. Navedena skrajnost ne upošteva, da je delitev osebnega dohodka nekaj več kot navadna aritmetika in da vseh elementov dela preprosto ni mogoče spremeniti v številke. Kjer tega niso upoštevali, so morali kaj kmalu ugotoviti, da jim sistem samo deloma vzpodbudno deluje in da jim po nepotrebnem povzroča vrsto težav in zbuja upravičene ugovore. Težave so še posebej očitne v tistih organih, kjer so v računski avtomatizem hoteli zaviti delitev osebnih dohodkov za zahtevnejše intelektualno delo (npr. delo sodnikov, delo analitikov ipd.). Posebej moramo poudariti, da so številke o opravljenem delu seveda nujno potrebne, škodljive so le, če jih spremenimo v avtomatične odločevalce v delitvi, če torej delitev dohodka spremenimo v goli račun.

V nasprotju s tehnicizmom so v nekaterih organih zašli v drugo skrajnost, ki je v tem, da podatki o opravljenem delu skoraj ne vplivajo na določanje osebnih dohodkov. Govorijo o tako imenovani kompleksni oceni, oceno dela pa v resnici spreminjajo v oceno osebnosti. Pravijo, da uporaba normativov (kjer so mogoči) in drugih podatkov o delu preveč spominja na taylorizem in da ni v skladu s sociali

stičnim humanizmom, ne vprašajo pa se, ali je v skladu s tem humanizmom taka delitev osebnih dohodkov, ki ne temelji na delu.

Da bi se izognili navedenima skrajnostima, bi morali v vsakem organu zasnovati delitev na konkretnih podatkih o opravljenem delu in o izvršenem programu dela ter na podatkih o zahtevnosti opravljenega dela in njegovi kakovosti. Kvantiteta bi v tem primeru bila pravilno upoštevana, ker ne bi bili zanemarjeni tudi drugi odločujoči elementi. Zlasti uspešno sredstvo proti tehnicizmu in proti sumarni osebni oceni pa je demokratična procedura v zvezi z delitvijo, v kateri delovna skupnost organa skupaj s predstojnikom ocenjuje opravljeno delo in prispevek posameznika k delovnim uspehom organa oziroma notranje organizacijske enote.

Ko obravnavamo taka in podobna napačna pojmovanja o delitvi osebnih dohodkov v državnih organih, moramo upoštevati, da se ne kažejo povsod. Nasprotno. Čedalje več je primerov, da delitveni sistemi upoštevajo v celoti ustavna in zakonska načela o delitvi po delu, čedalje več pa je tudi primerov, da ta načela v praksi iz dneva v dan boljše izvajajo. Poleg tega sistem, ki temelji na samoupravljanju, nedvomno skriva dovolj sil in potencialnih sposobnosti, da lahko izloča iz sebe to, kar ne ustreza. Zato bi bilo zelo napačno, če bi na posameznih deformacijah, ki jih opažamo v nekaterih organih, gradili splošne negativne ocene in kritike sistema in na teh primerih še naprej dokazovali, da delitev po delu na tem področju ni mogoča. Praksa dokazuje nasprotno, in prav je tako!

SLAVKO GRČAR

Neskladnosti med zmogljivostmi gozdov

V zadnjem času lahko beremo v dnevnem časopisju razne članke o pomanjkanju lesa, o tem, da so lesno-industrijski obrati in celulozna industrija brez surovine. Pri tem člankarji vprašujejo, kako je mogoče, da smo sredi gozdov brez lesa. Žal še do danes na vprašanja v teh člankih nismo dobili nikakega odgovora. Zato je prav, da spoznamo vzroke za neskladnosti med proizvodnjo in porabo lesne surovine, zlasti še, ker ta problem ni samo slovenski, ampak mnogo širši.

Gozdno gospodarstvo je pri nas na videz manj pomembna gospodarska panoga, saj ustvarja komaj 1,5 % narodnega dohodka. Jasnejšo sliko o vlogi gozdarstva dobimo, če vemo, da daje gozdarstvo skoraj v celoti surovino za lesno in celulozno industrijo, ki ustvarjata 4,5 % narodnega dohodka SR Slovenije in skoraj četrtno celotnega izvoza iz Slovenije.

Naloga gozdnega gospodarstva pa ni samo ta, da zagotavlja surovine predelovalni industriji, temveč so izredno pomembne tudi posredne koristi gozdov, saj so v mnogih primerih celo važnejše od neposrednih. Pomena posrednih koristi gozdov (vpliv na vodni režim, varstvo proti eroziji, estetski pomen, rekreacijski pomen itd.) žal ne moremo izraziti v denarni vrednosti in zato mnogi ljudje, ki sicer teoretično priznavajo to vlogo gozdov, največkrat pozabljajo nanjo takrat, ko je treba odločati o večjih vlaganjih v gozdarstvo.

Bistvene značilnosti gozdne proizvodnje,¹ predvsem dolga proizvodna doba, velika prostorska razširjenost gozdov in načelo trajnosti proizvodnje, zahtevajo v gozdnem gospodarstvu temeljito in dolgoročno planiranje. Izhodiščna točka vsakega planiranja pa je solidno poznavanje osnov-

¹ Na bistvene značilnosti gozdne proizvodnje je opozoril T. Canjko v prispevku »Gospodarjenje z gozdovi«, objavljenem v 4. številki Teorije in prakse.

nih elementov, to je v gozdnem gospodarstvu površine gozdov, lesne zaloge in njene strukture, prirastka in etatnih možnosti ter tudi porabe lesa. Potrebna je kompleksna slika celotnega gozdnega gospodarstva, da bi mogli oceniti možnosti in perspektive za izkoriščanje gozdov in za nadaljnji razvoj predelovalne industrije.

Nadaljnjo perspektivno porabo lesa kompleksno raziskujeta organizacija FAO in evropska ekonomska komisija oziroma njen odbor za les. FAO spremlja in analizira proizvodnjo in porabo lesa v Evropi in je lani izdelala posebno študijo o perspektivah porabe lesa v Evropi do leta 1975.² Študija nas seznanja s predvideno porabo lesa v Evropi in problematiko, ki se kaže s čedalje občutnejšim pomanjkanjem lesa v Evropi. Raziskovanja FAO temeljijo na ugotovitvi, da je večja poraba lesa v korelacijski zvezi z večanjem nacionalnega dohodka v posameznih deželah.

Na podlagi predvidevanj FAO lahko pričakujemo, da se bo primanjkljaj v evropski lesni bilanci do leta 1975 povečal od dosedanjih 26 na 70 milijonov m³, kar znaša skoraj 20 odstotkov sedanje evropske gozdne proizvodnje. Leta 1950 smo imeli v Evropi še 4,8 milijona m³ presežka lesne surovine, leta 1960 pa že 20 milijonov m³ primanjkljaja.

FAO predvideva, da se bo v naslednjem obdobju spremenila tudi struktura sortimentov, predvsem v prid celuloznega lesa:

	Količina v mio m ³			% celote		
	1950	1960	1975	1950	1960	1975
Hlodovina	102,5	135,9	167	60	59	49
Celulozni les	29,6	58,5	149	18	25	44
Jamski les	13,6	14,1	8	8	6	2
Druge vrste lesa	22,9	24,0	16	14	10	5
	168,6	232,5	340	100	100	100

Oglejmo si sedaj stanje pri nas, v Sloveniji. V naši republici je 47 % površine pokrite z gozdovi.³ Na 943.000 ha gozdov imamo 156 milijonov m³ lesne zaloge ali 165 m³ na

² European Timber Trends and Prospects 1950—75, FAO 1964.

³ Vsi podatki, ki se nanašajo na Slovenijo, so povzeti ali preračunani iz: Gradivo za sedemletni perspektivni razvojni program gozdarstva 1964—70, Ljubljana 1970; Prispevek k proučevanju ekonomske zmogljivosti gospodarstev I. del, Ljubljana 1964; Statistični letopis SR Slovenije za leto 1964, Ljubljana 1964.

hektar. Na leto priraste 3,5 milijona m³ lesa oziroma 3,7 m³ na ha. Republiško povprečje seveda ne daje prave podobe, ker so velike regionalne razlike. Tako je npr. na blejskem gozdnogospodarskem območju lesna zaloga 225 m³ na ha, prirastek pa 4,3 m³ na ha, na kraškem gozdnogospodarskem območju pa znaša povprečna lesna zaloga le 56 m³ na ha. Raznolika je tudi sestava gozdov po višinski razporeditvi:

- 15 % je nižinskih gozdov,
- 45 % srednjegorskih in
- 40 % višinskih gozdov.

Nižinski gozdovi so pretežno degradirani, nekoliko boljši so srednjegorski, najkvalitetnejši pa so višinski gozdovi. Sedanja lesna zaloga v slovenskih gozdovih nam jasno kaže, da proizvodni potencial gozdov SR Slovenije ni v celoti izkoriščen. Računamo, da izkoriščamo le 60 % potencialnih možnosti, saj bi znašala optimalna lesna zaloga v Sloveniji nekako 220—250 m³ na ha.

V prvih letih po osvoboditvi smo sekali v Sloveniji zaradi obnove več, kot je znašal prirastek, pozneje pa smo sečnje postopoma uskladili s prirastkom, tako da znašajo zdaj približno 90 % prirastka. Če poznamo pomembno posebnost gozdne proizvodnje, namreč, da les prirašča samo na lesu, torej, da so lesne zaloge, ki jih dobimo kot rezultat naše proizvodnje, hkrati tudi njeno proizvodno sredstvo, pomeni torej večja lesna zaloga tudi več prirastka, in s tem pozneje večjo sečnjo. Večjo lesno zalogo pa lahko dosežemo na več načinov: tako da zmanjšamo obseg sečenj, kar bi pomenilo stagnacijo za predelovalno industrijo in kar bi ogrozilo finančno stabilnost gozdarstva, ali pa z večjimi vlaganji v gozdno proizvodnjo. Odločiti se moramo za optimalno količino sečenj, torej takšno, ki bo omogočala kritje potreb potrošnikov in hkrati zagotavljala trajnost proizvodnje in večanje proizvodne zmogljivosti gozdov. Ta količina je določena z ureditvenimi načrti, ki so izdelani za večino gozdov tako družbenih kot tudi gozdov v lasti občanov. Samo če bomo upoštevali z ureditvenimi načrti pravilno določene etate (letni gozdni posek), bomo dosegli prej navedene cilje: trajnost proizvodnje, večanje proizvodnih zmogljivosti ter zadovoljevanje potreb porabnikov.

Na razvoj gozdarstva močno vplivata stanje in razvoj predelovalne industrije. Obe gospodarski panogi morata medsebojno dinamično usklajevati svoje proizvodne programe. Predelovalna industrija mora upoštevati zakonitosti in možnosti gozdne proizvodnje, če hoče skladno razvijati

svojo proizvodnjo. Pri vsem tem pa ne smemo prepričati gozdarstvu, da ne izboljšuje svojih kompleksnih nalog, in ne smemo ga napraviti zgolj za surovinsko bazo predelovalne industrije. V Sloveniji, kjer imamo največje gozdne komplekse ravno v višinskih predelih, je še pomembnejše, da upoštevamo tudi druge, posredne naloge gozdogov.

V povojnih letih se je predelovalna industrija razvijala hitreje kot gozdarstvo, saj je gozdarstvo v primerjavi z letom 1954 povečalo svojo proizvodnjo le za tretjino, predelovalna industrija pa za skoraj trikrat. Vidimo torej, da kapacitete predelovalne industrije že doslej niso bile uskladene s proizvodno zmogljivostjo gozdogov, primanjkljaj lesne surovine pa je predelovalna industrija krila z dovozom iz drugih republik. Z rekonstrukcijo lesne industrije v teh republikah pa je dovoz surovine čedalje manjši, zaradi česar je zmeraj bolj obremenjena domača surovinska baza.

Največ lesa je v Sloveniji doslej porabila lesna industrija. Lesna industrija si prizadeva povečati predelavo lesa, pri čemer uporablja zlasti les iglavcev. Gozdarstvo pa si prizadeva, da bi sečnjo iglavcev obdržali v takem obsegu, da bi se fond iglavcev vsaj ohranil, če že ne krepil. Če hočemo predelovalni industriji trajno zagotoviti surovino, moramo uporabljati za predelavo vso razpoložljivo lesno surovino, ne pa samo tiste, ki je najbolj iskana in ki je primanjkuje.

Drugi največji porabnik lesne surovine v Sloveniji je celulozna industrija. V razdobju 1954—1963 je za trikrat povečala obseg proizvodnje, v sedemletnem planu pa predvidevajo še tri- do štirikratno povečanje proizvodnje, s čimer bi se potrebe po celuloznem lesu povečale na 1,400.000 kubičnih metrov. Celulozna industrija bi s tem postala največji porabnik lesne surovine v Sloveniji.

Torej lahko tudi pri nas, kot predvideva FAO, pričakujemo, da se bo poraba prevesila v prid celuloznemu lesu. Vendar pa dosedanja struktura proizvodnje gozdnih sortimentov ne kaže te tendence:

	V %			
	1954	1958	1960	1963
Les za mehanično predelavo	47	45	49	46
Les za kemično predelavo	11	15	15	15
Tehnični les za neposred. uporabo	21	25	21	22
Drva in oglje	21	17	15	17
	100	100	100	100

Podobno strukturo proizvodnje imajo tudi v Avstriji in Švici. Avstrijski in švicarski gozdarski ekonomisti napovedujejo še naprej največji delež porabe za mehanično predelavo, in to iz naslednjih vzrokov:⁴ Povečana proizvodnja celuloznega lesa zahteva tudi skrajševanje obhodnje (to je dobe, v kateri se izkoriščanje gozdnih sestojev ponavlja), dalje temeljite ukrepe za pocenitev proizvodnje z uvedbo mehanizacije itd. Tako delo pa je oteženo v gorskih predelih. Švica, Avstrija in Jugoslavija pa so pretežno gorate dežele. V višinskih predelih so varovalne naloge gozdov tako očitno pomembne, da jih ne smemo ogrožati z gojenjem čistih smrekovih sestojev s kratko obhodnjo. Debél in kakovostni les pa bo imel tudi v prihodnosti svoje tržišče. Z intenzivnimi nasadi bi lahko v Evropi dobili do leta 2000 velike količine celuloznega lesa, saj že sedaj pokrivajo nasadi topola in evkalipta skoraj 1.000.000 ha. Pač pa bo v prihodnosti nastalo ozko grlo prav v proizvodnji debelejšega lesa. V gozdarstvu pa moramo planirati za daljše obdobje kot deset let in se ne smemo prilagajati samo trenutnim potrebam. In končno je proizvodnja celuloznega lesa veliko dražja kot proizvodnja hlodovine. Delo za pridobitev 1 m³ lesne mase je toliko večje, kolikor je les tanjši.

S temi stališči avstrijskih gozdarskih strokovnjakov se lahko tudi pri nas v celoti strinjamo. Vendar pa lahko vseeno pričakujemo v naslednjih letih zelo močno povpraševanje, zlasti po celuloznem lesu, še posebej, ker proizvodne kapacitete niso uskladene s surovinsko bazo in ker gradimo celo nove obrate.

Perspektivni razvojni program gozdarstva predvideva povečanje sečnje do leta 1970 na 4.000.000 m³, od tega 2.850.000 m³ za potrebe blagovne proizvodnje. Pridobili bi lahko največ 1.135.000 m³ celuloznega lesa. Če k temu prištejemo še 229.000 m³ lesnih odpadkov, bo imela celulozna industrija leta 1970 na razpolago 1.364.000 m³ celuloznega lesa, kar pa je še vedno za 28.000 m³ manj, kot bodo predvidoma znašale potrebe te industrije.

Prav tako bo morala uskladiti svoje kapacitete lesna industrija, saj bo imela v letu 1970 na razpolago manj hlodovine kot leta 1965, in bo morala zmanjšati predvsem porabo hlodovine iglavcev za več kot 100.000 m³. Vse to narekuje čim racionalnejše izkoriščanje surovine in varčevanje z lesom.

⁴ Dr. Oto Eckmüller na predavanju Zveze inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesne industrije Slovenije, 6. marca 1965 v Ljubljani.

Planirane sečnje bo mogoče realizirati le ob vlaganjih v intenzivno gozdno proizvodnjo in zasajanju nasadov hitro rastočih drevesnih vrst. Zato ne bodo zadostovala samo sredstva gozdarstva, ker so premajhna. Gozdarstvo samo nima dovolj sredstev za razširjeno reprodukcijo in je npr. družbeni sektor gozdarstva vložil v zadnjih letih povprečno le 5—6 % bruto produkta v gojenje gozdov. Hkrati v gozdarstvu močno rastejo poslovni stroški, mnogo hitreje kot dohodek:

	Dohodek na ha	Poslovni stroški na ha
1959	100	100
1961	105	162
1962	105	181

Gozdni delavci doslej za svoje delo niso bili dovolj nagrajeni. Gozdarstvo je bilo vrsto let, kar zadeva osebne dohodke, med gospodarskimi panogami na zadnjem mestu, po letu 1960 pa v gozdarstvu osebni dohodki rastejo hitreje kot v drugih gospodarskih panogah. Tako so bili v prvih desetih mesecih leta 1964 osebni dohodki v gozdarstvu že nad povprečjem v gospodarstvu.

Premalo je bilo doslej urejeno gospodarjenje z gozdovi, ki so v lasti občanov. Zato se je zelo povečala nekontrolirana prodaja lesa porabnikom v drugih republikah, ki lahko plačujejo les po višjih cenah, saj jim ni treba dela dobljenih sredstev odvajati za vlaganje v gozdove. Nekontrolirana prodaja lesa tako zmanjšuje surovinsko bazo domače predelovalne industrije.

Povprečne prodajne cene gozdnih proizvodov že nekaj let bolj ali manj stagnirajo:

1959 povprečna prodajna cena 9910 din za 1 m³

1961 povprečna prodajna cena 9958 din za 1 m³

1962 povprečna prodajna cena 9675 din za 1 m³

Tako gozdarstvo ni dovolj finančno zainteresirano za proizvodnjo nekaterih sortimentov, kar povečuje že tako dovolj veliko neskladnost med proizvodnjo in potrošnjo.

Usklajevanje zmogljivosti gozdov in porabe lesa zahteva tesno sodelovanje vseh zainteresiranih panog, predvsem pa gozdarstva ter lesne, celulozne in papirne industrije. Rezultati na tem področju kažejo, da je tako sodelovanje lahko uspešno. Poslovno združenje Papirles je že vložilo znatna sredstva za plantaže hitro rastočih listavcev, saj se zavedajo, da si bodo tako povečali surovinsko bazo.

Pomanjkanje lesa pa zahteva tudi varčevanje z njim. Zmanjšati bomo morali neblagovno proizvodnjo lesa, ki je v Sloveniji precejšnja, in potrošnjo drv. Nekatere gospodarske panoge (npr. gradbeništvo), ki porabijo zdaj precej lesa, si bodo morale bolj prizadevati, da bodo les nadomestile z drugimi materiali.

Brezpogojno pa moramo poleg obsega sečenj v celoti realizirati tudi predvidena gojitvena dela in investicijska vlaganja v gozdove. Le tako bomo lahko zagotovili trajnost gozdne proizvodnje in trajno oskrbo porabnikov z lesno surovino in hkrati zavarovali tudi posredne koristi gozdov.

IZTOK WINKLER

Še o kulturi

O kulturi bi bilo pač vredno prav korenito razpravljati. Verjetno bi bilo koristno, če bi si najprej ogledali, kako o tem pojmu sodijo etnografi. Že tega ni mogoče storiti na hitro, brez precej obširne razprave o razvoju znanstvenih mnenj. Če pa pomislimo na to, kaj je danes »človeštvo« (pravzaprav: skupnost ljudi, ki si jo želimo) že doseglo v znanosti, umetnosti, filozofiji in — tehniki, si moramo reči, da je problematika kulture naravnost pošastno velikanska, saj celó ni samo znanstvena, temveč praktična, podobno kakor problematika medicine, pedagogike itd. Ne moremo odgovoriti na to, kaj je kultura, če si nismo ustvarili prav določenega ideala za uresničitev tega lepega pojma, ali pa podobo zaželjenega človeka. Očitno je to posebno potrebno v današnjih časih, ko je ljudem (v nekaterih primerih teoretično, v nekaterih pa tudi praktično) na voljo toliko tehničnih sredstev, ko jim je dana tolika oblast nad naravo in ko je nastalo nekaj, kar bi človek lahko imenoval masovni vdor omejene tehnokratske miselnosti ob uporabi strojev, ki si jih lahko posameznik »privošči«. Kakšen lep primer za diskusijo: Čudovite možnosti današnje tehnike in strahotne zlorabe po nepotrebnem zbudene samozavesti v posamezniku zaradi strojne kulture, ki je sama po sebi vredna največjega spoštovanja.

Zame je jasno: če govorimo danes o odtujitvi od vsega človeškega, je v mnogočem »kriva« tehnična kultura, za katero si ljudje niso pridobili dovolj velike zavesti, dovolj

velikega znanja, da bi ob mogočni tehnični kulturi današnjih dni spoznali svoj položaj in da sredi tega sveta ne bi postali *slabši* ljudje, temveč *boljši*. *Nekaj* tega je mogoče slutiti (zaradi velikanskega pomena sodobnih komunikacijskih sredstev), vendar je vsega tega mnogo premalo.

Kulture ni mogoče kratko in malo »ustvarjati«, komajda »graditi«. Kultura je nekaj organskega. Mogoče jo je gojiti, kakor kakšno žlahtno rastlino. Pogostokrat bi menda bilo že dobro in dovolj, ko bi kulturno problematiko obravnavali podobno, kot se loteva Tolstojev Kutuzov problematike svojega vojevanja, da v smislu njegovega prizadevanja ne bi nič škodljivega dopustili in nič koristnega ovirali v rasti. Posebej bi očitno morali tako ravnati v šoli. Prosveta je pogostokrat prav dober »barometer«, ki dopušča prerokovanja kulturnega ozračja »za prihodnje«. In očitno ne bi smeli nikoli pozabiti, da so mladi ljudje, ki se v šolah izobražujejo, zelo občutljiva živa bitja in celó — kakor radi naglašamo — naša bodočnost, ne pa »človeški material«, s katerim je ne samo mogoče, temveč tudi koristno eksperimentiranje, precej podobno tistemu, ki ga biologi v laboratorijih prakticirajo s poskusnimi živalcami. Pa smo se pri nas zmeraj ravnali po takih spoznanjih? Tudi o tem bi bilo vredno razpravljati. Na kratko tega ni mogoče storiti.

V tej zvezi: O kulturi, ki naj bo nujna lastnost naprednega človeka, je že Lenin oktobra l. 1920 povedal nekaj imenitnih besed v govoru: »Sojuzu molodeži«. Njegovih tedanjih besed seveda ne bi smeli razumeti kot parole — sam Lenin je ravno v tem govoru obsojal ljudi, ki »živijo od parol«, pač pa bi v tekstu bilo mogoče najti mnogo dobrih izhodišč za razpravljanje o kulturi — in tudi o prosveti.

Kakšno podobo našega človeka si pravzaprav želimo? Kakšni so naši človeški ideali, etično, estetsko? Je vse res tako zelo jasno? Ali se npr. ne skriva *lahko* za nekakšno masko naprednostni silno mnogo grdega egoizma? In kateri in kakšen egoizem je legitimen in pravičen, tako razumljiv, da bi naš »teoretično neoporečni državljani« v nekaterih primerih nujno in obvezno moral »zrasti« in ostro zavrniti vsakogar, ki bi mu hotel kratiti določene normalne, z ustavo zajamčene pravice? To vprašanje pa je tudi že politično in o njem tudi ni mogoče na kratko izrehati sodb.

Končno ima zame pojem kultura še neko zelo pomembno »stran«, recimo — pokrajinsko. Ni si mogoče misliti človeka, ne da bi hkrati mislili na pokrajino, v kateri živi. Očitno bi si morali privzgojiti spoštovanje pred zdravim

življenjem, ne glede na to, da je nekaj podobnega tudi pogostokrat že trdil teološko navdahnjeni dr. Albert Schweitzer. Misel sama po sebi očitno socialistu ne bi smela biti tuja, temveč nasprotno; tuje bi mu moralo biti njeno praktično in pragmatistično odklanjanje.

Nedvomno v mnogih primerih ni lahko določiti, v čem ravno obstoji tisto, kar bi morali ceniti, neštetokrat pa mnenje o tem, kaj naj spoštujemo, ne dopušča nobenega dvoma. Praktično. Če npr. kakšna cinkarna (kakor celjska) daleč naokoli zastruplja okolico, rastline pa tudi ljudi, je to zlo, s katerim se trajno ne moremo in ne smemo sprijazniti. Ali če npr. kakšen rudnik (kakor tisti v Mežici) s strupenimi plini uničuje rastline pa tudi ljudi, ki zaide v njegovo območje, so to strahote, s katerimi se trajno ne moremo sprijazniti, temveč moramo nujno misliti na prihodnost, ko nekaj takega vsaj pri nas preprosto ne bo mogoče. Ali je mnogo ljudi, ki bi si npr. upali trditi, da kakšno industrijsko onesnaženje vode pač ne povzroča drugega, kakor to, da pač preprosto umori nekaj pomembnih vodnih rastlin in živali? Ali ni v problematiki nečesa takega nekaj hudega? Menda je jasno, da npr. vsaka onesnažena reka ne ogroža samó zdravja, temveč odplavlja tudi mnogo lepega in zdravega iz duševnosti ljudi, ki imajo z njo ali ob njej opravka. Gotovo je tudi, da so taka vprašanja pomembna za ves svet. Menda je jasno: Ko »zvoni« naravi, »zvoni« tudi človeku. Tudi vse človeštvo ni otok sredi naravnih sil in oblik, o katerih v določenih primerih radi »trdimo«, da jih obvladamo. Pa »smo« (je že vpraševal Shaw) zato bolj obvladali svoje sile? In svoj omejeni egoizem?

Torej sem na splošno mnenja, da bi takrat, ko bi najbolj nedvomna, najbolj priporočljiva, najbolj utrjena kultura pri nas bila bolj spoštovana, ko bi npr. čisto navadna skrb za človeka, recimo, že navadno delovno varstvo, bila praktično bolj učinkovita, kakor je danes pri nas (pri tem nočem tajiti uspehov), bi tudi vso zamotano kulturno problematiko lažje reševali, kakor jo. Tudi na moralo samih kulturnikov bi tako poboljšanje »ozračja« (v mnogih primerih dobesedno) vplivalo dobro in spodbudno. Vendar — ali si ne bi tudi moralno vprašanje zastavili bolj »nasploh«? Kultura ne more biti samó stvar kulturnikov, tudi kulturniki sami ne morejo zanjo sami odgovarjati. Zakaj ne, o tem sem poskusil izreči nekaj misli ob vaši anketi. Oproščam se, če sem kljub dobri volji odgovoril preveč fragmentarno.

BRANKO RUDOLF

Nagrajevanje po delu v kazenskem pravosodju

Ob branju članka tovarišice Vodopivčeve »Nagrajevanje po delu v kazenskem pravosodju«, ki je bil objavljen v prejšnji številki revije, smo imeli sodniki precejšnje pomisleke. Trditve v članku posplošujejo nekatere izjemne začetne težave pri uvajanju delitve dohodka po delu. Nepoučen bralec bi lahko imel vtis, da so sodniki in tožilci delavci, ki imajo kaj malo družbenega posluha, ki zaradi nagrajevanja po delu zanemarjajo preiskovanje osebnosti storilca kaznivih dejanj, pač pa »producirajo«. Edino merilo za dohodek naj bi bila kvantiteta opravljenega dela in odločba višjega sodišča, če bi bila prva sodba razveljavljena. Niti to ni povedano, da je del dohodka, ki je namenjen za nagrajevanje po delu, majhen, kar bistveno spremeni vso vsebino trditev. Ugovarjam stališčem Katje Vodopivčeve, kolikor njen članek obravnava tak način nagrajevanja kot splošen in še vedno obstoječ pojav v kazenskem pravosodju.

Pojasnil bi nekatere probleme nagrajevanja po delu v kazenskem pravosodju; izhajal bom predvsem iz razmišljanj delovne skupnosti goriškega okrožnega sodišča.

Vprašanje kvantitete dela ni povsem nevažno. Že od nekdanj se po predvidenem obsegu dela posameznega sodišča določa sistemizacija. Na podlagi takih izkustveno ugotovljenih podatkov je mogoče ugotoviti, koliko sodnikov potrebuje posamezno sodišče, in v skladu s tem, kolikšen obseg dela je primeren za posameznega sodnika. Tak način je v veljavi po vsem svetu, zašel je tudi v naše slovstvo, saj Milčinski v zgodbi o Muhoborcih pojasnjuje, da niso dobili sodišča, ker niso imeli dovolj zadev. Razumljivo je, da so merilo »povprečne« zadeve, ki ne zahtevajo časovno daljšega postopka. Ker pa obravnavajo sodišča seveda tudi zahtevnejše zadeve, se včasih pokaže, da sistemizacija ne drži, delo zaostaja in reševanje zadev poteka počasneje, kot

bi se normalno pričakovalo. V skladu s tako ugotovljenimi izkustvenimi podatki govorimo o ekspeditivnih in manj ekspeditivnih sodnikih, o dobrih in slabih. Taka mnenja ne veljajo samo na sodiščih, tudi zaporniki tožijo, ko zvedo, da bo njihovo zadevo obravnaval sodnik, ki med njimi velja za počasnega ali neodločnega, porotniki se neradi udeležujejo obravnave pri sodnikih, ki so znani, da razpravljajo počasi, da obravnave prelagajo ipd. Te praktične izkušnje so torej stara resnica, nismo jih odkrili šele tedaj, ko smo začeli iskati elemente za nagrajevanje po delu. Iz tega pa ravno izvirajo otroške bolezni, ki so se pojavljale ob uvajanju delitve dohodka po delu, kajti ti podatki so nekatere navedli, da so začeli iskati »norme«, hoteli ugotavljati »preseganje norm« ipd. Toda vsem zavestnim delavcem v pravosodju je bilo takoj jasno, da odnosov med ljudmi in človeških usod ne moremo vulgarno istovetiti s proizvodnjo. Ponekod so se bali ocenjevanja (želeli so merjenje), češ da je podvrženo subjektivnemu presojanju. Taka »objektivna« stališča pa je grajala večina sodnikov in vodilnih tovarišev v pravosodju. Nikakor pa ni mogoče med pokazatelji za nagrajevanje po delu črtati pojma kvantitete; ob njej so seveda potrebne tehtne in razumljive omejitve v pogledu kvalitete. Tako so na sodišču, kjer je bil pomemben element kvantiteta, posebej ocenjevali težavne zadeve in zanje so sodniki dobili posebno priznanje, namreč višje odstotke gibljivega dela osebnega dohodka od normalnih. Tu je obstajala tudi bojazen, da bi manj zavedni sodniki, v želji za večjim osebnim dohodkom, reševali nadpovprečno veliko število zadev, kar bi neizogibno prizadelo kvaliteto. Zato so bile na sodišču, kjer je bil uveden tak sistem, postavljene omejitve. Sodniku ne bi bilo priznano delo, ki bi bilo občutno preobsežno, ker se predpostavlja, da ne more biti kvalitetno. Tako so bile že prav v začetku uvajanja novega sistema postavljene omejitve v pogledu kvantitete v korist kvalitete. Tak je primer nagrajevanja po kvantiteti, ki ga ima verjetno v mislih Vodopivec, uvedli pa so ga le na enem samem sodišču. Ni bila torej poudarjena zgolj kvantiteta. Večja je bila pomembnost težavnih zadev in razumno je bilo omejeno prekoračevanje izkustveno ugotovljenih možnosti glede obsega dela.

Vsekakor pa mora obstajati pri nagrajevanju po delu tudi element kvantitete. Ali lahko prejmeta enako nagrado sodnik, ki razpravlja trikrat na mesec, in sodnik, ki razpravlja dvakrat na teden, čeprav imata oba približno enako težavne zadeve? Zanimiva je tudi izkušnja povzeta

ugotovitev, da se kvantiteta ujema s kvaliteto, namreč, da sodnik, ki reši mnogo zadev, dela tudi najbolj kvalitetno. Podatki iz prakse nam kažejo, da imajo sodniki, ki rešijo veliko zadev, najmanj razveljavljenih sodb ter da se za počasnim reševanjem pogosto skriva neodločnost in manjša strokovnost. Opisani način nagrajevanja, pri katerem je bil element kvantiteta z navedenimi omejitvami, pa je bil v slovenskem pravosodju izjemen. Nikakor ni bilo vseeno sodniku, tudi na tem sodišču ne, ali je izdeloval »frnikule« ali »kipe«, kakor je bilo navedeno v članku pod črto. Sistem tedaj ni navajal k neustrezni kvantiteti, vedno so bili posebej nagrajeni težavni spisi, nihče ni bil nagrajen za več zadev, kot je bilo razumno.

Ne smemo pozabiti še nečesa, kar poudarja Vodopivčeva, individualizacijo kazni. Nagrajevanje po delu je novo ustavno načelo, z novo ustavo pa so bile znova močnejše poudarjene svoboščine in pravice državljana. Zato se je v pravosodju hkrati z uvajanjem delitve dohodka po delu začel tudi intenzivnejši proces v zvezi z zahtevo po čedalje večji individualizaciji kazni, to je po proučevanju osebnosti storilcev. Niso redke odločbe višjih sodišč, ki so razveljavile nižje sodbe ne zaradi napačne ali nepopolne ugotovitve dejanskega stanja, pač pa zato, da bi nižja sodišča podrobneje proučila storilčevo osebnost in nato na novo odmerila kazen. Žal, to v članku ni omenjeno, kakor tudi ne, da je bil organiziran poseben seminar, namenjen sodnikom za mladoletnike, kjer so predvsem proučevali osebnost mladoletnikov. Na okrožnem sodišču v Gorici so bili prav tako organizirani razgovori sodnikov, tožilcev, organov za notranje zadeve in socialnih delavcev, kjer so udeleženci razpravljali o individualizaciji kazni in v skladu s tem sprejeli tudi ustrezne sklepe. V našem pravosodju poteka tedaj dejansko ravno nasprotno gibanje, kot pa bi bilo moč sklepati iz omenjenega članka. Jasno pa je, da so povsod meje in da imamo praktiki pomisleke zoper pretirano psihiatrizacijo in psihologizacijo sodstva ter da se k tem znanostim zatekamo le v zapletenih primerih, ko menimo, da imamo opravka z duševno motenimi osebami (razpravljanje o tem bi preseгло vsebino naslova). Izhajajoč iz takega stališča, tudi ne moremo pritrditi Vodopivčevi, ko navaja, da bi bilo anahronistično predstavljati si, da je mogoče ekspeditivno dobiti vpogled v zapleteno človekovo osebnost. Nikjer ni bila postavljena zahteva po ekspeditivnosti, če se je pokazalo, da so potrebne najrazličnejše psi-

hiatrične in psihološke intervencije. Kot rečeno, pa se praktiki ogrevamo za to, da bi se k njim zatekli le tedaj, kadar bi dvomili o duševnosti obravnavane osebe, ko smo začudeni spričo kakega ravnanja, in to zelo pogosto ravno pri mladoletnikih.

Katja Vodopivec postavlja vprašanje ekspeditivnosti v zvezi z individualizacijo kazni in kot merilom za delitev dohodka po delu. Ali je hitrost postopka lahko osnova za nagrajevanje?

Po mojem mnenju (z omejitvami glede problematičnih osebnosti) je ekspeditivnost nujno eden izmed elementov za nagrajevanje. Kazenski postopek pomeni psihični pritisk za obdolženca, pa tudi za oškodovanca. Ali je prijetno čakati nekaj mesecev ali celo več kot leto dni in premišljovati, kakšna bo kazen, dve leti, tri leta ali nemara štiri? Če gre za obdolženca, ki je v zaporu, je to vprašanje še toliko bolj pereče in mučno. Tudi namenu kaznovanja je bolj ugodeno, če je sodba izrečena v čim krajšem času po storjenem dejanju. Če sodnik zavlačuje postopek iz subjektivnih razlogov (če mu spis zaradi izredne težavnosti »smrdi«), posebno pa če krši zakonite roke, se to mora negativno odražati v nagrajevanju, ker grobo posega v pravice prizadetega državljana.

Kljub temu da ima sodnik, ker je voljen, poseben položaj v družbi, je nujno odgovoren za svoje delo, ne more biti izjema glede upoštevanja ustavnih načel, njegova večja ali manjša uspešnost pa se mora pokazati tudi v nagrajevanju.

Avtorica postavlja vprašanje, ali je mogoče določiti vsebinske kriterije za nagrajevanje sodnikov. Razumljivo je, da so kriteriji za nagrajevanje delavcev v družbenih službah težje ugotovljivi, ker njihovo delo nima »tržne vrednosti«; vendar to ne pomeni, da ne moremo iskati in najti ustreznih oblik nagrajevanja. Nasprotno stališče bi pomenilo fetišiziranje intelektualnega dela in odstopanje od ustavnih načel.

Ponekod je bilo pri uvajanju delitve dohodka po delu v družbenih službah po mojem mnenju izhodišče do neke mere sporno, in to je pripeljalo do težav. Izhajali so iz predpostavke, da mora delavec nabrati določeno število pozitivnih točk, ali z drugimi besedami, vsak mesec sproti dokazovati, da je delaven. Iz takih stališč so se porodili pojmi o normah, o učinku, kar pomeni vulgarno prenašanje proizvodnih načel v te službe, pojavilo se je merjenje na-

mesto ocenjevanja. Tako so uvedli komplicirane evidenčne liste, njihovo izpolnjevanje je povzročilo veliko izgubo efektivnega dela, rezultat je bil nasproten od tega, kar so pričakovali, nejevolja med prizadetimi pa velika.

Važno vprašanje pri delitvi dohodka v družbenih službah, in še posebej na sodiščih, je način, kako se formirajo sredstva za poslovanje. Če se strinjamo, da sodniško delo nima tržne vrednosti, tedaj tudi sredstva sodišča ne morejo biti odvisna od »proizvodnje« — od števila rešenih zadev. Menimo, da je praksa dala zadovoljiv odgovor glede formiranja sredstev za osebne dohodke. Ustrezni organ družbenopolitične skupnosti določi, kakšen naj bi bil primeren osebni dohodek sodnika. Določena je okvirna vsota, notranja delitev je stvar delovne skupnosti. Gre za primerjavo dohodkov s pravniki v gospodarstvu, upoštevajoč pri tem posebnost sodniške funkcije. Število sodniških mest pa je odvisno od predvidenega obsega dela — od programa dela.

Notranja delitev osebnega dohodka je stvar delovne skupnosti. Kakšni pokazatelji so pomembni? Različna sodišča so dala na to različne odgovore, ni pa govora o tem, da bi kakšno sodišče določilo za edini pokazatelj le kvantiteto opravljenega dela.

V goriškem sodnem okrožju izhajamo iz predpostavke, da vsak sodnik vestno opravlja svoje delo. Njegova poglavitna naloga je, da zadeve tekoče rešuje, da varuje zakonitost in ima tudi sicer pravilen odnos do dela. Ni njegova dolžnost, da bi to dokazoval s številom rešenih zadev, z navajanjem stališč višjega sodišča glede njegovih odločb ali podobno. Predpostavljamo torej, da je zaveden delavec. Naloga predsednika sodišča je, da spremlja delo sodnikov, pazi na zakonite roke, nadzoruje, da sodniki zadev ne zavračajo iz subjektivnih razlogov, in podobno. Če ugotovi kake nepravilnosti, seznaneni o tem delovno skupnost sodnikov, ki nato o tem razpravlja, pojav, če to zasluži, negativno oceni in po potrebi to izrazi tudi v osebnem dohodku. Skratka, gre za ocenjevanje, ne pa za merjenje. Menimo, da smo s tem načinom dela resno poskušali razumeti ustavno načelo nagrajevanja po delu, ter nam zato ni vseeno, ko bi obveljalo napačno mnenje. Sodnika mora prevevati velika človečnost in ljubezen do dela. Kdor bi ravnal drugače, bi ga bilo treba seveda izločiti. Izhajajoč iz takega stališča, se pokaže merjenje tudi iz tega razloga za nevzdržno.

Proces nagrajevanja po delu v pravosodju, pa tudi v drugih družbenih službah, je težaven, ker gre za novo stvar. Prav zato niso možni »recepti«. Nesporno pa je dejstvo, da je vsako merjenje nemogoče, da je nagrajevanje po delu pri sodnikih možno le s kompleksnim ocenjevanjem, ob uveljavitvi samouprave sodniške delovne skupnosti, veliki objektivnosti predstojnikov in z občutkom družbene odgovornosti.

JANEZ SINKOVEC

Pospeševanje napredka?

Težko razumem, zakaj je, kot je videti, moj sestavek o nagrajevanju po delu v kazenskem pravosodju posebej prizadel predsednika okrožnega sodišča v Gorici. To sodišče je namreč pod vodstvom pisca odgovora¹ še najbolj nasprotovalo splošno sprejetim načelom o nagrajevanju v sodstvu in je predlagalo drugačna izhodišča za delitev dohodka kot velika večina drugih okrožnih in občinskih sodišč. Če po vsem tem omenjeni predsednik v svojih izvajanjih izhaja »predvsem iz razmišljanj delovne skupnosti tega sodišča«, ne more z izjemnimi stališči zanikati pravila, ki sem ga obravnavala v svojem sestavku.

Poleg tega ne razumem, čemu na dveh mestih navaja, da kvantiteta opravljenega dela in odločba višjega sodišča nista *edini* merili nagrajevanja po delu v kazenskem pravosodju, medtem ko sem v navedenem članku napisala, da so nekateri organi kazenskega pravosodja sprejeli delitev dohodka *predvsem* po kvantitativnih merilih.

Končno v svojem članku res nisem navedla, da zajema nagrajevanje po uspehu le del osebnega dohodka sodnikov ali tožilcev, ker sem domnevala, da je to umljivo samo ob sebi. Ne morem pa se strinjati s trditvijo, da je ta del dohodka majhen. Kot delež od celote je sicer res majhen (za občinska sodišča znaša v povprečju ca. 12 %, delež pa je po posameznih sodiščih različen, in sicer od 4 % pa do več kot četrtnine osebnega dohodka), v absolutnem znesku — pri osnovnih dohodkih 90 do 100 tisoč dinarjev — pa to seveda ni vedno tako malo. Da je gibljivi del dohodka le spodbuda, je verjetno

¹ Op. ur.: Gre za tekst Janeza Sinkovca, ki ga objavljamo v tej številki.

opazilo tudi tisto sodišče, ki je določilo zgornjo mejo številu rešenih zadev, kakor omenja pisec odgovora.

Če se mimo teh poglavitnih nesporazumov lotim posameznih ugotovitev tovariša Sinkovca, se mi vendarle dozdeva, da se v nekaterih pogledih močno razhajava.

Pisec meni, da »iz pokazateljev za nagrajevanje po delu ni mogoče črtati pojma kvantitete, ob njem pa so potrebne močne in razumljive omejitve v kvalitativnem pogledu«. Jaz pa menim, »da je kvantitativno nagrajevanje po delu lahko zelo dvorezen inštrument tam, kjer ne pospešuje ustvarjalnosti, iniciativnosti, uresničenja človeka in njegovega moralno etičnega odnosa do dela«. Meril, ki bi pospeševala to plat sodnikove dejavnosti, v odgovoru ne morem najti, tako pa, žal, tudi ne, razen nekaterih zelo redkih izjem, v pravilnikih sodišč. Nekateri od teh elementov so tu in tam v pravilnikih sicer omenjeni, človek pa se ne more znebiti vtisa, da so navedbe predvsem deklarativnega pomena, saj skoraj nikjer niso izdelani kriteriji za njihovo oceno. Seminarji pa z načinom delitve dohodka, žal, nimajo nič opraviti, saj v analitičnih ocenah delovnih mest niso upoštevani.

Prav poseben problem je individualizacija izbire in odmere kazenskih sankcij. Že dolgo vrsto let izrekajo naša sodišča v ca. 86% primerov nepogojne zaporne kazni do 6 mesecev, denarne kazni in pogojne kazni, če se smem poljudno izraziti. To pa pomeni, da se sodišča, v negotovosti, kaj bi z individualizacijo, omejujejo pretežno na odmere, ki so tesno ob zakonitem minimumu. Tako sicer nimajo večje odgovornosti za bodočo usodo storilcev kaznivih dejanj, ob tem pa so seveda lahko tudi »odločna« in ekspeditivna.

Kako težko in polagoma si utirajo pot v življenje novote, ki jih je prinesla kazenska zakonodaja po letu 1959, je bolj ali manj znano. Koliko je izrečenih pogojnih obsodb s posebnimi obveznostmi, kaj so sodišča ukrenila za uspešno nadziranje naloženih obveznosti in varstvenih ukrepov (varstveni ukrepi so bili leta 1964 izrečeni v 5,5% primerov), koliko je izrečenih pogojnih obsodb s strožjim nadzorstvom nad mlajšimi polnoletnimi (v letu 1964 le 11 primerov), kako uporabljajo intencije zakonodajalca pri večkratnem povratku, kakšno je nadzorstvo sodišč nad izvajanjem ukrepov, izrečenih zoper mladoletnike? Res je, da vsega tega ni mogoče uresničiti naenkrat. Vprašujem pa se, s kakšnimi sredstvi pospešujemo tovrstna prizadevanja in kako se borimo zoper rutino in šablono.

Če imajo nekateri praktiki »pomisleke zoper pretirano psihiatrizacijo in psihologizacijo sodstva« ter se ogrevajo za

to, da bi strokovnjake teh ved prosili za pomoč »le, če dvomijo o duševnem zdravju obravnavane osebe«, in pri mladoletnikih, potem se nemara zdi, da niso prav doumeli pomena in vsebine tistih stališč, ki se zavzemajo za širše sodelovanje strokovnjakov nepravnikov v kazenskem pravosodju. Taka stališča pa so obrazložili in jih sprejeli na II. kongresu pravnikov Jugoslavije v Zagrebu leta 1958, na IV. posvetovanju jugoslovanskega združenja za kazensko pravo in kriminologijo v Sarajevu leta 1964, vsebuje pa jih tudi novi kazenski postopek, deloma tudi v zvezi z mlajšimi polnoletnimi.

Zato me je nemalo prizadela misel: »Kazenski postopek predstavlja psihični pritisk za obdolženca pa tudi za oškodovanca. Ali je prijetno čakati nekaj mesecev ali celo več kot leto dni in premišljevati, ali bo kazen znašala dve leti, tri leta ali štiri?« Seveda ni prijetno in nihče se ne zavzema za nepotrebno zavlačevanje postopka. Toda občutek imam, kakor da se človeku, ki je rojen vsaj kot razmeroma svobodno bitje, življenje v zaporu nekako ustavi. In v enem od svojih člankov sem zapisala: »Inženir, ki načrtuje stolpnico po vzoru mnogih drugih stolpnic, bo osebno odgovoren, če ne bo upošteval sestave tal, na katerih bo stolpnica stala. S kakšno pravico krojimo potem človeku njegovo bodočo usodo po vzoru prejšnjih postopkov, ne glede na njega samega? Vsi imamo pač le po eno samo življenje, ki postaja iz dneva v dan krajše.«

KATJA VODOPIVEC

Samoupravljanje v komuni

Mislím, da so v dosedanjem razpravljanju o komuni preveč prevladovali pravniški normativi, institucionalni, organizacijski, formalnopolitični, premalo pa sociološki pa tudi gospodarski in politikološki aspekti.¹ Najbolj smo si prizadevali normativno določiti institucionalne strukture samoupravljanja (kar je bilo seveda potrebno), hkrati pa smo premalo pozornosti posvečali raznovrstnim družbenoekonomskim razmeram, od katerih je največ odvisno, koliko bo institucionalna struktura zares zaživela. Velike dolgoročne cilje je bilo mogoče razmeroma hitro podati z normativnimi določili. Tako smo izoblikovali na svetu edinstveno organizacijo samoupravljanja, ki temelji na družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev. Vendar pa je lažje (čeprav revolucionarno in napredno) postaviti občanom normativna določila o njihovih pravicah, kot pa zagotoviti, da se zares ravna po njih in jih uveljavljajo.

Zato v prihodnje ne bi bilo treba več toliko razpravljati o tem, katere pravice imajo občani, bolj pa o tem, koliko, kako in zakaj jih v različnih družbenoekonomskih razmerah uveljavljajo oziroma jih ne. Upoštevati je treba, da imajo vsi občani in vse komune v bistvu enake pravice. Sicer pa se tako po objektivnih življenjskih razmerah kot po svojih lastnostih (sposobnostih) močno razlikujejo.

Če nas torej zanima zlasti normativna plat, se že samogibno (nezavedno) nagibamo k absolutizaciji splošnega. Pri tem si ustvarimo idealizirano in poenostavljeno podobo stvarnosti, kar nujno škoduje tistim kategorijam prebivalstva, katerih korist bi vsekakor morala biti temeljno vodilo socialističnega gibanja.² Ko poudarjamo enakost pravic, ne-

¹ Objavljamo referat, ki ga je imel avtor na posvetovanju sociologov januarja letos v Splitu.

² Pri tem mislimo npr. na delavce, zlasti nekvalificirane in sploh na vse tiste kategorije prebivalstva (praviloma z najmanjšimi dohodki, najnižjo izobrazbo, najslabšim ugledom), ki imajo najmanj besede v okviru institucij samoupravljanja.

hote prikrivamo različne možnosti. Tako spet nehote in celo proti svoji volji še naprej ohranjamo to različnost in učinek utegne biti prav nasproten od našega prvotnega cilja.

Samo z natančnim znanstvenim raziskovanjem raznolikosti konkretnih življenjskih razmer lahko odkrijemo, katere kategorije prebivalstva so v najslabšem položaju (najmanj vključene v samoupravljanje), in se tako obenem vzamemo za izboljšanje.³

V nasprotju z miselnostjo, ki je bila preveč zaverovana samo v organizacijske probleme (s tem seveda ne izpodbijamo izrednega pomena organizacijskih vprašanj), nas rezultati prvih empiričnih raziskav opozarjajo, da je organizacijska struktura samoupravljanja samo prva faza njegovega uveljavljanja. Kažejo nam, da se znotraj organov in institucij samoupravljanja ponovno uveljavljajo tendence po razločevanju, za katere se je zdelo, da smo jim že zgolj s temi organi spodrezali korenine.

Vse to nas opozarja na drugo in najtežjo fazo pri uveljavljanju samoupravljanja v komuni. Izhajajoč iz trdne organizacijske podlage bo treba proučevati, kje so vzroki za različno udeležbo občanov (aktivnost, informiranost, stališča, potrebe ipd.) v samoupravljanju. Da bi omogočili resnično enakost, je treba najprej z vso pozornostjo raziskati sedanje oblike in vzroke neenakosti;⁴ da bi ustvarili možnosti za resnično skupnost ljudi (komuno), je treba najprej razkrivati vse tisto, kar jih ločuje; da bi izoblikovali »svobodno združenje proizvajalcev«, je potrebno nenehno razgaljati ostanke prisile in etatizma, da bi jih lahko odpravili. Torej morejo zlasti sociologi odkrivati, kateri so tisti vzroki, ki zavirajo hitrejše uveljavljanje samoupravljanja, četudi so dane vse institucionalne možnosti. Nedvomno bo ceneje in učinkoviteje eksperimentirati v sociologiji, kot pa da samoupravljanje prepuščamo vsakdanji praksi.

Sociološko obravnavamo komuno kot posebno družbeno skupino. Sicer je ne moremo šteti niti za primarno niti za

³ Tako kot nas ugotovitev, da imajo nekvalificirani delavci nesorazmerno majhen vpliv oz. vlogo v organih samoupravljanja, spodbuja k iskanju drugačnih rešitev, nas geslo »vsi občani sodelujejo v samoupravljanju« (včasih poistoveteno z »naj bi«, ali »imajo pravico«) prav nič ne spodbuja k takšni kolektivni akciji.

⁴ V nasprotnem primeru grozi nevarnost, da predstavlja več članov v določenem organu samoupravljanja le avtoriteto, pod plaščem katere poskušajo posamezniki (strokovnjaki, direktorji ipd.) uveljaviti svoje odločitve, ne da bi bili zanje tudi individualno odgovorni.

»sekundarno« družbeno skupino, temveč ustreza tipu globalnih družbenih tvorb, ki jih tudi sociološko označujemo kot »družbene skupnosti«. ⁵

Vprašanje pa je, koliko so komune v takšnem upravno določenem obsegu v resnici družbena, koliko pa le gospodarska (pa niti to ne vselej) skupnost.

To je po mojem mnenju bistvenega pomena in v neposredni zvezi s samoupravljanjem v komuni. Vsaj hipotetično lahko trdimo, da lahko samoupravljanje toliko bolj nadomešča državno oblast, kolikor bolj se določeno število (agregat) prebivalcev v ekološkem in sociološkem oziru oblikuje v družbeno skupnost. Seveda pa se moramo takoj vprašati, kateri so kriteriji oz. indikatorji za obstoj ali neobstoj družbene skupnosti? Pri tem si lahko pomagamo zlasti z integracijo oz. kohezivnostjo družbenih skupin. Težava pa je v tem, da je bilo skorajda vse empirično raziskovanje skupin in tudi njihove kohezivnosti ali integracije omejeno na majhne družbene skupine (najbolj znana michiganska šola »skupinske dinamike« se npr. omejuje zgolj na majhne skupine).

Kolikor gre za skupine, zasnovane na teritorialnem principu, so nekoliko bolj raziskane le »lokalne skupnosti«.

Vendar pa komune v današnjem — upravno določenem — obsegu ne moremo več šteti za lokalne (krajevne) ⁶ skupnosti, saj gre že bolj za določen sistem lokalnih skupnosti. Namesto za lokalno torej lahko štejemo komuno le za teritorialno družbeno skupnost.

Prevladujoči (v resnici socialno-psihološki) koncepti družbene kohezivnosti v današnji zahodni sociologiji pa so povsem neuporabni za raziskovanje takšnih teritorialnih skupnosti, kot je komuna (kot celota). Plodneje je problem skupnosti povezati s procesom družbene delitve dela, kar je nakazal že K. Marx, kasneje pa E. Durkheim idr. Skupnost tipa »komuna« je mogoča šele na določeni razvojni stopnji družbene delitve dela. Čim višja je ta stopnja, tem bolj so prebivalci, naselja in druge družbene enote medsebojno prepleteni, odvisni in povezani, in to na tem večjem (vsaj do

⁵ Ta pojem približno (vendar z drugim poudarkom na samoupravljanju) ustreza tistemu, kar Pitirim A. Sorokin, Carle C. Zimmerman in J. Galpin označujejo kot »kumulativne skupnosti« v nasprotju z agregati, razčlenjenimi na funkcionalna združenja; gl.: Pitirim A. Sorokin idr., *A Systematic Source Book in Rural Sociology*.

⁶ Pojem lokalna skupnost uporabljamo samo takrat, ko gre za resnične skupnosti, medtem ko s pojmom »krajevna skupnost« praktično označujemo določeno število naselij, ki niso tesno družbeno (funkcionalno) povezana.

neke meje) prostorskem območju. To je proces od enotnega grupiranja z mnogoterimi funkcijami interkooperativno integracijo do mnogoternega grupiranja z enotnimi funkcijami in interkooperativno integracijo. Tako se nenehno dialektično prepleta diferenciacija homogenega z asimilacijo heterogenega.

V tem smislu se pojavlja tudi operacionalno definirani koncept t. im. »funkcionalne integracije«, glede na to, koliko si posamezniki in družbene enote medsebojno izmenjavajo storitve.⁷

Praktično lahko vzamemo, da je eden od indikatorjev stopnje funkcionalne integracije, ki se kaže na določenem teritoriju, delež neagrarnega prebivalstva. Z drugimi besedami to pomeni, da komuna kot funkcionalno integrirana skupnost obstoja samo tam, kjer določen odstotek prebivalstva živi v mestu, ki je gravitacijsko središče komune oz. središče določenega razmeroma zaključenega sistema družbene delitve dela. V pretežno agrarnih področjih, kjer je družbena delitev dela še zelo slabo razvita, je neskladje med razmeroma zelo obsežnim — upravno določenim — teritorijem »komune« in zelo omejenim prostorskim območjem dejanskega združevanja prebivalcev. Čim večja je razlika med prostorskim območjem dejanskega združevanja prebivalcev, ki ga zahteva stopnja družbene delitve dela, in formalno določenim prostorskim območjem »komune«, tem močnejša so nasprotja med interesi posameznikov (ali ožjih skupin posameznikov, npr. krajevnih skupnosti) in razglašnim »splošnim« interesom komune.⁸ Razlika nastane med drugim zato, ker splošni model in organizacijsko shemo komune apliciramo na posamezne teritorialne enote, ki so družbenoekonomsko zelo različno razvite. Čim večje so razvojne razlike med posameznimi področji, tem težje je mogoče uveljaviti komunalni sistem kot vsesplošni način družbene organizacije.

V programu ZKJ piše, da je komuna »temeljna politično-teritorialna organizacija samoupravljanja delovnega ljudstva in temeljna družbenoekonomska skupnost prebivalcev njenega območja«. Vendar pa še ni povsod mogoče uresničiti to programsko definicijo komune, ker to zahteva

⁷ V nasprotju npr. od komunikativne integracije, ki jo W. Landecker opredeljuje kot izmenjavo mnenj oz. idej; W. Landecker, *Types of Integration and Their Measurement*.

⁸ Tem več je še potrebno državne oblasti in tem manj je torej samoupravljanja.

vrsto odločnejših načrtnih družbenih intervencij, s katerimi bi utrdili skelet komunalnega sistema. Že iz nakazanega sta razvidni vsaj dve zahtevi:

a) zmanjšati razlike v družbenoekonomskem razvoju v posameznih teritorialnih enotah globalne družbe in

b) načrtno izpopolnjevati sistem komunalnih središč, tako da bi čimveč prebivalstva živelo v njihovih gravitacijskih območjih.

Seveda pa je vsaka takšna akcija na nivoju globalne družbe nujno zelo protislovna. Njen neposredni učinek je prav nasproten njenemu končnemu namenu (zaostritev nekaterih nasprotij, osredotočenje oblasti na nivoju celotne družbe ipd.).

Zdi se namreč, da smo brez zadostne ekonomske upravičenosti in proti sociološkim zahtevam pospeševali *koncentracijo gospodarstva* v nekaterih *velemestnih središčih*. Tako smo poglobljali že obstoječa neskladja in nasprotja med posameznimi teritorialnimi enotami in se v dveh pogledih oddaljevali od komunalnega sistema; po eni strani smo presegli na socioloških kriterijih postavljene meje optimalne velikosti naselitvenih aglomeracij (ko se potencirajo nekatere negativne posledice, kot npr. problem t. im. anonimne množice, neučinkovita socialna kontrola, anomija ipd.); po drugi strani pa smo, nasprotno, brez ekonomske nuje puščali obsežna teritorialna področja družbeno atomizirana, na stopnji naturalne proizvodnje in patriarhalnih družbenih odnosov.

Pogrešamo pogumnejše sistematično prostorsko planiranje in oblikovanje komun na celotnem ozemlju Jugoslavije (npr. doslej še zelo neustaljena in neodločna izgradnja komunalnih središč!)⁹ Raziskovalci (sociologi, ekonomisti, geografi, urbanisti) pa nam še niso dali potrebnih podatkov, ki bi takšni akciji zagotovili največjo učinkovitost, in pretehtali najmanj boleče rešitve.¹⁰

Vsaka teritorialna družbena skupnost ima določene potrebe, ki jih lahko zadovoljujejo le združeni (organizirani).

⁹ Tudi dr. Leo Geršković ugotavlja, da smo to problematiko urejali precej aprioristično in improvizirano, ne pa na podlagi objektivnih kriterijev; dr. Leo Geršković, »Društveni i materialni uvjeti ekonomske samostalnosti komunae, Zagreb.

¹⁰ Nakazati bi bilo treba rešitve za posamezne ekološke situacije npr.: kako doseči funkcionalno integracijo določenega števila naselij v okviru relativno zaključenega sistema delitve dela, ko gre le za manjše agrarne vasi, ali pa takrat, ko si že konkurirata približno enaki središči (in je še toliko težje enemu zaustaviti razvoj in ga spraviti v funkcionalno odvisnost od drugega ipd.).

povezani) prebivalci s tega območja, in sicer s skupnimi sredstvi in (ali) skupno akcijo. Vendar pa se prebivalci bolj ali manj izrazito razločujejo. To razločevanje povzroča ustrezna nasprotja in omejuje vlogo samoupravljanja. Čim bolj se potrebe, za katere skrbi organizacija skupnosti (komuna), v resnici razločujejo od potreb vseh njenih pripadnikov, tem težje je zagotoviti samoupravljanje »skupnosti«. Ta negativna tendenca se povečuje v dveh smereh:

1. v zvezi z velikostjo skupnosti in
2. glede na notranje razlike v skupnosti.

S povečevanjem (naraščanjem prebivalcev in povečevanjem ozemlja) skupnosti se vse bolj razlikujejo subjektivno občuteno potrebo posameznikov (ki obenem že nakazujejo tudi približen okvir njihove družbene participacije) in »objektivne potrebe«, ki izhajajo iz nujnega funkcioniranja celotnega socialnega sistema dane skupnosti. Čim večja je skupnost, tem bolj postajajo skupne potrebe prebivalcev splošne potrebe, tako da na določeni stopnji sploh niso več subjektivno občutene potrebe posameznikov. Vzporedno s povečevanjem družbene grupacije, v okviru katere so možnosti za zadovoljevanje potreb njenih pripadnikov, postajajo tem bolj samostojni in od posameznikov neodvisni tudi posredniško-predstavniški mehanizmi, ki določajo vsebino in prednost družbenih potreb. Pri tem pa lahko tem prej nastaneta neskladje in nasprotje med tistim, kar velja za družbeno potrebo, in resničnimi potrebami prebivalcev.

Priča smo torej protislovni tendenci: po eni strani daje večja skupnost (komuna) bogatejše ekonomske, socialne in kulturne možnosti za zadovoljevanje potreb posameznikov; po drugi strani pa se hkrati s povečevanjem skupnosti posamezniki čedalje manj istovetijo s potrebami skupnosti.¹¹

Tudi pri dani velikosti komune nastajajo bistveno različne možnosti za samoupravno reševanje skupnih zadev, glede na ekološko in družbeno strukturo komune. Prebivalci posameznih strukturnih kategorij se razlikujejo tako po vrsti kot po številu in intenziteti svojih potreb, ki jih zadovoljujejo na nivoju določene teritorialne enote (komune, krajevne skupnosti ipd.). Nekateri od njih imajo več takšnih potreb, ki jih zadovoljuje komuna, drugi manj. Posamezne kategorije, agregati ali skupine prebivalcev živijo

¹¹ Eden izmed razlogov za to, da se posamezniki čedalje manj istovetijo s potrebami večjih skupnosti, je tudi v tem, da so te potrebe pogosto dolgoročne (npr. graditev velikih gospodarskih objektov, cest, železnic ipd.) in se torej tudi časovno oddaljujejo od njihovih trenutnih potreb.

svoje življenje (zadovoljujejo svoje potrebe, sodelujejo pri družbenih aktivnostih, se združujejo z drugimi, so obveščeni o dogodkih ipd.) na dokaj različnih »nivojih« teritorialnih skupnosti. Nekateri so bolj omejeni na najsplošnejše, vsakdanje potrebe, ki jih je glede na dano število prebivalcev največ in jih je zato mogoče zadovoljevati že v najmanjših teritorialnih enotah. Drugi imajo bolj razvite, raznovrstne in različne potrebe, ki jih je mogoče zadovoljiti v raznih ustanovah (npr. v filharmoniji, operi, drami — v katerih skorajda ne najdemo nobenega delavca ali kmeta) ali z dobrinami, ki jih lahko vzdržuje in daje le večja skupnost.

Čim večje so te razlike med prebivalci, tem bolj zamotano je usklajevati njihove različne interese in tem močnejše so tendence, da se arbitražne, koordinacijske in kontrolne funkcije¹² (ki so pri tem potrebne) osamosvoje v posebno oblastveno prisilo.

Tisti, ki je spričo svojih potreb le malo navezan na komuno kot celoto, tudi ne more biti aktivni subjekt »komunalne samouprave«. Zato je razumljivo, da se (še zlasti na podeželju) tudi tista vsebina, ki se sama od sebe izrazi v institucijah samoupravljanja komune — npr. na zborih volivcev — omejuje pretežno na najožjo lokalno problematiko.¹³

Podatki iz ankete pa kažejo podobno tendenco tudi na nivoju neformalno-grupnega udeleževanja (razgovori med prijatelji, znanci, sorodniki ipd.), kar je še pomembnejše. Vsebina neformalnogrupnega udeleževanja je namreč najbolj spontan in neposreden izraz potreb in interesov posameznika in razkriva »radij« njegovega življenja tako v geografskem kot v družbenem prostoru. Ta radij nas obenem opozarja na sedanje omejitve samoupravljanja v komuni. V ilustracijo si oglejmo podatke in ugotovitve o tem vprašanju. Z anketo smo med drugim hoteli tudi zvedeti, koliko povprečni občan vsak dan razmišlja in razpravlja o komuni kot obsežnejši skupnosti, ki prostorsko in vsebinsko presega

¹² Eugen Pusić je analiziral funkcije oblasti v lokalni skupnosti, ki kažejo določeno vztrajnost tudi v sedanjih razmerah, in je pri tem opozoril na: arbitražno, koordinativno, kontrolno in obrambno funkcijo; glej Eugen Pusić, Neki problemi istraživanja odnosa vlasti u lokalnim zajednicama, Naše teme št. 5, 1962.

¹³ Dve tretjini do tričetrtine zadev, ki jih obravnavajo na zborih volivcev, je čisto krajevnega pomena. Če bi pa odšteli tiste zadeve, ki pridejo na dnevni red na zunanjo pobudo (skupščine, občine ipd.), bi bilo ozko lokalnih zadev v primerjavi z zadevami celotne komune ali širših skupnosti še več.

lokalne okvire.¹⁴ Ali se življenje večine posameznikov ujema z »okvirom« komune ali pa delujejo posamezniki povsem mimo problemov, ki se v komuni že danes objektivno kažejo?

Anketa je o tem vsebovala vprašanja: »Ali se s svojimi znanci ali sorodniki kdaj pogovarjate o svojem kraju, o možnostih in težavah njegovega razvoja?«

Potem pa je sledilo še podobno vprašanje glede na komuno kot celoto. V tabeli podajamo odgovore primerjalno in ne da bi jih razčlenili po strukturnih kategorijah:

Kako pogosto	Se pogovarja o razvoju kraja	Se pogovarja o razvoju komune
Zelo pogosto	9	3
Pogosto	17	7
Včasih	32	21
Redkokdaj	17	16
Sploh ne	25	53
	100 %	100 %

N = 402

Primerjava podatkov o tem, kako pogosto se posamezniki pogovarjajo o svojem kraju in o komuni kot celoti ter o njenem razvoju, kaže (pač v mejah dopustnega posploševanja), da se občani veliko manj zanimajo za problematiko celotne komune kot pa za problematiko najožje lokalne skupnosti. O razvoju svoje komune »se sploh ne pogovarja« kar dobra polovica anketiranih,¹⁵ tj. približno dvakrat toliko, kot se jih ne pogovarja o svojem kraju. Praktično pa bi jim lahko prišteli še tiste, ki se pogovarjajo »redkokdaj«. Dognali bi, da se le eden izmed treh odraslih pogovarja (včasih, pogosto, ali zelo pogosto) o problemih komune in njenem nadaljnjem razvoju.

Podrobnejša analiza kaže seveda tudi še nadaljnje velike razlike med posameznimi strukturnimi kategorijami

¹⁴ Anketo je izvedel Inštitut za sociologijo in filozofijo ljubljanske univerze v okviru obsežnejšega »Studijskega projekta sociološkega raziskovanja komune v Jugoslaviji« v podeželskem kraju Dolina, tj. v enem od treh tipov krajev, ki so jih po načelih »case studies« upoštevali pri mikrosociološkem raziskovanju škofjeloške komune. Glej tudi: Zdravko Mlinar, »Neformalno-grupna participacija u selu«, Sociologija sela, br. 5–6, str. 25.

¹⁵ Anketirani so bili z manjšimi izjemami vsi odrasli prebivalci omenjenega kraja, tj. 47 uslužbencev, 115 delavcev, 79 kmetov in 161 drugih.

prebivalstva. Kmetom, gospodinjam, tistim z najmanjšimi dohodki in z najnižjo izobrazbo, starim in drugim, je najmanj mar problematika komune; tisti, ki so najbolj ugledni v kraju, tisti, ki imajo vodilni položaj na delovnem mestu, uslužbenci, tisti z razmeroma največjimi dohodki, tisti, ki so tudi sicer največkrat na sestankih v kraju in ki imajo funkcije v družbenih organizacijah, in drugi pa v svojih neformalnih pogovorih največkrat obravnavajo to problematiko.

Pri vsem tem pa je treba upoštevati, da je tesnejša oziroma rahlejša zavestna in spontana povezanost posameznika s problematiko »njegove« komune v bistvu le izraz objektivnih življenjskih razmer. Tiste kategorije prebivalstva, ki večino svojega življenja preživljajo v svojem najožjem lokalnem okolju in jim niso mar tudi skupne potrebe na nivoju komune kot celote, seveda ne morejo biti aktivni subjekt »komunalne« samouprave. Njihovi interesi niso skladni, temveč se razlikujejo in so lahko celo nasprotni interesom komune.

Pri tem nasprotju gre obenem za odmiranje državne oblasti in birokracije. Saj je že Marx opozarjal, da je »birokracijo mogoče odpraviti le tedaj, ko bo postal splošni interes resnično — ne pa samo v mislih, abstraktno, tako kakor pri Heglu — enak posebnim interesom, kar pa je spet mogoče le tako, da se posebni interesi resnično izenačijo s splošnimi interesi«.

Kako je torej mogoče posebne interese izenačevati s splošnimi. Po eni strani gre za objektivne zakonitosti družbenoekonomskega razvoja, ki bržda zbližujejo posebne in splošne interese. Čim višja in čim bolj uravnotežena je stopnja družbenoekonomskega razvoja, tem manjše je — vsaj hipotetično — nasprotje med manjšimi in večjimi teritorialnimi družbenimi enotami (med posameznim naseljem in krajevno skupnostjo, med krajevno skupnostjo in komuno, med komuno in republiko, komuno in federacijo ipd.). V tem procesu se vedno bolj vsestransko prepletata in se vse tesneje zbližujeta vas in mesto. Kot pravi Marx, pa je »odprava protislovja med mestom in vasjo... eden prvih pogojev za skupnost, pogoj, ki je spet odvisen od množice materialnih predpostavk, ki jih gola volja ne more izpolniti, kar spozna vsak na prvi pogled (ti pogoji se morejo šele razviti)«. ¹⁶

¹⁶ K. Marx - F. Engels, »O historičnem materializmu«, C. Z. 1956, Ljubljana, str. 99.

Po drugi strani pa sta možnost in način usklajevanja posebnih interesov s splošnimi interesi komune odvisna tudi od človekove zavestne akcije. Pri tem gre najprej za možnost, da se tako poveča resnična participacija posameznih (kategorij) prebivalcev pri skupnih dobrinah. Če je ta resnična korist, ki jo imajo od skupnosti (komune) sedaj za posamezne od njih še zelo različna, je pa obenem nedvomno te razlike mogoče zmanjševati.

Tisti, ki proizvaja oz. ustvarja, naj načeloma tudi uživa plodove svojega dela. Očitno pa je, da tega načela ni mogoče dosledno uveljaviti, ker so v vsaki družbeni skupnosti tudi posamezniki, ki niso zmožni zagotoviti svojo existenco (npr. otroci, stari ljudje, bolniki — kot najbolj »klasični« primeri). Proizvajalec mora torej del svojega proizvoda žrtvovati za *potrebe drugih*, tako da pri tem sam nima *neposredne* koristi; del tega proizvoda pa prispeva za »skupne« potrebe, tako da te lahko zadovolji le skupnost (organizira razne skupne službe, gradi skupne naprave ipd.). Kljub temu da takšne skupne potrebe v resnici nastajajo, pa vsak posameznik ne dobi nujno (ali pa je le prepričan, da ne) od skupnosti toliko, kot ji sam daje; npr. zato, ker ne izkorišča toliko skupnih dobrin kot nekateri drugi, ker gre za takšne potencialne in dolgoročne potrebe, kot je npr. državna obramba ipd.

Čim več je izjem pri načelu, da človek uživa, kar ustvarja, tem več je možnosti za konfliktno razmerje med njim in določeno družbeno skupnostjo. Če pa teh izjem ni mogoče preprečiti, ne da bi ogrozili družbo, je vprašanje, ali so še druga sredstva, s katerimi je možno pospeševati zблиževanje posebnih interesov s splošnimi, ali z drugimi besedami — omejevati oblastveno prisilo, ki sedaj še izraža njihovo neskladje.

Če torej vzamemo prispevek posameznika za skupne potrebe in njegovo participacijo pri dobrinah, ki jih daje skupnost, kot konstanti, nas zanima, katere so še spremenljivke, ki jih lahko človek obvladuje in s tem usklajuje interese v komuni. Ena teh je *informiranost* proizvajalcev (in seveda analogno tudi ostalih) o osnovnih življenjskih razmerah v komuni.

Stopnjo obveščenosti lahko (vsaj v mislih ali eksperimentalno) variramo od enega ekstrema — ko proizvajalec sploh ne bi bil vedel, za kakšne namene daje tisti del svojega proizvoda, ki ga od njega zahteva »skupnost« oz. država; pa do drugega ekstrema — ko bi bil o tem natančno

poučen. V prvem primeru je njegova dajatev odtujitev ustvarjalnega proizvoda za neznane namene (torej zanj ni dosti razlike, kot če bi ga izgubil ali uničil). Zato podlaga za tako dajatev ni svobodna odločitev, temveč le pritisk oz. prisila.¹⁷ V drugem primeru pa je verjetneje, da postane dajatev prostovoljni prispevek za *določene* skupne potrebe. Tako kot je nepoučenost povezana s prevlado državne oblasti, tako je obveščenost eden izmed pogojev svobodnega včlenjanja posameznika v skupnost (bodisi na podlagi spoznane koristi, bodisi solidarnosti z drugimi prebivalci). Prebivalci, ki so poučeni o resničnem položaju, bodo verjetno raje prostovoljno prispevali za potrebe skupnosti, ker se zavedajo, da gre tudi za njihovo korist, ali pa ugotovijo, da sicer ne gre za njihovo osebno korist, vendar pa za upravičeno potrebo drugih — za kar so pripravljene dati svoj prispevek (ali pa ga dajejo vsaj z manjšim odporom).

Neobveščenost vsebuje vse te možnosti in tako zožuje motivacijsko podlago človekove aktivnosti in žrtvovanja za potrebe skupnosti. Poleg tega pa izključuje socialno kontrolo, s čimer so verjetnejše takšne rešitve skupnih zadev, ki niso v skladu z interesi posameznikov. Informiranost posameznikov o komuni ni nujno izraz njihovega vraščanja v komuno, pač pa nepoučenost izključuje to vraščanje.

Anketa je opozorila na nekoliko protislovno situacijo: tisti, ki so razmeroma že najbolj popolno informirani o družbenoekonomskem in političnem dogajanju v svji komuni obenem največkrat zatrjujejo (odgovori iz ankete!), da še premalo vedo o vsem tem. Nasprotno pa menijo tisti, ki skoraj nič ne vedo o tem, da so že zadosti informirani.

Takšni primeri¹⁸ nas opozarjajo, da samoupravljanja ni mogoče prepuščati spontanemu razvoju, temveč je potrebno nenehno, zavestno vplivati na tiste kategorije prebivalstva, ki so še najmanj obveščene in sposobne, da bi aktivno sodelovale pri samoupravnem reševanju skupnih zadev. Na tem področju bo imelo vodstvo tudi v prihodnje še pomembno vlogo.

Podobno kot obveščenost je tudi *aktivnost* (»družbena participacija«) eno najučinkovitejših sredstev oz. načinov, da lahko prebivalci izražajo in uveljavljajo svoje koristi.

¹⁷ Dajatev torej dobi »klasično« obliko davka.

¹⁸ Podobno kot v navedenem primeru ljudje tudi vrednotijo aktivnost: tisti, ki so že sedaj najbolj aktivni oz. imajo največ funkcij, relativno večkrat izražajo pripravljenost prevzeti še kakšno funkcijo, kot pa tisti, ki sploh niso aktivni v samoupravljanju in družbenih organizacijah.

Domnevamo lahko, da bodo pripadniki posameznih strukturnih kategorij sami izražali in uveljavili s samoupravnim mehanizmom komune tem manj svojih potreb, čim manj so usposobljeni za družbeno participacijo. Obenem pa izkušnje kažejo, da je ta participacija v resnici zelo različna pri posameznih kategorijah prebivalstva.

Različno sodelovanje posameznikov pri samoupravljanju je lahko izraz njihovih različno razvitih potreb (to smo vsaj delno že pojasnili). Lahko pa gre tudi za razne druge individualne, skupinske ali institucionalne vzroke (determinante), zaradi katerih prebivalci niso aktivni v samoupravljanju, čeprav bi to zaradi njihovih potreb pričakovali, ali pa nasprotno (čeprav redkeje) — da so aktivni, čeprav osebno ne čutijo potrebe, za katero gre. Takšni individualni vzroki so npr. zdravje, starost, spol kot tudi socialno ekonomske značilnosti, npr. poklic, izobrazba, dohodek ipd. Posamezni od njih na različne načine in z različno intenziteto vplivajo na družbenopolitično aktivnost posameznika (bodisi neposredno, npr. bolezen onemogoča udeležbo, ali posredno, npr. izobrazba vpliva tudi na potrebe ter informiranost in tako posredno na aktivnost ipd.).

Determinante skupinske narave so npr. nekatere norme in vrednote, ki prevladujejo v lokalni skupnosti in v raznih primarnih skupinah (značilno je npr., da čedalje manj žensk aktivno sodeluje pri samoupravljanju, čim bolj prehajamo od urbano-industrijskih k ruralno-agrarnim naseljem — med drugim prav zaradi patriarhalne predstave o vlogi ženske). Posameznik je pogosto pod pritiskom skupinskih norm (socialne kontrole), tako da že zaradi tega sodeluje ali pa se izogiba določenih aktivnosti. Poleg tega pa imamo opravka z alternativnim razmerjem med participacijo v več skupinah; čim večje so sočasne možnosti za sodelovanje, tem manj verjetno je sodelovanje (ali intenziteta) pri danih drugih možnostih v posamezni od teh skupin.

Zaradi ovir (oz. sploh determinant) institucionalne narave se spet lahko zgodi, da tisti prebivalci, ki sicer imajo kolektivno pomebne potrebe, niso aktivni v danih institucijah samoupravljanja. Pri tem gre lahko za sam način delovanja teh posameznih institucij. Odgovori iz že izvedenih anket npr. kažejo, da se volivci ne udeležujejo zborov volivcev med drugim zato, ker je o posameznih vprašanjih večkrat odločeno že vnaprej in na zboru le formalno potrjujejo že sprejete odločitve, ker predlogov ne upoštevajo ali ne izpeljejo, ker so preslabo pripravljene ipd.

Sodelovanje na institucionalnem nivoju nadalje zahteva večjo usposobljenost (izobrazbo, informiranost) za javno nastopanje, večjo odgovornost in zato tudi previdnost pri izražanju problemov ipd. Zato se kaže splošna značilnost, da so občani na sestankih vsebinsko veliko manj aktivni kot pa v primarnih skupinah. Obenem pa so tudi različne, kar zadeva aktivnost prebivalcev posameznih strukturnih kategorij, še večje kot na primarno skupinskem nivoju.

Zelo različna udeležba posameznih (kategorij) občanov — ki jo v zadnjem času ugotavljamo v vseh anketah — nujno vpliva tudi na uveljavljanje njihovih posebnih interesov v komuni. Ta posledica se kaže, bodisi na nivoju neposredne udeležbe (v krajevni skupnosti), bodisi na nivoju predstavniškega odločanja v komuni. Tisti, ki so najbolj aktivni na nivoju neposredne participacije (to so tisti z razmeroma najvišjo izobrazbo, z največjimi dohodki, uslužbenci in moški srednje starosti ipd.) so obenem tudi najštevilnejše zastopani v predstavniških organih. Nasprotno pa so tisti, ki so najmanj aktivni v organizacijskih oblikah neposrednega samoupravljanja (tisti z najvišjo izobrazbo in največjimi dohodki, kmetje, ženske idr.) tudi najslabše zastopani v predstavniških organih.

Tudi v tem pogledu pa je možnost za uveljavljanje koristi in potreb teh (zadnjih) prebivalcev odvisna od družbene povezanosti lokalne skupnosti in komune. Čim bolj je povezana lokalna skupnost oz. komuna, tem manj pomembna je zahteva, naj struktura predstavništva ustreza strukturi prebivalstva. Pri tesnejši neformalni povezanosti posameznih strukturnih kategorij prebivalstva je verjetneje, da bo tudi nereprezentativno predstavništvo zastopalo resnične koristi in potrebe volivcev.

ZDRAVKO MLINAR

Ob dialogu

» Krščanstvo in marksizem danes «

Globoke izpremembe, ki so v zadnji četrtini stoletja nastale v razmerjih med družbenimi silami po vsem svetu, so vplivale in vplivajo tudi na procese v katoliški cerkvi, na njeno usmerjanje in preusmerjanje. Socializem je postal svetovni sistem. Kot vladajoči družbeni red se med iskanji in preizkušnjami uveljavlja v deželah, ki jim pravimo socialistične. Koncentracija človekovih ustvarjalnih energij in materialnih sredstev v novoosvobojenih deželah Azije in Afrike, potrebna za zagotovitev njihove svobode, neodvisnosti in napredka, vse močneje poraja elemente socialističnega značaja. Socializem se v taki ali drugačni obliki prebija skozi vse pore družbenega življenja v kapitalističnih deželah.

Medtem ko je bila pred drugo svetovno vojno Sovjetska zveza edina socialistična dežela s tako rekoč izključno nekatoliškim prebivalstvom, štejejo danes socialistične dežele nad petdeset milijonov katoliškega prebivalstva, ki v veliki večini zavestno sodeluje v revolucionarni preobrazbi družbe, v graditvi novih, socialističnih odnosov med ljudmi. V vrsti afriških in azijskih, zlasti pa v latinsko-ameriških državah, je katoliški element, laični in duhovniški, zelo močno vključen v antiimperialistični boj. V nekaterih klasičnih deželah evropskega katolicizma, kakršni sta na priliko Italija in Francija, se v vrstah socialističnega gibanja, v komunistični in v drugih strankah z izrecno poudarjenimi socialističnimi cilji, zgrinjajo zmerom širše množice mestnih in podeželskih delovnih ljudi s katoliškim verskim prepričanjem. Ljudje takega prepričanja sodelujejo v progresivnih družbenih akcijah in marsikatera dragocena pobuda v tej smeri je že izšla iz njihovih vrst. In celo nekatere pobude s konservativnim predznakom so se v učinkih, ki so jih izzvale, dostikrat izprevrge v svoje nasprotje, v krepitev demokratičnih množičnih gibanj. Kot primer za to bi lahko navedli razna krščansko

socialistična gibanja med delavstvom, tako v preteklosti kakor v sedanosti.

Vse to so dejstva, s katerimi je treba računati.

Ta dejstva so tudi med najvišjimi krogi v hierarhiji katoliške cerkve postavila v ospredje problem njihovega dialoga s tako izpremenjenim sodobnim svetom. Problem, ki se ga je bilo treba lotiti v interesu cerkve same, njenega položaja in vpliva med množicami, je v teh krogih pričel prvi reševati pokojni papež Janez XXIII., katerega nastop pomeni v nekem smislu konec razdobja sedmih »pobožnih«.

S sedmimi papeži po imenu Pij je bil zadnjih dvesto let zvezan boj proti osem naprednim stremljenjem v svetu in posebej proti takim stremljenjem v okviru same katoliške cerkve. Na začetku tega obdobja imamo boj proti prosvetljenstvu in jožefinizmu, zarote proti francoski revoluciji in proti osem osvobodilnim gibanjem prve polovice XIX. stoletja. Ta boj se nadaljuje z enciklikami proti komunizmu in socializmu, kakor tudi proti »modernizmu« in drugim obnovitvenim, demokratičnim tokovom v katoliški cerkvi, ki so terjali razmejitve med »pravim«, »izvirnim« krščanstvom in med »zgodovinskim« krščanstvom, se pravi, političnim klerikalizmom, razmejitve med krščansko veroizpovedjo z njenimi humanističnimi elementi in med obrambo reakcionarnih družbenih interesov. Svoj vrhunec doseže ta boj »pobožnih« z idejnim utemeljevanjem klerofašističnega korporativizma in s praktičnimi pobudami za njegovo uvajanje, s pozivi na križarsko vojno proti komunizmu in proti Sovjetski zvezi, in končno v dokaj odkritem sodelovanju s silami fašističnega osišča med drugo svetovno vojno.

Vse to je majalo in močno omajalo ugled cerkve med množicami vernikov, predosem v deželah, kjer so te množice v razmahu osvobodilnega boja proti tujemu in domačemu fašizmu lahko dodobra spregledale vso igro reakcionarnih, protiljudskih sil, v katero je bila cerkev marsikje zapletena s tako nezavidno gorečnostjo. Na skupnih humanističnih temeljih odpora proti eksploataciji in zatiranju človeka po človeku in proti najbolj nečloveškim manifestacijam upada in preživelosti kapitalističnega sveta se je na najrazličnejših ravneh, v najrazličnejših oblikah in obsegu, že desetletja sem razvijal in se razvija dialog med posameznimi, nazorsko časih dokaj različnimi tokovi v demokratičnih množicah. Prav posebej živ je bil in ostal ta dialog med krščansko in marksistično usmerjenimi delavci ročnega in umskega dela. V nenehnem praktičnem soočevanju z resničnostjo sodobnega sve-

ta, z njegovimi najbolj neposredno življenjskimi problemi, so ponekod nastale in nastajajo povsem nove oblike političnega združevanja množic v boju za bistvene pogoje človekovega dejanskega osvobajanja. Mednje nedvomno sodijo tako pomembne in za ves nadaljnji razvoj dežele odločilne tvorbe demokratičnega združevanja, kakršna je pri nas na Slovenskem bila Osvobodilna fronta in je to kot Socialistična zveza delovnega ljudstva ostala do današnjih dni. Ob najvišji in najmnožičnejši politični aktivizaciji občanov katoliškega verskega prepričanja, skupaj z občani brez katoliškega ali nasploh brez verskega prepričanja, je bil iz te aktivnosti hkrati izločen politični klerikalizem v zgoraj označenem smislu.

Prav dejstvo, obseg in rezultati takih »dialogov« s sodobnim svetom, »dialogov«, usmerjenih v njegovo progresivno izpreminjanje, so okrepili obnovitvene tokove v širokih laičnih in duhovniških krogih, ki so zajeli tudi precejšen del cerkvene hierarhije. Izraz teh tokov in hkrati tudi njihova nadaljnja vzpodbuda je bil zgodovinski prelom, ki bo ostal zvezan z imenom papeža Janeza XXIII.

V svoji papeški okrožnici ali encikliki »Mater et magistra«, izdani v l. 1961, ob sedemdeseti oziroma trideseti obletnici tako imenovanih socialnih okrožnic Leona XIII. in Pija XI., jemlje Janez XXIII. za izhodišče socialne koncepte teh dveh papežev in se nanje nenehno sklicuje. Vendar hkrati opozarja na to, da so se v zadnjih dvajsetih letih razmere »korenito izpremenile, ne samo glede lastnega položaja kake države, temveč tudi glede medsebojnih odnosov med državami«. Med temi izpremembami navaja velika odkritja in izume v prirodoslovnih in tehničnih vedah, vse večjo udeležbo delavcev in delovnih ljudi nasploh v reševanju političnih, ekonomskih in kulturnih problemov, oblikovanje pomembnih organov mednarodnega sodelovanja, likvidacijo kolonializma itd.

V zvezi s korenitimi izpremembami v sodobnem svetu se je v okrožnici »Mati in učiteljica« izpremenilo tudi pojmovanje »dialoga«, ki naj ga cerkev ima s tem svetom. Za Pija XI., očeta močno protikomunistično poudarjene okrožnice »Quadragesimo anno« iz l. 1951, je »komunizem zgrešen v svojem bistvu, in zategadelj nihče izmed tistih, ki hočejo rešiti krščansko civilizacijo, ne sme z njim sodelovati nikjer in v nobenih okoliščinah«. Še l. 1949 je njegov naslednik na papeškem prestolu, Pij XII., izdal odlok o izobčenju vseh, krivih takega sodelovanja. Nasprotno pa Janez XXIII., zlasti v svoji okrožnici »Pacem in terris«, izdani l. 1963., dopušča in v ne-

kem smislu celo priporoča navezovanje stikov in sodelovanje z ljudmi, ki so drugih veroizpovedi ali pa sploh ne verujejo v boga, sodelovanje v njihovih dejavnostih na ekonomskem, socialnem, političnem in kulturnem področju. In vprašuje: »kdo bi si upal trditi, da v takih dejavnostih ne more biti nič dobrega in sprejemljivega, v kolikor se seveda skladajo z načeli zdravega razuma in tolmačijo upravičene človekove težnje? Zaradi tega se kdaj pa kdaj more zgoditi, da sestanki in praktična srečanja, ki so se prej zdela povsem nekoristna, postanejo zdaj v resnici plodovita ali pa bodo domnevno postala takšna v bodoče.«

Tudi Janezov naslednik Pavel VI., ki skuša bliže opredeliti in v nekem smislu, tradicionalni katoliški miselnosti ustrežnejše, omejiti in zožiti posamezne postavke svojega prednika, izhaja iz spoznanja, da je »človeštvo danes na poti velikih izprememb, preobratov in razvoja, ki globoko menjajo ne le njegov vnanji način življenja, marveč tudi način njegovega mišljenja«. V svoji encikliki »Ecclesiam suam« iz l. 1964 potem nadaljuje: »Njegovi nazori, njegova kultura, njegov duh se v bistvu izpreminjajo bodisi pod vplivom znanstvenega, tehničnega in družbenega napredka, ali pod vplivom filozofskih in političnih nazorskih tokov, ki se med njim širijo in ga preplavljajo. Vse to pa, kakor valovi morja, preplavlja in pretresa tudi Cerkev samo...«

Iz tega stanja v svetu izvaja potrebo po dialogu cerkve s sodobnim svetom. Toda, eden najodločilnejših činiteljev v tem svetu so že danes — in postajajo vse odločilnejše — tiste družbene sile, katerih smotrna dejavnost, usmerjena v uredničenje konkretnih humanističnih ciljev, v socialistično preoblikovanje odnosov med ljudmi, v osvobajanje človeka kot človeka, temelji na znanstvenih dognanjih marksizma, na dialektični teoriji in metodi zgodovinskega materializma.

Ali je dialog verujočih s tem činiteljem sodobnega sveta mogoč?

To vprašanje, ki ga ima Pavel VI. za hipotetično, čeprav pritrdilnega odgovora nanj povsem ne izključuje, je bilo osrednje vprašanje večdnevnega posvetovanja o razmerju med krščanstvom in marksizmom danes, ki se je konec aprila in v začetku maja 1965 vršilo v Salzburgu. Posvetovanje je sklicala Pavlova družba, ki šteje v svojih vrstah preko tristo uglednih znanstvenikov in teologov iz zahodne Nemčije in od drugod in ki se že nekaj let sem ukvarja s problemi, kakršni dandanes nastajajo med krščansko teologijo in sodobno znanostjo. Soočenje s sodobno znanostjo je pripeljalo tudi do

razpravljanja o sodobnem marksizmu, katerega dognanja nedvomno tvorijo neogibna prolegomena za sleherno razpravljanje o družbi, ki hoče veljati za znanstveno. V tej smeri se je doslej vršilo že nekaj predhodnih posvetovanj, kakršnih eno je bilo jeseni 1964 v Kölnu, ki so se ga poleg drugih udeležili filozofi in sociologi iz nekaterih socialističnih dežel, med njimi tudi iz Jugoslavije.

Posvetovanje v Salzburgu je razpravo osredotočilo na tri osnovne teoretične in praktične probleme: na problem sodobnega človeka in njegovega razmerja do religije, na problem bodočnosti človeka in na problem sodelovanja med kristjani in marksisti v praktični družbeni dejavnosti.

Razprava o teh problemih bi bila jalova in bi očitno zgrešila svoj namen, če bi vzela za svoje izhodišče bodisi dokazovanje ali pa izpodbijanje ateističnega značaja marksizma, njegovega teoretičnega in praktičnega ateizma. Prav tako pa razprava po drugi plati ne bi prinesla nobenih rezultatov, če bi ostala v mejah dokazovanja o bivanju ali nebivanju božjem in na tej ravni postavljala vprašanje koeksistence krščanstva in marksizma, koeksistence ideologij v smislu njunega »prežemanja« in medsebojnega »izpopolnjevanja«. Prizadevanja, ki so z ene ali z druge strani šla v tej smeri, nikakor niso bila v skladu s konkretno humanističnimi pobudami, o katerih pri sklicateljih tega posvetovanja nimamo razloga dvomiti.

Da bi pripeljala do obče sprejemljivih rezultatov, se je morala razprava spustiti na raven konkretnega, neposrednega sodelovanja v boju za realne, na tej zemlji dosegljive humanistične cilje. Se pravi, problem koeksistence je bilo treba postaviti kot problem koeksistence ljudi z različnimi svetovnimi naziranj, kot problem sodelovanja med ljudmi, ki jih navzlic razlikam v naziranjih, brez nenačelnih koncesij in kompromisov glede teh naziranj, vendarle v bistvenih vprašanjih sodobnega človeškega »biti ali ne biti« na tej zemlji vodijo skupne pobude, izvirajoče iz globoke vere v človeka, v njegovo človeško bodočnost, ki se poraja iz dejanja sodobnih ljudi. Takšno sodelovanje se je v praksi živiljenja pokazalo kot mogoče in je povsod tam, kjer je do njega prišlo, rodilo pomembne rezultate v interesu miru in občečloveškega napredka.

Možnost takšnega sodelovanja med marksisti in kristjani sta poudarjala oba glavna besednika v salzburškem dialogu, komunist Roger Garaudy in katoliški teolog Karl Rahner.

Podčrtana je bila tudi v kratki resoluciji, ki so jo udeleženci posvetovanja skoraj soglasno sprejeli.

V območju človeškega samopreraščanja, dialektične negacije obstoječega v imenu graditve novih, višjih medčloveških razmerij, je po Garaudyjevem mnenju mogoče razumeti, osvojiti in uresničiti »človeške osnove« religije in posebej krščanstva, ki jih Marx v svojem »Uvodu h kritiki Heglove pravne filozofije« odkriva v »čustou brezsrčnega sveta«, v »vzdihu ogrožene kreature«, v »protestu proti resnični bedi«. Uresničiti tisto, kar Garaudy v nekoliko svobodnem tolmačenju Marxovega besedila iz »Prispevka k židovskemu vprašanju« imenuje »človeške osnove krščanstva«, pa predvsem pomeni: *z magovito uveljaviti ta protest*. Po drugi plati govori Karl Rahner o cerkvi, ki je bila nemalokrat ovira naprednim osvobodilnim stremljenjem človeka, in ji postavlja nasproti »ljudi, ki na nesebičen način služijo blagru in družbenemu razvoju ljudi, ne da bi bili na otipljivo način kristjani«. Do smiselnega in smotrnega preoblikovanja sveta, do preoblikovanja, ki naj osvobaja človeka izpod gospodstva stihijskih sil, prirodnih in družbenih, kristjani po njegovem mnenju ne morejo biti nevtralni, marveč mu morajo pritrjevati.

Kar zadeva ta tostranska, zemeljska vprašanja, je vselej mogoč ne le dialog, marveč tudi skupna akcija. To ni hipoteza, ampak pogosto dejstvo novejše in najnovejše zgodovine, praksa milijonov v boju za socializem, v neposredni graditvi socialističnih odnosov.

Segli smo po treh prispevkih s salzburškega posvetovanja, po mnenjih treh marksistov, enega francoskega, enega italijanskega in enega jugoslovanskega. Ta mnenja so v večji ali manjši meri osebna in hkrati zvezana z dokaj različnimi pogoji boja in dela. Kar je ponekod že preteklost, je drugod še bodočnost. Ne manjka tudi spornih ali kratkomalo odprtih problemov, katerih rešitev bo nakazalo žioljenje samo in človekova dejavnost v njem. Vzemimo na primer problem praktičnega ateizma, ki ga nekateri pojmujejo kot praktični, vsakdanji odnos ateista do religije, do religioznih ustanov in obredov, drugi pa ga preprosto istovetijo z birokratsko-administrativnim, »kulturnobojnim« razmerjem do cerkva in vernikov. Ali pa problem bodočnosti religije v njeni odvisnosti od psihološke strukture človeških posameznikov, od razmerja teh posameznikov do neskončnega in končnega, do kozmosa in do smrti. Dalje problem koeksistence in sodelovanja med ljudmi različne nazorske usmerjenosti, problem nazorskega

pluralizma v boju za skupne humanistične cilje in posebej v procesu socialistične graditve, ob jasni razmejitvi glede na manifestacije političnega klerikalizma v novih, današnjih okoliščinah in njim ustrezno reakcionarno družbeno akcijo. Itd. Itd. Naša udeležba v tem dialogu, v razpravi o spornih in o odprtih vprašanjih, ki naj jih rešujeta teoretična misel in praksa živiljenja, lahko posreduje dragocene izkušnje iz dolgoletnega praktičnega sodelovanja med marksisti in pripadniki najrazličnejših veroizpovedi v boju za skupne socialistične cilje naših delovnih ljudi.

Zato te opombe ob salzburškem srečanju in objavljena mnenja, izrečena na njem, niso in ne morejo biti zgolj informativnega značaja, marveč naj bodo pobude za nadaljnje razpravljanje o občih in posebej naših domačih, slovenskih in jugoslovanskih vidikih tega problema.

BORIS ZIHERL

ROGER GARAUDY

Marksistični humanizem in religija

Marksistični humanizem je sprejel vso dediščino preteklih kultur in civilizacij. Marx in Engels v tej zapuščini nista pozabila krščanstva. Že v »Židovskem vprašanju« je Marx poudarjal, da bi mogla edino prava demokracija na »posvetni način uresničiti človeško bit krščanstva«.

Bit krščanstva je zavest o onostranstvu, dimenzija neskončnega.

Prenesena in preoblikovana postane ta bit v marksizmu jasno spoznana zavest o nepopolnosti človeka in o neskončnosti njegovih teženj, zahtev, upanj.

1. V marksizmu je osnovno spoznanje o nepopolnosti človeka in o tem, da je humanizem, če je kakorkoli omejen, prav tako nepopoln. Toda v tem spoznanju je dvojna protislovna in hkrati večna zahteva. Stremljenje zavesti, kakor ga je edinstveno izrazil Hegel, je hkrati v tem, da prodre v bistvo stvarnosti, da jo razgali razumu, in v tem, da osnuje neko sistematično, dokončno celoto. Marx je »načel« ravnostisto, kar je Hegel smatral že za dokončno s »popolnim védenjem. Marx je razkril nasprotje, ki je bilo pri Heglu, namreč nasprotje med *dialektično* metodo, ki je do zadnje

možnosti razvijala gibanje misli, in med *sistemom*, v katerem sta bila cilj zgodovine in tudi dokončno spoznanje o njej popolna.

V racionalizaciji stvarnosti dosega znanost uspeh za uspehom, pri tem pa se meje iracionalnega čedalje bolj odmikajo v vseh smislih: v problemih strukture, razvoja, izvora in konca. Neizrekljivi napor in neskončna moč racionalizacije delujeta na neizčrpno stvarnost tako, da se končno hegeljanska »popolnost védenja« izkaže za dogmatični mit, pri tem pa se vendarle vedno znova poraja težnja po celovitosti in postaja gibalno spoznanja. Hegeljansko stremljenje po sistemu je bilo laicizirana oblika religioznega dogmatizma.

V območju zavesti je posebno svojstvo religij pravzaprav to, da si prizadevajo zadostiti protislovnii dvojnosti; dvojnosti, ki je med potrebo, nujo in nezmožnostjo doseči celovitost védenja. Vse pomanjkljivosti človeškega znanja hočejo prikriti z miti, kakor je to nekoč storil Platon — da bi bile zadostile zahtevi po verjetnosti in popolnosti, nam religije npr. nudijo odgovore na vprašanja o izvoru in koncu. Ti odgovori so pravzaprav miti o stvarjenju ali eskatološki miti in se danes vztrajno umikajo napredku znanosti ali pa spreminjajo koncepcijo o božjem kraljestvu v skladu s konkretnim razvojem zgodovinskih družb.

— Da bi religije človeku pojasnile občutek, da je vedno bolj oddaljen od svojih ciljev (občutek, ki izvira iz stalnega spreminjanja teh ciljev), mu nudijo mite o onostranstvu, v katerih je vedno neka dvojnost in površnost. Marksistična kritika odklanja navidezne odgovore, toda ne odklanja dejanskih teženj, iz katerih so izšli. Človeška bit je namreč potreba in nemoč, da bi dosegel popolnost védenja in resnično racionalizacijo stvarnega neodvisno od mitov in odtujitev, ki so oblika, v kateri se ta človeška bit zgodovinsko izraža. Poleg mitov o izvoru in koncu in celo neodvisno od njih, kljub odtujeni koncepciji o onostranstvu vendarle ostaja konkretna dialektika končnega in neskončnega kot resnična živa stvarnost — toda samo, če spoznamo, da je njeno mesto v vrsti vprašanj in ne že med odgovori.

2. V marksizmu je enako nujno tudi vprašanje o zavestnosti človekovih teženj — v dejanju in mišljenju.

Kakor ne more biti nobeno spoznanje »ujeto« v neki dokončni sistem, se tudi nobeno dejanje ne konča z nekim zadnjim uspehom. Naše delovanje, ki ga usmerja in vodi spoznanje, je lahko silno mogočno in tudi zmagovito, vendar je vedno ustvarjalno in nikoli dokončno ne zmagaja.

Vedno znova se porajajo nove ovire in novi odpori; če gre za nadvladovanje naravnih sil, je tu vsaka nova zmaga zavedla človeka v sanjarjenje o neizčrpnosti svoje moči, kadar pa gre za tisto naravo, ki se oglašča v nas preko potreb, želja, nagonov, strasti, skozi vse dobro in zlo, tedaj pa si moramo ravno na njih osnovi in zaradi njih priboriti enotnost in svobodo.

Tudi v tem so religije izrazile dvojnost protislovne zahteve.

Za zgodovino krščanstva je značilno, da se je v njej ta protislovnost izrazila na zelo izviren način: katoliška cerkev je vedno obsojala manihejstvo kot herezijo, ki je izumila nepremostljiv dualizem med človekom in bogom, med naravo in božanskostjo, med snovjo in duhom — s tem pa naredila boga vsemogočnega in človeka povsem nemočnega ter končno privedla do tega, da je človek radikalno odklonil naravo. S tem da je katoliška cerkev obsojala manihejske herezije, je vedno obsojala tudi pelagijanske herezije, ki dopuščajo možnost, da si človek s svojimi silami osvoji blaginjo.

Teologija je vedno iskala svojo pot med dvema skrajnostma; od grških očetov dalje je vedno zadevala ob vse ovire »dvojne« narave, človeške in božanske, Kristusa in človeka. V težnji po svojstveni poti niha med iskanjem svetosti, ki se je odvrnila od sveta, kakor se je npr. zgodilo v »Posnemanju Kristusa« in med krstom sveta, ki omogoča, da najdemo boga tudi, če sprejmemo svet, kakor je dan. Takšno iskanje se odraža že pri kardinalu Bellarminu, ko je napisal »Vzpon k Bogu po lestvi bitij« pa vse do del Teilharda de Chardina.

Tu ne moremo razlagati vseh teh sprememb. V katoliški tradiciji je nastopilo dvoje tokov. Želimo samo ugotoviti, da polarnost in napetost dveh tokov izraža dramatični značaj življenja, ki je laicizirano obliko našlo v filozofiji v nasprotju med objektom in subjektom. V idealistični filozofiji — najbolj konsekvantno v fichtejevski končni točki — subjekt vsrka objekt, materialistična in mehanicistična Holbachova filozofija skušata dokazati, da objekt vsrka subjekt, medtem ko različni spiritualizmi in agnosticizmi postavljajo subjekt in objekt v direktno nasprotje.

Že Hegel je skušal laicizirati religiozno zamisel bogastvarnika s koncepcijo o absolutnem duhu in o »substanci, ki postane subjekt« — s tem pa je le še bolj dogmatično vklenil v sistem svet, človeka in boga.

Marx je zavrgel takšno spekulativno sintezo; iz nje je izluščil resnično dialektiko bivanja in je umel v svojskost humanizma vključiti tudi bistvo resnice religioznega pojava: »človek«, piše v »Židovskem vprašanju«, spozna samega sebe šele posredno, preko posrednika. Religija je ravno posredno spoznanje človeka preko nekega Posrednika.

Toda prav tako, kakor so religije, kadar je šlo za spoznanje samo zaradi dejanske potrebe, spremenile v odgovore tisto, kar so bila doslej vprašanja, so tudi takrat, kadar je šlo za akcijo — posebej velja to za krščanstvo — iz težnje naredile čisto določno zahtevo: iz težnje po posredništvu so se spremenile v posrednika samega. Marksizem skuša pod mitom odkriti tisto težnjo, ki je ta mit rodila.

3. Obljuba o uresničenju takšnega človeštva, ki bo predstavljal celoto in osmislilo vsa človekova dejanja, je morda najbogatejša dediščina krščanstva. V primitivnih religijah, v religijah človeka, za katerega je narava uničevalna sila, človek ostaja še vedno jetnik narave. Za grški humanizem je najvišja popolnost, za katero naj se človek žrtvuje, »mesto« — skupnost državljanov, iz katere so izključeni sužnji in barbari. Z nastankom krščanstva pa se prvič v naši zgodovini pojavi poziv po resnični, neomejeni človeški skupnosti, po celotnosti, ki bi zajela vse delne celote. Poudarjamo, to je še vedno zgolj težnja in upanje, kajti prvotno krščanstvo se ni z ničemer borilo za to — čeprav je v »duhu« razveljavilo razlikovanje med sužnji in svobodnimi — da bi dejansko odpravilo to razlikovanje in niti z besedami ne priporoča te odprave. To je religija sužnjev, ni pa revolucija sužnjev. Treba je čakati stoletja, da bi se ta težnja po popolni vzajemnosti zavesti začela dejansko uresničevati, ko pa se začne, je to najpogosteje ne ob pomoči Cerkve, ampak proti njej, najprej preko odpadnikov, kakršen je bil Tomaž Münzer, nato v revolucionarnih bojih in socialističnih revolucijah. Po vsem tem ostane, z Engelsovimi besedami, pojav krščanstva, »ki je predstavljal novo etapo religioznega razvoja in je bilo poklicano za to, da postane eden najrevolucionarnejših elementov v zgodovini človeškega duha¹«.

Prvič so namreč proglasili načelo — čeprav ga še vedno niso izvajali v vsakdanji stvarnosti — da človek ni suženj »per natura« in da je suženj človek; celo za največje grške

¹ Engels, Prispevek k zgodovini prvotnega krščanstva, gl. Heinchelin, Izvori religije, Ljubljana 1962.

genije, Platona in Aristotela na primer, je bil suženj samo predmet, samo govoreče orodje.

Tisto, kar je Marx imenoval »človeško bistvo krščanstva« in česar ni na nobeni razvojni stopnji uresničila nobena država, imenovana »krščanska«, kar pa more uresničiti komunizem »na posvetni način« — to je brezrazredna družba, kjer je vsakemu otroku, vsakemu človeku dana možnost, da vsestransko razvije vse človeško bogastvo, ki ga nosi v sebi in kjer sta svoboda vsakogar ne cilj, ampak pogoj svobode in življenja drugega. Pri tem pa je nujna predpostavka: razveljaviti vsakršne blagovne odnose med ljudmi, odnose, ki pogajajo odtujitve in s tem spreminjajo, kakor je rekel Marx, odnose med ljudmi v odnose med stvarmi in ustvarjajo ekonomske predpostavke za razredno izkoriščanje, narodnostno zatiranje in vojne. Ravno zato je Maksim Gorki o socializmu mogel reči, da se je z njim »prvič v zgodovini človeška ljubezen organizirala kot ustvarjalna sila«.

Čudovita zamisel krščanske ljubezni, po kateri se spoznam in uresničim samo preko drugega in v njem je najvišja podoba, ki si jo človek lahko ustvari o samem sebi in o smislu življenja. Zato je v delih največjih mistikov, Sv. Terezije iz Avile ali sv. Janeza iz La Croixa, še danes najvišji izraz ljubezni, ki ga priznavamo tudi marksisti; v teh delih sta človeška in božja ljubezen našli skupni jezik.

Toda če zdaj — namesto da bi dokazovali, kako so zgodovinsko konkretni pogoji oblikovali ljubezen moža do žene in vsakega človeka do vseh ljudi, namesto da bi dokazovali, kako so se ti odnosi ljubezni spremenili v boju za spremembo vseh človeških odnosov, tistih, ki to ljubezen prepovedujejo in zaničujejo — če torej zdaj namesto tega postavimo misel, da takšna ljubezen že resnično obstoja zato, da obsoja vsa zla nasilja proti svetu, ki je nasprotje ljubezni, tedaj veličastni sen o človeški enotnosti služi za alibi in postane opora ravno tistim institucijam, ki so najresnejša ovira oblikovanju enotnosti in ljubezni.

Marksizem je torej sprejel čudovito svetniško skupnost, »občestvo svetnikov«, vendar je laiziral in spoznal v njej stvarnost, ki nikakor ni že dana, ampak jo je šele treba uresničiti.

Tudi perspektivo nekega končnega kraljestva, ki ga krščanstvo imenuje božje kraljestvo, je marksizem presadil iz preroške sfere na ustvarjalna tla človeškega dela.

Če človek zavestno dela in se z vso voljo bori, da bi sebi in vsem ljudem priboril zemeljsko srečo, je za to pri-

pravljeno žrtvovati tudi svoje življenje. Sreča za vse je cilj, ki si ga je postavil iznad svojih osebnih teženj in tudi iznad svojega življenja — s tem pa celo smrt postane prostovoljni akt življenja in mu tudi daje smisel. Tak človek že v svojem življenju doseže nesmrtnost, kajti svetu je neizbrisno vtisnil svoj pečat, doprinesel je nekaj svojega, enkratnega izgradnji bodočnosti za vse ljudi; njegovo dejanje je odjeknilo v usodi vsega človeštva, njegovo delovanje pa še dalje učinkuje ne le v spominu, ampak v življenju ljudi. Tedaj ko človek s svojim dejanjem dokaže, da se njegova odgovornost »ne razblini v tistem trenutku, ko telesno razpade«, kakor je zapisal Henri Wallon,² z aktom smrti tudi priča o vrednosti, ki ji »telesno vstajenje« ne more dodati ničesar več. »Edina resnična, prava smrt« je pisal Teilhard »je višek življenja: dosežemo jo samo z zagriženim trudom živečih.«³

Ponašanje komunistov pred smrtjo je dokaz za to; o tem pričajo pisma talcev Jacquesa Decoura ali Lacazetta, Sémarda ali Périja. Mladi grški komunist Janis Sisilamis, ustreljen pri dvajsetih letih, je pisal materi: »Še nekaj trenutkov in rodil se bo nov dan, vzšlo bo sonce, novo sonce, ki bo sijalo na vse vas, na naravo, na življenje. Njegovi topli žarki bodo ogreli tudi hladno zemljo in naše sveže grobove... Človek, ki daje svoje življenje za vzvišeni ideal, nikoli ne umre; kdor je znal živeti, bo znal tudi umreti. Ko bo napočil dan svobode in bodo zvonovi ubrano oznanili sporočilo o veselju in svobodi, tedaj si reci, mati: Zvoni moj Janis, moj otrok.« Ali je kaj plemenitejšega od nesmrtnosti? Ali je kako trdnejše zagotovilo za to, da je v enem človeku združeno vse, kje je močnejše zagotovilo osebne odgovornosti do tega vsega?

Vse to nam omogoča, da jasno razkrijemo smisel marksističnega ateizma.

Naš boj je boj marksistov in torej boj za človeka. Nima ničesar skupnega z, recimo, ateizmom Lautréamonta, ki je pisal v »Chants de Maldoror«: »Moja poezija bo obstajala samo zato, da bo z vsemi sredstvi napadala človeka, to divjo žival, in stvarnika, ki ne bi bil smel zaploditi takšnega mrčesa«. Tu je odpor do boga rojen iz odpora do človeka. Naše stališče pa je, nasprotno, popolnoma pozitivno: borimo se za človeka, logika tega boja pa je taka, da nas vodi k

² Henri Wallon, *Mort et survie*; v »Le courrier rationaliste«, 25. 12. 1960.

³ Teilhard de Chardin: *Vie et planètes*. Péking, 10. 3. 1965. Citirano po R. P. de Lubac.

ateizmu, in sicer vedno takrat, kadar so odgovori, s katerimi religija odgovarja na človekova vprašanja, nevredni teh vprašanj, ali takrat, kadar nam religija pod pretvezo nadnaravnega nudijo nekaj, kar je manj in nižje od človeka — kot to delajo npr. religije iracionalnosti in vdanosti.

V odnosu do religije marksizma ni mogoče negativno opredeliti. Marx v »Rokopisih iz leta 1848« in pozneje Engels v člankih iz leta 1874 sta pokazala, da beseda ateizem, s svojim nikalnim prizvokom z ničimer ne opredeljuje marksističnega stališča. Ko govori o naprednih nemških delavcih, Engels pravi: »Pri njih je ateizem preživel, prešli so ga: tega izrazito negativnega termina ne uporabljajo več, kajti poslej niso več z verovanjem v boga teoretično v opoziciji, ampak samo praktično; povsem preprosto — prekinili so z bogom, živijo in delajo v stvarnem svetu in so torej materialisti.«⁴ Ali naj to pomeni, da jih poslej ne zanimajo več vprašanja, ki si jih človek zastavlja o smislu življenja in smrti, o nastanku in koncu sveta, o težnjah svoje misli in hrepenenju srca? Nikakor.

Veličina religij je v stremljenju, da bi odgovorile na ta vprašanja, njih slabost in pomanjkljivost pa je v tem, da lahko zagotovijo zgolj dogmatični odgovor, ki je vsakič odvisen od določenega stanja spoznanja in ki ga dajejo kot dokončni, celo posvečeni odgovor — ko pa vendar vedno nosi na sebi znamenja nepopolnosti svoje dobe.

Ateistični protest ima torej vrednost etičnega očiščenja. Zaradi človeškega poštenja je to nujen in zakonit protest, naperjen proti tistim, ki so obsodili Galileja in Darwina, proti tistim, ki v vsaki dobi degradirajo idejo o bogu, dokler celo ne poskušajo, da jo najdejo v navideznih razpokah našega znanja.

Zakonit in nujen je ta protest tudi proti vsem surovim in prostaškim podobam stvaritve in zadnje sodbe, pekla, raja in čudežev, proti vsem spačenim podobam o neskončnosti, ki so do duha zločin »par excellence«.

Kadar nam pravijo, da je to »jezik za preproste ljudi«, tedaj imamo opraviti z najbolj strašno obliko preziranja človeka, s prezirom, ki krni človekov razvoj in ga pušča na stopnji mitologije in primitivnih magij, namesto da bi ga pozval k iskanju višjih odgovorov.

Religija hoče odgovoriti na vzvišeno človeško zahtevo po celovitosti z znanjem in z akcijo, ki razgalja stvarnost; namesto tega pa lahko nudi le nadomestila za celovitost in

⁴ Marx-Engels, Werke, zv. XVIII. str. 531—532.

nadomestila za neskončnost, ki okrnjujejo in ponižujejo misel in dejanje.

Ateizem je zakonit in nujen zato, da bi dal pravi pomen vlogi krščanstva.

V tej zvezi ne postavljam vprašanja o historičnosti Kristusovega bivanja. Važno je, da že približno dvajset stoletij človek sprejema idejo o neomejeni človeški skupnosti in tudi takšen življenjski način, ki predstavlja prvotno čustveno zamisel o celovitem človeku, ki živi do smrti in po njej vedno z občutkom osebne odgovornosti do te skupnosti. Takšno življenje in smrt sta najvišji vzor svobode, ljubezni in človekove pripravljenosti, da sprejme neskončno in neznano usodo, vendar ta vzor omejuje vsakokratna doba, ki mu oblikuje svojstveno podobo.

Vsakršno vztrajanje pri dobesedni interpretaciji evangelijskih tekstov odvzema Kristusovemu življenju in smrti tisto, kar je bilo vzor za ljudi — oropa ga namreč človeškega značaja.

Njegovo rojstvo ni več rojstvo človeka: s tem da je sin Device, se je iztrgal človeškemu pogoju rojstva in zame prenehal biti božanski vzor.

Tudi njegovo življenje je prekinilo zvezo z človeštvom: spremenili so ga namreč iz idola, ki nas je pozval, naj si v stvarnem svetu osvojimo trajno človeško svobodo, v poceni čarovnika, v banalnega spletkarja čudežev vseh prvotnih religij. Celó za njegovo smrt so nas oropali — za tisto čudovito smrt človeka namreč, ki se čuti odgovornega za usodo vseh in dá svojemu življenju smoter in lepoto s tem, da ga ponudi vsemu človeštvu — kajti prepričati nas hočejo, da to ni resnična smrt, ker ji sledi vstajenje.

Tako se nam je odtujil eden najlepših primerov osveščevalca in budnika za svobodo in ljubezen. Iztrgali so ga dejanski, živi človeški zgodovini, namesto človeka so si omislili mit, ki je tako bedno podoben vsem drugim mitom: spremenili so ga v bitje, ki je — kakor heroji Olimpa — porojeno iz boga, ki si izmišlja čudeže kot vsi drugi idoli in ki celo vstane od mrtvih kot kak prostaški Dionizij, ko se prebujata pomlad. Poslej svoboda ni več človeška svoboda, ampak je božji dar, in tudi ljubezen zdaj ni več od tega sveta: prepričujejo me, da smo že prejeli božji dar in ljubezen in da nas je Kristus že odrešil. Zgodovina človeških bojev za svobodo in človeško skupnost je torej le še prikrita sleparija — kajti mi smo vendar že odrešeni!

Mit se je zajedel v bistvo in ga prekril. Bistvo — to je stremljenje po človeški svobodi, ljubezni, enotnosti in je tudi duša človekove ustvarjalne dejavnosti; človekovo obzorje se širi vzporedno z njegovim dejanskim razvojem, od takrat, ko je ukresal prvo iskro, pa do danes, ko razceplja atome.

Da, res je: človek je resnični človek šele, ko hrepeni, da bi postal več, kot je, ko si o sebi izkleše neskončno povečani lik in mu že tisočletja daje obraz boga. Toda že s Kantovo kritično mislijo je, po močnem izrazu Erica Weila, »človek le preko boga človek, bog pa obstaja le za človeka«.

»Človekovo upanje je hrana za boga« — je dejal Henri Barbusse.

Kar so ljudje najlepšega sanjali pod imenom bog, še ni za nami, ampak stoji pred nami kot naloga, ki jo je šele treba izpolniti.

Anglikanski škof Robinson piše v svoji knjigi, da »srečanje z onostranstvom ni privilegij, temveč svojstveno človeško spoznanje: spoznanje, ki pa ga more človek preseči.«⁵

Vsakdanje odkrivanje onostranskega se pojavlja vedno tedaj, kadar se nekaj novega vključi v človeško bivanje, v znanstvenem raziskovanju in umetniškem ustvarjanju. In tudi v ljubezni, kadar je dovolj močna, da človek zanjo žrtvuje samega sebe, ali s smrtjo v socialni revoluciji, katere cilj je ukiniti izkoriščanje in alienacije, ali v narodnostnem osvobodilnem gibanju, ko se bori proti zatiranju in za ukinitvev človekove brezosebne anonimnosti.

Ko človek doume onostranstvo, je to spoznanje, ki ga osvesti, da je on sam najmočnejši bog. To je gotovo področje, kjer bi se lahko našli marksisti, ki so pripravljene razumeti, sprejeti in uresničiti »človeško bistvo« krščanstva, s kristjani, ki so spoznali očiščujočo moč marksizma nasproti vsem neživljenjskim spiritualizmom in ki so se odločili, da ne bodo izdali človeške borbe.

* * *

Ali sta dialog in možnosti skupnega dela in boja utopija? Tega ne mislimo.

Miselne smeri, ki so se pojavile na Koncilu, so izrazile globoke spremembe v zavesti milijonov katoličanov. V nekaterih tekstih je čutiti novi ton. Tekst o religijah se npr. loteva vprašanj izvora religiozne misli iz izhodišča človeških

⁵ Robinson, Dieu sans Dieu.

potreb in teženj. Ljudje pričakujejo od različnih religij odgovor na uganko o človeškem bivanju... različne religije, ki so na svetu, pa dajejo vsakršne odgovore tem nemirom človeškega srca.⁶ Enciklika »Pacem in terris« Janeza XXIII. je zadala cerkvi nalogo »služiti svetu«; enciklika »Ecclesiam suam« Pavla VI. je sicer nekoliko zavrla gibanje, ki ga je pospeševala »Pacem in terris«, vendarle pa priznava neutajljivi značaj tega gibanja, saj je velik del teksta posvečen »dialogu« med cerkvijo in svetom. Odklonilno stališče do obsojanja Teilharda, začetek samokritičnosti v vprašanih Galileja in v vprašanih cerkve v časih reformacije, teksti o Židih, ki sicer še niso samokritični, teksti o krščanskem antisemitizmu, nova usmeritev k svobodi spoznanja, čeprav še tako boječa in protislovna v dejstvih, prožnost tez o privatni lastnini (ki pa ne zadeva »Mater et Magistra«) in odpor, da bi znova obsodili komunizem — vse to je vsaj za zdaj bogatejše obetov kot uresničitev, vendar pa priča o tistem »novem človeškem impulzu«,⁷ ki ga je že močno občutil oče Teilhard in ki postaja sedaj, na Koncilu, očitnejši.

»Aggiornamento« je za sedaj le še upanje. Toda morali bi se zavedati, da je začeto gibanje posledaj nemogoče utajiti; posebno bi o tem ne smeli dvomiti marksisti, za katere je važno, kar se poraja in razvija: naši sobesedniki bodo čedalje manj integristi⁸ Ottavianijeve vrste in čedalje bolj kristjani, navdahnjeni z duhom očeta Teilharda.

V trenutku, ko se začne dialog s stvarnostjo, že dobi svojo notranjo logiko, ali bolje, svojo notranjo dialektiko. Ta logika vključuje možnost, da bi se začela religiozna dezalienacija znotraj cerkve same. Tehtne teološke revizije, kakor so npr. revizije Tillicha, Bultmana, Robinsona, kažejo, kako obsežne reforme bi se morale izvesti znotraj cerkve — pod pritiskom in vplivom sprememb našega časa, sprememb v odnosih človeka in narave (človekova moč, ki se izraža v znanosti in tehniki) ter v odnosih med ljudmi (uspeh socialističnih revolucij in gibanj za narodnostno osvoboditev).

Razmišljanje o spremembah v krščanski zavesti, ki se dogajajo v naši dobi, kakor tudi razmišljanje o kompleksni

⁶ Citirano po »Le Monde«, 21. 11. 1964.

⁷ Teilhard de Chardin: Quelques réflexions sur la courbesion du monde: 1963.

⁸ Integrist — človek, ki zagovarja doktrinarno težnjo katoličanov, ki odklanja vsako prilagajanje apostolata družbenemu in političnemu dogajanju v pogojih moderne družbe. (Op. prev.)

vlogi religije v narodnoosvobodilnih gibanjih nujno vodi marksiste k razčiščenju njihovega stališča do religije v pogojih naše sodobnosti.

Na začetek tega razglabljanja postavljamo trditev, da znanega izreka »religija je opij za ljudstvo«, na katerega skušajo vse prepogosto reducirati marksistično koncepcijo religije, ni mogoče razlagati in razumeti kot definicijo religije, kot metafizično definicijo njene »biti«, ki naj bi veljala vedno in povsod. Ta izrek je skopi povzetek resničnega dogajanja v neki povsem določeni zgodovinski dobi in na povsem določenem geografskem prostoru. Trditev moremo zlahka dokazati z Marxovimi deli in z zgodovinskim študijem verskih dejstev, ki sta ga začela sicer že Marx in Engels in ki v naši sodobnosti dobiva zanesljivo zatrdilo.

Naj takoj omenimo, da je misel »religija je opij za ljudstvo« najti v tekstu iz leta 1843, v »Uvodu h kritiki filozofije prava«, in da je Marx in Engels pozneje nista nikoli več ponovila.

Tedaj, leta 1843, je bilo Marxu petindvajset let in napisal še ni niti svojih slavnih »Ekonomsko-filozofskih rokopisov«, ki so nastali v letu 1844. Leta 1843 Marx še ni bil marksist. To je doba, za katero je Engels pozneje dejal: »Vsi smo bili feuerbachovci«. Dejstvo je, da Marxov izrek in njegov kontekst pravzaprav predstavljata plagiat misli, ki jih je formuliral Feuerbach, na katerega sta Marx in Engels tri leta pozneje, leta 1846, ko sta v »Nemški ideologiji« polagala temelje zgodovinskega materializma, naperila načelno kritiko: alienacijo, ki jo povzroča religija, je razumel kot metafizik. »Feuerbachova zmota«, pišeta, »ni v tem, da je izrazil to dejstvo (religiozno odtujitev, R. G.) temveč v tem, da ga je idealiziral in osamosvojil, namesto da bi ga obravnaval kot produkt zgodovinske dobe, katere značaj je povsem določen in tudi prehodan.«⁹ Pomanjkljivost Feuerbachove teorije religije je v tem, da je nezgodovinska in nedialektična.

Toda že tedaj, leta 1843, ko je njegov duh še vklenjen v spekulativno razmišljanje, je Marx naredil prvi popravek, ko piše: »Beda religije je po eni strani izraz resnične bede in po drugi strani upor proti resnični bedi.«¹⁰ Tu gre za prvi spopad v protislovni naravi fenomena religije.

Marx in Engels se znova lotita verskih vprašanj, ko že docela obvladata svojo dokritno. Dialektika tekstov iz leta

⁹ Marx-Engels, Werke, zv. III. str. 86.

¹⁰ Marx-Engels, O historičnem materializmu, Ljubljana 1956, str. 11.

1843 se je zgodovinsko razvila: ne govorita več o religiji na splošno, torej ne na Feuerbachov antropološki način, in tudi njune zgodovinske analize kažejo, da morejo religiozno verovanje — ravno zato, ker izražajo (kot odsev in kot upor) različno zgodovinsko pogojenost — odigrati zelo različno vlogo v različnih dobah; ne bi bilo znanstveno, če bi hoteli vsem zgodovinskim dobam nalepiti isto metafizično koncepcijo tistega, kar je Feuerbach imenoval »bit religije«.

Engels je npr. v »Prispevkih k zgodovini prvotnega krščanstva« iz let 1894—1895, kljub temu da je razpolagal z izredno skromnim gradivom, enkratno pokazal, da je bilo prvotno krščanstvo hkrati odraz in protest ter da se je ta protest, ker se pač ni mogel opreti na nobeno zgodovinsko silo, ki bi bila sposobna razrešiti stvarna protislovja, ves usmeril v namišljeno upanje in pričakovanje nekega drugega sveta. Pokazal je tudi, kako je ta religija, od Konstantina dalje, imela bistveno različne vloge: najprej je bila izraz nemočnega protesta in upanja zatiranih množic, nato pa je postala orodje za nadvlado v rokah imovitega razreda. Leta 1850, ko se je ukvarjal z »Nemško kmečko vojno«, v času reformacije, je na tem primeru pokazal, kako religiozna ideologija v popolnoma novih zgodovinskih okoliščinah dobi popolnoma drugačno vsebino: služi za ideološko opravičilo dejanske revolucionarne borbe. Protest se zdaj spremeni v sam boj. Odpadništvo se poveže z vstajo. »Hotelo je, piše Engels, da bi postali pogoji za enakost, kakor jih je postavljalo prvotno krščanstvo, priznani kot norma za civilizirano družbo. Iz enakosti ljudi pred bogom je izšla ideja o posvetni enakosti in celo, vsaj deloma, o enakosti vseh ljudi.«¹¹ Engels obuja misli revolucionarnega gibanja Tomaža Münzerja: »Nebo ni nekaj onostranskega, treba ga je iskati v našem življenju samem; naloga kristjanov pa je ravno v tem, da ustvarijo nebesa, božje kraljestvo na zemlji.«¹² »Za Münzerja je bilo božje kraljestvo zgolj družba, v kateri ne bi bilo več nobenih razrednih razlik, nobene privatne lastnine, nobene odtujene, avtonomne državne oblasti, ki bi nasprotovala posameznim pripadnikom družbe.«¹³

Ko jeseni leta 1513 izbruhne oborožena vstaja, je na praporu upornikov kmečke vstaje napis: »Gospod, ohrani svojo pravičnost.«¹⁴ Engels zaključuje: »Odslej nobena ko-

¹¹ Engels, Nemška kmečka vojna, Ljubljana 1947, str. 43.

¹² Prav tam, str. 54.

¹³ Prav tam, str. 56.

¹⁴ Prav tam, str. 71.

munistična sekta več, niti na predvečer marčne revolucije 1848 leta, ni imela tako bogate teoretične zakladnice kot Münzerjeva sekta v 16. stol.¹⁵ Vstaja Tomaža Münzerja ni izjemna. Religiozne ideologije so odigrale revolucionarno vlogo še v mnogih drugih primerih pred Münzerjem in po njem. Takšni so bili tudi boji Jana Husa na Češkem. Engels je v »Razvoju socializma od utopije do znanosti« (1892) in v »Ludviku Feuerbachu« (1886) poudaril, da se je napredna vloga reformacije, čeprav se je bila z Münzerjevim zlomom v Nemčiji končala, močno odražala v drugih deželah: »Medtem ko se je lutrovska reformacija v Nemčiji izpridila in Nemčijo uničila, je kalvinska rabila republikancem v Ženevi, v Holandiji, na Škotskem za zastavo, osvobodila je Holandijo Španije in nemškega cesarstva ter dala ideološki plašč drugemu dejanju buržoazne revolucije, ki se je odigrala v Angliji.«¹⁶ Engels v istem delu poudarja, da šele ob koncu 18. st. stopa krščanstvo v vsej celoti v svoje poslednje obdobje. Postalo je nesposobno, da bi še dalje služilo kot ideološki plašč katerega koli naprednega razreda, vse bolj postaja izključna lastnina vladajočih razredov, ki jim je običajno sredstvo oblasti za to, da držijo podrejene razrede na vajetih.¹⁷

V tej zgodovinski situaciji dobi misel o »opiju za ljudstvo« polno vrednost. Ko jo je leta 1843 Marx prvič uporabil, je bila docela upravičena pravzaprav samo v tisti Evropi, ki ji je vladal duh »Svete alianse«, vendarle pa ostaja veljavna prav za to Evropo v neki mnogo širši zgodovinski dobi. Vlogo »opija za ljudstvo« je do popolnosti odigrala religija v Franciji »ancien régime«, kjer je pravzaprav samo poseben aspekt države in preživi kontrarevolucionarne rojalistične vstaje. Ateist Napoleon je na veliko uporabljal to orožje in je govoril: »Moji orožniki, moji škofje, moji prefekti«.

Tedaj, ko se bo delavski razred uveljavil kot samostojna sila, ki jo ogrožajo privilegiji kapitala, se bo meščanstvo nekoč volterjansko in celo brezbožno — zateklo k cerkvi, toda ne zaradi vere v boga, ampak iz strahu pred ljudstvom. To bo Falouxov zakon in Thiers bo rekel: »Med socializmom in jezuiti se odločam za jezuite«. Po »Krvavem tednu« se bo Pariz zgrinjal k Srcu Jezusovemu in se pokoril za Komuno. V naši bližnji preteklosti pa je religija postala zbi-

¹⁵ Prav tam, str. 54–56.

¹⁶ Marx-Engels, Izbrana dela, Ljubljana 1951, zv. II., str. 506–507.

¹⁷ Prav tam, str. 507.

rališče vseh reakcionarnih sil, bodisi, da gre za Dreyfusovo afero ali za Petainovo osebno samovladje ali pa za de Gaulla, ki ga je škofovstvo čvrsto podprlo in zato bilo znatno plačano s privilegiji, ki so jih dobile cerkvene šole.

Doslej smo govorili samo o Franciji — toda kaj pa naj rečemo o religiozni podpori, ki so jo vsem fašizmom nudili različni episkopati: Mussoliniju italijansko škofovstvo, Hitlerju Fuldska konferenca nemških škofov, Franco je dobil podporo za svojo vstajo in prav tako Salazar za krvavo diktaturo.

Že dve stoletji in vse do današnjih dni so vedno znova resnične presunljive ilustracije, ki jih je Marx očrtal v slavni besedah, s katerimi oživlja pravo vsebino Konstantinovega krščanstva v antiki, krščanstva križarskih vojn, inkvizicije in protireformacije, krščanstva srednjega veka in njegovega zatona, krščanstva Svete alianse in absolutizma: »Družbena načela krščanstva so opravičevala antično suženjstvo, poveljevala fevdalno tlačanstvo in, če je potrebno, branijo tudi zatiranje proletariata, čeprav to počnejo manj uspešno... Družbena načela krščanstva obljublajo v nebesih odškodnino za vse podlosti in s tem opravičujejo podlost na zemlji.«¹⁸ Na predvečer revolucije 1917. leta je ruska pravoslavna cerkev nudila prav takšno podobo in Lenin je povsem upravičeno znova uporabil izrek o »opiju za ljudstvo«. Lenin je fenomen religije obravnaval samo v okviru kapitalistične družbe, medtem ko je druge probleme — ekonomske in politične, kjer je proučeval izkoriščanje človeka po človeku, ali državno zatiranje — obravnaval tudi v drugih ekonomsko-družbenih formacijah in ne le v kapitalizmu. Poudarja zgodovinski karakter marksističnega stališča: nasprotno od anarhistov marksizem ne razume »borbe proti religiji na abstrakten način, ne na področju čiste teoretične abstrakcije neke propagande, ki je vedno enaka, temveč jo razume konkretno, na območju razrednih bojev, ki se v stvarnosti vršijo.«¹⁹ Lenin tudi ugotavlja, da je »borba proti religiji zgodovinska naloga revolucionarnega meščanstva«, da je bilo tako na Zahodu, da pa »v Rusiji... tudi ta naloga skoraj v celoti čaka delavski razred.«²⁰ — Ravno zato pa ohranjajo klasični teksti francoskega 18. stol. za Rusijo dragoceno aktualnost. Lenin je posvetil vprašanjem religije samo dve razpravi; obe že po naslovih

¹⁸ Marx-Engels, Werke, zv. IV., str. 200.

¹⁹ Lenin, Socializem in religija, Ljubljana 1965, str. 15.

²⁰ Prav tam, str. 17.

samih kažeta, da obravnavata povsem določeno zgodovinsko obdobje: »O odnosu delavske stranke do religije« ter »Socializem in religija«. Samo enkrat, in še tedaj le z nekaj besedami, se loteva verskega problema mimo kapitalističnih razrednih odnosov: ko je v nekem pismu iz decembra 1913 opozoril Maksima Gorkega na možnost izrabljanja njegovih tez o religiji v odnosu do določenih razredov. Lenin povzema Marxovo in Engelsovo misel in piše: »V zgodovini je bil čas, ko je kljub izvoru in stvarnemu pomenu ideje o bogu borba demokracije in proletariata prevzela obliko boja ene religiozne ideje proti drugi. Toda ta čas je že davno minil. Danes je v Evropi in Rusiji vsakršna obramba ali opravičilo ideje o bogu, tudi najbolj prikrita in tudi najbolj dobronamerna, le še zagovor reakcije.«²¹

To zgovorno označuje zgodovinske meje, znotraj katerih velja Marxova misel, ki pa bi se oddaljila od pravilne zgodovinske koncepcije, če bi jo iztrgali iz konteksta: »Ideja o bogu ... je vedno uspavala in hromila družbene občutke ... Ideja o bogu ni posameznika nikoli povezovala z družbo, vendar pa je vedno združevala zatirane razrede v veri o božjem poslanstvu zatiralcev.«²²

Trditev, da je religija vedno in povsod odvrčala človeka od dejanja, od boja in dela, je v očitnem nasprotju z zgodovinsko resničnostjo.

Maurice Thorez je leta 1936, ko je začel politiko »punuje roke« katolikom, poudaril, kakor že Marx in Engels napredno vlogo, ki jo je bilo zmožno odigrati krščanstvo v različnih dobah. Pisal je: »Napredna vloga krščanstva se kaže v nazoru, da bi dosegli ljubezen do bližnjega in solidarnost, v poskusih vzpostaviti naprednejše in pravičnejše odnose med ljudmi v dobi fevdalizma, v skrbi za verske skupnosti, ki so po namenu, dejstvih in delovanju pravzaprav komunistične skupnosti, katerih poslanstvo je ohraniti, razviti in posredovati bodočim časom rezultat človeških spoznanj in umetniško zakladnico preteklosti. Ali je mogoče, da bi ostali čustveno neprizadeti ob spominu na stoletja, ki so videla, kako se dvigajo k nebu zvoniki naših katedral, ti biseri ljudske umetnosti, ki se z vsakim svojih starih kamnov — živih, za tistega, ki jih zna doumeti — upirajo legendi o mračnem srednjem veku. Večkrat se zalotim, kako primerjam graditelje katedral, ki jih je navduševala goreča vera, vera, ki »prestavlja gore« in omogoča

²¹ Prav tam, str. 25

²² Prav tam, str. 24

veličastne uresničitve z graditelji novega socialističnega sveta... ki iz zemlje dvigajo... veličastne spomenike, s čimer se danes potrjuje navdušeni polet komunizma.²³

Toda, v vsaki dobi razredne nadvlade je ta visoki ideal ljubezni uporabljali vladajoči razred in njegova duhovščina kot božjo odškodnino za zemeljsko bedo in zaslužjenost. Obljuba o združitvi »v Kristusu« je služila za alibi, ki naj bi razorožil ponižane in razžaljene, obsojene v imenu ljubezni; upor sužnja je pomenil, da je postal sokriv gospodarjevega zatiranja.

Edino komunizem, kakor je pisal Gorki, bo ustvaril resnične pogoje za družbo, kjer ljubezen ne bo več samo upanje ali moralni zakon, ampak bo postala objektivni zakon celotne družbe.

Poleg evropskih primerov, ki smo jih navedli po Marxu in Engelsu ter po Mauriceu Thorezu, zadošča, če se spomnimo le se islamske zgodovine, ki pomeni: vdanost in odpovedovanje in ki je bila vsaj v dobi svojega vzpona doktrina boja in zmage, močna in uničujoča kot udarjanje valov ob obrežje. Osvobodilna gibanja zatiranih narodov so v naši dobi pretresljiva podoba marksistično-leninistične trditve, da nobenega družbenega pojava in tudi ne religioznega ni mogoče razložiti in razumeti »po sebi«, zunaj konkretnih zgodovinskih pogojev določenega naroda in časa.

Pri mnogih od teh narodov je, poleg in kljub evropskim in ameriškim misijonarskim organizacijam, ki večinoma predstavljajo »opij za ljudstvo«, to pomeni, da so orodje vsiljevanja in imperialistične nadvlade, vloga domačih religioznih gibanj vloga osvoboditeljev izpod kolonializma. Prvi nacionalni boji so bili često bojevani najprej v imenu boga in so šele nato postali boji v imenu domovine. Religija ni bila opij, ki bi hromila borce, nasprotno, podžigala je k boju in heroizmu, pa naj je šlo za indijski sipajski upor, za vstajo Taipingov na Kitajskem ali za Mahdijev dvig v Sudanu.

Razumljivo je, da moramo te probleme — ob pomoči metode, ki jo je na tem področju uvedel Engels — raziskovati za vsak konkretni primer posebej. V religioznih gibanjih zatiranih ljudstev zadnjega pol stoletja, ki so si sicer nadela obliko sinkretizma (islam ali celo krščanstvo se postavita nad predhodne religiozne oblike in se spremenita v dotiku z njimi) postane preroška vsebina religij često pomembnejša od njenega institucionalnega, duhovniškega vi-

²³ Maurice Thorez, Oeuvres, zv. XIV, str. 165—166.

deza. Religiozna afirmacija torej včasih dobi dvojni, ločilni videz opozicije: opozicija do okupatorja in do vrnitve k bistvenemu ali popolnemu, v smislu, kakor ga je pojmoval Ben Badis.

Pri koloniziranih ljudstvih je preroštvo igralo včasih vlogo doktrine »odrešitve«; odvrčalo se je od zemlje in nudilo za bedo in zatiranje božjo uteho, včasih pa je bilo utopija, ki je kdaj pa kdaj celo pozivala k »sveti vojni« proti okupatorju. Vprašanje je torej izredno kompleksno. Včasih je religija lahko služila za pretvezo najbolj hlapčevskemu sodelovanju z okupatorjem, včasih pa je bila ista religija gonilna sila narodnostnega gibanja. Zgodilo se je celo, da je isto gibanje v različnih fazah razvoja igralo dvoje docela protislovnih vlog. Celo še danes, kakor je poudaril Bachir Hadjali v razpravi »Socializem in islam«, kjer oživlja staro islamsko izročilo, tisto, ki je bilo napredno in so ga podedovali alžirski revolucionarji, igra religija zelo različno vlogo v različnih arabskih deželah, pač odvisno od tega, ali govorimo o Pakistanu, Iraku, Egiptu ali Alžiriji. Če v neki arabski deželi služi religija kot ideološko opravičilo določeni cerkveni, docela reakcionarni instituciji, zato še ni nujno, da bi bilo enako tudi v Alžiriji, kjer so še vedno žive tradicije narodnostne borbe Ulencev in zlasti šejka Ben Badisa, kjer so poleg tega med narodno osvobodilno vojno vzpostavili med narodnostnim gibanjem, socializmom in islamom trajno zvezo in kjer lahko vse sile delujejo za izgradnjo socializma.

V takšnih okoliščinah je, da povzamemo Marxov izraz, poudarek na »protestu proti resnični bedi« in ta religiozni protest je v pogojih naše sodobnosti bojevit in ustvarjalen. Ko bo vsak marksist-leninist zavestno dojel pomen religije v zgodovinsko povsem določenih pogojih, ko bo sprevidel, da religija ni samo eden možnih načinov, ki človeku predstavijo svet, ampak, da je tudi način, po katerem je nekdo vključen v svet in v njem biva — tedaj ne bo mogel zavriniti globokih teženj vernikov, pa čeprav se te težnje izražajo v mistificirani obliki in čeprav se verniki dajo zapeljati, ker sprejemajo in se zadovoljujejo s čisto navideznimi zadoščenji. Naloga marksistov-leninistov je nasprotno v tem, da odkrijejo in spoznajo te težnje ter tudi sredstva, ki bi jih zadovoljila na tak način, da se bo komunizem prikazal verskim množicam, kot to, kar je Marx v »Židovskem vprašanju« imenoval »posvetno uresničenje človeškega bivanja krščanstva«.

Borba delavskega razreda, ki ji je cilj komunistična družba brez razredov in brez države, ustvarja prvič v zgodovini človeštva resnične možnosti, da bi vsakdo postal človek, to pomeni središče odgovornosti in zgodovinske pobode, ustvarjalec, »osebnost«, pravijo kristjani. Ta borba ustvarja tudi pogoje, da se vzpostavi skupnost, kjer bodo izkoreninjeni izvori ekonomskih in družbenih nasprotij, ki so lastna razrednim družbam, in kjer bo dana celo možnost ustvariti organizacijo, ki bo združevala vse potrebe, sredstva in upe in bo lahko vsakdo ustvarjalno sodeloval za uresničitev sreče za vse, za uresničitev tega veličastnega krščanskega sna o »občestvu svetnikov«, ki je v vseh razrednih družbah vedno bil ali iluzija ali alibi. Tak je duhovni pomen marksizma-leninizma in boja delavskega razreda.

Že 1956 je Maurice Thorez zapisal: »Obljuba o odrešenju je napisana na prvi strani zgodovine, pravi katolik. Upanje, da bo nekoč nastal kraj, združen v delu in ljubezni, daje moč naporom proletariata, ki se bori za srečo vsega človeštva, zatrjuje komunizem.«²⁴ Prav v tem smislu smo leta 1949 zapisali: »Docela razumemo iz bede porojeno potrebo po popolni skupnosti in popolni ljubezni. Osamljeni in zatirani človek ni mogel niti verjeti, da je kaj takega uresničljivo, in se je zato lahko zatekel samo k bogu. Mislimo celo, da je nekaj lepega, če je človek v svoji bedi zmogel takšne sanje, tolikšno upanje in tako neskončno ljubezen do Kristusa. Akt vere dokazuje, da se človek nikoli ne prizna poraženega, in torej priča o njegovi veličini. Zato pa nikoli ne preziramo in ne smešimo kristjana zaradi njegove vere, ljubezni, sanj in upanj. Naša naloga je delati in se boriti za to, da ne bi nihče ostal zaslepljen, odmaknjen, na robu. Naša naloga je človeka približati njegovim najlepšim sanjam in najglobljim upom, ga dejansko in praktično z njimi zblížati, da bi celo kristjani na tej naši zemlji našli začetek svojih nebes.«²⁵ Zdaj, leta 1965, se lahko vprašamo, ali Teilhard de Chardin in tisti najnaprednejši kristjani, katerih misel je bilo čutiti na Koncilu, ne začenjajo stopati po isti poti z nami? Ne gre za srečanje v nekakšni zmedi: nikakor ni naša želja oprijeti se bednih demagoških gesel, ki iz Jezusa delajo »prvega komunista« ali na vso naglico — kakor nekoč Lamennais — izenačujejo »preobrazbo družbe« z »ustanovitvijo božjega kraljestva«. Teil-

²⁴ Maurice Thorez, Oeuvres, zv. XIV., str. 164—165.

²⁵ Roger Garaudy, L'Eglise, le communisme et les chretiens, Ed. Sociales 1949, str. 316.

hardove »točke omega« ne zamenjujemo z brezrazredno družbo.

Teilhard sam opozarja, da je skrajnost, h kateri se giblje zemlja, v onostranstvu, ne samo onkraj vseh individualnih in posamičnih stvari, ampak onkraj celote vseh stvari.²⁶ Dodajamo še, da Teilhard nikakor ne postavlja vere v onostranstvo nasproti zemeljskega boja: »Vzeta sama zase, vera v svetu ne zadošča, da bi gibala svet. Toda sama krščanska vera ali je še v svoji stari razlagi sposobna dvigati svet v višave?«²⁷ In dodal je celo: »Kako rad povem: s sintezo »krščanskega« boga z višav in (marksističnega) boga iz prihodnosti dobimo enega edinega boga, ki ga moramo poslej častiti v duhu in dejanju.«²⁸ To je — za kristjana — drzna in razumevajoča misel, marksist pa je v takšni obliki in vsebini vendarle ne more sprejeti: njegovega gibanja »naprej« namreč ne navdihuje nobena religiozna vera in on tudi zavrača boga iz višav.

Prav tu pa je načelno neovrgljivo nasprotje med kristjani in marksisti: marksisti ne mislimo, da je na človekovi poti kak končni mejnik; komunizem za nas ni konec zgodovine, ampak konec predzgodovine in začetek resnično človeške zgodovine, katere obzorja so neskončna.

Še manj pa mislimo, da bi bil kak mejnik v »onostranstvu«: ateisti smo, nič nam ni obljubljeno in tudi nihče nas ne pričakuje. Srečanje na tem področju torej ni mogoče. Vendar pa se stališča približujejo, in sicer zato, ker vedno številnejši kristjani pripisujejo čedalje večjo važnost človekovim »zemeljskim dimenzijam«, ali kakor je rekel Teilhard: »Spreobrnejo se, ko doživljajo zemeljske izkušnje.« Dodaja celo: »Nekega dne, dva tisoč let je tega, so papeži rekli »zbogom« rimskemu ljudstvu in se odločili »preiti k barbarom«. Ali morda danes ne pričakujemo podobnega, morda še globljega dejanja?«²⁹ Naivno bi bilo reči ali misliti, da je Cerkev prišla že tako daleč, čeprav priznavamo Koncilu sorazmerno smelost in vemo kako bogat obljub je bil. V krščanskih množicah raste in postaja vedno močnejše gibanje, ki odklanja vsakršno vmešavanje na področje znanosti, ki v tehničnem napredku ne gleda več satanove skušnjave, temveč zakonito potrdilo človeške veličine in moči, ki ne bo več dovoljevalo v hierarhiji družbenih raz-

²⁶ Teilhard de Chardin, *La messe sur le monde* (1925).

²⁷ Teilhard de Chardin, *L'avenir de l'homme*.

²⁸ Teilhard de Chardin, *Lettre de New York du 2 avril 1952*.

²⁹ Teilhard de Chardin, *Quelques réflexions sur le conversion du monde*,

redov in družbene neenakosti gledati nekaj »svetega«, nekaj »svetih ustanov«, ki jih je bog naložil v pokoro za greh, ki ne dopušča več, da bi privatna lastnina nad produkcijskimi sredstvi pomenila zagotovilo osebne svobode, ki ne bo več izrekalo prekletstva nad socializmom in komunizmom, temveč bo v njih videl način organizacije človeških odnosov, ki je višja od kapitalizma, ki ne bo ljubezni do življenja, znanja, sreče smatralo kot sinonim sumljivi pohoti. To gibanje krščanskih mas bo nekoč postalo dovolj močno, da bo razbilo in razklenilo okove političnih in ekonomskih utesnitev, ki združujejo usodo cerkve z njenimi privilegiji — zato pa danes obstaja veličastna perspektiva skupnega dela in boja.

Vprašanje odnosov med kristjani in komunisti tedaj ne bo več le vprašanje dialoga; šlo bo za mnogo več: za izmenjavo medsebojnih izkušenj in mnenj, da bi nasproti silam preteklosti in smrti zgradili »človeško kraljestvo« brez meja. Oče Teilhard je že občan takšne skupnosti; nikoli ni prenehal pozivati k »skupni borbi« vse tiste, ki verujejo, da vesolje vendar napreduje in da je naša dolžnost, da bi napredovalo še bolj.³⁰

Prevedla: Neda Pagon-Brglez

LUCIO LOMBARDO - RADICE

Pluralizem v družbeni praksi

(Pluralizem, kakor ga pojmuje marksizem)

I. Pluralizem v buržoazni demokraciji — bolj na splošno: v kapitalistični družbi — kot koeksistenca nasprotujočih si razredno in medsebojno neučinkujočih svetovnih nazorov.

V nadaljevanju trdimo, da mora revolucionarni proletariat iz prejšnje buržoazne družbe podedovati tudi nekatere svobodomiselne ideje in načela. Po našem mnenju je ideja o odpravi — zanikanju in dediščini hkrati v zgodovinskem materializmu sila pomembna.

V začetku bi rad proučil drugo stran odnosa delavskega razreda do buržoazne demokracije: stran zanikanja, kri-

³⁰ Teilhard de Chardin, L'avenir de l'homme.

tike. Marksistična kritika formalnega značaja svobode v kapitalističnem sistemu, demistifikacija razredne vsebine buržoazne demokracije je dobro znana. Menim, da je marksistična kritika »formalnih svoboščin« dandanašnji postala »popularna«. Govorimo o pravi, realni svobodi v nasprotju z lažno, dozdevno svobodo, večinoma ne da bi vedeli, da zastopamo v bistvu marksistično stališče. Zato bi rad pojasnil manj znano marksistično kritiko razrednega značaja pluralizma v kapitalističnem sistemu.

Buržoazni pluralizem je utemeljen v večni in togi delitvi družbe na izkoriščevalce in izkoriščane, na lastnike in ljudi brez premoženja, na kapitaliste in proletarce.

1. Filozofsko je vse postavljeno na glavo. Trdijo, da so osnovne ideje, ne pa osnovni razredi večne in v temeljih nespremenljive. Značilen primer za to je knjiga slovečega italijanskega filozofa Benedetta Croceja »Zgodovina Evrope v 19. stoletju«. Prva poglavja knjige so posvečena »nasprotujočim si religijam« — liberalizmu, demokraciji in socializmu.

2. Politično in filozofsko pojmujejo pluralizem v kapitalistični družbi v bistvu ne kot dialog, kot medsebojno učinkovanje, marveč kot dinamično ravnotežje. Kapitalistična družba je globoko ločena, razcepljena družba. Fundamentalni delitvi na razrede, ki si nasprotujejo, ki so medsebojno nezdržljivi, ustreza »večna« institucionalna delitev na vladne in opozicijske stranke, med katerimi se razvija boj, ne pa dialog. Togosti socialne delitve družbe ustreza togost njene politične delitve. Perspektivo splošnega sodelovanja razredov, idejo razvoja družbe prek skupnega dela kapitalistov in proletarcev more konservativna mitologija »korporativizma« le slabo podpirati. Tako razredi kakor tudi stranke in ideje v glavah ljudi so strogo fiksirane in zmožne samo površnih sprememb. Nobene prave možnosti ni, da bi skupno zasnovali socialne, politične in filozofske koncepte, kakor se dogaja to v družboslovju tudi v kapitalističnih deželah — rečeno čisto na splošno.

II. Socializem kot potrební pogoj za razvoj dialogičnega in dialektičnega pluralizma. Za primer: znanstveni pluralizem, Enostranska ideja »monolitizma« in njene negativne posledice v prvem obdobju socialističnega stoletja.

Ideja pluralizma kot ravnotežja tujih političnih in ideoloških skupin, ki se ne dajo »premešati«, ustreza najbolj notranji naturi kapitalistične družbe. Ta ideja je zakoreni-

njena v delitvi te družbe na razrede. Da bi prešli od tega pluralizma tujih in sovražnih komponent k dialogičnemu in dialektičnemu pluralizmu, je treba odpraviti delitev družbe v nasprotujoče si razrede: treba je preiti iz kapitalistične v socialistično družbo.

Dovolite, da pojasnim našo definicijo dialogičnega in dialektičnega pluralizma na podlagi družboslovja.

Večina šol, to se pravi mnogoterost osnovnih hipotez in njihova odkrita konfrontacija je priznana znamenje družboslovja. Konfrontacija je potrební pogoj za razvoj in napredek znanosti. Razne šole ali »smeri« se razvijajo po metodi nepretrganega komuniciranja z drugimi šolami. To je dialogični značaj znanstvenega pluralizma. Obstajajo nasprotja, znanstveni spori: toda zmaga ene smeri (njene hipoteze) nikakor ne pomeni, da je ovržena nasprotna smer (njena hipoteza). Vsako resnično prevratno odkritje, vsaka znanstvena revolucija je v pravem pomenu besede dialektično »razveljavljenje«, sinteza, višja stopnja spoznanja. Stare teorije so zamikane samo v tem smislu, da so videti po revoluciji revolucionarnega spoznanja nepopolne, enostranske resnice. To je dialektični značaj znanstvenega pluralizma.

Dialektični značaj znanstvenega pluralizma spoznamo tudi po tem, da nasprotja niso absolutna, toga, večna protislovja, marveč relativna, gibljiva, zgodovinska nasprotja. Imamo razrešitve, sinteze, te so predpostavka in začetek novih, višjih nasprotij. Možnost takšnega pluralizma je v »nesebičnosti« prirodoslovca, težnja po popolnejšem, predsodkov rešenem spoznanju stvari. »Rahla moč« razuma (B. Brecht: Galilejevo življenje) je nepremagljiva, seveda samo pri ljudeh, ki mislijo z razumom. Kdor zagovarja kako idejo samo iz praktičnih nagibov, ker nasprotné ideje škodujejo lastnim interesom, slabi razum.

Ta primer znanstvenega pluralizma jasno kaže, da je sprostitev skupinskih in posamičnih interesov potrební pogoj, da lahko nastane dialektični in dialogični pluralizem.

Posledica izločitve izkoriščevalskih razredov, vzpostavitve nove družbe, v kateri ni več nasprotnih, nasprotujočih si in medsebojno izključujočih interesov, ni niti da izginejo razlike, niti da prenehata spor in boj zanje. Ideja »monolitne enotnosti« socialistične družbe v novi socialistični državi — pozneje: državah — je bila med komunističnimi partijami v prvem stoletju socializma do preobrata na XX. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze zelo

razširjena in globoko zakoreninjena. Razširjeno je bilo tudi prepričanje, da pomeni odstranitev nasprotja med buržoazijo in proletariatom konec vseh nasprotij. Dvajseti kongres je treba presoјati kot kritiko sistema »monolitizma«. Vendar pa je bila ta kritika, čeprav praktično zelo močna in nedvomno »epohalna«, teoretično zelo slabo utemeljena. Šele zdaj polagoma postavljajo notranje utemeljitve »novega gibanja«.

(Dve epizodi sta simptomatični: šele zdaj uradno, to se pravi prek najvišjega eksponenta Akademije znanosti v Moskvi, prof. Keldiša kritizirajo prof. Lisenka, ker je preprečil svobodno, odkrito konfrontacijo nasprotujočih si nazorov. In šele zdaj v »Pravdi« iz istega razloga kritizirajo Kocetova in revijo »Oktjabr:« na torišču literature.)

Teorija »monolitizma« in iz nje izvirajoča praksa sta se opirali na naslednja načela:

a) popolna podreditev vseh družbenih organizacij (državna uprava, pravosodje, sindikati, akademije itd.) vodstvu revolucionarne stranke, ki je v vseh vprašanjih izrekla dokončno sodbo, zadnjo odločitev;

b) aksiom o edinosti izraza revolucionarnih, naprednih interesov, aksiom o »enotirnosti« političnega, kulturnega in filozofskega napredka. Zagovarjali so prepričanje, da so nazori, ki so se odmaknili od partijske linije ali se kratko malo razlikovali od nje, nujno že izraz tujih, sovražnih razrednih interesov — »razredno tihotapstvo«.

V praksi škodljivi izrastki obeh aksiomov so dobro znani. Menim, da lahko zgoščeno rečemo, da je breme teh dveh aksiomov napredek prve socialistične družbe — ki je vzlic temu nastala! — zelo oteževal in zadrževal. »Občutljivost« uprave v pogledu vsakodnevnih vprašanj je v Stalinovi dobi slabila sposobnost, da bi popravljali napake in jih ne pustili »rasti«. To je povzročil prvi aksiom teorije o monolitizmu. Drugi aksiom je preprečil ali — v najboljšem primeru otežil razvoj in uveljavljanje novejših gledišč. Posledica tega je bila določeni konservativizem na vseh toriščih, zlasti na področju kulture. Nova gledišča so spočetka dejansko veljala za gledišča razrednih sovražnikov. Na torišču politike se je žal dostikrat zgodilo, da so kritika, ki se je zavzel za revolucionaren napredek, obravnavali kot razrednega izdajalca. Na torišču kulture se je tudi dostikrat zgodilo, da so nove teorije, ki niso bile neposredno povezane ali uskladene s klasičnimi ali uradnimi viri marksizma, ne glede na njihovo plodno jedro, pobijali kot reakcionarno

filozofijo, kot dekadentstvo, mehanizem, idealizem itd. Tako so s plevelom uničili tudi plodno klico. Tako se je zgodilo na primer s spoznanji genetike, relativnostne teorije, kibernetike, simbolične logike na območju eksperimentalnih in eksaktnih ved, na območju literature in umetnosti z optimističnimi, neherojskimi, ne naturalističnimi tokovi. Škoda je bila zelo velika in sovjetska kultura — kultura »socialističnega tabora« še ni povsem ozdravljena. Rane na kulturnem torišču se namreč zelo počasi celijo.

III. Potrebna enostranost vsake resnice nam pojasni potrebo po pluralizmu v socialistični družbi. Pojasni nam objektivne in subjektivne vzroke takšne potrebe

Da zabloda in resnica nista absolutna pojma, so vedeli Marx, Engels in Lenin zelo dobro. Zato so bili na primer »klasiki« marksizma sposobni razumeti pozitivno stran idealizma. Uničili niso ne nemškega idealizma ne buržoazne ekonomske vede, marveč so postavili Hegla na noge ali pa so prevedli Ricardova odkritja v revolucionarni jezik. Vse to je dobro znano, tega nikoli niso zanikali, tudi ne prek »monolitskega« marksizma Stalinove dobe.

Vendar pa je bila teorija postavljena in našla je zagovornika — Ždanova — da sta Marx in Engels položaj docela spremenila, da je vsak drug svetovni nazor postal za resnično spoznanje nesposoben, odkar obstaja marksizem, še bolj leninizem. Takšna teorija je načelno dogmatična.

Takšna teorija spreminja odkritja klasičnega marksizma — od Marxa do Lenina — v »dokončne resnice zadnje instance«, v marksizmu vidi enkrat za vselej vsestranski in popolni svetovni nazor. Druge svetovne nazore radikalno zavrača, češ da so po svoji razredni naturi nesposobni, da bi dojeli vsaj eno stran resnice. Zgodovinsko je zdaj povsem jasno, da je morala biti takšna teorija nesposobna boriti se proti pravim buržoaznim ideologijam. Ideologije sovražnih razredov ni mogla ovreči, marveč je škodovala marksizmu samemu.

Popolne, vsestranske »resnice« dejansko ni. Resničnost je za človeški razum, celo za kolektiven človeški razum preveč zamotana: nenehoma se giblje, raste in se spreminja. Zato je vsaka »resnica«, vsaka teorija, vsak eksperiment, ki daje nova spoznanja, vedno enostranski ali samo večstranski: vsestranski pa nikoli.

Če apliciramo marksizem na marksizem, pridemo do sklepa, da ima tudi marksizem svoje potrebne vrzeli, svoje

neogibne enostranosti: da se torej marksizem »more in mora« ob pomoči drugih, na njihov način enostranskih, vendar pa nekako zanj »komplementarnih resnic« izpopolnjevati in razvijati.

Naj navedem dva primera:

Sigmund Freudovo odkritje področja podzavestnega se mi zdi epohalno. Kakor mnogi drugi geniji je bil tudi Freud v svoji znanosti enostranski: on sam, še bolj pa nekateri pristaši njegovega nauka so podcenjevali ali celo zanikali vlogo zavesti, odgovornosti, razuma. Vendar pa ni nobenega dvoma, da mora marksistični svetovni nazor znanstveno smer, v kateri je raziskoval Freud, kakor tudi mnoga njena dognanja, visoko ceniti.

Dobro vemo, da je med marksizmom in pragmatizmom velika razlika. Marksistično orientirani filozofi in znanstveniki morajo kljub temu sprejeti rezultate tudi, če izvirajo iz enostranskih, v določenih pogojih pa plodnih pragmatičnih gledišč. Operativna — »pragmatična« gledišča so dejansko prav tako podlaga časovnih in prostornih pojmov kakor kibernetične ekvivalence, ki jo imamo za enakost ali podobnost ravnanja. Behaviour ali operativno merjenje pa gotovo nista ne prvo ne zadnje, gotovo ne vse. Vendar pa so nekaj, ena stran, ki utegne biti z določenimi hipotezami, z določenimi predpostavkami in dejstvi najvažnejša.

Znanost nas uči natanko določati hipoteze in ob njihovem upoštevanju biti strog v povzemanju sklepov. Kljub temu se zelo dobro zavedamo, da pomeni osnovna hipoteza poenostavitev realnih razmer in da zadene samo eno stran resnice. Takšna metoda je potrebna tudi za socialistično družbeno prakso. To se pravi na primer, da morajo sindikati strogo izražati vsakodnevne, neposredne potrebe delavskega razreda, vendar s polno zavestjo, da pomenijo takšne potrebe samo eno stran splošnega problema napredovanja socializma. Tako morajo sodstvo, gospodarska uprava, šola, znanost itd. imeti svojo avtonomno organizacijo in svobodno izražati svoja »enostranska gledišča«. Edinosti socialistične družbe ne smemo pojmovati zgolj kot enoličnost. S tem da so v njej vsi občani »delavci«, nikakor ni rečeno, da izgine delitev dela ali raznovrstnost potreb, ki jih ima vsak posamezni član družbe. Čim popolnejša je avtonomija različnih »sektorskih« organizacij, tem lažja je tudi sintetična odločitev v politiki: politik more potem res pregledati položaj, potem lahko tudi najmanjše spremembe v gospodarstvu, psihologiji in javnem mnenju opazi z največjo senzibilnostjo.

Do te točke smo obravnavali potrebo po pluralizmu tudi v socialistični družbi z vidika objekta: popoln izraz družbenih potreb je možen samo kot spojitev mnogih izrazov, ki vsak izmed njih velja za en del. Takšno potrebo pa je treba obravnavati tudi z vidika subjekta. Palmiro Togliatti trdi v svoji znani Jaltski spomenici: »Postati moramo najboljši borci za svobodo intelektualnega življenja, svobodne ustvarjalnosti, znanstvenega napredka. To zahteva, da ne postavljamo samo abstraktno naših nazorov kot nasprotja proti različnim drugim duhovnim tokovom, marveč da se moramo pogovoriti o vseh teh drugih tokovih, da bi globlje proučili kulturne teme naših časov. Naši sovražniki ali agenti naših sovražnikov niso vsi ljudje, ki so zdaj na raznih toriščih kulture odmaknjeni od nas...«

Togliattijeva trditev je praktičen kazipot italijanske komunistične partije, in sicer že dolgo. Toda to linijo je treba po mojem mnenju teoretično še bolj utemeljiti. Tu bi rad samo kratko spregovoril o problemih teoretične spoznavne, ki jih nakaže Togliatti.

Spoznavno teorijo kot »odsev« objektiivnega zunanjega sveta »z vidika subjekta« je treba izpopolniti in poglobiti. Zdaj zelo dobro vemo, da ta odsev ni neposreden: vse naše izkušnje — čutne zaznave — niso neposredno vtisnjene v zavest, marveč so notranji »model« zunanjega sveta — mi jih preverjamo. Ta model se samo izmenja, če se pokaže, da ni sposoben predočiti nam več izkušenj. Podobno tudi ni nobenega izoliranega »znanstvenega dejstva«. So samo izkušnje, eksperimenti, ki so pri postavljanju teorije — modela zunanjega sveta — bolj ali manj »prikladni«. Zato moramo tako v individualnem kakor tudi v kolektivnem mišljenju v znanosti govoriti o izomorfni podobah zunanjega sveta, ne pa naravnost o podobah. Kakor na znanstvenem torišču lahko predstavlja več teorij (modelov), to se pravi, različne aksiomatične hipoteze realne razmere v zunanjem svetu (dasiravno na raznih stopnjah eksaktnosti), tako moramo priznati, da več svetovnih nazorov lahko sprejema in izraža »objektivno« težnjo človeške družbe po napredku, po višjih stopnjah socialne organizacije. Tu omenjam samo nekatere svetovne nazore, ki ne nasprotujejo osnovni marksistični ideji o osvoboditvi vseh ljudi prek osvoboditve proletariata, čeprav ni videti v njih nobene skladnosti z marksizmom. Nekateri svetovni nazori postavljajo v ospredje človeško osebnost kot takšno: predvsem krščanstvo, pa tudi pacifizem, gandizem in drugi. So svetovni nazori, ki so sprejeli pojem svobode za svoj osnovni

pojmem, drugi so storili to s pojmom razuma. Svetovni nazori te vrste so nastali v kapitalistični ali fevdalni družbi ali že prej. Zdi pa se mi, da so zmožni novejših vsebin, da mora jo dobiti novo vrednost, če se bodo zdaj razvijali pošteno, strogo in dosledno.

V deželi, kakršna je Italija, kjer imajo takšni svetovni nazori pomembno vlogo, zagovarjajo marksisti prepričanje, da mora biti socialistična družba cilj različnih ideoloških smeri, skupna »dialogična« stvar več ideoloških komponent.

IV. Svoboda kot notranja potreba revolucionarnega marksističnega delavskega gibanja. »Ponovna vzpostavitev« pojma države s svobodo veroizpovedi

Naši zaključki so zdaj jasni. Svoboda ni za revolucionarno delavsko gibanje nobena politična koncesija, nobena taktika, da bi dobili v zahodnoevropskih deželah zaveznike. Zgodovinska izkušnja, na primer v Italiji, je delavskemu razredu in revolucionarni partiji pokazala, kako tesno sta povezana boj za svobodo in boj za socializem.

Italijanski marksisti in komunisti so prepričani, da je pluralizem notranja potreba revolucije. Po njihovem mnenju mora biti svobodna izmenjava mnenj v novi družbi ne samo dovoljena, marveč je tudi potrebna, da se preprečijo napake in pospeši napredek.

Država v socialistični družbi ne sme po mnenju italijanskih marksistov iz ideoloških razlogov poznati nobene razlike med občani. Po njihovem mnenju bi bila marksistična »ponovna vzpostavitev« liberalnega pojma države s svobodo veroizpovedi zelo plodna.

Prevedel: Jože Zupančič

VUKO PAVIČEVIČ

Marksizem, ateizem in toleranca

1. SVET, v katerem živimo, je še vedno razdeljen in poln nasprotij. Zdaj pa je realno možno in nevarno, da se ta nasprotja izravnavajo ne po dialektični poti in konstruktivno, marveč z golim uničenjem človeštva. Zato je naša dolžnost, da dajemo prednost obstoju in ustvarjalnosti pred

poginom in razdejanjem, da obravnavamo možnosti humanistične in konstruktivne izravnave nasprotij na splošno, kakor tudi izravnavo nasprotij in razlik med marksističateisti in vernimi ljudmi posebej. Ta naloga sledi iz perspektive ogrožanja nekaterih skupnih vrednot, ki jih cenimo. Morda pa se postavljajo proti tej nalogi same doktrine, sami različni svetovni nazori, ki so naše izhodišče, npr. naziranje o biti, vlogi in prihodnosti vere? Ali je marksistično pojmovanje vere takšno, da načelno onemogoča humanistično izravnavo nasprotij? Kakšne so temeljne značilnosti tega naziranja?

2. LENIN je po pravici ugotovil, da marksizem ni niti kot filozofija niti kot politično-ekonomski nauk in tudi ne kot politični nauk nastal odmaknjen od glavne smeri razvoja evropske civilizacije, marveč navezuje prav na njene najboljše dosežke. To velja tudi za marksistični nauk o veri. Ta nauk je nadaljevanje naziranja francoskih materialistov in racionalistov, premaga pa njihove meje. V čem? V tem, da zavrže njihovo površno-racionalistično stališče, po katerem je vir vere iskati zgolj v neznanju, v človeških zablodah glede na videz zunanjega sveta. Že Feuerbach je jasno poudaril: vir vere ni toliko v omejenosti znanja, marveč mnogo bolj v intenzivnosti človeške želje po sreči, po zaščiti, po uspehu, želje po neumrljivosti. Človek si ustvari idejo neskončno dobrega, mogočnega in vsevednega bitja, kajti njegovo lastno hrepenenje po sreči, po varnosti je brezmejno.

Marx si, strogo rečeno, prilasti osnovne Feuerbachove teze, ko pravi, da je temelj kritike vere trditev, da človek ustvari vero in ne nasprotno. Gre pa še naprej. Na osnovi splošnega antropološkega in antropogenega naziranja o veri si zgradi posebno vrsto sociologizma, združeno s pojmom o odtujitvi. To pomeni, da vera zanj ni morda izraz človeka kot vrste, človeka sploh, marveč rezultat človeške družbe in države. »Ta država, ta družba producirata vero, sprevrnjeno zavest sveta, ker sta sprevrnjen svet« — pravi Marx. Družbena funkcija vere je opravičilo za ta svet, njena individualna vloga pa je fantastična realizacija človeškega bitja, kajti človeško bitje nima nobene prave resničnosti.

Engelsovi nazori o veri so v bistvu enaki kakor Marxovi. Vera je zanj fantastična podoba resničnega, empiričnega sveta. Psihološko gledano ima svoje korenine v občutku odvisnosti od močnejših naravnih in družbenih sil, ki

vladajo človeku, čeprav so družbene sile produkt skupnega delovanja ljudi. Potem pa bo, če si bo človek podredil tudi družbene sile, če bo elementarni proces družbenega življenja podredil zavestni kontroli in načrtu, izginila tudi vera, kajti potem ne bo ničesar več, kar naj bi upodabljala, pravi Engels.

Iz navedenih trditev o koreninah, o funkciji in bistvu vere lahko povzamemo naslednje teze, s katerimi sta Marx in Engels nastopila proti vsem teističnim oblikam:

a) psihološka strukturna teza: verski čut ni noben poseben in prvoten čut, ki kot takšen sodi k strukturi človeške psihe. Ta čut nima statusa, kakor ga ima denimo estetski čut.

b) ontološka teza: verski objekt ali bitje nima nobene izvenpsihične, ahistorične, izvendružbene realnosti in eksistence; verski objekt je zgolj psihološko, v določenih zgodovinskih pogojih pričujoče dviganje realnih tostranskih sil v absolutnost. Verski čut ni noben odgovor na onostransko bit, marveč projekcija tostranskega v absolutno, v onstransko.

c) zgodovinska teza: vera je nastala v predzgodovini in bo izginila v pravi zgodovini, v brezrazredni družbi. Vera je produkt stanja vezanosti, podreditve človeka naravnim in družbenim silam; v stanju človeškega obvladanja družbenih in naravnih sil bo odmrta.

3. V pravkar povedanem je uporabljen izraz ateizem v smislu teoretično-filozofskega stališča marksistov in marksizma samega, do vprašanja značaja, eksistence in funkcije verskega objekta in verskega čuta. Ateizem je tu samo drugačno ime za materializem. Ateizem pa lahko pomeni tudi praktično stališče do vere, namreč stališče aktivnega boja proti veri, preganjanje vere po različnih poteh, všteti administrativno. Ali je marksizem tudi v tem praktično določenem pomenu besede ateističen? Če na ta praktični način ni ateističen, ali je potem dosleden ali pa nasprotuje svoji teoretični osnovni poziciji?

Na obe vprašanji lahko odgovorimo nikalno. Marksizem ni nujno ateističen v tem praktično določenem pomenu in s tem ne nasprotuje svoji osnovni poziciji.

Da v tem pomenu ni ateističen, vemo iz izrecnih Marxovih in Engelsovih izjav. V mladih letih je Marx pisal, da socializem ni izpričan z odpravo vere. Znano je, kako ironično je Engels kritiziral Dühringa, ker ni mogel počakati, da bi vera umrla naravne smrti, marveč je hotel po-

slati proti njej »svoje za bodočnost pripravljene žandarje«, kakor Bismarck svoje zakone proti socialistom. Očividno je torej, da marksisti v vprašanjih »praktičnega ateizma« ne zagovarjajo teze o odpravi in iztrebljanju vere, marveč tezo o tem, da bo odmrla.

Da takšna teza ne nasprotuje osnovnemu stališču marksizma, je jasno videti iz njegovega nauka o koreninah in funkcijah vere. Marx uči, da so te korenine, gledano psihološko, v občutku odvisnosti človeka od močnejših in odtujujočih družbenih in naravnih sil. Engels celo izrecno pravi, da je vera emocionalni odnos človeka do sveta. Zato je marksizem povsem v skladu s seboj, če a) posveča v vprašanju odmiranja vere svojo pozornost predvsem vzpostavitvi novih družbenih odnosov, v katerih se človek ne bo čutil odtujenega in nepomembnega oziroma b) če se izrecno izreka proti administrativnim in nasilnim metodam v iztrebljanju vere.

Očividno je torej, da iz marksističnega nauka lahko povzamemo celo praktična gledišča tolerance in humanizma do vernih ljudi. To bi bilo še očividneje, če bi bil marksizem, ko je razčlenil oblike občutka odvisnosti kot vir vere, poudaril tudi občutek odvisnosti človeka od kozmosa, občutek individualne minljivosti človeka, ki ga vsi ljudje, v odvisnosti od svoje psihološke strukture ne morejo premagati niti na posveten način obvladati. Vendar pa je tudi to, kar je rečeno v marksističnem nauku o izvoru vere, zadostna podlaga za praktično stališče tolerance in humanističnega odnosa do vere in vernih ljudi.

Toleranca pa predpostavlja, da je tudi druga stran pri interpretaciji marksizma sama tolerantna in objektivna. Trditve, kakor npr. da je marksizem »mračna sila« ali da marksisti in ateisti ne morejo biti »resnično moralni« ljudje itd., ki jih še zdaj tu pa tam slišimo in beremo, ne delajo medsebojnemu razumevanju in obojestranski toleranci nobene dobre usluge.

Prevedel: Jože Zupančič

M. POHORILLE — A. WOS

Motivi za proizvodne odločitve kmetov na Poljskem

Značaj gospodarske dejavnosti manjših kmetijskih producentov, posebno pa njihove reakcije na spremembe cen, je že dolgo časa predmet zanimanja poljskih ekonomistov. Tej temi je bilo posvečenih mnogo teoretskih in empiričnih raziskav. Empirične raziskave registrirajo dejstva in boljše ali slabše služijo aktualnim ciljem gospodarske politike. Vendar pa ne morejo nuditi odločilnih argumentov v teoretskih polemikah. To seveda ne pomeni, da sploh nimajo nobenega odnosa do teh polemik. Dejstva, ki jih odkrivajo empirične raziskave, potrjujejo ali pa zavračajo postavljene hipoteze. Takšna raziskovanja prav tako omogočajo precizacijo samega predmeta polemik. Saj je znano, da je »kmetijsko gospodarstvo« preveč splošen in preveč kompliciran pojem, da bi bilo mogoče z njim popolnoma označiti njegovo obnašanje brez podrobne analize njegovega zgodovinskega razvoja in zunanjih pogojev delovanja.

Večina empiričnih raziskav na Poljskem, ki so bile izvedene na tradicionalen način, se je osredotočila bodisi na statistične analize elastičnosti produkcije in ponudbe kmetijskih proizvodov,¹ bodisi na izračunavanje in analiziranje sestavnih delov produkcijskih stroškov.² Raziskovanja stroškov in rentabilnosti

¹ Glej med drugim: Woś A.: »Elastyczność produkcji rolniczej« Warszawa 1964, PWRiL; Chołaj H., Woś A.: Wpływ opłacalności uprawy roślin przemysłowych na ich produkcje i podaż, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej z 2/1960, str. 48—67; Ciepielewska M.: »Kształtowanie się wpływu cen i polityki cen na produkcje trzody szlęwnej w Polsce w okresie powojennym«, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, z 4/1961 str. 162—167; Felbur S.: »Analiza układu cen produktów rolnych w Polsce, Warszawa 1962, PWN.

² Tu je treba predvsem omeniti dela Inštituta za kmetijsko politiko, ki jih je vodil A. Brzoza. Opozoriti velja posebno na sledeče publikacije: »Koszty produkcji w gospodarstwach indywidualnych, państwowych in spółdzielniach produkcyjnych«, dodatek k zvezku 2/1961 Zagadnień Ekonomiki Rolnej, str. 239; Brzoza A., Marczevska H., Jeleński E.: »Koszty podstawowych produktów rolnych w Polsce w latach 1939/60 — 1960/61«, dodatek k zvezku 5/1962 Zagadnień Ekonomiki Rolnej, str. 136; »Koszty podstawowych produktów rolnych w latach 1960/61 in 1961/62«, dodatek k zvezku 3/1963 Zagadnień Ekonomiki Rolnej, str. 89; Koszty podstawowych produktów rolnych w Polsce w latach 1961/62 — 1962/63« dodatek k zvezku 3/1964 Zagadnień Ekonomiki Rolnej, str. 144.

naj bi nudili podatke za predvidevanja smeri reakcije kmetijskih producentov na spremembe v obstoječem sistemu cen, raziskovanja elastičnosti produkcije in ponudbe pa naj bi nudila osnovo za predvidevanja, kako močne bodo te reakcije. Tako analiza stroškov kot tudi raziskovanje elastičnosti produkcije imata omejeno spoznavno vrednost. V kmetijstvu je kalkulacija posameznih lastnih stroškov praviloma povezana z več ali manj arbitrarnim sprejetjem vrste predpostavk. To zadeva način porazdelitve splošnih stroškov, izračunavanje amortizacije in odstotkov od investiranega kapitala, ocene lastnega dela ipd. Zato ekonomisti navadno poudarjajo, da pri izračunavanju lastnih stroškov nimajo osnovnega namena samo absolutne količine, ob katerih moramo biti zelo previdni — ampak tudi smer sprememb pri stroških in cenah. Omejeno spoznavno vrednost imajo tudi raziskovanja elastičnosti produkcije in ponudbe kmetijskih proizvodov. Glede na arbitrarnost vrste elementov pri izračunavanju lastnih stroškov in rentabilnosti produkcije v kmetijskih gospodarstvih nasploh, posebno pa na kmečkih posestvih, je smotrno sistematično konfrontirati rezultate tega izračuna (ki ga običajno opravijo zunaj kmetijskega gospodarstva inštituti in znanstvene institucije) s kalkulacijo in oceno rentabilnosti zgolj kmetijskih proizvajalcev samih. Takšna konfrontacija lahko tvori izhodišče za bolj vsestrano ekonomsko in sociološko analizo procesov, ki se dogajajo na kmetijskih posestvih.

Popolne in verodostojne rezultate pa je mogoče dobiti, če izvajamo raziskovanje hkrati v treh smereh: 1. z analizo posameznih elementov proizvodnih stroškov, 2. z raziskovanjem elastičnosti in ponudbe, 3. z anketo raziskovanj motivov proizvodnje in investicijskih odločitev individualnih kmetijskih producentov.

Na Poljskem je bil prvič izveden poskus raziskave motivov za proizvodne odločitve kmetov leta 1959. Rezultati te raziskave so bili vzpodbudni, zato je bila raziskava ponovljena tudi leta 1961. Pričujoča obdelava vsebuje sintetični prikaz rezultatov te raziskave.

Cilj raziskave je bila pojasnitev vprašanja, kaj usmerja kmete pri proizvodnih odločitvah, kako ocenjujejo rentabilnost osnovnih smeri kmetijske produkcije in kakšne so njihove reakcije na ekonomske impulze. Prav tako je bila bistvenega pomena pridobitev informacije, ali dani tip raziskovanja in uporabljena raziskovalna procedura lahko s pridom služita gospodarski praksi.

Raziskovanje, ki smo se ga lotili, ima značaj pomožnega raziskovanja. Z njim naj bi dobili bolj popolno sliko situacije v kmetijstvu in tendenc, ki se pojavljajo v njem, hkrati pa naj bi signalizirali določene pojave, ki jih je komaj mogoče ali jih sploh ni mogoče zajeti pri uporabljanju drugih raziskovalnih metod. Vendar pa ni namen našega raziskovanja postavljati osnovo za formuliranje postulatov na naslov gospodarske poli-

tike ali dajati gospodarske prognoze. Samo na enem področju ima lahko samostojno vlogo, in sicer: lahko služi za določitev značaja in tehnike gospodarskega delovanja drobnoblagovnih producentov v sedanjih pogojih poljskega kmetijstva.

Znana sta dva osnovna modela gospodarske dejavnosti: tradicionalno-običajski in racionalno-smotrni. V prvem modelu so tako cilji kot tudi sredstva, ki služijo za uresničenje teh ciljev, ustaljeni in sankcionirani po tradiciji ter niso podvrženi analizi in verifikacij. Drugi se odlikuje s smotrno, na sklepanju temelječo izbiro sredstev delovanja in z eliminiranjem vseh neučinkovitih nepotrebnih sredstev — ne glede na to, kakšen odnos ima do njih tradicija.³

Tradicionalno-običajska gospodarska dejavnost dominira v naravnem gospodarstvu. Glede na stopnjo razvoja blagovne produkcije in blagovno-denarne izmenjave dobiva gospodarska dejavnost vedno bolj racionalno-smotrni značaj. Blagovno-denarni odnosi rušijo okvire, ki sta jih postavila in ustalila tradicija in navada, vodijo k emancipiranju posameznika od ozkih združb in ga vključujejo v širše družbeno-ekonomske mehanizme ter ga podrejujejo zakonom, ki vladajo v njih.⁴

Kako naj z vidika vsega, kar je bilo do sedaj povedano, klasificiramo značaj dejavnosti pravega kmetijskega gospodarstva na Poljskem v sedanjem času? Poznavanje splošnih zakonitosti nam sicer res nudi takšen sistem odnosov, da lahko ugotovimo mesto predmeta naših raziskav v kontekstu družbene stvarnosti, vendar tako dobljena ocena ni zadostna.

Zelo je razširjen nazor, da v kmetijskem gospodarstvu, kjer so se obdržali v veliki meri elementi naravnega gospodarstva, torej na področju produkcije in distribucije, še vegetira tradicionalno običajska dejavnost.⁵

Ali ta nazor potrjujejo dejstva? V koliki meri se stvarna dejavnost drobnoblagovnih producentov pokriva s sprejetim stereotipom? Na to vprašanje lahko odgovorimo samo s tem, da konkretno raziščemo, kako se oblikuje mnenje kmetov ob problemih, ki zadevajo produkcijo in izmenjavo ter na podlagi analize njihovih produkcijskih odločitev.

Glede problemov, ki naj bi jih načelo naše raziskovanje, je bila edina možna tehnika zbiranja materiala — intervju. Intervju je bil javen, na podlagi teksta vprašalnika je bil izveden z že prej izbranimi osebami. Vprašalnik je vseboval vprašanja dvoje

³ Glej Lange O.: *Ekonomia polityczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1959, str. 134—140; Weber M.: *»Wirtschaft und Gesellschaft«* Tübingen 1956, zv. I., str. 12 in naslednje.

⁴ Marx in Engels pišeta ob opisovanju prevrata, ki ga je napravil kapitalizem na področju mednarodnih odnosov: »... vse, kar je stanovsko in stalno, izhlapeva, vse sveto se oskrunja in ljudje so končno prisiljeni gledati s treznimi očmi na svoj življenjski položaj in na svoje medsebojne odnose...« K. Marx in F. Engels: *Manifest komunistične partije*, Ljubljana 1947, CZ, Str. 18.

⁵ Glej O. Lange, op. cit., str. 142.

vrste: a) vprašanja, ki zadevajo materialna dejstva in ki jih je mogoče objektivno preveriti, in b) vprašanja, s katerimi naj bi ugotovili nazore, ocene in motive, ki so usmerjali kmete pri njihovih produkcijskih odločitvah (mimogrede — gre za ugotovitve o poznavanju določenih dejstev).

Med žadnjimi vprašanji lahko razlikujemo po vrsti tri skupine. Prva je zadevala vzroke sprememb v strukturi kultur in kmetijske proizvodnje v preteklosti. Druga vrsta vprašanj je skušala ugotoviti, na kakšen način kalkulirajo kmetje rentabilnost hlevne živine, pa tudi kako ocenjujejo rentabilnost osnovnih smeri produkcije. Tretja skupina je skušala odkriti namene v prihodnosti.

Konfrontiranje odgovorov na vprašanja z objektivnimi podatki o kmetijskem gospodarstvu in o spremembah v razdobju nekaj let in s splošnimi podatki o tržni situaciji (ki so bila dobljena po drugi poti) nam — vsaj zdi se tako — pomembno bogati naše znanje o procesu proizvodnih odločitev kmetov.

Pri tem velja poudariti, da smo naš intervju izvedli dvakrat na istih posestvih in v istem letnem času, tj. med junijem in julijem (v letu 1959 in v letu 1961). Za svoje raziskovanje smo izbrali tri rajone. Pri tem smo eliminirali vasi, v katerih igra veliko vlogo zaslužek izven posestev, in predmestne vasi. Svoje raziskovanje smo osredotočili na 38 vasi, v katerih smo izbrali 355 gospodarstev.

Številčnost reprezentacije je po našem prepričanju dovolj velika. To prepričanje pa nam utrjuje dejstvo, da velik del kmetov ocenjuje rentabilnost posameznih smeri produkcije na osnovi mnenja in izkustev sosedov, kar seveda silno zmanjša obseg variabilnosti, v katerega so vključeni razni nazori in reakcije na tržne impulze.

Zavedli smo se, da moramo priti do odgovorov na posamezne skupine vprašanj na razne načine. Stopnjo natančnosti in verodostojnosti odgovorov (vsaj večine njih) je mogoče sorazmerno lahko ugotoviti s pomočjo splošnega poznavanja kmetijskega gospodarstva. S tega vidika med podatki, ki smo jih dobili z intervjujem, lahko razlikujemo naslednje osnovne skupine:

1. Številčni podatki o gospodarskih dogodkih (spremembe v strukturi produkcije, količina kupljenega gnojila, paš itd.),
2. mnenje o rentabilnosti posameznih smeri produkcije,
3. izračunavanje rentabilnosti gojenja hlevne živine,
4. odgovori, ki zadevajo gospodarske namere v najbližji prihodnosti (predvsem v obdobju oblikovanja strukture produkcije, delno pa tudi produkcijskih investicij).

Težko bi bilo pripisovati podatkom o gospodarskem dogajanju vrednost absolutne natančnosti, saj kmetje nikoli natančno ne merijo hektarskega donosa posameznih poljskih kultur in ne vodijo njihovega knjigovodstva. Zato na podlagi dobljenih rezultatov ni mogoče meriti napetosti določenih pojavov (npr. elastičnosti produkcije glede na cene). Vendar pa ti podatki popolnoma

zadostujejo za ugotovitev smeri določenih sprememb, za odkritje splošnih tendenc, ki nastopajo v raziskovani množici.

Raziskovanje o rentabilnosti posameznih smeri produkcije lahko vzbudi dvojen dvom:

a) ali imajo kmetje zadostno podlago (znanje) za formuliranje te vrste mnenja?

b) ali so ta mnenja iskrena?

V zvezi s prvim dvomom se vsiljuje še dodatno vprašanje: ali je termin »rentabilnost« kmetu razumljiv? V zvezi s tem je treba поблиže pregledati dve možni situaciji:

a) čeprav blagovna produkcija zahteva, da se poslužujemo pojma rentabilnost, kmet ne more zadostiti tej zahtevi; v tem primeru moramo ugotoviti, da njegova gospodarska dejavnost nima znakov smotrno-racionalne dejavnosti;

b) kmetje, ki nimajo možnosti, da bi vodili natančen ekonomski račun, se poslužujejo — opirajoč se na mnogoletno izkustvo, dobljeno na področju produkcije in v stikih s trgov — poenostavljene kalkulacije rentabilnosti, ki vsebujejo določene elemente ekonomskega računa.

Ko smo pristopili k raziskovanjem, smo sprejeli predpostavko, da je tipična druga izmed omenjenih situacij. To predpostavko moramo sprejeti za uvodno hipotezo, ki zahteva verifikacijo med samim raziskovanjem.

Tej hipotezi daje prednost tudi dejstvo, da drobnoblagovno gospodarstvo na določen način reagira na spremembe pogojev rentabilnosti. Naša raziskava naj bi privedla do boljše osvetlitve tega problema. Posebno važno pa je bilo raziskovanje vprašanja — ali eksistira določena logika pri oblikovanju mnenj kmetov o rentabilnosti posameznih produktov in ali imajo ta mnenja vpliv na odločitve glede produkcije. Pozitiven odgovor na to vprašanje bi pomenil v določenem smislu potrditev sprejete teze, negativen — njeno zanikanje.

Izmed vseh odgovorov prav lahko izločimo tiste, ki jim je mogoče priznati relativno pravilnost. Vendar pa je težje izvesti razmejitve med odgovori, ki so zavedno ali nezavedno napačni. Takšna razmejitve pa bi imela bistven pomen, kajti ko raziskujemo tip gospodarskega delovanja drobnoblagovnih producentov, je treba razlikovati racionalno delovanje v metodološkem smislu od racionalnega delovanja v stvarnem smislu.⁶ Če so ocene kmetov oprte na pravilnem sklepanju, a na napačnih izhodiščnih podatkih, je delovanje metodološko racionalno, s stvarnega vidika pa napačno.

Naš intervju žal ne omogoča točne določitve pogostnosti nastopanja posameznih tipov delovanja na raziskovanih gospodarstvih, vendar pa vsaj po našem mnenju dokaj zanimivo osvetljuje ta problem.

⁶ Glej O. Lange, op. cit., str. 141.

Odgovorov na vprašanja, ki zadevajo gospodarske namere v najbližji prihodnosti, ni mogoče jemati preveč dobesedno. To namreč ni programiranje produkcije, ki bi temeljilo na natančnem ekonomskem računu in na oceni dejanskih možnosti. Namere kmetov imajo v zelo veliki meri značaj »pobožnih želja«. V momentu formuliranja odgovora je prisotnih preveč neznank, da bi bilo mogoče presoditi stopnjo realnosti namer. Na čem torej temelji spoznavna vrednost teh odgovorov? Te izjave (same ali pa skupaj z drugimi podatki intervjuja) omogočajo orientacijo v treh vprašanjih:

a) ali kmetje izvajajo logične zaključke iz mnenj o rentabilnosti posameznih smeri produkcije, ki so bila formulirana na drugem mestu;

b) kakšne tendence se kažejo v razvoju posameznih smeri produkcije;

c) v kakšni meri si te tendence utirajo stvarne poti?

Iz navedene vsebine vprašalnika in značaja vprašanj je jasno razvidno, da je bil to tako glede na cilj kakor tudi po raziskovalni metodi poskus povezovanja ekonomskega raziskovanja s sociološkim, torej povezovanja analize objektivnih procesov in gospodarskih pojavov s sondo mnenj o njih.

Kakšne važnejše zaključke in hipoteze je prineslo naše raziskovanje? Naj omenimo samo zaključke splošne narave, pri tem številčnih rezultatov ne bomo navajali.

1. Ugotovljeno je, da imajo pri individualnih kmetih bistveno vlogo pri proizvodnih odločitvah cene pridelkov.

2. Velik je vpliv cen prostega trga na oblikovanje mnenj o rentabilnosti posamičnih proizvodov, čeprav je obseg te oblike prodaje na Poljskem majhen.

3. Kmetje se pri svojih produkcijskih odločitvah ne ravnavo po absolutni, temveč po relativni rentabilnosti posamičnih smeri.

4. Zaradi organskih zvez med posameznimi vejami kmetijske produkcije povzročajo obstoječe razmere v pogojih produkcije ne enosmernih, ampak celo verigo raznosmerne reakcij.

5. Spremembam, ki se dogajajo v tistih vejah produkcije, ki odločajo o velikosti denarnega dohodka, so podrejene vse druge spremembe v strukturi produkcije.

6. Osnovni — pravzaprav — skoraj izključni vir denarnega dohodka iz realizacije kmetijske proizvodnje v raziskovanih gospodarstvih so denarni dohodki od prodaje pridelkov iz živinoreje in iz gojitve industrijskih rastlin.

7. V raziskovanih gospodarstvih se kaže stanje precejšnje napetosti v bilanci delovne sile, kar omejuje svobodno izbiro smeri produkcije.

8. Vidna je visoka stopnja korelacije med mnenji o rentabilnosti posamičnih produktov in gospodarskimi investicijami. To kaže na dominacijo racionalno-smotrnega modela dejavnosti.

9. Prišli smo do zaključka, da nazor, po katerem naj bi drobna posestva slabo reagirala na cene, ni resničen. Čeprav

zaradi objektivnih pogojev zdaj takšne reakcije ni, to ne izpreminja dejstva, da so lastniki kmetijskih posestev zelo občutljivi na cene. Primeri tržne inercije ne izhajajo iz tradicionalno-običajne forme niti ne iz organske nesposobnosti sprejemanja zunanjih impulzov, temveč iz pomanjkanja objektivnih pogojev za izvršitev sprememb na področju produkcije, pri čemer pa lahko ugodni ekonomski pogoji večkrat prelomijo omejitve, ki jih povzročajo naravni produkcijski pogoji.

10. Čas med sprožitvijo impulza in določitvijo producenta na eni strani in učinkom na drugi strani je odvisen (poleg naravnih pogojev) od organizacije trga, tempa in načina prodiranja informacije do producenta in od celokupnosti ekonomskih pogojev (kredit, strokovni nasveti itd.).

11. Pokazalo se je, da so individualna mnenja kmetov o rentabilnosti v zelo veliki meri odvisna od mnenj okolja. Praviloma je mnenje okolja bolj racionalno od posameznikovega mnenja.

* * *

Naša raziskovanja o proizvodnih odločitvah kmetov kažejo, do močno razširjenega mnenja, po katerem še vedno vegetira v kmetijskem gospodarstvu tradicionalno-običajna dejavnost, naša stvarnost ne potrjuje.

Pri pregledu rezultatov intervjuja najbolj preseneča dejstvo, da se odgovori skladajo v logično, znotraj monolitno celoto. To dejstvo je težko pojasniti z delovanjem slučajnih činiteljev.

Treba je sprejeti, da kmetijska gospodarstva po večini pravilno dojemajo tržne impulze in reagirajo nanje; da jih označuje smotrna izbira sredstev delovanja, ki temelji na sklepanju; njihova dejavnost ima v pretežni meri smotrno-racionalni značaj. Faktorji, ki otežkočajo smotrno izbiro sredstev delovanja, so:

1. Nezadostno poznavanje tehnično-ekonomskih relacij, ki se kaže v dokaj velikem delu gospodarstev (ta pa je rezultat tako nezadostne ravni splošnega znanja kakor tudi povezovanja produkcijske obrti z domačim gospodarstvom);

2. Zakasnitve in pomanjkanja na področju informacij in tržnih dogajanj.

Če ne upoštevamo prej omenjenega problema popačenega in nezadostnega znanja o dejstvih, ki ima bistven pomen za racionalno gospodarsko dejavnost v *stvarnem smislu*, ostanejo še sociološki faktorji, ki imajo nedvomno veliko vlogo pri oblikovanju produkcije v kmetijskih gospodarstvih.

Razvoj katerekoli smeri produkcije lahko npr. naleti — kljub relativno visoki rentabilnosti in obstoju rezerv delovne sile — na določene ovire samo zato, ker zahteva dodatno količino dela, ki ga po običaju štejejo za moško ali žensko.

Prav tako je znano, da imata na ocene manjših kmetijskih proizvajalcev velik vpliv okolje in njegovo mnenje. Ali ti vplivi ne uvajajo v produkcijske odločitve kmetov iracionalnih elementov? Da in ne.

Nekateri ekonomisti opozarjajo na dejstvo, da tudi kapitalist, ki je vzorni primer smotrno-racionalno delujočega podjetnika, pogosto podlega iracionalnim činiteljem.

Ker nima možnosti, da bi točno predvidel cene, podleže mnenjem določenega okolja in pada v pretirani optimizem ali pesimizem.⁷

Podvrženost kmetijskih gospodarstev vplivom okolja igra dvojno vlogo. V določenih okoliščinah se lahko zgodi, da se morebitne iracionalne reakcije razširjajo in dobe množični značaj. Vendar pa mnenje okolja pogosto korigira napake individualne kalkulacije in bogati vrednost posameznih kmetov s skupnim izkustvom.

Teze o smotrno-racionalni dejavnosti kmetijskih producentov ne kaže pojmovati ahistorično. Formulirali smo jo, opirajoč se na empirično dobljeni material. Pojasniti pa je treba še, kakšen vpliv imajo na dobljeno pogodbo splošne spremembe družbeno-ekonomskih pogojev na Poljskem. Ker bi analiza tega vpliva preseгла okvire našega dela, naj zato omenimo samo določene faktorje, ki so nedvomno imeli močno pomembno vlogo pri oblikovanju značaja gospodarskega delovanja poljskih kmetov. K tem faktorjem sodijo:

1. močan porast mobilnosti ljudi iz vasi v primerjavi z obdobjem med vojnama;
2. okrepitev vezi med kmetijskimi gospodarstvi in trgov;
3. nove forme ekonomske vezi med socialističnim sektorjem in kmetijskim gospodarstvom, ki zmanjšujejo riziko na minimum in eliminirajo negotovost, ki otežkoča izvršitev ekonomskega računa;⁸
4. produkcijska in kreditna pomoč države olajšuje kmetom izvrševanje nujnih sprememb v strukturi produkcije.

Že bežno naštevanje faktorjev, ki delujejo v novi situaciji kmetijskih gospodarstev, nam v primeri s predvojnimi obdobjem omogoča, da se zavemo dejstva, da je razvoj elementov smotrno-racionalnega delovanja v teh gospodarstvih rezultat podrejanja (subsumcije) teh gospodarstev produkcijskim odnosom, ki vladajo v družbi.⁹

Prav tako moramo z vplivom socialističnega sektorja razlagati relativno veliko učinkovitost kmetijskih gospodarstev pri

⁷ Primerjaj: J. Marchal: »Essai de revision de la théorie des prix à la lumière des progrès de la psychologie expérimentale«, Wien 1946, str. 142 in naslednje.

⁸ Eden izmed vzrokov iracionalnih reakcij kmetijskih gospodarstev na tržne impulze v kapitalističnem sistemu je pomanjkanje poznavanja tržnega mehanizma in nemožnost točnega predvidevanja cen v prihodnosti. V naših pogojih ta problem nima praktičnega pomena.

⁹ O marksistični teoriji subsumcije zanimivo piše H. Cholaj v delu: Procent jako kategoria ekonomiczna w gospodarce chłopskiej, Warszawa 1963. PWE, str. 116—152.

prilaganju na spremembe v strukturi povpraševanja. Priče te učinkovitosti so morda že spremembe, ki so bile v raziskovanem obdobju storjene v smeri živinoreje. Kmetijske produkcije ni mogoče šteti za neelastično *ex natura*.¹⁰ Elastičnost ponudbe lahko postane predmet zavestnega vplivanja države.

Pogosto je slišati tezo, da je plansko vplivanje na produkcijo bolj učinkovito, če ni v nasprotju z delovanjem tržnih sil in če temelji na impulzih, ki delujejo preko mehanizma cen. Ta teza je nedvomno pravilna. Nič manj pa ni pravilna tudi nasprotna teza. Cene namreč lahko postanejo učinkovito orodje reguliranja kmetijske produkcije, kadar impulzi, povezani s cenami, temelje na širši akciji države, ki neposredno vpliva na pogoje proizvodnje in na višek prodaje.

Dejavnost države je hkrati edini faktor, ki more na določenem področju dinamizirati kmetijska gospodarstva. Vse spremembe tako v metodah proizvodnje kakor tudi v produkcijskih odnosih (nastanek kmetijskih krožkov, mehanizacija dela, širša uporaba selekcioniranih semen in drugih za seme primernih pridelkov, razvoj gojenja drobnice itd.) so v naših sedanjih pogojih rezultat vsestransko se razvijajoče povezave med drobnoblagovnim gospodarstvom in socialističnim sektorjem. Pri analiziranju produkcijskih odločitev kmetov ni težko opaziti, da imamo tu opraviti s tipom prilagoditvenega napredovanja.

Kmetijska gospodarstva izvajajo spremembe na področju produkcije pod vplivom zunanega imperativa,¹¹ ne kažejo pa sposobnosti dinamičnega delovanja za uvajanje inovacij na lastnem področju, za spreminjanje parametrov svoje dejavnosti. Že od nekdanj ustaljeno mnenje, da ima tradicionalizem veliko vlogo v gospodarski dejavnosti drobnih kmetijskih producentov, nikakor ni brez podlage. Da pa bi se izognili nesporazumom, moramo poudariti, da pomeni »tradicionalizem« tukaj nekaj popolnoma drugega kot pa to, kar običajno kvalificiramo kot »tradicionalno-običajsko dejavnost«. Kajti tu ne gre za to, da se naš kmet pri svoji dejavnosti ravna po nekakšnih pravilih, prenesenih iz običajev in tradicije (kakor npr. pri srednjeveških obrtnikih), temveč gre za to, da je bolj nagnjen k hoji po že utrjenih poteh. To nikakor ni v nasprotju z njegovo »ekonomsko pripravljenostjo«. V tem vprašanju se moramo strinjati z **J. Schumpeterom**,¹² ki pravi, da »... izbira novih metod ni niti nekaj, kar se samo po sebi razume, niti ni element pojma racionalnega eko-

¹⁰ Takšen nazor narekujejo formulacije v nekaterih delih kmetijskih ekonomistov. Primerjaj npr. *J. Milhau*: »Traité d'économie rurale«, Paris 1954.

¹¹ Tudi podjetja, ki so par excellence kapitalistična, delujejo pod vplivom zunanega imperativa, ki ga predstavlja nasilje konkurence. Ko uporabljamo to definicijo glede na kmetijska gospodarstva, bi hoteli poudariti, da ta imperativ ni zunanji glede na posamična gospodarstva, temveč je zunanji glede na celotni sistem drobnoblagovnega gospodarstva.

¹² *J. Schumpeter*: »Teoria rozwoju gospodarczego«, Warszawa 1960, str. 128.

nomskega delovanja, temveč je poseben proces, ki zahteva specialno pojasnitev.¹³

Težko pa se je strinjati s poskusom razlage tega procesa, kakršno je predlagal že omenjeni J. Schumpeter. Kajti to je čisto idealistični poskus. Avtor vidi v podjetnem kapitalistu, ki uvaja v produkcijo inovacije, glavno gonilno silo gospodarskega razvoja. Mesto objektivnih razvojnih zakonov je zasedel kreativni duh kapitalista. Prav tako bi bilo idealistično, če bi poskušali razlagati značaj napredovanja drobnega kmetijskega producenta z njegovimi psihičnimi lastnostmi. Pomanjkanje dinamike v kmetijskih gospodarstvih je predvsem povezano z nezadostnim obsegom akumulacijskega fonda. Revolucija v produkcijskih procesih zahteva investicije, ki presegajo možnosti manjših kmečkih gospodarstev. Te investicije lahko izvršujejo bodisi velika kapitalistična posestva ali pa združbe kmetov (takšen je cilj ustanovljenega sklada za razvoj kmetijstva na Poljskem). Psihološka razglabljanja pa seveda zato nikakor ne morejo pojasniti problema »dinamičnosti« ali »tradicionalizma« kmetijskih gospodarstev.

Naš intervju je bil — čeprav je pustil precejšnje mesto subjektivnim ocenam kmetov — kar moči daleč od takšnih poskusov. Načeli smo problem »tradicionalizma« kmečkih gospodarstev in njihove »ekonomske pripravljenosti«, da bi pojasnili pogostne nesporazume, povezane s križanjem dveh med seboj različnih si delitev: na smotrno-racionalno dejavnost in tradicionalno-običajsko ter dinamično in nedinamično dejavnost (ki vsebuje mnogo elementov »tradicionalizma« in rutine).

Jezik naših raziskovanj je popolnoma jasen. Kaže na rastočo vlogo ekonomske kalkulacije (»ekonomske pripravljenosti«) pri proizvodnih odločitvah kmetov in na njihovo relativno občutljivost na tržne impulze. Edina pot za pojasnitev produkcijske odločitve kmetov je torej analiza objektivne stvarnosti.

Prevedel: Frane Jerman

¹³ »Predpostavka — piše J. Schumpeter — da je napredovanje praviloma hitro in racionalno, je vedno fikcija. Vendar pa je ta predpostavka zelo blizu resnici, če imajo stvari dovolj časa, da vcepijo ljudem v glavo logiko novih dogodkov. Tam, kjer se je to zgodilo in v tistih mejah, v katerih se je to zgodilo, se je mogoče zadovoljiti s to fikcijo in na tej podlagi konstruirati teorijo... ista teoretska slika pa se nanaša v svojih najbolj splošnih obrisih na posameznike, ki sodijo v popolnoma različne kulture, ne glede na stopnjo inteligence in ekonomske racionalnosti. Lahko smo prepričani, da kaže kmet pri prodaji svojega teleta isto zvitost in egoizem kot član borze, ki prodaja paket akcij. Toda tako je samo tam, kjer so neštevilni precedensi desetletja oblikovali podlago takšnega ravnanja. Zunaj teh meja izgublja naša fikcija svojo resničnost.« Idem str. 126—127.

Justicialistična gibanja

Med najbolj tipičnimi oblikami političnih organizacij v Latinski Ameriki v obdobju, ko se je kapitalizem na tem področju začel zgodovinsko stabilizirati, so vsekakor politična gibanja, ki bi jih morda lahko imenovali »justicialistična«. Vsekakor je pri teh gibanjih najbolj tipično to, da so, rečeno posplošeno, nastala kot politično ogrodje državnega kapitalizma, razvijala pa so se kot formule za organizacijo delavskega razreda.

Od vseh gibanj, ki so nekako zrasla iz latinskoameriške politične in družbene realnosti, je nemara prav gibanja, vezana na močan politični voz državnega kapitalizma in na »paternalistično« obliko oblasti, najteže razumeti. Pogostokrat so jih prav zato, ker so bila neposreden izraz latinskoameriške resničnosti in pa zaradi nerazumevanja njene specifikke označevali z raznimi »fašističnimi« denominacijami, ali pa so jim prisojali takšno napredno vlogo, kakršne v resnici niso imela.

Naziv za ta gibanja, ki ga v tem sestavku uporabljamo, se pravi, »justicialistična« (kar izvira iz španske besede »justicia« — pravica) je le približen in brez konkretnega pomena zunaj argentinskih meja, kjer se je tako gibanje, ki je bolj znano po svojem začetniku Juanu Domingu Perónu kot »peronizem«, najmočnejše politično uveljavilo in tudi zapustilo najgloblje sledove v političnem življenju. Toda stična gibanja s podobnimi značilnostmi lahko zasledimo tudi v drugih državah Latinske Amerike, zlasti pa politični fenomen v Braziliji, ki ga lahko po njegovem ustanovitelju Getuliu Vargasu imenujemo »vargaizem«. Vargas je bil dolgoletni diktator in predsednik Brazilije. Poskusi, da bi podobno gibanje s »harizmatičnim« voditeljem in na podobnih premisah kot v Argentini institucionalizirali tudi v drugih latinskoameriških državah, so bili veliko manj uspešni in pomembni in so se zlasti zaradi slabosti držav in delavskih sindikatov sprevrgli v »klasične« oblike voja-

ške diktature, brez tistega zgodovinskega poslanstva, kakršno je imel »justicializem« v Argentini.

Razporeditev razrednih sil je bila za nastanek in politično uveljavitev justicializma zelo svojevrstna: gibanje je pripadlo povsem določeni zgodovinski dobi, kadar so pogoji za socialno revolucijo na podlagi razrednih nasprotij, ki jih je povzročil kapitalistični razvoj, že tako dozoreli, da so bila ta gibanja katalizator revolucije in da so s pomočjo močne svojevoljne državne oblasti otopela ostrino razrednega boja, zlasti pa preusmerila na stranpot zgodovinsko poslanstvo delavskega razreda.

Da bi razumeli »justicializem« kot socialno doktrino in politični sistem oziroma kot organizacijski okvir delavskega razreda, moramo najpoprej analizirati socialno-gospodarske razmere, ki so ga omogočile. Kot posledica nagle urbanizacije in pospešene industrializacije v obdobju II. svetovne vojne in deloma še prej je v Argentini nastajal zelo številen delavski razred, ki zaradi primitivnega življenja na podeželju, iz katerega izvira, in zaradi subjektivnih slabosti delavskih strank ni imel nobenih organizacijskih izkušenj. Kolikor je sindikalno gibanje obstajalo, je bilo anarhizirano in celo anarhistično po svoji ideologiji ter oslABLJENO z notranjimi spopadi raznih političnih struj, zlasti med socialisti in komunisti. Zvesti svojim evropskim vzorom so eni kot drugi vztrajno zavračali agentinsko realnost. Delavska zakonodaja, kakršna se je improvizirala med naglim vzponom radikalne stranke k oblasti, nekje okoli I. svetovne vojne, je bila docela neustrezna, in še več. represivna, kajti radikali, ki so imeli oblast, so zastopali interese buržoazije kot razreda in si prizadevali to tudi ohraniti na osnovi bistveno nespremenjenih arhaičnih struktur. Celotna politična struktura države je bila prav v tem času v Argentini v ostrem nasprotju s hitrim razvojem kapitalizma. Ta struktura politične oblasti je namreč temeljila na družbeni dominaciji starih velikoposestniških »elit«, ki so bile najtesneje povezane s tujim kapitalom in z velikimi kapitalističnimi metropolami zunaj Latinske Amerike. Ko je dobila oblast radikalna stranka, je bilo pričakovati omejitev tradicionalne oblasti zemljeposestniške oligarhije, toda radikali na oblasti so se hitro »buržoazirali«, politično so paktirali s staro oligarhijo in končno sami našli v tradicionalni oblasti in političnem sistemu velike prednosti za svoj družbeni razred. Volilne prevare in korupcija državne oblasti so samo najbolj plastično označevale režim, ki je hitro razpadel zaradi svojih protislovnosti.

Argentinski državni udar, ki so ga izvedli na tradicionalni latinskoameriški način s pohodom oboroženih sil 1943. leta, je zapečatil razpadanje političnega režima, ki je temeljil na polovični politični zmagi buržoazne radikalne stranke. V argentinskem političnem življenju se je začela »peronistična era«. Juan Domingo Perón je takoj izredno spretno začel ustvarjati množično podlago za svoj politični vzpon znotraj nove strukture politične oblasti, ki jo je ustvarjala armada. Pospešeno je organiziral sindikate in izvedel vrsto ukrepov, kar zadeva socialno zakonodajo. S tem si je pridobil delavski razred. Razočarana nad radikalskim politikantstvom in spričo ekskluzivnosti delavskih organizacij, ki so se, ustvarjene po evropskih vzorih, potegovale za avantgardno vlogo, je delavska množica z navdušenjem sprejela peronizem, ki je svojevrstno in na najbolj primitivnem političnem nivoju definiral njene težnje, da bi jo politično izkoristil. Ker je režim podpirala tudi vojska, je bil njegov uspeh zagotovljen.

Ko je Perón tako ustvaril trdne temelje svoji oblasti, je brez težav zmagoval na vseh volitvah, zlasti pa je bila odločilna zmaga na volitvah leta 1946. S temi zmagami se je krepila tudi peronistična stranka in postala ena najmočnejših političnih strank, ki so kdajkoli obstajale v Latinski Ameriki.

Fašistične ideje so nedvomno vplivale pri kristaliziranju ideologije argentinskega »justicializma«, se pravi, peronističnega gibanja kot politične filozofije in prakse. Vendar je bila globoka in bistvena razlika med fašizmom evropskega tipa in peronizmom v Argentini. Medtem ko se je fašizem v Evropi kot udarna sila, naperjena zoper močne stranke delavskega razreda, množično opiral na drobno buržoazijo, ob dobrohotni privolitvi velike buržoazije, ki se je bala naraščajoče politične moči delavskega razreda, pa je imel peronizem oporo v najširših delovnih množicah. Opozicija peronizmu je bila drobna buržoazija, medtem ko je bila zemljiškoposestniška oligarhija njegov najmočnejši nasprotnik. Edino podobno družbeno oporo sta imela tako prvo kot drugo gibanje (evropski fašizem in peronizem v Argentini) v lumpenproletariatu, in to zaradi podobnih »političnih«
akcij. Vendar je bil resnični položaj argentinskega »obrobnega«
proletariata v bistvu vseeno drugačen, tako da tudi tu ni bilo popolne identičnosti.

Toda nekatere oblike političnega delovanja je peronizem očitno podedoval od fašizma. Ne gre le za policijsko

državo in za tiransko oblast, celo takrat, kadar ni bilo resnične nevarnosti za režim, temveč gre predvsem za vzdušje, ki ga je peronizem ustvaril s politično nespravljalivostjo, ki je bila pogostokrat podobna fašizmu. Sicer pa je mogoče reči, da so bile metode in taktika peronizma v mnogočem fašistične, nikakor pa ni bila fašistična tudi njegova zgodovinska vloga v argentinskem družbenem razvoju.

Politična filozofija peronizma je temeljila v glavnem na tako imenovani »tretji poziciji«: med »kapitalizmom« in »komunizmom«, med vsemi »nasprotji«. Ta filozofija je oznanjala razredni mir in zmožnost peronistične države biti vrhovni razsodnik v razrednih spopadih. Poglavitni ideal je bila močna država, afirmacija argentinske nacionalnosti, višja stopnja politične emancipacije v odnosu do industrijskih metropol, na katere je bilo vezano argentinsko gospodarstvo. Državni kapitalizem se je v peronistični obliki vladavine docela uveljavil, ker je vsestransko, četudi ne zmeraj kdove kako premišljeno in gospodarsko utemeljeno pospeševal industrializacijo.

S svojim razglašanjem razrednega miru si je peronizem pravzaprav prizadeval, da ne bi spremenil relativno pozicijo družbenih razredov. Navzlic svoji dozdevni neopredeljenosti za katerikoli družbenoekonomski sistem, je peronistični režim zaznamoval eno najpomembnejših faz v učvrstitvi kapitalizma v Argentini. Sicer pa je resnično opredeljenost peronizma mogoče razbrati tudi iz njegove »doktrine«, ki ne skriva kapitalističnega bistva peronizma. Toda peronizem je vendarle, ko je iskal družbeno oporo in ko jo je našel zlasti v delavskem razredu, potencialno družbeno razslojevanje, ki je tudi sicer prav v tem času spremljalo intenzivni razvoj kapitalističnih družbenih odnosov v Argentini. Peronizem kot tudi druga politična gibanja, ki so temeljila na podpori mestnega prebivalstva, se ni dotaknil sistema zemljiškega lastništva, osnov prevladujočega družbenega statusa in politične moči zemljiško-posestniške oligarhije. Toda opogumil je buržoazijo, da pod protekcionističnim plaščem močne države prevzame funkcije kapitalističnih podjetnikov.

Temeljni značilnosti »peronistične ere« sta vsekakor močan vstop najširših množic v politično življenje in njihovo usmerjanje izven logičnega prizadevanja teh množic, da zahtevajo spremembo celotnega sistema, ne pa le minimalna izboljšanja svojega statusa, ter odločen nastop nove industrijske buržoazije. Peronizem si je svojevoljno pri-

zadeval »sintetizirati« oba procesa. Zlom peronističnega režima leta 1955 je pokazal, da je to povsem nemogoče.

Peronizem je proletariatu, ker ga je podprl, priznal sicer umirjene, vendar pomembne socialne ugodnosti. Poleg tega je peronizem pomenil za delavski razred novo politično izkustvo, prebudil je njegovo razredno zavest, razpršil številne predsodke, ki so vnaprej določali podrejeno vlogo delavstva, in omogočil nastanek močnih sindikatov, ki so trajna pridobitev argentinskega delavskega razreda. Še več, peronizem je na poseben način opozoril na politični pomen delavskega razreda in pospeševal »ponovno preučevanje zavesti« avantgardnih delavskih strank, zlasti komunistične partije.

Buržoaziji je peronistični režim vsekakor gospodarsko ustrežal. Ne samo zaradi intenziviranja kapitalističnega razvoja in državne intervencije, katere namen je bil predvsem prelivanje sredstev iz poljedelstva v industrijo, ampak predvsem zaradi »industrijskega miru«, ki ga je nudil s svojo vsestransko kontrolo nad sindikati. Vendar je prav buržoaziji postal režim vse bolj neprijeten, ker so sindikati prehitro, namreč za interese kapitalističnega razreda, forsirali delavske zahteve. Poleg tega je buržoazija že kmalu po končani drugi svetovni vojni mislila, da ji protekcionistični plašč peronističnega režima ni več potreben in da bo uspešneje uveljavljala svoje razredne interese v gospodarskem sistemu liberalnega kapitalizma. Končno je logika režima, ki je ob močni opoziciji skoraj celotne strukture tradicionalne oblasti, katero ni dokončno uničil, moral zaradi samoohranitve iskati vse bolj intenzivno oporo v delavskem razredu, vzbudila tudi razredni instinkt buržoazije, ki je v takem procesu videla rušenje temeljev družbenogospodarskega sistema, ki je v Argentini dokončno prav za časa peronističnega režima postal kapitalističen.

Močne družbenopolitične institucije, kot je katoliška cerkev, so ravno tako vedno bolj nasprotovale peronizmu. Prav tako velik del oboroženih sil, ki so se bale, da bi izgubile svoj vojaški monopol, če bi se na podlagi močnega sindikalnega gibanja razvili oboroženi odredi delavske milice ali pa kaj podobnega. Tuji kapital in tuji interesi že od samega začetka niso bili zadovoljni s peronističnim režimom. Državni kapitalizem je omejeval gospodarski in politični vpliv tujega kapitala. Ambicije peronističnega režima, da postane vsaj v Južni Ameriki protiutež severnoameriškem vplivu in njegove vsaj proklamirane težnje k

»tretji poziciji«, niso bile niti malo všeč Združenim državam Amerike.

Ko je peronizem začel hitro moralno propadati, ker se mu ni posrečilo organizirati posebno kvalitetne državne uprave in je omogočil neskrupulozno izkoriščanje prednosti oblasti nekaterim svojim funkcionarjem, se je številna opozicija znašla na enotnih osnovah. Delavstvo je ostalo režimu zvesto, toda, — in tu se je pokazala prava ideologija režima, — Perón se ni bil pripravljen odreči svojemu »nadarazrednemu« stališču. Če bi se oprl izključno na delavski razred, bi se tisti hip spremenile osnovne premise njegovega režima in v Argentini bi prišlo do temeljite družbene revolucije. Brez vsestranskega angažiranja delavskega razreda pa je peronistični režim propadel. Juana Dominga Peróna so strmoglavili septembra leta 1955. Državni udar je zopet izvedla vojska; najbolj odločilen antiperonistični del je bila mornarica, pribežališče aristokratskih sinov in tisti rod oboroženih sil, ki je bil najbolj vezan na tradicije starega tipa argentinske politične oblasti.

Toda s Perónom ni propadlo tudi peronistično gibanje. Strmoglavljenje peronističnega režima je prineslo zmago-slavje tradicionalnim vladajočim razredom in serijo povračilnih ukrepov proti delavcem in njihovim organizacijam. Proti njim je z brutalno silo nastopila vojska. To pa je še bolj strnilo delavske množice okrog peronističnih gesel, ne le zato, ker sile socializma še niso toliko subjektivno dozo-rele, da bi mogle pomeniti delovnim množicam alternativo v politično avantgardnem smislu, temveč zlasti zategadelj, ker se je peronistični organizacijski strukturi posrečilo vzdržati ta pritisk, delavstvo pa je ostalo zvesto spominu na »harizmatičnega« voditelja, ki je prvič v zgodovini dal delavcem občutek lastne vrednosti in moči.

Justicializem kot politični sistem oblasti je z odhodom Peróna z oblasti mrtev in neponovljiv kot ravnotežje med nasprotujočimi si družbenimi silami, kot politično gibanje pa še nadalje obvladuje večino argentinskih delavskih množic. Objektivno pomeni to gibanje za nadaljnje perspektive delavskih množic slepo ulico, hkrati pa označuje tudi prehodno razdobje v razvoju argentinske družbe, razdobje, v katerem so se kapitalistični družbeni odnosi naposled uveljavili ob aktivni udeležbi proletariata, ki pa še nadalje tava pod vplivom praznih upov peronističnih formul.

Vargasova »Estado Novo« (1930—1945), ki je bila v Braziliji za več kot celo desetletje pred »peronizmom« v Argentini, vsebuje celo vrsto podobnosti s strukturami, ka-

kršne si je Perón prizadeval uresničiti v Argentini. Getúlio Vargas si je prizadeval ustvariti korporativistično državo in v razdobju globoke krize brazilske družbe — kriza je nastala zaradi zloma mednarodnega tržišča po veliki svetovni gospodarski krizi v letih 1929—1930 — postaviti na noge močno državno oblast. V istem času si je tudi on prizadeval z močjo te države izriniti zemljiškoposestniško oligarhijo in utreti mladi buržoaziji pot do popolne razredne uveljavitve. Kakor Perón je tudi Vargas uporabljal moč delavskih organizacij, ki jih je sproti ustanavljal. Kakor Perón je tudi on položil temelje močni državni intervenciji v gospodarstvu. To, česar pa ni ustvaril docela tako kot Perón, je močna »justicialistična« stranka. V prvi fazi vladanja mu je zadostovala država s svojim, čeprav nedovršenim, pa vendarle razmeroma močnejšim mehanizmom. Šele ko je minilo prvo razdobje njegove oblasti, ki je bila po obliki diktatorska, je ustanovil tako imenovano delavsko stranko (Partido Trabalhista). Potem pa je leta 1950 ponovno prišel na oblast prav zaradi svojega vpliva na najširše delovne množice, leta 1954 pa je spričo moči reakcije in tujih interesov napravil samomor. Stranka, ki jo je ustanovil, ni nikdar postala tako močna kot peronistična v Argentini, zato pa tudi ni doživela usode argentinske stranke. Še naprej je delovala v sistemu brazilskih strank in tako določila tudi svojo fizionomijo, kajti delavstvo ni bilo njeno osnovno članstvo.

*

Peronizem izven politične oblasti, kot se je pokazalo po letu 1955, ko je padel njegov ustanovitelj Juan Domingo Perón, je bil seveda nekaj čisto drugega kot peronizem na oblasti. Predvsem je treba upoštevati, da so peronistični režim strmoglavile združene sile argentinske reakcije in da tuji kapital ni bil daleč od aktivnega sodelovanja s političnim kompleksom, ki ga lahko označimo kot »antiperonističnega«. V tej politični zvezi so delovale zemljiškoposestniška oligarhija, velika buržoazija, in politične sile okoli katoliške cerkve, skupaj z »aristokratskimi« deli argentinske vojske, ki je bila tista fizična sila, ki je uničila celotno strukturo peronističnega režima, razen seveda jedra peronistične politične organizacije: delavske sindikate, ki so vzdržali divjanje »goril«, kot so se imenovali borbeni antiperonisti.

Politična nestabilnost je bila po Perónovem padcu skoraj popolna. Prepričani o »slučajnosti« peronističnega fe-

nomena so argentinski vladajoči sloji najprej poskusili nasilno uničiti peronistično gibanje. Ko se jim to očitno ni posrečilo, je napredni del nacionalne buržoazije, politično organiziran v stranki »nespravljivih radikalov« Artura Frondizija, našel formulo, s katero naj bi preusmerili peronistične politične množice v »demokratski politični proces«. Frondizi je obljubil, da ne bo več pritiskal na delavski razred in na njegove organizacije pod pretvezo boja proti peronizmu. Tako je l. 1958 dobil veliko večino peronističnih glasov in postal predsednik republike. Kot izredno sposoben politični akrobat je potem skoraj 4 leta laviral med nasprotujočimi si silnicami argentinskega političnega in družbenega življenja: predvsem med odločnimi sindikati in politično ambiciozno vojsko, med zelo zahtevno katoliško cerkvijo in drugimi političnimi silami. Ko je bil prepričan, da je peronistični pojav že preteklost, je dovolil peronistom, da so kandidirali na volitvah l. 1962. Pri tem je bil prepričan, da bo njegova stranka dobila večino. Peronisti pa so na volitvah zmagali in vojska se je Frondiziju maščevala tako, da ga je vrgla s predsedniškega položaja, peronistom pa je preprečila, da bi se okoristili z volilnimi uspehi.

Toda vojska, ki je spet imela neposredno oblast, je kmalu začela izgubljati moč v medsebojnih trenjih. Državlјanska vojna je bila pred vrati, zato so našli pragmatično rešitev v dirigiranih volitvah. Peronistom so prepovedali kandidirati. Za predsednika republike je bil na listi Frondiziju sovražne radikalne stranke »narodnih radikalov« izvoljen Arturo Illia, tipična kompromisna osebnost, čigar edine zasluge so bile neoporečna politična preteklost in s tem morebitni vpliv na srednje sloje, ki so izredno pomemben družbeni konglomerat argentinskih mest.

Peronizem je v tem času burnega političnega življenja vsekakor doživljal zanimivo preobrazbo. Antiperonizem in antidelavska politika sta postala sinonim v Argentini. Tako je peronizem ušel politični smrti, potem ko se je zrušila politična struktura oblasti, v okviru katere je nastal. Temelj peronizma je dokončno postal delavski razred. Pri ljubljenost samega Peróna, ki živi v izgnanstvu v Španiji, je ostala sicer pomemben faktor, posebno med politično manj zavestnim »obrobnim« proletariatom, njegova prisotnost pa pravzaprav irelevantna, in kar so mnogi peronistični politiki jasno opazili, celo nezaželena. Peronistična dokrina je ostala ista kot za časa Perónove oblasti, toda

samo na zunaj, kajti argentinski delavski razred je zelo hitro politično dozoreval in se oddaljeval od povestic o »razrednem miru« in »tretji poziciji«. Splošna konfederacija dela, iz katere kljub vsem manevrom meščanskih političnih strank in pritiska vojske ni bilo mogoče iztisniti dominanten peronistični vpliv, posebno v najpomembnejših sindikatih (t. im. »66«), je postala v situaciji, ko so politične stranke doživljale popolno dezintegracijo, najvažnejši politični faktor v Argentini.

Resnično moč peronizma in konkretno stanje političnih sil so pokazale volitve marca 1965. Argentina je imela 222 (dvestodvaindvajset) političnih strank. Samo stara radikalna stranka je dala 20 raznih frakcij. V skladu s preizkušeno formulo so oborožene sile spet poskusile, da bi zavarovale interese vladajočih razredov in preprečile peronistom, da bi določili svoje kandidate. Predsednik Illia je bil v precepu, kajti taka rešitev bi pomenila edino povratek k vojaški vladi in netenje državljske vojne. Poleg tega je upal, da bodo njegovi »narodni radikali« dosegli pomembne uspehe. Kompromis s peronisti je bil v tem, da niso dovolili neposredni nastop »justicialistične stranke«, vendar pa so dovolili, da so peronisti kandidirali na listah drugih strank. Peronisti so dobili skoraj 38 % vseh glasov, »narodni radikali«, vladna stranka pa le nekaj manj kot 30 %. In še teh 30 % so zbrali le zato, ker je prišlo do jasne polarizacije političnih sil, ko so mnogi antiperonisti raznih vrst glasovali za »narodne radikale«, da bi tako našli protiutež peronistom. Tako so peronisti postali druga najmočnejša parlamentarna skupina. Gibanje se je spričo tega znašlo pred novo dilemo: parlamentarni boj, ali pa dotedanje oblike boja, ki so že mejile na oboroženo vstajo. In to takrat, ko je bilo vidno, da se gibanje revolucionizira, ker so bile antiperonistične sile nepopustljive.

Peronizem se bo vsekakor še naprej preobražal. Zaradi svoje žilavosti proti vsem pritiskom in manevrom je postal eno najmočnejših delavskih gibanj v Latinski Ameriki. Toda še vedno ni iznašel nove ideologije, ki bi to delavsko gibanje vključila v konstruktivnejše oblike boja za družbeno preobrazbo Argentine in v zavesten boj za socializem.

STANE JUZNIČ

Kongres avstrijskih komunistov

Komunistična stranka Avstrije (KPÖ) je majhna in se še manjša: leta 1961 je štela 42.460 članov, leta 1964 pa 36.408; na prvih parlamentarnih volitvah neposredno po vojni, jeseni 1945, je dobila 174.257 glasov, na zadnjih, leta 1962, pa 135.482. Številčno je njen delež v kompleksu avstrijskih političnih sil torej prav majhen. Pazljivost, s katero je avstrijski strankarski in tako imenovani neodvisni tisk spremljal delo nedavnega kongresa KPÖ, pa je nesorazmerno večja in govori o tem, da je problem KPÖ širšega pomena kot pa zgolj problem majhne stranke. Za avstrijske politične opazovalce je KPÖ zanimiva predvsem kot domača predstavnica družbenega reda, ki se v resnici začinja že na avstrijskih državnih mejah proti severu, vzhodu in jugu. V njenem razvoju ugotavljajo odsev procesov v Sovjetski zvezi in drugih socialističnih državah. Zanimiva pa je tudi, ker pomeni še neizživeto politično silo in zanjo ni mogoče trditi, da ne bi utegnila kdaj postati nov pomemben dejavnik avstrijskega političnega življenja.

Problem KPÖ je zanimiv tudi za mednarodno delavsko gibanje, ker je njegovo bistvo v marsičem podobno problematiki komunističnih strank v nekaterih drugih razvitih kapitalističnih deželah. Tudi pri KPÖ gre a) za problem komunistične stranke v razviti kapitalistični deželi »blaginje«, kjer je velika večina delavskega razreda združena v stranki socialdemokratskega tipa s staro tradicijo; b) za problem komunistične stranke v evropski kapitalistični deželi, ki nosi posledke svojega položaja in vloge v obdobju stalinistične prakse v mednarodnem delavskem gibanju po drugi svetovni vojni, problem komunistične stranke v državi, kjer antikomunizem ni razredno omejen, ampak je tako rekoč aksiom vsega političnega življenja.

V Avstriji sta omenjeni sestavini v skupku odprtih vprašanj za KPÖ še posebno ostro izraženi in nič čudnega ni, da je tukaj proces razčlenjevanja lastnega položaja, iskanja izhoda iz novih poti počasnejši in dolgotrajnejši. Po vsem videzu je XIX. kongres KPÖ v dneh od 27. do 30. maja 1965 (imenujejo ga »kongres obnove«) kvalitetno nova stopnja v tem procesu, pravzaprav šele njegov pravi začetek.

Huda utesnjenost KPÖ v političnem življenju dežele ni posebnost šele druge avstrijske republike, ampak jo spremlja že od njenega začetka. V vsem parlamentarnem obdobju

prve avstrijske republike 1918—1934 KPÖ pri volitvah ni dobila nobenega poslanskega mandata v parlamentu, medtem ko so socialdemokrati dobivali od 36 do 41 % glasov. Kaj je pravzaprav vzrok temu, da KPÖ niti v revolucionarnem obdobju takoj po prvi svetovni vojni niti pozneje ni zajela širših množic avstrijskega delavstva, je še vedno nepojasnjeno. Tudi zadnji kongres KPÖ se s tem ni ukvarjal, čeprav bi lahko pričakovali, saj je to eden poglobitvinih problemov v razmerju KPÖ do socialistične stranke (SPÖ), ki je o njem sicer bilo dosti govora na kongresu in pred njim. Verjetno gre tukaj tudi za splošnejši pojav, ki se kaže v deželah, kjer je močno razvito socialdemokratsko delavsko gibanje že v desetletjih pred prvo svetovno vojno doseglo stopnjo vsestransko razvitega strankarskega organizma z ustaljenim birokratiziranim vodstvom in aparatom, sposobnim obdržati vajeti trdno v rokah, in kjer sta se v političnem razvoju že močno polarizirala meščanski in delavski oz. konservativni in napredni tabor, tako da ima politični faktor v delavskem gibanju le malo nerazgibanega prostora. Obenem gre gotovo že za specifični značaj avstrijske socialne demokracije, ki je že od konca 19. stoletja tako močno uveljavila misel o enotnosti stranke, obenem pa je znala s svojo avstromarksistično teoretično besedo obdržati v očeh delavstva ugled marksistične, revolucionarne stranke. Prestop enega dela avstrijskih socialdemokratov k ilegalni KPÖ po 1934. letu to domnevo potrjuje. Po pretresu obdobja 1934—1945 je bila usmeritev avstrijskega delavstva sicer znova odprto vprašanje, a volitve leta 1945 so KPÖ kljub pričakovanjem spet postavile v bistvu na staro mesto. Ali je to še bilo pod vplivom tradicije ali pa je že bil nasledek sovjetske zasedbe in nesamostojne vloge KPÖ v okviru stalinske zunanje politike, tudi še ni ugotovljeno. Preobrazba SPÖ iz stranke »socialdemokratov in revolucionarnih socialistov« (tako se je še imenovala v mesecih politične obnove l. 1945) v odkrito reformistično stranko (novi program SPÖ l. 1958) ni utesnjenost KPÖ nič spremenila in bi to utegnilo pomeniti, da ima drugi izmed omenjenih faktorjev še danes večji učinek. Prav o tem, tj. o potrebi dokazati avtonomnost KPÖ z vztrajnim in premišljenim delom za oblikovanje in postopno uresničevanje poti v socializem, izpeljane iz avstrijskih razmer in potreb, pa je bilo na »kongresu obnove« razmeroma največ govora.

To razpravljanje ni bilo nepripravljeno. Zadnja štiri leta so avstrijski komunisti zelo veliko in nenehno obravnavali boj za socializem v Avstriji z najrazličnejših vidikov in

se v tej diskusiji sproščali in obnavljali. Gotovo je, da so na to sproščanje vplivala dogajanja v drugih komunističnih in delavskih strankah tako na Vzhodu kot na Zahodu, vendar je ta debata, ki ji je komunistični tisk v smislu proste tribune odmerjal veliko prostora, bila veliko več kot zgolj aplikacija mednarodnega dogajanja in spoznavanja na avstrijske razmere. Pomenila je samostojno in ustvarjalno prizadevanje širokih vrst članstva KPÖ. Pri tem se je okrepila zavest lastne odgovornosti za usodo KPÖ, za socializem v Avstriji in obenem zavest pravice in sposobnosti odločati o njunih vprašanjih. V delu kongresa, v njegovem splošnem razporejenju, se je to očitno pokazalo.

Že dva meseca pred kongresom je vodstvo KPÖ dalo članom in javnosti v obravnavo tri programske tekste: Teze o perspektivah, Boj za soodločanje delavcev in nameščencev, Diskusijska podlaga o vprašanjih stranke. To je dosti pripomoglo, da je kongres imel delovni značaj kakor že dolgo ne.

Od vprašanj, ki zadevajo evropske kapitalistične dežele »blaginje« in s tem Avstrijo, je kongres predvsem obravnaval razvojne možnosti kapitalizma. Sklenil je, da je za rešitev sodobnih nalog delavskega gibanja treba najprej zavreči stare šablone (računanje na ciklične gospodarske krize, oboroženi upor in državljansko vojno, na neogibnost svetovne vojne, ki bi prinesla nove zmage socializma), da je treba ugotoviti, da delavske množice razvitih kapitalističnih držav ne bodo spoznale nujnosti socializma zaradi čedalje večje revščine, ker se njihov standard v resnici izboljšuje, da ni mogoče propagirati oboroženega upora, čeprav so komunisti mnenja, da ni poti v socializem brez boja, zgolj na podlagi kakega parlamentarnega sklepa, a da je razmerje sil takšno, da je ta pot možna brez državljanske vojne. Nikjer seveda ni jamstva, da bo ta pot v resnici tako prehojena, a takšna usmeritev je danes edina možna politika, kajti napačno bi bilo zapirati oči pred šibkostjo delavskega gibanja ravno v nekaterih najrazvitejših državah. Računanje s svetovno vojno pa je sploh nedopustno. Nova pot pomeni predvsem postavljanje etapnih ciljev in boj za njihovo uresničevanje (ohranitev in širjenje podržavljene industrije, uveljavljanje soodločanja delavcev in nameščencev v gospodarstvu, demokratizacija državnega aparata itn.). To so cilji postopnega omejevanja moči kapitalističnih monopolov in večanja tehtnosti delavskega razreda. Ob tem si mora delavsko gibanje ohraniti svojo temeljno revolucio-

narno orientacijo, kar pa ne pomeni preprosto razglašati gesla o poglavitnem cilju, ampak iskati sredstva in poti k njemu.

Pri usmeritvi na mirno razvojno pot v socializem je novo to, da je kongres razvil celo vrsto vprašanj, ki se za konkretno politiko KPÖ iz takšne usmeritve porajajo. Poleg že omenjenih etapnih ciljev so postavili jasne teze tudi o tem, kako je treba gledati na geslo o diktaturi proletariata, na geslo o vodilni vlogi KPÖ, katere so družbene in politične sile, ki je z njimi treba računati, kakšen naj bo odnos KPÖ do drugih strank, posebno do socialistične, kakšen do sindikatov itn.

O diktaturi proletariata je govoril sekretar CK F. Fürnberg. Opozoril je na spremembe, ki jih je v zavest ljudskih množic vnesla pretresljiva izkušnja s fašizmom, spremembe, ki dolgo učinkujejo in ki pomenijo veliko politično in materialno silo. Izražajo se v misli: Nikoli več fašizma z njegovo roparsko vojno in morilskim režimom! Ta misel pa se izraža tudi drugače: Nikoli več nobene diktature, za vsako ceno obvarovati demokracijo! »Ljudske množice,« je dejal Fürnberg, »se ne morejo poglobljati v potankosti teorije, ki pravi, da je diktatura proletariata mišljena kot diktatura ljudstva. To jim je še toliko težje, ker je buržoazija znala zelo spretno izkoristiti huda kršenja demokracije v Sovjetski zvezi in socialističnih deželah, tako da je med ljudske množice zanesla mnenje, da so komunisti enako kot fašisti za diktaturo in proti demokraciji. Sovraštvo proti fašizmu je bilo izkoriščeno za boj proti komunizmu... Namesto o diktaturi proletariata je treba govoriti o demokraciji za ljudstvo.«

Kongres je zato v prvi vrsti poudaril misel, da bodo delovni ljudje sprejeli mirno pot v socializem le tedaj, če bodo prepričani, »da socialistična revolucija k veljavnim demokratičnim svoboščinam in pridobitvam dodaja zanje še nove in da nikakor ne odpravlja že priborjenih, kakor tudi, da ne omejuje sedanjih osebnih svoboščin«. Kongres je skušal razgrniti perspektivo nadaljnjega razvijanja demokracije na področja, ki presegajo običajno parlamentarno demokracijo. Govoril je o boju delavcev in nameščencev za soodločanje v gospodarstvu, o revoluciji v dostopnosti izobrazbe, o emancipaciji žena, o razvoju svobodnega umetniškega in znanstvenega ustvarjanja, o jamstvih za svobodo mišljenja, o spoštovanju čustev religioznih ljudi; obenem je zagotavljal, da bo ohranjena funkcija privatne posesti v

mali industriji, obrti in kmetijstvu, da bo mirna pot v socializmu potekala ob sodelovanju več strank. — Razumljivo je, da se je tukaj kongres moral posebej ustaviti ob morda najbolj bolečem problemu avstrijske partije, namreč ob okoliščini, »da mnogi ljudje v nas komunistih ne vidijo niti demokratične niti avstrijske stranke«, in da takšno mnenje ne izvira zgolj iz preprostega antikomunizma. — »Ta pojav je v zvezi z napakami stalinskega časa, ki so jih delali v Sovjetski zvezi in drugih socialističnih deželah. Je pa tudi v zvezi z napakami naše partije. Te napake smo napravili predvsem med zasedbo in še danes učinkujejo« (F. Muhri). Če je kongres ugotovil, da je zato najvažnejša ideološka in politična naloga partije opredeliti pozitivno razmerje komunistov do demokracije, potem je razumljivo, da je že sam storil marsikaj, da bi to pozitivno razmerje dokazal in o njem prepričal avstrijsko demokratično javno mnenje. Tako je precej govoril o notranji demokratičnosti v KPÖ in slišati je bilo marsikatero ostro besedo na račun nedemokratičnih delovnih metod, posebno višjih partijskih forumov. Glavno težišče pa je bilo na dokazovanju politične avtonomnosti KPÖ, zlasti v razmerju do Sovjetske zveze in drugih socialističnih dežel, v poudarjanju kritičnega odnosa do dosedanjega razvoja teh dežel (»V Avstriji sta sijaj in privlačna moč konkretne vizije socialistične prihodnosti izgubljena. Sovjetska zveza, dežele ljudske demokracije, s katerimi nas veže nezlomljiva solidarnost, niso vzor, ki bi ustrezal razmeram naše dežele, željam našega ljudstva. Na vprašanje, kako si zamišljamo socialistično Avstrijo, moramo odgovoriti na svoj način, odkrito in prepričljivo.« — Iz diskusije Ernsta Fischerja). Teze o perspektivah poudarjajo avtonomnost KPÖ, ki svoje koncepte razvija iz razmer svoje dežele in interesov njenega delavstva in ki lahko zato prihaja tudi do drugačnih sklepov in stališč, kot pa so stališča drugih komunističnih partij. Te razlike v mnenjih je treba obravnavati v stvarni in prijateljski obliki brez preklestev in ekskomunikacij. »Ker v preteklosti nismo vselej dovolj pazili na to avtonomijo, smo napravili marsikatero politično napako.«

V isti zvezi je tudi močan poudarek, ki ga je kongres dal na videz preprosti ugotovitvi: »Smo avstrijski komunisti«. Z obrambo interesov in perspektiv avstrijskega delavstva koristijo avstrijski komunisti tudi splošnim interesom mednarodnega delavskega gibanja. »Nimamo nobenih interesov, ki bi se ločevali od interesov avstrijskega naroda, no-

benih interesov, ki bi se ločevali od interesov avstrijskega delavstva. V opredelitvi za avstrijsko narodnost, v obrambi nevtralnosti in neodvisnosti naše dežele proti nemškemu militarizmu vidimo temelj, na katerem se lahko zedinijo vsi avstrijsko misleči ljudje naše dežele.«

Okoliščina, da v tezah o perspektivah nikjer ni bila izrecno omenjena vodilna vloga komunistične partije na mirni poti Avstrije v socializem, je zbudila marsikak pomislek. Te pomisleke oziroma ugovore je teoretično glasilo »Weg und Ziel« zavrnilo z opozorilom, da takšnega izrednega poudarjanja vodilne vloge komunističnih strank ni najti niti pri velikih komunističnih strankah v kapitalističnih deželah. Zato je to tembolj razumljivo v Avstriji, kjer ni mogoče upati na zaveznitvo socialistov in levih katolikov, če bi jim komunisti dali vedeti, da bodo jutri le še vodeni in dopuščeni sopotniki. Njihova resnična vloga je pač odvisna od dejavnosti komunistov samih in je ni moči dekretirati.

Iz vsega kongresnega gradiva izhaja, da si avstrijski komunisti mirno pot v socializem zamišljajo predvsem v sodelovanju s socialisti in pa z levimi katoliki, s strankami, ki bodo doživele določeno notranjo preosnovo. Ko govore o preosnovi meščanske ljudske stranke, mislijo predvsem na notranjo diferenciacijo v tej stranki, na ločitev duhov, do katere bi prišlo z zedinjevanjem vseh demokratičnih sil na podlagi avstrijskega nacionalnega patriotizma, odpora proti velikonemškim in neonacističnim težnjam, ki nastopajo v tesni medsebojni zvezi na osnovi obrambe nevtralnosti in razvijanja aktivne vloge Avstrije za pospeševanje mirnega razvoja v svetu. Da bi avstrijski komunisti omogočili takšno združevanje demokratičnih sil, ne smejo gledati na ljudsko stranko kot na »reakcionarno maso«, ugotavljati morajo tiste sile v tej stranki, ki so sposobne demokratičnega razvoja. Med temi so na kongresu izrecno omenili delavce in nameščence, organizirane v stanovski organizaciji ljudske stranke. Ta organizacija ima protislovno vlogo, ker krepi vpliv ljudske stranke v delavskem razredu, obenem pa se trudi, da bi zastopala interese delavcev in nameščencev; iz tega nastajajo možnosti skupnih akcij. Posebno pozorno pa je kongres govoril o novih tokovih v avstrijskem katoliškem taboru, o tako imenovanem levem katolicizmu: »Čeprav so pogledi in misli posameznih osebnosti iz tega tabora še tako raznoliki, imajo vendar nekaj skupnega: opredelitev za avstrijsko narodnost, za antifašizem, za nevtralnost in za mir, pripravljenost sodelovanja z vsemi drugimi demo-

kratičnimi silami za te cilje, zanimanje za dialog z marksizmom.« Ta teza ni zbudila nobenih resnejših pomislekov ali diskusije in lahko bi se zdelo malce osupljivo, da je bila sprejeta gladkeje kot pa opredelitev bodočega razmerja s socialisti.

Res je dialog z levičarskimi katoliškimi intelektualci (»stati desno, misliti levo« je njihovo tradicionalno geslo) kot odločnimi antifašisti in demokrati, obenem pa zagovorniki avstrijstva kot posebne narodnosti v nasprotju z nemštvom, občutno lažji in sproščenejši kot pa s socialisti. Tem krogom, katerih vpliv v ljudski stranki je zadnja leta desničarskemu, z industrijskim in finančnim kapitalom povezanemu vodstvu čedalje bolj odveč, se ni treba bati očitka, da so skrivni pomagači komunizma, očitka, ki močno hromi debato s socialisti. Imajo pa za dialog na protifašistični in patriotski podlagi dobro izhodišče, saj se je njihova politična miselnost v glavnem oblikovala v nacističnih koncentracijskih taboriščih in v prizadevanjih obnoviti avstrijsko republiko skupno s socialisti in komunisti. Njihov odločni protifašistični nastop v letošnji pomladi ob akciji za odstavitve vseučiliškega profesorja, izrazitega nacista, ko je v spopadu med demonstranti bil ubit komunist Kirchweyer, je njegovo stališče in vlogo v avstrijski politiki vnovič potrdil in utrdil. Vendar bi za kako bolj sistematično akcijsko povezavo z njimi bilo treba poprej še marsikaj storiti. O priznanju KPÖ kot avstrijske politične sile so takole menili: »Dokler se KPÖ ne bo zavestno in hoteno pokazala kot del avstrijske celote in dokler bo samo kazala hotenje sama postati ta celota, toliko časa nas tudi ne more veseliti njeno nastopanje kot poroka avstrijske narodnosti. Ni nam mogoče pozabiti, da so morali avstrijski komunisti v letih 1939 do 1941 zaradi višjih koristi sovjetske domovine, a tudi tretjega rajha, opustiti svojo vlogo branilcev avstrijske narodnosti, ki so jo sicer mnogi tovariši z veseljem prevzeli.« — Letošnji kongres se je z besedo in duhom ravno prizadeval odvrniti takšne pomisleke in uveljaviti ugled KPÖ kot avstrijske stranke.

Dosti zahtevnejše pa je vprašanje, kako doseči enotnost avstrijskega delavskega razreda oz. kako opredeliti in oblikovati svoje razmerje do socialistične stranke, ki je vsaj formalno v svojem okviru precej enotna. »Vemo, da bo mogoče izbojevati socializem v Avstriji samo skupno s socialističnimi delavci. Za to nam je akcijska enotnost s socialističnimi tovariši srčna zadeva,« ugotavljajo teze o perspek-

tivah. O tem, kako to enotnost uresničiti, je kongres utrdil nekaj novih pogledov. Na podlagi negativne izkušnje z nekdanjimi poskusi, da bi z geslom o ljudski opoziciji dosegli diferenciacijo in celo razcep v SPÖ, so že v debati pred kongresom zavrnilo taktiko »razkrinkovanja« vodstva SPÖ kot neprimerno. Značilno je, da je v tej zvezi teoretično glasilo KPÖ opozarjalo na nekdanje napake nemških komunistov, ki so se v odnosu do socialnih demokratov odrekli diferenciranju in jih v Stalinovem smislu označevali kot dvojčke fašizma ter tako bili tudi sami krivi, da delavstvo ni bilo enotno v boju proti prihajajočemu nacizmu. »Orientacija na mirno pot v socializem,« je dejal na kongresu novi predsednik KPÖ Muhri, »ni zvezana z odstranjevanjem, ampak s spremembo sedanjih strank. Razvoj zadnjih let je potrdil, da niti socialistična niti ljudska stranka nista stranki, ki bi se v njih nič ne spreminjalo in nič ne razvijalo.« Med spremembami v SPÖ je naštel stvarnejši odnos do socialističnih dežel, širše razlaganje avstrijske nevtralnosti kot zgolj vojaške, bolj nedvoumno opredelitev za avstrijsko narodnost, boljše vzdušje med socialisti in komunisti v podjetjih, sindikatih in občinah, to, da je SPÖ vodila kampanjo ob letošnjih predsedniških volitvah bolj v antifašističnem duhu in da je prvič opustila nenačelno tekmovanje za glasove nemških nacionalcev. Kako pospešiti in podpreti takšen razvoj v SPÖ? Muhri je najprej zavrnil iluzije nekaterih socialistov, ki menijo, naj bi komunisti opustili svojo stranko in z vstopom v SPÖ okrepili njeno levo krilo. »Pozitivne spremembe v socialistični stranki,« je dejal, »krepitev leveice v njenih vrstah so neločljivo povezane z delovanjem avstrijskih komunistov kot avtonomne marksistične stranke. Neločljivo so povezane s funkcijo komunistov, da zastopajo socialistično načelno politiko, da se v vseh vprašanjih dokopljejo do razrednega stališča. Krepitev KPÖ je zato pomemben dejavnik za okrepitev levih sil v SPÖ.« Ni za vse čase veljavnega recepta za odnos do SPÖ, razmerje komunistov do te stranke sloni na avtonomni politiki, ki zmeraj izhaja iz koristi delavskega razreda in nacionalnih interesov. — Teze o perspektivah so to vprašanje takole opredelile: »Naše stališče do politike SPÖ je odvisno od tega, ali se ta politika zavzema za demokratične alternative, za akcije delovnih ljudi, ki služijo tem alternativam in socialistični perspektivi. Podpiramo vsak korak SPÖ, ki je v prid delovnim ljudem in napredku. Zavedamo se, da je odločilne uspehe na socialnem, notranjem in zunanjepo-

litičnem področju, v vprašanih demokratizacije itn. mogoče doseči samo tedaj, če bodo veliki deli socialističnega delavstva te zahteve povzeli in skupaj s svojimi razrednimi tovariši dejavno, z akcijami pritisnili na voditelje SPÖ, da bodo upoštevali zahteve delavskega razreda. Zato vidimo v prizadevanjih za sporazumevanje s socialističnimi tovariši svojo poglavitno politično nalogo. « Da, s socialističnimi tovariši, gotovo, ne pa s SPÖ! je bilo čuti ugovore v diskusiji. Ali pa: Vse lepo in prav, a do zdaj je od naših dobrih pobud in idej, ki so se uveljavile, še vedno imela politično korist samo SPÖ, mi pa smo ostali praznih rok! V programskem uvodniku pred kongresom je »Weg und Ziel« na takšne ugovore odgovarjal: Pravite socialistični tovariš. Kaj pa je socialistični tovariš? Član SPÖ! in to bo tudi ostal. Treba je računati z večstrankarskim sistemom v socializmu, pogoj pa je preobrazba strank, in na to se je treba usmeriti. — Ob drugem ugovoru je uvodnik opozoril na primer, ko je na pobudo KPÖ, ki so jo povzeli tudi drugi antifašisti, bil prepovedan shod veteranske organizacije nacistične vojske. In to je že zadosti: Za svojo pobudo ne zahtevamo posebne premije, naše plačilo je uspeh vseh antifašistov!

Kongres je povedal, da KPÖ ni nasprotna udeležbi socialistov v koalicijski vladi z ljudsko stranko, kajti ta udeležba bi lahko pomenila določeno utesnitev velikega kapitala in omejitev reakcije. Odločno pa nasprotuje politiki tako imenovanega socialnega partnerstva, tj. sodelovanja z velikim kapitalom na tak način, da se delavska stranka odpove krepki in neodvisni delavski politiki in socialistični perspektivi. »Politika socialnega partnerstva je odločilna ovira, ki preprečuje, da bi izkoristili ugodne strateške možnosti v Avstriji za odvzem oblasti velikemu kapitalu.« Za odvrčanje SPÖ od takšne politike je osnovni vzvod akcijska enotnost socialistov in komunistov proti neofašističnim prizadevanjem, akcijska enotnost za poglobljanje demokracije, za nacionalno suverenost in mir, posebej še za neposredne koristi delovnih ljudi. Akcijska enotnost ne pomeni kake opredeljene politične formacije tipa ljudske fronte, ki bi zahtevala poprejšnje stike in dogovore med vodstvi strank, ampak skupno delovanje v določenih konkretnih položajih za isti konkretni cilj. Prav poseben pomen bodo po mnenju KPÖ imeli za uresničevanje take enotnosti avstrijski sindikati, ki že zdaj kot enotna razredna organizacija zajemajo pripadnike različnih strank. To je tudi najpomembnejša organizacija za sporazumevanje med sociali-

sti, komunisti, krščanskimi in strankarsko nevezanimi delavci. Ob tem so v diskusiji izrecno poudarili, da je treba opustiti zastarelo gledanje na sindikate in na množične organizacije kot na »transmisije« politike KPÖ; komunisti sodelujejo v njih zato, ker delujejo za cilje, ki so tudi cilji komunistov in z vztrajno dejavnostjo v teh organizacijah bo mogoče povečati ugled komunistov v očeh prebivalstva.

Ob tezi, da vse politične volitve v Avstriji, zlasti parlamentarne, pomenijo pravzaprav alternativne volitve, da torej odločajo o prav majhnih spremembah v ravnovesju sil med obema velikima strankama vladne koalicije in da je zato vedno manj tistih, ki glasujejo za KPÖ, so obravnavali tudi prihodnjo volilno taktiko, ali bo KPÖ pri takšnih volitvah še samostojno kandidirala. Seveda že iz taktičnih razlogov ni bilo mogoče o tem nič določenega skleniti, vendar so se ob vsem razpravljanju zavedali izkušnje s pravkar minulih volitev predsednika republike, ko so komunisti glasovali za kandidata SPÖ Jonasa in dejansko odločili njegovo zmago. Na kongresu je bilo rečeno, da se KPÖ ni odločila za Jonasa kot za manjše zlo, ampak je to storila v okviru akcijske enotnosti delavskega razreda in povezave vseh demokratičnih sil, kajti šlo je za to, da bi preprečili izvolitev predstavnika desnih ekstremistov. Vsebinska avtonomne volilne kampanje KPÖ pa je bila dati predsedniškim volitvam antifašistično noto, kar se je tudi posrečilo.

Osnovna teza v oceni današnjega položaja KPÖ v avstrijski politiki, od katere je kongres izhajal in na katero je oprl svoje sklepe, je teza o protislovju med številčno šibkostjo KPÖ in ožino kroga njenih volivcev in pa med velikim učinkom njenih političnih gesel in predlogov. Prodor zavesti o avstrijski narodnosti, o trajni in aktivni nevtralnosti, strnjeni nastop demokratičnih sil proti neofašističnim poskusom, uspešna obramba proti posegom kapitala v podržavljeno industrijo, večji delež delavstva pri dobrinah, ki jih prinaša gospodarska konjunktura, izjalovitev poskusov pritegniti desničarsko svobodnjaško stranko v vlado, bodisi v zvezi z obema koalicijskima strankama ali pa v mali koaliciji s SPÖ, v teh in še v vrsti drugih dosežkov demokratične politike vidi KPÖ nedvomen uspeh oz. prispevek predlogov, idej in boja avstrijskih komunistov. Pa vendar se njihov poskus znova doseči predstavništvo v parlamentu ni posrečil, število članstva in aktivistov se je

zmanjšalo. »To protislovje je glavni problem naše stranke,« ugotavljajo teze o perspektivah.

Koliko drži ocena o resničnem učinku politike avstrijskih komunistov na premike, ki jih je bilo v zadnjem času opaziti v avstrijskem življenju, ni lahko soditi. Nedvomno pa obstaja nasprotje med zares široko občutenimi potrebami po demokratičnem razvoju v Avstriji in pa med še nepremaganim nezaupanjem velikega dela dobronamerne javnosti do KPÖ, ki danes te potrebe najdosledneje in najdoločneje formulira. Zato je vsekakor realistično opozorilo novega predsednika KPÖ F. Muhrija, da ni mogoče pričakovati, da bi to protislovje že v bližnjem času premagali in da je treba vse delo avstrijskih komunistov prilagoditi daljšemu obdobju.

JANKO PLETERSKI

FRANCIS BACON

Novi organon

(Naprijed — Zagreb, 1964)

Knjiga, ki je pred nami, sodi v vrh svetovne filozofske literature. Francis Bacon Verulamski je predvsem s tem delom postal začetnik filozofije novega veka — njene empiristične smeri. Tako kot racionalist René Descartes, je tudi on močno poudaril *metodo* znanstvenega raziskovanja. S tem se je najodločneje uprl srednjeveškemu formalizmu in jalovim špekulacijam. Bacon je gradil *novi organon*, ki naj bi bil omogočil veliko obnovo znanosti in umovanja sploh, *veliko obnovo napredne človečnosti*. *Instauratio magna*, delo, ki naj bi bilo nova, najširša svetovnonazorska in akcijska sinteza, je žal ostalo nedokončano (in — kot bomo videli pozneje — je tudi moralo ostati fragmentarno); filozof je v celoti napisal le drugi del — pričujočo knjigo (*Novum organum sive indicia de interpretatione naturae*); toda vse, kar je nastalo kot osnutek, kot skica, kot prolog ostalih petih delov, nam priča, da se je Baconov genij s konstruktivnim, pozitivnim programom zoperstavljal miselnostnim inertnostim fevdalne družbe, ki so pogojevale stagnacijo *misli in dejanj*, tj. — celotne človečnosti.

Ta zapis ob delu velikega misleca, bi lahko naslovili *GENERIS HUMANI FORTUNA* (sreča ali usoda človeškega rodu). Pisanja šestega dela *Velike obnove* (Druga filozofija ali aktivno védenje) se filozof niti ni lotil: čeprav je hotel veliko sintezo, je slutil, da še ni napočil čas zanjo...

Prvi del, *Razdelitev znanosti* (*nova* klasifikacija znanosti, sistematični pregled njenega stanja in njenih razvojnih perspektiv), drugi del, *Novi organon*, (*nove* spoznavne metode znanosti), tretji del *Pojavi sveta* (v univerzumu) ali naravna in eksperimentalna zgodovina, (ki naj služi) utemeljitvi filozofije, (*novi* izvorni poskusi zgodovinskega opisovanja pojavov kot podlaga za nadaljnje posplošitve), četrti del, *Skala razuma* (primeri raziskovanja po *novi* metodi), in peti del, *Predhodniki* ali *anticipacije* druge filozofije (začasna filozofija, utemeljena z že *spoznanimi* dejstvi in zakonitostmi) — vse to naj bi se harmonično združilo v *šesti del*, *Druga filozofija* ali *dejavna veda*; ta naj bi vsrkavala vsa dogna-

nja eksaktnega znanstvenega raziskovanja celotne stvarnosti. Toda Bacon je napisal, da takšno delo presega njegove sposobnosti in da ga lahko opravi le *generis humani fortuna*. Ta *generis humani fortuna* je Baconovo prepričanje, da je sam le začetnik, da je le glasnik in pionir nove epohe; v tem izrazu je zgoščeno filozofovo zaupanje v znanost, kot v eno najzlahotnejših prvin napredne človečnosti. Bacon je gledal v duhu veličastni razvoj znanosti — videl je velike možnosti teorije in prakse, iskanja in aplikacije. Ta izraz je v veliki meri določeno intenzivno intelektualno čustvo, ki izraža veličino prizadetosti in prizadevnosti velikega empirista.

V Baconovem delu se je močno uveljavila že v renesančni filozofiji dovolj poudarjena težnja po obvladovanju narave s stvarnimi, resničnimi spoznanji. Znanost naj koristi človeštvu; obogati naj življenje ljudi z vsemi potrebnimi dobrinami. Le dejavnost, ki jo usmerja *novi organon*, ustrezni, sodobni instrumentarij spoznavanja, lahko zadovolji človeške naravne potrebe, ki jih stari (fevdalni) svet prezira. Baconovo delo prežema nekakšen *obči, humani* utilitarizem; filozof je nasprotnik *delnih*, zoženih interesov: uveljavljanja osebnih oblastniških interesov in slavohlepja sploh, izreka nezaupnico pretiranemu patriotizmu in nacionalizmu, ki omejujeta druge narode itd. Niti posamezniki niti skupine ne morejo biti *izhodišče*; le družba kot celota se lahko (s pomočjo znanosti) povzpne do resnične, učinkovite »oblasti« — do obla-

sti nad naravo, nad stvarmi. Imperativ in cilj praktične koristnosti je najtesneje povezan s spoznavanjem vzročnih zvez v naravnem dogajanju. V času velike premoči religije in teologije pa najrazličnejših mističnih, magičnih, alkimističnih, astroloških in drugih »praznovernih« špekulacij in procedur je bila Baconova filozofska ustvarjalnost najbolj izčiščena varianta *miselnosti* naprednih družbenih sil na *Otoku* in na celini.

Morda prav v tej zvezi lahko rečemo nekaj o aktualnosti te knjige za naš čas... Nikakor ne mislimo na strogo filozofsko aktualnost ali na kaj drugega, kar bi zanimalo strokovnajaka-teoretika... Reči je treba nekaj manj ambicioznega.

Tudi dandanes se je treba kar najpogosteje vračati k premišljeni, pametni in neposredni besedi, umirjeno je treba premisliti izvire, poteke in metamorfoze naše civilizacije. Eden njenih duhovnih očetov je Francis Bacon. Morda nam lahko delno pomore pri »akciji« zoper miselnostne in druge stiske, zoper različne regresije... Svetle kulturne tradicije vsebujejo moč vsestranskega kultiviranja in *katarze*; tekst, kot je Baconov, spodbuja zaupanje v razum, navdušenje za napredno misel in dejanje.

Bacon ni zagovornik »čiste« znanosti, ločene od neposrednih, življenjskih človeških potreb. Zavzema se za *uporabno* znanost. Pri tem opozarja na neko lastnost znanstvenih dognanj — da je njihova *nepraktičnost* največkrat le navidezna in začasna,

da svojo uporabnost, vrednost in koristnost za človeka lahko dolgo časa skrivajo v sebi. Tako je filozofova usmeritev vse kaj drugega kot slepi prakticizem ali »požrešni« pragmatizem. Ne da bi se odrekal praktični učinkovitosti in utilitarnim aspektom znanosti, vztraja pri *moralni* ideji, da je treba težiti bolj k resnici kot pa k udobnemu življenju. Ta misel je ekstremno aktualna tudi danes.

Naj skiciram vsaj grobo in približno podobo Baconove ustvarjalnosti in njegovih svetovnonazorskih stališč.

Prizadeval si je izoblikovati logični sistem, ki bi lahko funkcioniral kot znanstvena metoda in metodologija. Tako je postal na začetku prebujanja znanosti eden največjih akterjev njene občeteorične *utemeljitve* in s tem — napredka.

Zavzemal se je za dokončno ločitev filozofije in teologije. Ni se spopadal z ortodokšno religijo, ker se mu je verjetno zdelo takšno početje mnogo bolj nevarno kot pa koristno. Raje je uporabljal *teoretična* sredstva; tako npr. njegova teorija »dvojne resnice« zvitost, z določenimi miselnostnimi posledicami ločuje *resnice razuma* od *resnic razodetja*.

Baconu je pomenila indukcija vse, dedukcija pa nič. Mislec je odklanjal deduktivno logiko in njenega tvorca Aristotela zlasti zato, ker se je ta metoda kompromitirala v srednjeveški sholastični filozofiji, in pa zaradi dogmatične in formalistične revizije velikega antičnega logika in empirista. Bacon se nikoli ni zavedal, kako blizu

je Aristotelu. Njuni gnoseološki poziciji sta si v mnogih bistvenih rečeh podobni, še posebej pa sta bila oba strastna iskalca resnice v empirični, dani realnosti. Toda med njima je bil srednji vek, in tako je Bacon subjektivno doživel ustvarjanje *novoga* organona kot nasprotovanje Aristotelovemu organonu, v resnici pa gre za konstruktivno, novodobno nadaljevanje. In še to: tako pri Aristotelu kot pri Baconu je organon pred filozofijo.

T. i. teorija idolov je nenavadno zanimiv del Baconove filozofije. Gre za tiste *slabe* lastnosti ali »navade« zavesti, ki vedejo iskalca v zmote. *Idola tribus* (idoli plemena) so napake, ki izvirajo iz same človeške narave. Tu se močno uveljavlja skupna značilnost vseh »starih« materializmov: metafizična ločnica med subjektom in objektom; kot da se subjekt poskuša »znebiti« subjekta...

Manj težavna, pa vendar močno aktualna še danes je problematika drugih treh kategorij idolov. *Idola specus* (idoli votline) so zmote in napake občutkov, zaznav, predstav, zamisli itd. posameznih raziskovalcev; še posebej pačijo spoznanja apriorna mnenja, predsodki. *Idola fori* (idoli trga) se izražajo kot neizčiščenost ter zmotnost sporočil; *besede* prihajajo v zavest *drugega* človeka ter prinašajo vanjo (s tega ali onega razloga) neustrezne pomene. *Idola theatri* (idoli gledališča) so zmote, ki jih »povzročajo« anahronistični in drugi neustrezni sistemi mišljenja ter ideologije.

Se bežna pripomba v zvezi z indukcijo. Dr. Gajo Petrović vi-

di pomen Bacona za induktivno logiko tudi v tem, da je opozarjal na uporabo *hipoteze*, Bertrand Russell pa meni, da filozof (na največjo škodo metode) ni dovolj naglašal pomena hipoteze; po Russellu, je Bacon upal, da iz natančne razporeditve gradiva, iz sistematične urejenosti dejstev, z *nujnostjo* rezultira pravilna hipoteza. Res je oboje: za Petrovića (s stališča Baconove dobe) *dovolj*, za Russella (s stališča naše dobe) *pre-malo*.

Kar zadeva samo družbeno opredeljenost in družbeno nazorsko pozicijo Bacona, je mogoče oboje zelo na splošno in z določenim pridržkom označiti kot napredno-meščansko. Filozofov odnos do vsega, kar je bistveno za miselnost fevdalne družbe, je vedno bolj ali manj očitno negativen. Toda po drugi

strani ne smemo pozabiti na angleško posebnost, na posebne značilnosti v razvoju družbene in razredne strukture Anglije na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem: tu ni prišlo do najostrejših, občih, »francoskih« navzkrižij, pač pa so »kombinacije« družbenih okoliščin porajale kompromise med fevdalno aristokracijo in novim *plemstvom*. Zato ni niti najmanj čudno, da je Engels lahko označil nedvomno napredni angleški materializem kot pretežno plemiško, aristokratsko miselnost. Ta Engelsova opredelitev velja močno za Francisa Bacona, še bolj pa za Thomasa Hobbesa.

Sicer pa velja za Bacona tisto, kar je o njem napisal Marx v *Sveti družini*, da je *oče angleškega materializma in vseh modernih eksperimentalnih ved*.

VLADO SRUK

OTO BIHALJI-MERIN

Prodori moderne umetnosti

Vsaka umetnost je igra s kaosom; vse bolj nevarno se mu približuje in mu trga vedno večja območja duše. Če je v zgodovini umetnosti sploh kak napredek, potem je v nenehni rasti teh kaosov iztrganih območij.

Arnold Hauser

Umetnost danes, včeraj, jutri: vrsta esejev, izkustveno bogatih razmišljanj široko razgledanega in visoko kulturnega izobraženca, svetovljana razuma in

duha, Ota BIHALJI-MERINA, je zajetih v razkošni izdaji založbe NOLIT pod skupnim naslovom »Prodori moderne umetnosti (Utopija i nove stvarnosti)«.

Zivahni, izredno bogati avtorjev duh razgrinja pred nami v stilno zanimivih esejih čar in skrivnosti, izvor in pogojenost moderne umetnosti, modernega časa in človeka v njem. Podobno kot H. Read skuša tudi Oto Bihalji »povezati sodobno umetnost z njeno filozofsko osnovo«, predvsem pa pokazati, »kako se njen navidezni nered lahko reducira na estetsko določeni red«.

Polna ustvarjalna osebnost Ota Bihaljija, zrasla in obogatena na tradicijah evropskega kulturnega kroga ter oplemenitena s sodelovanjem v naprednih tokovih svetovnega političnega dogajanja, zadira z ustvarjalno radovednostjo in neposrednostjo pristopa v »pustolovščino moderne umetnosti«, ki jo spremlja v vseh njenih »zavednih in nezavednih impulzih«. Vendar pa avtor nikakor ne želi dajati dokončnih odgovorov o umetnosti, temveč le pokazati »stvarnost in sanje o stvarnosti, ki jih umetnost odraža«.

V ospredju avtorjevega zanimanja stoji slejkoprej človek posameznik, človek-ustvarjalec, graditelj in neutrudljivi raziskovalec. Človek, ki je s svojo dejavnostjo vplival na preoblikovanje, na razširitev meja in okvirov, v katere je potisnjena naša eksistenca, ta človek zanima avtorja naših esejev o umetnosti. — Podobno kot pri A. Hauserju,* temeljijo poglobljena načela Bihaljijevih izvajanj na tem, da »v zgodovini vse ustvarjajo posamezniki, da pa se posamezniki zmerom znajdejo v časovno in

prostorno opredeljeni situaciji in da je njihovo ponašanje posledica njihovih predispozicij in te situacije«. Toda Bihaljijev človek je determiniran, on živi v stoletju, ki je takorekoč v vsa področja življenja vneslo korenite spremembe. Tega človeka nam Bihalji predstavi takole:

»Na neki višji stopnji spoznanja človek znova stoji — istočasno ko stopa preko vseh meja zemeljskih zakonitosti in ustaljenega reda v planetnem sistemu — neskončno zmanjšan, pred koordinatnim sistemom vesoljskih razmerij med časom in prostorom, ki se mu dozdevajo nepojmljivo kaotični. Tako je njegova naučena, znanstveno podprta predstava o svetu znova potisnjena v okvire, pojmi se razblinijo in mu ne morejo pomagati, da bi razumel in si razložil to aperspektivistično dožemanje. Znova je fantazija umetnikov in pesnikov ta, ki — analogno kot matematične formule pri fizikih — zaradi spremenjenih stikov človeka z razširjeno naravo, oblikuje mite in simbole slutenja. Mar ne obstaja prav tu skrita vez med zgodnjimi in poznimi simbolnimi oblikami človeštva?«

Bihaljijeva naklonjenost ostaja pri individuumu, človeku, ki sicer živi v družbi, a ostaja vedno bolj osamljen, razdvojen do bolečine, izgubljen v začasnosti, zmeden in nesrečen. Groza ga je pred časom in prostorom, pred modernim tempom življenja, pred »na novo odkritimi in nepremaganimi horizonti v najmanjše in največje prostore materije in vesolja«. Človek se v tej svoji elementarni grozi zate-

* A. Hauser: iz predgovora k »Philosophie der Kunstgeschichte«, 1958.

ka v mitos (kakor v tistih najzgodnejših obdobjih samih začetkov človeške zgodovine), v zavetje simbolov — kot razlage za nerazložljive procese v naravi.

Ekspresija strahu in želja po begu v neko spiritualno zavetje, iskanje izmikajočega se občutka stabilnosti, pretirana senzibilnost ustvarjalca moderne, sodobne umetnosti, žive v našem času — to so motivi, ki se prepletajo v vsakem izmed Bihaljijevih esejev. Njegova razglabljanja, razkošno iskri prebliski duha in enciklopedičnega znanja o umetnosti, kar pešajo pod pezo »mitološke groze« pred »nadčasovnostjo« in »nadprostornostjo«, ki mu označuje vse naše bivanje. Bihaljijev kozmopolitizem, ki daje bleščavo njegovemu življenjskemu izkustvu in umetniškemu poletu, ne daje občutka avtorjeve svetovno nazorske opredeljenosti, vsaj v filozofskem smislu ne, čeprav Bihalji polno živi v naši stvarnosti in z njo.

Bihaljijev odnos do družbe — v elementarnem smislu — je odnos aktivne osamljenosti. Avtor z nostalgijo priznava, da se današnja človeška družba ne more povrniti v arhaično skupnost; zgodovino človeštva (pravzaprav vsak napredek, storjen v tej zgodovini) sestavljajo zgolj rezultati naporov in žrtve nepriklagenih posameznikov. Resda obstaja kontinuiteta med posameznimi dejavnostmi, vendar pa le kot skupno število vseh žrtev posameznikov, njihovega nepodrejanja, upornosti duha in smelosti idej.

Vselej je bila človekova dilema:

skupnost ali osamljenost?

Bihalji je na strani osamljenosti in »osamljencev«; komajda priznava stremljenja k skupnosti, pa še to pod pogojem, da posameznik ohrani svoj lastni neokrnjeni Jaz. Kaotičnost časa in prostora, v katerem moderni človek, človek posameznik našega časa, tipaje skuša uveljaviti svojo eksistenco, se odraža v vseh umetnostih naše dobe. »Tempo modernih metamorfoz v umetnosti je vrtoglav. V obdobju mutacije — ki jo lahko imenujemo tudi obdobje krize — so umetniške smeri in umetniške šole, ki so si v marsičem različne in si nasprotujejo, neke vrste polemika proti konvencionalnemu in tradicionalnemu, hkrati pa predstavljajo tudi študije in priprave, da se v obzorje vnese nova predstava sveta.«

Bihalji nikakor ne polemizira s stališči oz. z naziranjem, ki bi bila v očitnem nasprotju bodisi z njegovim estetsko kritičnim izhodiščem, bodisi s posameznimi navedbami ali razlagami, ki jih daje. Svetovljansko širok, šarmanten kozer, ki blesti v sozvočju stavkov, besed, misli, primerjav in citatov, se drži začrtanih območij. Umetnosti pripisuje odrešujoč pomen (»svetloba upanja, ki jo umetnost prenaša preko prepadov, mračnih obdobj časa...«), človeku bodočnosti pa svetle perspektive. Toda:

Bihaljijeva filozofija je skoraj mitično zaupanje v vsezajemajočo in vseobvladujočo moč človekove osamljenosti, rahlo eksistencialistično obarvana vera v končno zmagoslavje te osamljenosti, katero je v svojih esejih zasledoval od samih za-

četkov prehajanja človeštva iz brezimnosti časa in prostora v zgodovino, v zavest ljudi. In to kljub temu, da postavlja v vizijo nekega sveta spremenjene odnose:

»Človek se pripravlja, da bo svojo zavest prilagodil strukturi materije, ki se pred njim od-

kriva, razsežnostim vesolja, ter da bo pomiril tista večna nasprotja med posameznikom in množico s tako sintezo, v kateri svoboda posameznika ne bo v nasprotju s skupnostjo, temveč njena funkcija, njen resnični izraz.«

D. KRAIGHER

»Pogledi«

novi makedonski tromesečnik

Od oktobra lani izhaja v Skopju trimesečnik za družbena vprašanja »Pogledi«.

Že dalj časa razpravljajo v Makedoniji o tem, kako potrebna bi bila revija, ki bi širše obravnavala družbeno življenje in razvoj. V makedonščini je izhajalo nekaj revij, ki so zadoščale potrebam po razvoju družbene misli in kritike samo na določenih področjih. »Pogledi« naj bi tako pravzaprav zapolnili praznino v razvoju družbene misli na torišču, kjer se kažejo specifičnosti jugoslovanskih tokov družbenoekonomskega, političnega in kulturnega razvoja.

Prva številka »Pogledov« priobčuje zajetnejše delo znanega publicista Mite Hadži-Vasileva z naslovom »Neposredna demokracija in Zveza komunistov«. Avtor razglablja o aktualni dilemi, ali ima ZKJ teorijo partije, o kateri je v raznih debatah zadnjih nekaj let slišati čedalje več.

Članek polemizira s prispevki H. Hadži Omerovića, L. Tadića, B. Ibrahimpašića in še z nekaterimi drugimi, ki jih je priobčila sarajevska revija »Pregled« št. 6, 1964. V omenjeni debati je med drugim zapisano, da nimamo teorije partije za razmere socialistične graditve, da uporabljamo ZKJ v novih razmerah teoretične osnove partije iz časov boja za osvajanje politične oblasti, da tako rekoč nimamo teorije partije po tej osvojitvi oblasti, da smo teorijo opustili in da so že dozoreli pogoji za temeljitejšo izdelavo teoretičnih koncepcij ZKJ, kajti sicer bo njen vpliv na družbeno življenje čedalje šibkejši.

V odgovoru na te trditve piše Hadži-Vasilev, da je Leninova koncepcija partije oblika za uveljavljanje ustvarjalnega razvoja Marxovih pogledov na avantgardo. Pri neposredni demokraciji ne gre za preračunavanje bistvenih načel te koncep-

cije, temveč za njihovo novo družbeno vsebino v Zvezi komunistov, za novo prakso teh načel in za njihov nadaljnji razvoj.

Teorija partije, kar zadeva razmere neposredne demokracije, se lahko razvija z nastankom socialističnih odnosov na podlagi neposrednega povezovanja proizvajalcev s proizvajalnimi sredstvi in z graditvijo, se pravi, na podlagi avtentičnega socialističnega demokratizma. Teorija izraža preraščanje specifične zgodovinske protislovnosti v biti partije znotraj administrativnega socializma. Komunisti so takrat realizirali avantgardno vlogo, ko so na podlagi države začrtali in izvajali politiko razvoja materialnih in družbenih sil, ki naj bi omogočile razvoj svobodnih socialističnih faktorjev in organizacijskih oblik družbenega dela, in to ne z administrativnim pritiskom, temveč na podlagi ekonomskih odnosov, z ekonomsko in družbeno silo socialistične proizvodnje. Toda prav s to avantgardo se je njeno bistvo znašlo v protislovju, saj je začela urejati družbene odnose na podlagi države, ki je dobila materialno - proizvajalne sile. Razvijajoč neposredno demokracijo, piše Hadži-Vasilev, se partija uresničuje neposredno, s čimer je avtentična avantgardi, in se spreminja od zunanjega faktorja, od sile, ki vlada razredu, vnovič v notranji faktor razreda, v gibalno njegove svobodne samostojne družbene akcije, ki je dobila obliko samoupravljanja.

Misel, ki ne posveča potrebne pozornosti izrednemu pomenu

takšnega razvoja Zveze komunistov na podlagi novih družbenih odnosov, piše Mito Hadži-Vasilev, je brez resnične podlage pri obravnavanju problemov demokratizacije partije. Zategadelj je ta misel naklonjena absolutizaciji formalne plati in sekundarnih problemov demokracije.

Poleg tega obravnava avtor v svojem delu tudi protislovja pri uveljavljanju nove vloge ZKJ, enotnost v njenih vrstah in načine za poglobljanje značaja ZKJ kot antibirokratske sile. Razprava Hadži-Vasileva je resen prispevek k preučevanju teorije naše partije v sedanjih razmerah.

Revija »Pogledi« priobčuje v svoji prvi številki tudi članek Trpeta Jakovlevskega z naslovom »Kvalitativen skok v vlogi družbene zavesti pri nas«. Avtor poskuša pojasniti, kako se spremembe v razvoju socialističnih družbenih odnosov kažejo v vsej družbenopolitični nadgradnji in v oblikah ter metodi delovanja ljudi. Narava institucij in organizmov nadgradnje ustreza naravi socialističnih odnosov, katerih bistvena komponenta je, kot trdi Jakovljevi, zavesten razvoj družbe, se pravi, čedalje odločilnejša vloga zavesti v vseh družbenih gibanjih. Avtor nato pojasnjuje, kako večja vloga družbene zavesti v spremenjenih družbenih razmerah vpliva na razvoj političnih oblik združevanja, organiziranja in delovanja množic kot instrumenta družbenega razvoja.

Dr. Stevan Gaber obravnava v članku »Metodološka retrospektiva zgodovine makedonskega ljudstva« metodološke prijeme pri analizi dosedanjih do-

sežkov v razvoju makedonskega naroda. Avtor zlasti omenja metodološke pomanjkljivosti makedonske historiografije pri preučevanju razvoja makedonske nacionalnosti.

Poleg tega prinaša revija članek Vladimira Tanevskega »O nekaterih družbenih aspektih

planiranja makedonskih mest«, prispevek Tomislava Čokrevskega k debati o statutu ZKJ, prispevek Slavka Milosavljevskega in Nikole Bošalevskega »Razvoj demokratskih načel v statutu ZKJ« in še nekaj ocen in recenzij knjig in revij.

ZIVKO KOJEVSKI

Beležke o tujih revijah

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT
FÜR PHILOSOPHIE

št. 2, februar — št. 3, marec 1965

Reinhold Miller piše o *problemih in nalogah etičnega raziskovanja* v Nemški demokratični republiki. Zavzema se za sistematično obdelavo etičnih kategorij družbenih odnosov in posebno še odnosov socialistične prakse. Etične raziskave se morajo povezati z ekonomskimi, pedagoškimi in drugimi znanostmi. Nadrobna obdelava etičnih odnosov je, kot meni avtor, zelo pomembna za programiranje socialistične vzgoje mladine. Kurt Wagner, *O pravilni interpretaciji Helmholtzove teorije znakov*, trdi, da cela vrsta tez tega velikega nemškega naravoslovca ni v nasprotju z marksistično spoznavno teorijo. Pisec odklanja poskus pozitivistične interpretacije te teorije. Velik del prostora je posvečen že pripeljem referatom za kongres na temo »*Marksistična-leninistična filozofija in tehnična revolucija*«. Kongres je bil od 22.—24.

aprila 1965 v Berlinu. Zanimivi so posebni prispevki Erharda Albrechta *Filozofski problemi jezikovne znanosti in znanstveno-tehnična revolucija*, Rudolfa Rochausena *O nadaljnjem delu na področju filozofskih problemov moderne biologije* in Martina Guntaua *Filozofski problemi geoloških znanosti*. Številka prinaša tudi bogato bibliografijo domačih in tujih knjig ter člankov s področja filozofije, filozofije in naravoslovja, logike, spoznavne teorije, sociologije, etike in estetike.

Tretja številka je v glavnem posvečena *gradivu s kongresa »Marksistična-leninistična filozofija in tehnična revolucija«*. Kongres je bil v Berlinu (NDR) od 22. do 24. aprila leta 1965.

Kurt Tessman: »*Človek, produkcija in tehnika v znanstvenotehnični revoluciji*«, je zahteval, da mora biti temeljni vidik za obravnavanje znanstvenotehnične revolucije *spremenjena vloga človeka v produkcijskem procesu*. Avtorjev prispevek je

v bistvu polemika proti nekaterim temeljnim mislim filozofa Georga Klause v njegovem članku »K sociologiji simbioze človek-stroj«. Očita mu, da je zložil celotno družbeno proizvodnjo na neposredno materialno proizvodnjo. Na podlagi tega je posplošil, da človek z uvajanjem avtomatizacije izginja iz celotnega proizvodnega procesa. Avtor je definiral nov značaj človekove ustvarjalnosti in se prikopal do temeljne ugotovitve, da se naravni proces snovnega izmenjavanja med človekom in naravo spreminja z neposredno materialno proizvodnjo v tehnični urejen in nadziran proces.

Erich Leschevitz: »Tehnična revolucija in socialistični delovni kolektiv«, ugotavlja, da neposredno kolektivno delo prehaja v sfero priprave, planiranja in vodenja proizvodnje. O filozofskih problemih naravoslovja pišejo Klaus Fuchs-Kittowski: »Kibernetika v molekularni biologiji«, Horst Lesser: »Časovni odnos vzroka in učinka idr. Huber Laitko: »O vlogi discipline filozofskih problemov naravoslovne znanosti«, polemizira z nekaterimi stališči sovjetskih in domačih avtorjev o tem problemu. Zavzema se za samostojnost te discipline v okviru marksistične filozofije. Meni, da je namesto termina »dialektika narode« veliko bolj umesten izraz »filozofski problemi naravoslovne znanosti«, ker kaže, da marksistična filozofija nima nobene drugega dostopa do prirodne stvarnosti kot naravoslovno znanost in da je tako ta znanost sama pritegnjena v filozofsko analizo.

- ak -

OTAZKY MARKSISTICKEJ FILOZOFIE

št. 2, marec—april 1965

J. Bodnar poizkuša razjasniti osnove Sartrove *femenološke ontologije*, ki jo šteje za resen poizkus preseči tako ontologijo idealizma kot metafizičnega materializma. M. Zigo (*K filozofskemu pomenu zakona o ohranitvi energije*) kritizira napačno argumentiranje z zakonom o ohranitvi energije, ki je pogosto v maksistični filozofiji. To po njegovem kaže na nejasnost v razumevanju razmerja med znanstvenim zakonom in filozofskim principom. O *Alienaciji z vidika ciljev človeške dejavnosti* piše J. Jebavý in meni, da je eden izmed virov odtujitve prav v tem, da subjekt ravna z doseženimi cilji kot s predmeti, v predmetnosti doseženih ciljev. Odpravljanje odtujitve je treba pojmovati tako, da si vsak posameznik in skupnost kot celota nenehno postavljajo cilje in jih tudi dosežajo. Pri preseganju odtujenosti dela gre za formulacijo cilja, ki razrešuje razmerje med individualnim in kolektivnim in tako ustvarja enoten družbeni subjekt. Polemizira z mnenjem, da bo že zgolj nadaljnji tehnični razvoj v socializmu negiral sedanjo odtujenost dela.

J. Zemanov članek *Informacija in psihična dejavnost* izhaja iz predpostavke, da lahko človeške možgane pojmujejo kot specifičen transformacijski kanal. Oriše nekatere principe tega transformiranja in razvojne možnosti človeškega mišljenja.

K razpravi o *filozofskih problemih kibernetike* — ki ni ak-

tualna le v ČSSR — se priključuje polemični članek J. Bobera. Revija nadaljuje tudi *diskusijo o marksistični sociologiji*.

- mk -

STUDIA SOCIOLOGICZNE

št. 1, januar—marec 1965

A. Matejko skuša v uvodnem članku prve letošnje številke osrednje poljske sociološke revije določiti *pojmovni aparat za obravnavo odnosov med ljudmi v proizvodnem podjetju*. R. Dyoniziak priobčuje v študiji *Konflikti med skupinami v industrijskem podjetju* dognanja večletnega proučevanja odnosov v eni poljskih tovarn. Kot najpomembnejše skupine navaja konstruktorje, tehnično osebje, uslužbence v administraciji, kvalificirane in nekvalificirane delavce ter vodilno osebje. Zanimajo ga odnosi med skupinami in razmerje vsake od skupin do podjetja in dela.

Vzrokom in posledicam revolucijskega prihoda številnih delavcev na položaje v vodstveno-upravnem aparatu posveča pozornost članek *Poklicne poti uslužbencev*. Za najnovejše obdobje ugotavlja avtor, da se uslužbenci z nizko strokovno izobrazbo vedno pogosteje zaposlujejo v neposredni proizvodnji. K. Lutynska pa povzema rezultate raziskav o *značilnostih in družbenem statusu uslužbencev v industriji*.

O. Hoser (*Poklicne usmerjenosti inženirjev*) meni, da je na Poljskem za inženirje značilna *visoka »poklicna zavest«*, razmeroma slabo pa so povezani z delovno organizacijo in delovnim mestom, kar se kaže tudi v prevladovanju teženj po stro-

kovnem napredovanju *ob hkratnem izogibanju višjim in odgovornejšim položajem v organizaciji dela*.

J. Szalai se zavzema za *sociološko proučevanje »budžeta časa«*. D. Tehniczek pa dokazuje potrebo po raziskovanju družbene gerontologije. Dva prispevka se opirata na statistične podatke: prvi prikazuje družbeni položaj žensk v raznih deželah, drugi pa *razmerje med strukturo družine in njenimi izdatki*.

- mk -

KÖLNER ZEITSCHRIFT FÜR SOZIOLOGIE UND SOZIAL- PSYCHOLOGIE

št. 1, januar—marec 1965

Najpomembnejšo zahodnonemško sociološko revijo pod vodstvom znanega sociologa R. Königa izdaja sociološki inštitut univerze v Kölnu.

E. Scheuch skuša v študiji *Družbene spremembe in družbene raziskave analizirati položaj in funkcijo empiričnega sociološkega raziskovanja v razmerju do družbenih sprememb*. Raziskovanje šteje avtor hkrati kot posledico in agens slednjih. Ob tem obravnava vsebino in vire kritike, ki se izreka na račun empiričnih raziskav, češ da prispevajo k ohranjanju statusa quo v družbi ipd., oriše zgodovino empiričnega sociološkega proučevanja in tipe raziskav. Prikaže tudi razlike v družbenem položaju empirične sociologije v ZDA in v Evropi. L. Hamburger piše o *tradicionalni tajski družini* in jo predstavi kot primer formalno in stvarno izredno šibko povezane skupnosti.

H. Treiven (*Simbolična navezanost na kraj*) pa priobčuje prvi del daljše teoretične in empirične študije o vzrokih in posledicah indentifikacije posameznika z določenim krajem. Ta identifikacija je eden izmed elementov takoimenovanega »problema domovine«.

Več kot polovico revije obsegajo prikazi in ocene knjig ter informacije o dogajanju v znanstvenem življenju na področju sociologije.

- mk -

VOPROSY FILOSOFII

št. 4, april 1965

Uvodnik *Razvijati leninski stil v filozofskih raziskovanjih* poudarja pomen kritičnega ustvarjanja in hkrati navaja nekatere konkretne primere neustrezne, dogmatične kritike, ki se še pojavljajo in ki spominjajo na obdobje stalinizma. J. A. Zamoškin piše o krizi buržoazne ideologije in osebnosti. Posebno analizira doktrino »deideologizacije«, ki je zadnji čas zelo priljubljena in razširjena v ZDA. L. I. Seleznev piše o naravi nekaterih socialističnih teorij v nacionalnoosvobodilnih gibanjih današnjega časa. Mnoge afriške države zavračajo perspektivo kapitalističnega razvoja. Glede na stopnjo razredne družbe deli avtor nekdanje kolonije in napol kolonije na dve skupini. Kritično pretesa pogleda nekaterih afriških voditeljev na socializem. Posebno tehtni in zanimivi so prispevki A. A. Zemcova, V. G. Bajkova in A. S. Dučala, ki z različnih aspektov obravnavajo prosti čas in razvoj osebnosti. Študije so plod najnovejših empiričnih raziskav.

K. A. Švarcman in A. F. Šiškin priobčujeta članek o nekaterih filozofskih problemih etike. B. J. Pahomov: O principu kvantno mehanične relativnosti, trdi, da v mikrosvetu obstojita kvalitativno različni vrsti pojavov. Strinja se z ruskim matematikom A. D. Aleksandrovim, da bistvo Einsteinove relativnostne teorije, ni v relativnosti, temveč v odkritju, da so relativne značilnosti samo aspekti relativnega absolutnega.

Tudi ta številka prinaša pisma iz korespondence F. Engelsa in P. Lafargueja, ki do sedaj še niso bila objavljena v ruščini.

-ak-

PROBLEMY MIRA I SOCIALIZMA

št. 4, april — št. 5, maj 1965

Četrta številka prinaša ob obletnici Leninovega rojstva članek Dolores Ibaruri. Članek govori tudi o položaju v Spaniji. Sestavek »Tehnična revolucija in ekonomsko sodelovanje socialističnih dežel« govori o ekonomskem internacionalizmu in o nerešenih problemih ekonomskega sodelovanja med socialističnimi deželami. Sestavek »Politika vojaške diktature v Braziliji« obravnava doktrino Castela Branca o zunanji politiki Braziliije, naraščajoč pritisk reakcije in nezadovoljstvo množic.

Prispevek »Zveza znanosti in demokracije« avtorjev M. Marmardašvilija in I. Florova govori o preobrazbi znanosti v neposredno proizvodno silo družbe in o vlogi znanstvenikov v borbi za mir, demokracijo in socialni napredek. Številka prinaša

prav tako vrsto krajših sestavkov o Vietnamu in Mongoliji.

Peta številka objavlja govor Walterja Ulbrichta pod naslovom »Pomemben prispevek za mir in varnost v Evropi«. Članek *Novo smeri v mednarodnem položaju* skuša orisati razmerje sil v svetu, ekonomski položaj, problem ameriškega imperializma, položaj Anglije ter vlogo novo nastalih držav.

Sestavek »Veliko zgodovinsko izkustvo« je posvečen *dvajsetletnici obstoja evropskih socialističnih držav*, zgodovini socialistične izgradnje ter faktorjem, ki pospešujejo razvoj socializma v mednarodnem merilu. Mednarodnemu prazniku dela prvemu maju pa sta posvečena članka: »Solidarnost in enotnost« ter »Maj stopa po zemlji«. *O uspehih in neuspehih kmetijstva v Sovjetski zvezi* piše S. Trapeznikov pod naslovom »Program za krepitev ekonomike v kolhozih in sovhozih«. »*Politični premiki v deželah kapitala*« — članek prikazuje mesto, ki so ga zavzele demokratične sile na zadnjih volitvah. Isto tematiko obdeluje sestavek »Krepitev enotnosti demokratičnih sil«, ki opisuje lokalne volitve v Franciji. Revija objavlja še članke o razvoju Turčije, Irana ter Iraka. -ee-

PRESENCE AFRICAINE

št. 53, januar—marec 1965

Prva letošnja številka objavlja vrsto prispevkov, ki bi jih lahko dali pod isti skupni imenovalec: Upor zoper kolonializem, privilegiranje belih ljudi, nerazumevanje belih za proble-

me obarvanih ljudi, želja za uveljavljanjem na vseh področjih. Uvodni članek »*Organizirati in določiti pravo vrednost afriških izkušenj*«, načenja vsa ta vprašanja, ki jih posamezni sodelavci podrobneje razčlenjujejo. Eduardo C. Mondlane, vodja gibanja FRELIMO (Frente de Liberação de Moçambique) podaja v članku »*Osvobodilno gibanje Mozambika*«, zgodovinski oris uporov zoper portugalski kolonialni režim, ki krši temeljne demokratične pravice mozambiškega ljudstva in v ta namen uporablja vse mogoče zahodne institucije od katoliške cerkve do NATO. Aaron Tolen pojasnjuje zapleten položaj po zanzibarski revoluciji, ko so Uganda, Kenija in Tanganjika prosile za pomoč pri vzpostavitvi miru svoje nekdanje angleške kolonizatorje. Zgodovinska resnica kolonialnih narodov je pretežno subjektivna zgodovinska resnica kolonizatorjev. Alain Albert razpreda to svojo misel v »*Zapiskih o dekolonizaciji*«. Socialna nasprotja niso po njegovem nič drugega kot inkarnacija zgodovinskih nesoglasij med moralnimi načeli. Marksizem kakor tudi krščanstvo, ne moreta biti za Afričana naravna svetovna nazora, ker ga obravnava kot individuuma, ločenega od njegove rase, tradicije in kolektivizma. Prikaz P. N.'gom N' Goudija »*Industrializacija: osnova afriške enotnosti*«, smiselno zaključuje prvi del revije. Pod naslovom »*Rasni predsodek v Braziliji*«, objavlja več avtorjev vrsto člankov, ki z različnih zornih kotov osvetljujejo *rasne in razredne odnose v Latinski Ameriki*. Revijo zaključujeta

prikaza M. Bakole o afriški univerzi in N. S. Hopkinsa o modernem gledališču na Maliju ter literarni prispevki. -sa-

NARODY AZIJI I AFRIKI

št. 2, marec—april 1965

V tej številki je *Vietnam* zastopan z dvema člankoma:

Prvi »O naravi nacionalno osvobodilne revolucije v Južnem Vietnamu«, govori o kršitvi ženevskega sporazuma in o revolucionarnih silah dežele (kmetih, budistih in proletariatu).

Drugi zapis govori o oblikovanju delavskega razreda v tej deželi. Sestavek »Delavski razred Tajske« govori o razredni strukturi dežele, o industrijskem in kmečkem proletariatu ter na pol proletariatu. *Kritiko buržoaznih teorij ekonomske vloge države v osvobojenih deželah* obravnava članek V. M. Kobantaja »Državni in privatni sektor«.

Kaj je »afrikanizacija« upravne aparata? — to tematiko obravnava istoimenski članek avtorja B. B. Runova.

Pozornost zasluži diskusija N. B. Tar-Akonjana: »Razvoj pogledov K. Marxa in F. Engelsa o azijskem načinu proizvodnje in poljedelski občini«. -ee-

CRITICA MARXISTA

št. 2, marec—april 1965

Druga letošnja številka trimesečnika PCI je skoraj v celoti posvečena temi »resistenze«, italijanske vstaje proti domačemu in nemškemu fašizmu. Av-

torji razpravljajo o »dveh etapah« v zgodovini italijanskega proletariata, o politiki in vlogi narodnoosvobodilnih odborov (CLN) ter polemizirajo z interpretacijo antifašističnega in odporniškega gibanja raznih katoliških avtorjev. Objavljeni so tudi razni doslej javnosti še neznan dokumenti o stališčih komunistične in socialistične stranke proletarske enotnosti (PSIUP) od oktobra 1943 do aprila 1944.

Revija prinaša tudi tri članke o Vietnamu in vietnamskem osvobodilnem gibanju:

— problemi izgradnje socializma v demokratični republiki Vietnam (avtor Jacques Charriere),

— narodnoosvobodilna fronta v Južnem Vietnamu (avtor članka Nguyen-Van Ba),

— boj delavskega razreda in mestnih ljudskih množic v Južnem Vietnamu (avtor Nguyen Minh Vy).

Na koncu objavlja revija prikaze in recenzije v rubrikah »Marksizem v svetu« in »Družbene vede«. -jk-

NEW LEFT REVIEW

št. 30, marec—april 1965

V članku »Industrializacija in kapitalizem« Herbert Marcus razvija Webrovo klasično kritiko zahodnega kapitalizma. Max Weber trdi, da proces industrializacije v kapitalistični družbi objektivno zahteva socialno preobrazbo te družbe. Marcus nadalje analizira zakonitost in logiko Webrove misli, ki jo na Zahodu, še posebej v Angliji, preveč povzdigujejo v mit.

Raymond Williams v članku z naslovom »Britanska levica«

analizira položaj britanske levice. Vzroke njenih porazov vidi v ugodnem gospodarskem položaju v Veliki Britaniji po drugi svetovni vojni. Ugotavlja, da je poglavitni ideološki element angleškega delavskega razreda moralna kritika kapitalistične družbe. Ta kritika temelji na načelih »bratovščine« in »sodelovanja« nasproti zaprtemu individualizmu. Čeprav vidi avtor v laburistični politiki številna protislovja, poudarja začasno edino možnost nove levice in komunistične partije, da podpreta laburistično vlado.

V tesni zvezi s problematiko prejšnjega članka (razlike v stališčih!) je prispevek italijanskega avtorja Giorgia Fantija, ki daje pregled političnih tokov in stališč v laburistični stranki. Čeprav se uredništvo ne strinja z vsebino članka italijanskega avtorja, poudarja potrebo po dialogu v evropskem delavskem gibanju o laburistični stranki in današnjem komunizmu. -rr-

Publicistika:

ZGODOVINA ČASNIŠTVA HRVATSKE

Časnikar, publicist, zgodovinar in prevajalec Josip Horvat je napisal zgodovino časništva na Hrvatskem. Izvirni naslov knjige: *Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939*. Obseg: 440 strani. Knjigo je izdala l. 1962 časnikarska založba »Stvarnost« v Zagrebu. Besedilo ponazarja slike in risbe ter povečini doslej nenatisnjeno ilustrativno gradivo.

Delo zajema pregledno razvojno sliko periodičnega tiska, ki se je (ne glede na jezik) porajal ter oblikoval v območju Hrvatske v obdobju od prvih vzgibov časniške besede na Hrvatskem tj. od 1771 pa tja do časa, ki je razplamenel požar druge svetovne vojne.

Pri izvedbi obsežnega dela je črpal J. Horvat iz doslej še neobjavljenega arhivskega gradiva, nadalje iz ohranjenega časniškega materiala, iz rezultatov lastnih preučevanj ter nekaterih prvih poskusnih pregledov časništva in časnikarstva na hrvatskih tleh. Tu gre npr. predvsem za »Hrvatsko štampo« (1798—1911) Jos. Lokačovića in za dr. J. Hergešičeve »Hrvatske novine i časopise od 1848 god.« Omeniti je razen tega tendenčno delo dr. Ernesta Bauerja »Die Entwicklung der Publizistik in Kroatien« ter razne monografsko zasnovane spise s področja hrvatskega časništva, katerega nadrobnejša navedba ne sodi v ta okvir.

Tu naletimo na vprašanje J. Horvatove Metode. V bistvu gre za zgodovinsko metodo, zajeto v obravnavi gradiva po zgodovinskem zaporedju in v presoji predvsem po političnih in kapitalistično finančnih, manj pa po družbeno gospodarskih razvojnih okvirih. Glede na to je pisec razporedil snov po naslednjih poglavjih: prvo zajema pojav prvih časnikov na Hrvatskem; v drugem je govorila o hrvatskem časniškem tisku v obdobju narodnega preporoda (1835—1860). Tretje poglavje se nanaša na strankarsko časništvo, četrto pa na obdobje od 1904—1939. Ločnica označena z

l. 1904 ni povsem jasna, saj se vzporedno s prodiranjem informativnega časništva tudi v tem času uveljavlja strankarski časniški tisk na hrvatskih tleh. Ob sklepu vsakega poglavja so nanizani izvorni časniški teksti s priključitvijo objavljenih uporabljenih virov ter literature.

Seveda zevajo tu nekatere praznine. Motijo npr. disproporciji v merilih snovne obdelave. Zgodovinsko, razvojno bolj oddaljeni periodični tisk je razčlenjen na dolgo in široko. Pri razglabljanju o težkih razmerah, ki so se v njih razvijali časniki delavskega gibanja, pa se pisec omejuje na skopo odmerjene osnovne navedbe. Glede na to ugotavlja Vaso Bogdanov v uvodni besedi povsem pravilno, da predstavlja J. Horvatovo delo v bistvu zgodovino buržoaznega periodičnega tiska na Hrvatskem. Pri tem ugotavlja, da so razvijali hrvatski strankarski ter nestrankarski časniki izvzemši redke izjeme »dosledno in brezobzirno protikomunistično propagando«. Hkrati opozarja, da so za spoznavanje pravega značaja strankarskega ter nestrankarskega meščanskega hrvatskega periodičnega tiska posebno pomembni članki, kritike in polemike Avgusta Cesarca in Miroslava Krleže v zvezi s tem tiskom.

Prav glede na to se je odločila zagrebška časnikarska založba »Stvarnost«, kakor navaja V. Bogdanov v uvodu, da bo objavila v posebni knjigi zgodovino delavskega tiska na Hrvatskem. Stvarno je ta pobuda že uresničena v »Pregle-

du zgodovine jugoslovanskega časnikarstva«, natisnjenega v nedvomno snovno ter tehnično kvalitetni publikaciji »Suvremeno novinarstvo« (Stvarnost, Zagreb 1964). Razen tega je upoštevati še nekatere prejšnje publikacije, ki pomenijo bistveno dopolnilo J. Horvatovi knjigi. Že l. 1948 je namreč izšla v založbi Urada za informacije pri Predsedstvu vlade LR Hrvatske knjiga z naslovom »Tisk v boju za svobodo in socialistično izgradnjo«. Vsebuje vrsto podatkov v zvezi z razvojem naprednega tiska na Hrvatskem. Istega leta je izdal CK LM Hrvatske knjigo o mladinskem tisku. V »Vjesniku« leta 1957 je bil natisnjen sestavek M. Uradina o partijskem tisku na Hrvatskem med obema vojnama; tri leta pozneje pa je bila tu objavljena vrsta feljtonov Vlade Madjarevića o razvoju naprednega hrvatskega mladinskega tiska v obdobju med obema vojnama. Omeniti je še bibliografski pregled naprednih hrvatskih časnikov ter časopisov med obema vojnama, ki je bil natisnjen v časopisu »Putevi revolucije«.

Vsekakor pa daje pregledno zbrano gradivo s področja zgodovine periodičnega tiska na Hrvatskem J. Horvatovemu prizadevno sestavljenemu delu poseben pomen. Prav zaradi tega bo lahko koristilo vsem, ki se zanimajo za razvojno stran teh časnikov in časopisov, pa tudi publicistom, časnikarjem ter slušateljem Katedre za novinarstvo VŠPV in raznih drugih časnikarskih šol, tečajev ter seminarjev v območju SFR Jugoslavije.

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

—: Dnevnik socializma. Uredio Stevo Ostojić. — Zagreb, Stvarnost 1965. 565 str. — III/2400

SMISAO i perspektive socializma. Zbornik radova drugog zasjedanja Korčulanske ljetne škole. Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo 1965. 354 str.

PAVICEVIĆ Vuko: Jedan vid kritike marksizma. Politika I. V. 1965

II. FILOZOFIJA

O SOCIJALISTIČKOM moralu. Zbornik priloga. Beograd, (Univerzitetski komitet SKS) 1964. 160 str. — 4850, P

CENGLE France: Besmiselnost nihilističkog otpora filozofiji. Odjek, 1. V. 1965

PAVICEVIĆ Vuko: Naša filozofija danas. Politika 16. V. 1965

PETROVIĆ Gajo: Otudjenje i raztudenje (alijenacija). Naše teme 1965, br. 3, str. 401—414

RODIN Davorin: Dvije aporije dijalektičkog stava. (Odlomci iz veće studije). Naše teme 1965, br. 4, str. 595—611

III. SOCIOLOGIJA

BREZNIK Dušan: Demografski simpozijum u Zakopanima. — Stanovništvo 1964, br. 4, str. 375—367

BUGARSKI Kamenko: Socijalno pokretlo i ponašanje učenika. (Istra-

živanje jedne beogradske gimnazije). Gledišta 1965, br. 3, str. 395 do 407

CAZENEUVE Jean: Sociologija radija i televizije. Sociološko stanovište. — Kulturni život 1965, br. 5, str. 567—591

DAJIC Putnik: Struktura slobodnog vremena. Sociološka istraživanja u socijalističkim zemljama. — Informativni pregled 1965, br. 4, str. 21—27

DAMJANOVIĆ Milan: Sociologizam i sociologija umetnosti. — Književne novine 29. V. 1965, br. 250

DAVIDOVIĆ Dragomir: Privredni kriminalitet i uloga društvene kontrole u njegovom suzbijanju. Beograd, Institut za kriminološka istraživanja 1965. 165 str. — 11137

DJORDJEVIĆ Jovan: Teorije o masovnom društvu i državi blagostanja i savremena društvena stvarnost. — Međunarodni problemi 1964, br. 4, str. 15—26

ERLICH Vera: Porodični odnosi prije prodora individualizma. — Sociologija sela 1964, br. 5—6, str. 37—46

GORICAR Jože: Idejni tokovi v naših družbenih vedah. Zapiski s posvetovanja v Ohridu od 5.—9. V. 1965. — Naši razgledi 22. V. 1965, št. 10

GURVITCH Georges: Pojam društvenih klasa od Marksa do danas. Beograd, Visoka škola političkih nauka 1962. 158 str. — IV/1787

LEGRADIĆ Rudolf: Sociologija prava. Beograd, Savremena administracija 1965. 312 str. — II/9998

- MARTIĆ Mirko: Kretanja zaposlenosti i promjene u kvalifikacijskoj strukturi radnika i službenika u društvenom sektoru poljoprivrede u SR Hrvatskoj. — Sociologija sela 1964, br. 5—6, str. 84—99
- MILIĆ Vojin: Metodologija istraživanja društvenih pojava. I. deo. Sarajevo, Visoka škola političkih nauka 1963, 314 str. — IV/1793-1
- MITROVIĆ Aleksandar: Savetovanje o sociološkom istraživanju komune. — Gledišta 1965, br. 3, str. 451 do 455
- MLINAR Zdravko: Lokalne skupnosti. Ljubljana, Visoka škola za politične vede 1963, 38 str. — IV/1791
- MLINAR Zdravko: Neformalna grupna participacija u selu. — Sociologija sela 1964, br. 5—6, str. 24—36
- SAMOLOVCEV Borivoj: Neke sociološke pretpostavke savremenog obrazovanja odraslih. — Obrazovanje odraslih 1965, br. 3—4, str. 1—26
- SENTIĆ Milica: Karakteristika razvoja sklopljenih i razvedenih brakova u Jugoslaviji. Referat na Demografskom simpozijumu u Zakopanima 10.—13. X. 1964. — Stanovništvo 1964, br. 4, str. 329—339
- IV. PSIHOLOGIJA
- ROT Nikola: Psihologija osebnosti. Prevedel Božidar Borko. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965, str. 249. — I/2341
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO
- IZCEZLE civilizacije. Zaboravljeni narodi drevnog sveta. Uredio Edvard Bekon. Preveo s engl. Veselin Kostić. Beograd, Jugoslavija 1965, 360 str. 802 ilustracija — V/535
- JAMNIK Rajko: Elementi teorije informacije. Ljubljana, Mladinska knjiga 1964, 171 str. — I/2290-10
- LIKAR Miha: Skriti prijatelji človeka. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965, 258 str. — 11146
- OPČA pedagogika, uredil S. Pataki. 9. izdanje uredil Edo Vajnaht. Zagreb, Pedagoško-književni zbor 1964, 542 str. — 4847, P
- SIREC Jože: Objektivnost ocenjevanja učenčeve delovne storilnosti v osnovni šoli. (Doktorska disertacija). Ljubljana, Džžavna založba 1965, 135 str. — 11159
- SVETSKI almanah 1965. Događaji, činjenice, brojke. Treće godište. Zagreb, Stvarnost 1965, 744 str. — 9929-3
- COSIĆ Dobrica: Naš društveni i književni trenutak. Kako konkretnije stoje stvari u književnostima jugoslavenskih naroda iz aspekta angažovanja i savremenosti sadržaja? (Uvodno izlaganje za Susret jugoslavenskih i italijanskih književnika u Opatiji 6.—10. V. 1965. — Vjesnik 9. 16. V. 1965
- CUČKOVIĆ Milan: Skolske teme i dileme (O izključivih zaradi slabih ocen). Naše teme 1965, br. 3, str. 391—401
- JEROVSEK Janez: Materijalni osnovi kulturnog života u slovenskom selu. — Sociologija sela 1964, br. 5—6, str. 48—57
- KLAMPFER Olga: Zaposlovanje mladine, ki konča obvezno šolanje. — Kadrovska politika 1965, št. 2
- : Nepismenost i osnovno obrazovanje radnika. Skraćeni tekst analize o nepismenosti iz sednice Predsedništva CV Saveza sindikata Jugoslavije. — Kulturni život 1965, br. 5, str. 465—483
- MARKUS Zoran: Socijalizam i moderna umetnost. — Delo—Beograd 1965, br. 3, str. 619—630
- ORLIĆ Miodrag: Univerza na raskršću. — Gledišta 1965, br. 3, str. 379 do 395
- PEIĆ Branko: Mostovi razumevanja. Jugoslovenska književnost u inostranstvu. — Međunarodna politika 1. V. 1965, br. 362

PEROVIĆ Latinka: Problemi kulturne revolucije u socializmu. Naše teme 1965, br. 5, str. 555—556

STAJNER Džordž: Humanističko obrazovanje. (Prevod.) — Književne novine 29. V. 1965, br. 250

SUVAR Stipe: Osnovna škola i njeni učinci u selu. (Prilog proučavanju društvenih institucija u selu). — Sociologija sela 1964, br. 5—6, str. 59—70

VIPOTNIK Janez: Pomen vzgoje in izobraževanja v našem družbenem in gospodarskem razvoju. Referat na seminarju ZPM 15. IV. 1965 na Bledu. — Glasilo DPM/Društva prijateljev mladine) 21. V. 1965, št. 5

VUCENOV Nikola: Putevi usavršavanja univerzitetne nastave. — Gledišta 1965, br. 5, str. 567—578

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

MESARIĆ Milan: Uvjeti i metode razvoja nedovoljno razvijenih zemalja. Zagreb. Informator 1965. 192 str. — II/10000-2/1

BRITOVSEK Marjan: Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta. 1965. 285 str. — 10564-5

HARBI Mohamed: Jedno mišljenje o odnosu partije i države. Dokumentacija međunarodnog radničkog pokreta 1965, br. 1, str. 95—105

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

DZINIĆ Firdus: Samoupravljanje u oblasti zajedničke potrošnje u preduzećima. Beograd, Institut društvenih nauka. Odelenje za političke i pravne nauke 1965. 205 str. — 4824, P

KARDELJ Edvard: Problemi naše socialistične graditve. Knjiga 6. Ljubljana, Državna založba 1965. 455 str. — 2055-6

VIDAKOVIĆ Zoran: Samoupravljanje u društvenoekonomskim celijama preduzeća. Zagreb, Savezni centar za obrazovanje rukovodnih kadrova u privredi 1961. 134 str. — 4779, P

BAKARIĆ Vladimir: Neposredni proizvođač postaje osnovni agens proizvodnje i društvenih odnosa. — Naše teme 1965, br. 4, str. 481 do 485

BILANDŽIĆ Dušan: Pretpostavke daljeg razvitka radničkog samoupravljanja. — Gledišta 1965, br. 3, str. 525—558

DESPOTOVIĆ Milan: Radni odnosi u Jugoslaviji. — Međunarodna politika 1. V. 1965, br. 562

DRNDIĆ Ljubo: Jugoslavija — otvorena društvena zajednica. — Međunarodna politika 16. V. 1965. br. 563

DRAGICEVIĆ Adolf: Radnička klasa i ekonomsko oslobođenje rada. — Naše teme 1965, br. 4, str. 513—556

FIAMENGO Ante: Faktori procesa samoupravljanja. (Samoupravljanje i socializam 6). — Samoupravljanje 15. V. 1965, br. 72

GINIĆ Ivanka: Petnajesta skupština Stalne konferencije gradova Jugoslavije. — Stanovništvo 1964, br. 4, str. 565—575

—: Gradivo IV razširjenega plenuma RS ZSJ za Slovenijo o problematiki samoupravljanja. Referati: Mitja Švab, Bogdan Kavčič, Vlado Vodopivec, Ivan Kristan, Polak in dr. — Delavska enotnost — Pogovor 15. V. 1965

KAMUSIĆ Mitja: Sprejemanje poslovnih in socialnih odločitev v delovnih organizacijah. — Kadrovska politika 1965, št. 2

KARDELJ Edvard: Osvoboditev človeka postaja resničnost. Na zborovanju samoupravljavcev Slovenije ob 20-letnici osvoboditve. — Delo, Borba, Politika, Vjesnik 9. V. 1965

- KARDELJ Edvard: Aktualni problemi našega razvoja. Razgovor z urednikom Nove Makedonije. — Delo, Borba, Vjesnik 30. V. 1965.
- NUHIĆ Muhamed: Ustavno načelo javnosti rada i informisanje. — Novinarstvo 1965, br. 1, str. 9—21
- PEROVIĆ Latinka: Društveni položaj žene. — Gledišta 1965, br. 3, str. 353—359
- : Peti kongres Zveze komunistov SR Srbije: Kardelj Edvard: »Bratstvo in enotnost moč naše revolucije«. Pozdravni govor. Referat Jovana Veselinova. — Delo, Borba, Politika 12. 13. 14. V. 1965, Komunist 14. V. št. 20
- PUSIĆ Eugen: Razvoj samoupravljanja. — Naše teme 1965, br. 4, str. 336 do 349
- : Osmi plenum CK Zveze mladine Slovenije: Ostvariti enake možnosti za izobraževanje na II. stopnji. — Mladina — Zapiski 8, 1. V. 1965, št. 17
- : Pred I. Konferenco ZMJ. Solstvo II. stopnje kot stvar posebnega družbenega interesa in pomembno področje delovanja Zveze mladine. — Mladina — Zapiski 9, 15. V. 1965, št. 19
- RADOŠAVLJEVIĆ Momčilo: Samoupravljanje u radnim jedinicama preduzeća. — Radovi 1965, br. 2, str. 1—26
- SIROTKOVIĆ Jakov: Problemi izgradnje društvenog planiranja u uslovima samoupravljanja radnih ljudi. Teze za diskusiju na VIII kongresu SKJ. — Ekonomski pregled 1965, br. 1, str. 1—19
- : Peti kongres Zveze komunistov Hrvatske. Riječ Aleksandra Rankovića, referat Marijan Cvetković. — Vjesnik, Borba, 27. 28. 29. 30. IV, Delo 29, Komunist 30. IV. 7. V. št. 18, 19
- SVAB Mitja: Razvito samoupravljanje je pomemben pogoj za racionalno gospodarjenje. Referat na republiški seji sveta sindikatov. — Delo 5. V. 1965
- : Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu. Trodnevni razgovor pot k socijalizmu? Odgovarjajo: u redakciji »Gledišta«. Izvodi iz referata: Mihail Marković, Jovan Dorđević, Najdan Pašić i. dr. — Privredni pregled 29. V. 1965
- VRANICKI Predrag: Biti »iznad društva« znači »ne biti« u njem. Iz diskusije na V. kongresu SK Hrvatske. Telegram 21. V. 1965, br. 264
3. Društenopolitični sistemi in politične organizacije:
- DRUSTVENO-POLITIČKI sistem socijalističkih zemalja. Materijali sa savetovanja održanog 10. i 11. aprila 1964 u Beogradu. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 203 str. — II/9988
- MILENKOVIĆ Milutin: Sudan posle Abuda. Beograd, Sedma sila 1965. 64 str. — 9011-5/112
- SARIĆ Milica: Društenopolitička panorama Gane. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1962. 99 str. — 2574, P
- ČOVIĆ Lazar: Industrijska demokracija u zapadnoevropskim zemljama. — Informativni pregled 1965, br. 4, str. 28—35
- GASPAR Šandor: Neka pitanja jačanja rukovodeće uloge partije i metoda rada. — Dokumentacija 1965, br. 1, str. 5—26
- : Promene u planiranju i upravljanju Čehoslovačke privrede. Referat Jozefa Lenarta na Plenumu CK KPC. — Dokumentacija 1965, br. 1, str. 70—92
- PRVULOVIĆ Ljubivoje: Diskusije o promenama u privrednom sistemu SSSR-a. — Međunarodni problemi 1964, br. 4, str. 65—83
- : Osnovne smernice ekonomske politike KP Sovjetskog Saveza. Ekspozice Kosigina. — Dokumentacija 1965, br. 1, str. 27—52
- VOJINOVIĆ Novica: Diskusija o planiranju i upravljanju u privredi SSSR. — Informativni pregled 1965, br. 4, str. 14—21

—: Ali obstaja v Skandinaviji skupna Gustavsen (Norveška), Hermansson (Švedska), Larsen (Danska) — Naši razgledi 22. V. 1965 št. 10, Dokumentacija 1965, br. 1, str. 55—65

4. Delavska in progresivna gibanja:

MEDUNARODNI radnički i progresivni pokreti. Godišnji pregled 1964. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1965, 615 str. — IV/140-1964

PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: O savremenim kretanjima u komunističkom pokretu Zapada. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1962. 90 str. — 2374, P

—: Radnički i narodni pokreti Latinske Amerike. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1965, 171 str. — 4765, P

SARIĆ Milica: Gvineja. Borba za nezavisnost i demokratski razvoj. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 123 str. — 3476, P

—: Četrti kongres Poljske ujedinjene radničke partije. — Dokumentacija 1965, br. 1, str. 103—223

LEKIĆ Nikola: Kultura i politika u KP Italije. Razgovor sa Rosanom Rosandom. — Politika 30. V. 1965

KOLISEVSKI Lazar: Progresivna kretanja u Indiji, Kambodži i Japanu. — Međunarodna politika 16. IV. 1965, br. 361.

KOMAR Slavko: Sedmi kongres indijskih komunista. — Socijalizam 1965, br. 3, str. 405—417

PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: Neslaganja u komunističkom pokretu Francuske, o aktuelnim pitanjima socijalizma. — Informativni bilten 1965, br. 2, str. 8—11

—: Togliatti. Iz življenjepisa. Jaltski zapiski. Odlomki govorov in članokov. Uredil Mirko Kapelj. Trst, Delo 1964. 33 str. — II/99954-1964

VUKMANOVIĆ Svetozar-Tempo: Prevažilaženje tradicionalnih okvira

djelovanja sindikata razvijenih zemalja. Intervju o posjetima delegacije SSJ sindikatima Italije i Velike Britanije. — Rad 23. IV. 1965, br. 17

5. Mednarodni odnos:

BADURINA Berislav: Nuklearna strategija NATO. Beograd, Sedma sila 1965. — 64 str. — 9011-5/111

GERHARSDEN Ejnar: Najvažniji cilj — obezbeđenje mira. — Međunarodna politika 16. V. 1965, br. 363

JEFTIĆ Bora: Iznudeni napredak. Prvo zasjedanje Saveta UN za trgovinu i razvoj. — Međunarodna politika 16. V. 1965, br. 363, str. 14

MEDENICA Milija: Ekonomski odnosi Jugoslavije sa nordijskim zemljama. — Međunarodna politika 1. V. 1965, br. 362

MILENKOVIĆ Vladislav: Neki vidovi politike pomoći kao sredstvo za usmeravanje razvoja zemalja u razvoju. Međunarodni problemi 1964, br. 4, str. 45—54

PETKOVIĆ Rade: Ujedinjene nacije i vijetnamska kriza. — Međunarodna politika 1. V. 1965, br. 362

PITERMAN Bruno: Austrija i zemlje Istočne Evrope. — Međunarodna politika 16. V. 1965, br. 363

POPOVIĆ Koča: Nevarnost uporabe sile še vedno živa. Iz govora na skupni seji vseh zborov zvezne skupščine zveznega zbora SZDL in ZZB NOV. — Delo 11, Borba Vjesnik Politika 10. V. 1965

RADOVANOVIĆ Ljubomir: Prilaz problemu OUN. — Međunarodna politika 16. V. 1965, br. 363

VII. POLITICNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Velika i mala zarada. Razgovor o zaradama, raspodjelama, povećanju najmanjih primanja, radnoj jedinici i raspodjeli kao

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

- društvenom odnosu. — Borba 25. IV. 1965
- AVBELJ Viktor: Odnos med ponudbo in povpraševanjem odločilen za čimvečjo stabilnost. Iz govora na posvetovanju sekretarjev občinskih komitejev ZK. — Delo 28. V. 1965
- BICANIĆ Rudolf: Tri koncepcije ruralnog planiranja. — Sociologija sela 1964, br. 5-6, str. 3-24.
- DABČEVIĆ-KUČAR Savka: Osigurati planiranje koje će biti u skladu sa zahtevima našeg društva. Sa tribine V kongresa SK Hrvatske. — Privredni pregled 8. V. 1965
- FARKAS Vladimir: Ekonomika jugoslavenske industrije. Zagreb, Informator 1965. 269 str. — II/10000-1/6
- KONFERENCIJA Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju. Beograd, Kultura 1964. 466 str. — 4837, P
- MARINKOVIĆ Pribislav: Politička ekonomija socijalizma. Beograd, Savremena administracija 1964. 66 str. — 11144
- MEZEI Stevan: Osnovi političke ekonomije. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd, Savremena administracija 1965. 402 str. — II/9999
- MITROVIĆ Jovan: Izbor modela rada — raspored radnog vremena. — Produktivnost 1965, br. 4, str. 227 do 235
- MOZINA Stane: O dvainštirideseturnem delovnem tednu. Kakšno pot homo ubrali. — Naši razgledi 22. V. 1965, št. 10.
- PAPIC Augustin: Razmena s inostranstvom i privredni razvoj. — Privredni pregled 1. V. 1965, br. 2812.
- POKORNI-SALABOV Vladimir: Problemi produktivnosti ženske radne snage. — Produktivnost 1965, br. 4, str. 284-290
- PROBLEMI teorije i prakse socijalističke robne proizvodnje u Jugoslaviji. Zagreb, Informator 1965. 208 str. — II/10000-2/3
- PROBLEMI organizacije ekonomskih jedinica i unutrašnje raspodele u proizvodnim preduzećima. Beograd, Privredni pregled 1964. 320 str. — 11126
- SAMARDZIJA Miloš: Privredni sistem Jugoslavije. I. deo. Uslovi funkcionisanja i karakteristike privrednog života. Beograd, Naučna knjiga 1965. 366 str. — II/9997-1
- STANOVIĆ Janez: Zemlje u razvoju u svjetskoj privredi. Zagreb, Informator 1965. 132 str. — II/10000-1/7
- SEFER Berislav: Životni standard i privredni razvoj Jugoslavije. Zagreb, Informator 1965. 205 str. — II/10000-2/2
- STAMPAR Slobodan: Novi sistem budžetskih prihoda. — Naše teme 1965, br. 4, str. 549-567
- VESELICA Vladimir: Neka pitanja sistema investicija. — Naše teme 1965, br. 3, str. 313-330
- VIDAKOVIĆ Zoran: Naučno upravljanje industrijskim i ekonomskim procesima. Udruživanje radnika upravljača u proizvodnoj delatnosti. — Odjek 1. V. 1965
- VINSKI Ivo: Pristup analizi globalne produktivnosti. — Ekonomski pregled 1965, br. 1, str. 20-54
- VUKMANOVIĆ Svetozar: Družbena kontrola nad investicijsko politiko in osebnimi dohodki. Pogovor z novinarji »Komunistac«. — Komunist 30. IV. 1965, št. 18

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠCANJA IN JAVNO MNENJE

- DADIĆ Branko: Specifičnost radija kao sredstva informisanja u savremenim uslovima. Novinarstvo 1965, br. 1, str. 64-71
- TANIĆ Živan: Izučavanje masovnih komunikacija. Novinarstvo 1965, br. 1, str. 49-64

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

- CALMETTE J.: Feudalno društvo. S francuskog preveo Branislav Nedeljković. Sarajevo, Veselin Masleša 1964. 182 str. — 11131

CERMELJ Lavo: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama. V počastitev dvajsetletnice osvoboditve. Ljubljana, Slovenska matica 1965. 553 str. — 11145

—: Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija. III. knjiga. Dogadaji od nov. 1942. do decembra 1943. Beograd, Vojnoistorijski institut 1964. 652 str. — II/4565

PECAR Zdravko: Afrika. Ljubljana, Državna založba 1965. 270 str. — 11147

PLETERSKI Janko: Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848—1914. Ljubljana, Slovenska matica 1965. 478 str. — II/7895-7

STRUGAR Vlado: Socijal-demokratija o stvaranju Jugoslavije. Beograd, Rad 1965. 378 str. — 11156

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROCNICI — SLOVARJI

SLOVENSKA bibliografija. Časopisje in knjige. Clanki in lepispisni prispevki v časopisju in zbornikih. XV 1961. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica 1965. 390 str. — IV/553-15

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

LENIN V. I.: Lenin ob edinstve partii. Moskva, Gos. izd. političeskoj literatury 1957. 451 str. — 4821, P

LENIN V. I.: Lenin o profsojuzah 1895 do 1923. Moskva, Izd. VCSPS Profizdat 1957. 848 str. — 4822, P

IV. PSIHOLOGIJA

Le BON Gustave: Psychologie der Massen. Mit einer Einführung von Helmut Dingeldey. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag 1961. XXVII + 156 str. — 5678, P

LEWIS J.: Socializm i ličnost. Per. s angl. Moskva, izdatelstvo inostr. literatury 1965. 110 str. — 10519

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — UMETNOST

IKONNIKOV A. V., STEPANOV G. P.: Estetika socialističeskogo goroda. Moskva, Institut živopis, skulptury imeni I. E. Repina 1965. 288 str. Ilustr. — II/467, P

Me. La Habana, Año de la economía 1964. 68 str. — 11120

PROTIV sovremennogo abstrakcionizma i formalizma. Sbornik perevodov. Redakcija i vstupit. stat'ja M. P. Baskina. Moskva, »Progress« 1964. 376 str. — 111245

TIMIRJAZEV K. A.: Nauka i demokratija. Moskva, Socekiz 1963. 497 str. — II/9529

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

DOMENACH Jean-Marie: La propagande politique. Paris, P. U. F. 1962. 127 str. — 5671, P

DUVERGER Maurice: Constitutions et Documents politiques. Deuxième édition. Paris, P. U. F. 1960. VII + 592 str. — 5697, P

MAO-Tse-Tung: Izbrannye proizvedenija po voennym voprosam. Moskva, Voennoe izd. min. obor. sojuza SSR 1958. 598 str. — 4826, P

PARLIAMENTARY Reform 1955—1960. A Survey of Suggested Reforms. London-Cassell, The Hansard Society 1961. IX + 195 str. — 4812, P

SPIRO Herbet J.: Politics in Africa. Prospects South of the Sahara. Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, Inc. 1962. VIII + 185 str. — 4782, P

SZABO Imre: Socialističeskoe pravo. Perevod s vengerskogo. Pod redak. i s vstupit. stat'ja V. A. Tumanova. Moskva, »Progress« 1964. 396 str. — 11125.

5. Družbeno-politični sistemi in politične organizacije:

EISENBERG Dennis: Fascistes et nazie d'aujourd'hui. Adapté de l'anglais par Catherine James. Paris, Ed. Albin Michel 1963. 222 str. Ilustr. — 5698, P

- GWIN William B.: Democracy and the Cost of Politics in Britain. London, The Athlone Press 1962. VIII + 256 str. — 4814, P
4. Delavska in progresivna gibanja:
- CASTRO Fidel: History Will Absolve
- CASTRO Fidel Ruz: Fanal Kuba. Reden und Schriften 1960—1962. Mit einem Dokumentenanhang und einer Chronologie. Berlin, Dietz Verlag 1965. 438 str. — 3734, P
- FERGUSON J. Halcro: The Revolutions of Latin America. (The Great Revolutions) London, Thames and Hudson 1965. 189 str. — 3739, P
- LEFRANCE Georges: Le syndicalisme dans le monde. Paris, P. U. F. 1965. 136 str. — 3668, P
- MHITARJAN S. A.: Borb'a v'etnamskogo naroda za nacional'nuju nezavisnost, demokratiju i mir. (1945 do 1955 gg). Moskva, Izd. Akademii nauk SSSR 1957. 196 str. — 4791, P
- OSTERROTH Franz, SCHUSTER Dieter: Chronik der deutschen Sozialdemokratie. Hannover, Dietz Verlag 1965. 672 str. — 11118
- PURCELL Victor: The Revolution in Southeast Asia. (The Great Revolutions). London, Thames and Hudson 1962. 200 str. — 3741, P
5. Mednarodni odnosi
- GOODSPEED Stephen S.: The Nature and Function of International Organization. New York, Oxford Univ. Press 1959. XI + 676 str. Ilustr. — 4840, P
- VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO
- GEORGE Pierre: L'économie des États Unis. Paris, P. U. F. 1965 128 str. — 3665, P
- HAYEK F. A.: Monetary Nationalism and international Stability. (Reprints of Economic Classics). New York, Aug. M. Kelley 1964. XIV + 94 str. — 4811, P
- HAZLEWOOD Arthur: The Economy of Africa. London, Oxford University Press 1961. 90 str. — 3699, P
- MAIZELS Alfred: Industrial Growth and World Trade. An Empirical Study of Trends in Production, Consumption and Trade in Manufactures from 1899—1959 with a Discussion of Probable Future. (London), Cambridge At the University Press 1965. XX + 365 str. — Ilustr. — 4831, P
- PEYRET Henry: La stratégie des trusts. Paris, P. U. F. 1961. 128 str. — 3665, P
- ZAMJATNIN V. N.: Istorija ekonomičeskijh učeniij. Izdanie 3-e pererabotannoe i dopolnennoe. Moskva, Vysšaja škola: 1964. 548 str. — 4817, P
- VIII. SREDSTVA MNOZICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE
- BURDOWICZ-NOWICKA Maria: Rola televiziji w nauczaniu. Wrocław—Warszawa—Krakow. Polska akademia nauk 1965. 184 str. — 11119
- DENOYER Pierre: La presse moderne. Paris, P. U. F. 1962. 128 str. — 3669, P
- WORLD communications press, radio television, film. (Amsterdam), Unesco 1964. 380 str. — 4852, P
- IX. RELIGIJA IN VERSEK ORGANIZACIJE
- O NEKATORYH osobennostjah sovremennoj religioznoj ideologii. Moskva, Izd. Mosk. univers. 1964. 260 str. — 10689
- ROPS Henri Daniel: The Second Vatican Council of Pope John XXIII. New York, Hawthorn Books, Inc. 1962. 160 str. — 3744, P
- VELIKOVIC L. N.: Cerkev' i social'nye problemy sovremenosti. Moskva, Akademii nauk SSSR 1964. 200 str. — 10748

- X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA
- BEZYMENSKIJ L. A. *Germanske generaly — s Hitlerom i bez nego.* Moskva, »Mysl'« 1964. 534 str. — Ilustr. — 4818, P
- GLUNIN V. I. *Tret'ja graždanskaja revoljucionnaja vojna v Kitae (1946 do 1949) Očerki političeskoj istorii.* Moskva, Izd. Vostočnoj Literatury 1958. 201 str. — 4787, P
- NIKITINE V.: *Kurdy.* Prevod s francuskogo. Vstupit. stat'ja i redak. I. O. Farizova. Moskva, »Progres« 1964. 432 str. — 11122
- XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — SLOVARJI — LEKSIKONI
- NASELENIE mira. Spravočnik. Pod obščej redak. B. C. Urlanisa. Moskva, Izdatelstvo pol. literatury 1965. 544 str. Ilustr. — 4804, P

TUJI AVTORJI:

Dr. HORST BLEY (z dr. Stinglom soavtor prispevka »Novi gospodarski sistem v NDR«, objavljen v 6. številki) je profesor za strokovno področje ekonomike dela, direktor Instituta za ekonomiko dela in dekan ekonomske fakultete Univerze Karla Marxa v Leipzigu. Izdal je več strokovnih del in je eden od avtorjev učbenika »Ekonomija dela v NDR«.

Dr. KURT STINGL je doktor ekonomije, star 27 let; študiral je ekonomske vede na Univerzi Karla Marxa v Leipzigu, kjer je zdaj tudi predavatelj. Ukvarja se s politično ekonomijo socializma.

LUCIO LOMBARDO - RADICE — profesor geometrije na rimski univerzi. Je član Federalnega komiteja Komunistične partije Italije za Rim.

PAVIČEVIĆ VUKO — profesor filozofije na beograjski univerzi; je avtor številnih filozofskih razprav in obsežnejšega »Uvoda v etiko«. Udeležil se je posvetovanja »Krščanstvo in marksizem danes«, ki je bilo od 29. aprila do 3. maja 1965 v Salzburgu.

Razen njega so se posvetovanja udeležili še prof. Branko Bošnjak in prof. Oleg Mandić iz Zagreba in pa prof. Boris Zihlerl iz Ljubljane.

Iz vsebine naslednjih številk:

Bogdan Osolnik:

Javno mnenje v sodobni politični teoriji

Gustav Guzej:

Načelo javnosti v občinskih statutih

Bojan Černjavič:

Ekonomičnost in kvaliteta visokošolskega študija

Ivan Kristan:

Statuti delovnih organizacij v procesu
odmiranja prava

Kolakowski - Moravski:

Dialog o estetiki

Jerzy J. Wiatr:

Industrializacija in lokalne skupnosti

Rafaël Tabor:

Nove težnje v mednarodnem sindikalnem gibanju

Aktualni intervju:

Dileme v mednarodni skupnosti